

THE GETTY CENTER LIBRARY

*Why ask for the moon
When we have the stars?*

Digitized by the Internet Archive
in 2016 with funding from
Getty Research Institute

<https://archive.org/details/debeweging34unse>

DE BEWEGING

ALGEMEEN MAANDSCHRIFT
VOOR LETTEREN, KUNST, WETEN-
SCHAP EN STAATKUNDE * * *

DERDE JAARGANG

VIERDE DEEL

BESTUURDER:

ALBERT VERWEY

UITGEGEVEN DOOR MAAS & VAN SUCHTELEN
TE AMSTERDAM * * * * * MCMVII

INHOUD

(October 1907. Afl. 10.)

	Bladz.
Bali	JAN PRINS 1
Olaf Trygveson	G. E. G. MEULEMAN 9
Het Beoordeelen van Gedichten .	ALBERT VERWEY 28
Allerlei Psychologie	PROF. DR. T. J. DE BOER 33
Drost's „Hermingard”, gedeelte- lijk herdrukt (I)	ALBERT VERWEY 39
Zedelijkheid en Socialisme . . .	IS. P. DE VOOYS 81
Weemoed	IS. P. DE VOOYS 103
Het Stuttgarter Kongres (I) . . .	MR. P. J. TROELSTRA 105
Boeken, Menschen en Stroomin- gen: P. L. Tak	ALBERT VERWEY 112
Boekbeoordeelingen: Onbevoegd Inleiden: Zelfkeur	MAURITS UYLDERT 115

(November 1907. Afl. 11.)

De Levensdroom	ALEX. GUTTELING 121
Olaf Trygveson (II)	G. E. G. MEULEMAN 133
Dichtjes	W. L. PENNING JR. 149
Drost's „Hermingard”, gedeelte- lijk herdrukt (II)	ALBERT VERWEY 158
Gedichten , ,	TH. VAN AMEIDE 191
Verzen	M. S. ROETMAN 197

INHOUD

Bladz.

Literatuur en Leven in de Vijftiende Eeuw	DR. C. G. N. DE VOOYS . 199
De Tegenwoordige Stand en Kansen der Nederl. Sociale Wetgeving	J. MOLENMAKER 213
Het Stuttgarter Kongres (II) .	MR. P. J. TROELSTRA . . 228
Boeken, Menschen en Stroomingen: De Omgekeerde Wijze	ALBERT VERWEY 236
Boekbeoordeelingen:	
F. Bezemer Sr.: Nieuws uit Oude Boeken	}
J. de Meester: Iets over de Literatuur dezer Dagen .	
Henr. Roland Holst: Opwaartsche Wegen	
	ALBERT VERWEY 239

(December 1907. Afl. 12.)

De Graalsage bij Chrétien de Troyes	DR. G. BUSKEN HUET. . 245
Hegel en de Kunstgeschiedenis .	PROF. DR. T. J. DE BOER 269
Drost's „Hermingard”, gedeeltelijk herdrukt (III)	ALBERT VERWEY 280
Gedichten	HENR. LABBERTON-DRABBE 320
In Memoriam Charles van Lerberghe	P. N. VAN EYCK. 324
Daendels—Van Heutz	MR. P. BROOSHOOFT . . 326
Het Stuttgarter Kongres (III) .	MR. P. J. TROELSTRA . . 367
Boeken, Menschen en Stroomingen: Stefan George: Der Siebente Ring	ALBERT VERWEY 377

BALI

DOOR

JAN PRINS

Een uitgestrekte kust, de grauwe stranden van dof en dorstig zand, de zachte lijnen der oeverbochten, — en dan het verdwijnen dier scheiding, waar de verre brekers branden.

Geen leven, geen beweging. Rustig stijgen vanaf de smalle zandstrook de terrassen en trapsgewijze velden, met gewassen van tweeden oogst bebouwd, in breede treden den hoogen woudzoom tegen, en beneden ligt, waar de klapperstammen overneigen, de kampong Sanoer. — Ver en verder wijkt, — zoover als her en der zich de oogen wenden, — 't onliggend land, en wordt de glooiing zachter tot waar de rug der heuvels is bereikt.

Daarachter staat de boschrand, en daarachter, over de velden heen, waar menschen wonen, tegen de bergen, waar de goden tronen, ligt, van wonderen vol, het onbekende.

Onmetelijk, oneindig rijk verschiet, rijk met den schaduwrijkdom uwer wouden, met al, wat bosch en dal verborgen houden, de geest, die ruimte zoekt, bereikt u niet.

In onverbroken, aldoor breeder rijen
zetten de heuvels, rondgetopt, zich voort,
en gaat de volheid verder, ongestoord
van hellingen en vochtige valleien.
Het zonlicht blinkt en zinkt er, blond en blij
gedragen op dat stijgende getij
van golvend bosch, dat breekt tegen de rotsen
zoals de brekers van de branding klotsen
op dammen, die in zee gaan. — Vager wordt
de verte, waar de wilde groei der wouden
zich worstelend in de ravijnen stort,
reuzen gelijk, die zich omstrengeld houden.
Waar alles tot één wildernis vergroeit
van steen en wortels, en de krater loeit,
toornig als de Verdelger zelf, — en hoog
de rankheid oprijst van den tweelingboog,
die al de zuivere slankheid in zich sluit
en opheft van de vorstelijke bruid,
die hoog en fier in roode sluiers staat,
wanneer de zon achter haar zinken gaat,
en schoongekleed in al haar schaduwpracht
zich aanbiedt aan 't verlangen van den nacht.
Zij, die verheven in de wolken huist,
om wie het water, rijkgepareld, ruischt,
die, om haar mildheid, duizend zangen loven,
de Goenoeng Agoeng. — Eeuwig om haar zwijgt
het diep mysterie, — eeuwig tot haar stijgt
de aanbidding op der menschen, die gelooven.

Maar wondervoller dan die wildernis
van donker woud en kille diepten is
de vlakke, waar de menschenwereld woelt
en langs de wegen het gedrang krioelt

der menigte. Waardoor, in kavalkaden,
de pikolpaarden, hevigstappend, gaan
en 't leven uit de belletuigen slaan,
hoog met den last van schuddend graan beladen.
Waar op de paden van den passar, dicht
met opgestapeld, vochtig ooft bezoomd,
het vroege volk zijn bezigheid verricht,
waar glanzig mandewerk verhandeld wordt,
en van de rijst, op matten uitgestort,
de blankheid roomig in den schemer droomt.
De venter laat voorzichtig in die zijden
en gladde zuiverheid zijn vingers glijden,
en onderwijl ziet hij de vrouwen aan,
die slankgewikkeld in haar sarongs gaan,
de schouders naakt en trots teruggedrongen,
en hoog 't weelderig hoofdhaar opgewrongen.
De vlakke, waar op de erven, dicht omwald,
de harde stamper in den vijzel valt
en wordt gedompeld in dof knarsend koren.
Men kan nog ver dien vollen hartklop hooren
en volgen in zijn regelmaat. — Waar al
de wegen, vluchtend uit den schaduwval,
zich voor de woning van den vorst verbreedden,
en neergezeten om de steenen treden
't gedoken volk den rijksbestierder wacht.
De ruggen zijn gebogen, en de pracht
der krissen en langslpende gewaden
schijnt helder in de zon. Omzichtig waden
de hovelingen door de hooge poort
den schemer in. De stilte zet zich voort
tot voor den drempel van de lustverblijven,
waar de gewijde tempelvischen drijven
diep in den koelen vijver, en het licht

aan ieder ding zijn wonderen verricht.
Waar langs de stijlen die gedreven weelde
van blad en bloemen bloeit, en godenbeelden
uitspringen in de zon. Daar staat de steen
in torens rood in brand, en daaromheen
strekt hof aan hof zich uit, tot waar de luister
van witte spitsen schittert in het duister,
het blauwomneveld, teeder boschbegin.

Daarbuiten vaart de wind de velden in,
en van alom voert hij den blijden buit
in de armen van het ruischende geluid,
dat voor hem opgaat, waar de rijpe rijst
hem eerbied in zijn koninkrijk bewijst.
En welk een rijk. Geen, die zoo'n rijk bestiert,
zoo hoog een feest in zooveel rijkdom viert,
voor wien zoo looverige boschprieelen
zijn koelen schat den koelen nacht ontstelen,
aan wien de dag, van 's morgens vroeg tot laat
in 't zinkend licht, zoo luisterrijk vergaat.
Geen wonder, dat hij dikwijls aan zijn lust
den teugel viert, en op de bergen rust,
en hoog boven zijn uitgestrekt gebied
de weelde van zijn koningschap geniet.
Dan ligt het land, verlaten en beroofd
van lafenis, den bodem diep gekloofd,
van hitte vol. Dan martelt de natuur
de harde geesel van het zonnevuur,
dat in de velden gloeit als vloeiend goud, —
tot aan de verre schaduw van het woud.

Prachtig en donker hangen in de bosschen
de takken af en dichte loovertrossen,

grazige verten dekkend, waar het licht
vanuit de ruimte voor den schemer zwicht.
Belommerd voeren de onontgonnen lanen
onder de bochten door van de lianen
als open poorten onder licht festoen
den dwaalhof binnen van diepglanzend groen.
Vochtige kleine vlakten zijn als kreeken
van zonlicht in de donkerte, waar beken
zacht in haar kronkelige bedding spreken;
waar met een weekheid blad en bloem beslaat,
en uit de vrucht, die bloedrood opengaat,
de rijkdom breekt van 't geel, voldrachtig zaad.
Van loten en zich strengelende stelen
ineengeweven, hangen de gordijnen,
die schaduwen en lichten schemer deelen,
en die de zonnevlagen zacht doorschijnen.
Als voor een hoog en plechtig feest versierd
verheffen zich, van wingerden omslierd
en lange ranken, de geduchte zuilen
en stammen van het woud, en breken los
in 't overhemelende bladerbosch,
waar zich de schuwe nacht in kan verschuilen
voor 't morgenzonlicht. En wat verder is
de vlakte, waar in 't woudgeheimenis
de boschgod zetelt, en in wijde kransen
de blijgezinde boschgodinnen dansen.
Haar zachte haren ziet men in rivieren
van zilver licht over de heesters zwieren
en van haar bleeke voeten overal
den snelgevluchten, schaduwigen val.
Maar als het avond wordt, gaat al dat wonder
van lichte kleur in treurend daglicht onder,
en wordt het donker, leeg en stil in 't woud.

En als het nacht is, en het somber hout
 staat hoog en dreigend in de lucht gestegen,
 ontwaakt een ander leven, en bewegen
 andere schimmen zich. Dan schuifelt, schier
 onhoorbaar, uit de duisternis geboren,
 de gladde slang, en slingert zich naar voren,
 en stort zich neder op den buffelstier,
 en drukt zich om zijn sidderende zijden.
 Zij breekt de beenderen, en langzaam glijden
 de zwarte kronkels om de ruige huid.
 Dan valt alom de vraatzucht op haar buit
 en vurige oogen gluren. Heete klauwen
 slaan in 't lauwlillend vleesch, en op den grond
 worstelen wreede lust en wanhoop rond,
 en oogen, wijd van lijdensangst, aanschouwen
 een hel van toemelooze drift en leed
 en vijandschap, waar niemand nog van weet.

Geen land, of in den aard van menig ding
 ligt iets bijzonders: in de schemering
 zooals die invalt, het namiddaglicht,
 zooals dat rustig op de wolken ligt,
 of, lustiger, tusschen de takken glijdt
 en alles vol maakt van zijn vroolijkheid.
 In 't ruischen van den wind, den zwoelen geur,
 die van de velden overtrekt, de kleur
 van 't koele water 's morgens, overal
 is iets, dat men zoo licht niet vinden zal
 in vreemde landen, en wie dat bemint,
 die heeft zijn land gekend. Voor hem begint
 een ander leven, want van uur tot uur
 aandachtig, gaat hij voortaan de natuur
 verwonderd na. —

Wat is 't, dat uw gemoed
het meest beminde, Wrekers van 't geloof,
dat lang miskende, aan al wat sterven doet
in stillen trots? — Gun van dien éénen schat
een weinig mij, — gun mij dien laatsten roof,
nu ik bezing, wat gij hebt liefgehad,
nu van uw eigen eerbied tot mij komt
en uitvloeit, waar uw lippen zijn verstomd.
Wat was het? Waren het de rijke velden,
waar 't zorgenvol bedrijf de rijst op teelt,
dat land, waardoor 't in val op val versnelde,
't wellende en zijpelende water speelt?
Was het de schaduwstilte van de wouden,
tegen de bergen hoog en trotsch getroond,
die diepten, waar de duisternis in woont,
in spleten en spelonken onderhouden
om uit te zwermen, als de hemel brandt,
in zwarte vluchten, ver over het land?
Was het de zon, die zegevierend baaien
en bochten van den morgendamp verlost,
als de oever, donker, drijft in drijvend goud,
en bij de kampong, diep in 't roerloos hout,
krijgshaftig de gekamde hanen kraaien,
met hunne veeren prachtig uitgedost?
Wat was het, dat uw dichte benden dreef
in onrust om het nachtelijke kamp,
terwijl van boord de witte bliksem-lamp
haar bleke teekens in de wolken schreef,
nu hier, dan daar? De klappers stonden hoog
als donkere gedaanten in den nacht,
en ver, tot waar de branding brak, en zacht
het luisterende woud zich overboog,
lag, flauwverlicht, het voorterrein verlaten.

Dan zong de vlucht der gierende granaten
omhoog; — maar uw vermetelheid vergat
bedreiging en gevaar en kwade kansen
en 's morgens, als bewakers van uw schat,
stonden de steile, witbevlagde lanssen
strijdvaardig voor het bosch. Wat deed u dood
en leven om een oogenblik vergeten,
wat deed uw houding rustig zijn en groot,
terwijl de salvo's in de borsten beten,
als wolven zoo vraatzuchtig? En wat deed
u uitgaan in uw witgewasschen kleed,
reizingend, tot dat plechtig, somber feest
van 't allerlaatste? Wat is het geweest
dat u bezielde, en daar wij niet van weten?
Gij hebt alleen dat hoog geheim bezeten,
waarvoor het leven zelf in nevel wijkt.
Wie daarop uit ziet heeft zijn doel bereikt.
Wien dat gegeven is wordt niets ontnomen.
Gij zaagt uw zon verdonkerd, van uw droomen
de eenzame stilte en de verborgen pracht
voorbij, — toen is u 't moedig hart gebroken.
Uw oogen op die schoonheid zijn geloken.
Het werd nog even licht, — toen viel de nacht.

OLAF TRYGVESON

DOOR

G. E. G. MEULEMAN.

I

UIT SNORRE STURLUSON

Van allen, die in de middeleeuwen over Olaf Trygveson schreven, geeft Snorre Sturluson het meest zuiver geschiedenis. Hij is een strenge waarheidzoeker, en geeft niet, dan wat hij zelf vóór historisch houdt. Hij vermeldt wel sagen, waarin geesten en kabouters een rol spelen en gelooft ook aan tooverkunst, maar houdt zich liefst aan 't werkelijke. Karakteristiek is 't, zoo rationalistisch hij over de heidensche goden schrijft: dit zijn vroeger menschen geweest, die na hun dood als god beschouwd werden. Zoo was Odin een groot veldheer, die de tooverkunst verstond en zich in verschillende gedaanten om kon scheppen. Te meer verbaast zulk een nuchtere opvatting, als we bedenken dat Snorre leefde in het wonderland IJsland, met zijn groote contrasten van langen zomerdag en langen winternacht, waar de strijd in de natuur het hevigst is, waar bergen en wolken en rotsenhooge golven telkens de meest fantastische tafereelen geven, waar de mensch in de natuur zelf het wonder beleeft en de mythen van zelf uit de natuur moeten ontstaan. Ik geloof dat het christendom de mythevormende kracht bij Snorre gedood heeft.

Maar hij is voor zijn tijd betrouwbaar en zijn eenvoudige, objectieve voorstelling is vaak schilderachtig.

Dit vertelt Snorre van Olaf:

Olaf Trygvesson werd geboren op een eiland, toen zijn moeder Astrid vluchtte voor den overwinnaar van zijn vader. Drie jaren lang hield zij zich onder voortdurend gevaar in het land verborgen en ging toen per schip naar haar broeder Sigurd in Gardarike. Maar vikingen overvielen het schip, scheidden Olaf van zijn moeder en beiden werden als slaaf verkocht. Tot zijn negende jaar bleef Olaf bij een boer, die hem gekocht had voor een goede bok. Toen werd hij op de markt opgemerkt door zijn oom Sigurd, die hem onder de bescherming stelde van Koning Waldemar van Holmgaard, (Novgorod) in 't oosten van Gardarike. Daar kreeg hij de eer, die een koningszoon toekwam; Olaf was heel mooi, groot en sterk, en in flinkheid alle Noormannen, waarover geschreven staat, vooruit. Hij werd een geducht legeraanvoerder onder Koning Waldemar en kwam tot eer en rijkdom.

Maar zooals vaak gebeuren kan, als buitenlanders tot macht of eer komen, zoo gebeurde het, dat velen er misnoegd over waren, dat hij den Koning en niet minder de Koningin zoo lief was en er werd zooveel kwaad van Olaf tegen den Koning gesproken, dat zijn positie onmogelijk werd. Hij zei het hof vaarwel en zeilde met zijn schepen de Oostzee in. Naar het Westen koers zettende, kwam hij op Burgunderholm (Bornholm), waar hij plunderde en velen gevangen nam. Zij kregen daar ruw weer en storm, zoodat zij 't daar niet uit konden houden en naar Vendland gedreven werden, waar zij een goede haven vonden. Geira, een dochter van Koning Borislav bestuurde het rijk, waar Olaf beland was, en noodigde hem met zijne manschappen uit, den winter bij haar door te brengen. Olaf bleef dien winter bij Geira. Zij mochten elkander graag, zoodat Olaf aanzoek deed en het gebeurde, dat hij nog dien winter Geira kreeg. Toen beheerde hij het rijk met haar. Hij trok naar de heeren in Vendland, die onder Geira geweest waren, maar haar de schatting geweigerd hadden en bracht hen alle ten onder en op Skaane en Gothland plunderde hij en maakte veel buit.

Otta was toen Keizer in Saxenland (Otto). Hij zond boden naar den Koning van Denemarken om hem en zijn volk het christendom te doen aannemen. Anders, liet de Keizer zeggen, zou hij met een leger tegen hen opkomen.

De koning van Denemarken zond boden naar Haakon de Jarl, die toen meester was van de heerschappij in Noorwegen, en naar vele anderen en verzamelde een enorm groot leger. De Danevirke, de Deensche wal, een sterke burchtmuur van steen, turf en hout, met een diepe gracht er langs, die in 't Zuiden van Denemarken lag tusschen twee golven, die diep in het land drongen, werd versterkt en daar werd Haakon de Jarl geplaatst. Ook keizer Otta had een geweldig leger, waaronder ook koning Borislav met zijn' schoonzoon Olaf Trygvesson.

Keizer Otta kon de Danevirke niet vermeesteren, maar ging naar Jutland, waar hij den Deenschen koning versloeg. Een heilige bisschop, Poppo, verkondigde hem 't christendom en droeg gloeiend ijzer op zijn hand zonder zich te branden. Toen liet de koning zich doopen en met hem het heele Deensche leger.

Ook Haakon de Jarl, koning van Noorwegen, liet zich op verzoek dadelijk doopen; hij kreeg geleerden en priesters mee om het geloof in Noorwegen te verkondigen.

Lang moest de Noorsche vloot in de haven blijven liggen, voor de wind gunstig was om naar huis te zeilen, maar toen die gunstige wind kwam en de schepen zeilree waren, liet Haakon eerst alle geleerden en priesters met de heilige boeken onder den arm, weer naar land waden en vertrok zoo heiden als hij gekomen was.

Olaf Trygvesson was drie winters in Vendland geweest, toen zijn vrouw Geira een ziekte kreeg, die haar den dood bracht. (990). Dat was voor Olaf zoo'n verdriet, dat hij het daar niet langer harden kon; hij liet oorlogschepen bouwen en trok uit op vikingtocht en plunderde eerst in Friesland, toen in Saxenland, tot in Vlaanderen toe. Daarna stuurde Olaf op Engeland aan en plunderde ver in 't land. Eerst naar Northumberland, toen naar Schotland, op Man, Ierland, tot op de Scillyeilanden toe. Vier jaar was Olaf op dien plundertocht.

Toen Olaf op de Scillyeilanden lag, hoorde hij, dat er in de buurt een waarzegger was, die voorspellen kon, en dat het dikwijls zoo ging, als hij zei.

Olaf kreeg lust die waarzeggerij te beproeven, en hij zond de sterkste en grootste man van zijn gevolg, gekleed zoo

mooi als maar mogelijk was, naar hem toe en deze moest zeggen dat hij koning Olaf was, want Olaf was over alle landen beroemd doordat hij mooier, sterker en grooter was dan alle anderen. En toen de man voor den waarzegger kwam en zeide, dat hij de koning was, kreeg hij dit antwoord: „Niet zijt gij de koning, maar ik ben van meening, dat gij uw koning trouw zijt.” En hij sprak verder niets tot dezen man. Nu begreep Olaf, dat 't een goede voorspeller was en hij ging naar hem toe en vroeg, wat hij te zeggen had over Olafs toekomst, en of hij een rijk zou krijgen, of ander geluk. De hermiet antwoordde met heilige voorspelling: „Ge zult een heerlijk koning zijn en heerlijke werken uitvoeren. Ge zult vele mannen tot geloof en doop brengen. Opdat ge niet twifelen zult, zal ik u dit teeken geven: bij uw schepen zult ge vijanden in hinderlaag ontmoeten en in strijd raken; zult vele mannen verliezen en zelf gewond worden, zoodat ge den dood nabij zult zijn, maar, op een schild naar 't schip gedragen, zult ge in zeven dagen weer genezen, en later zult ge gedoopt worden.”

Alles kwam uit, zooals de kluizenaar voorspeld had en toen Olaf weer beter was, ging hij weer naar hem toe en vroeg hem, hoe hij aan zijn wijsheid kwam. De kluizenaar zei hem, dat de God der Christenen zelf hem liet weten, al wat hij wenschte en sprak Olaf van vele groote werken en na deze gesprekken liet Olaf zich en het heele gevolg doopen. Daar woonde hij toen heel lang en leerde het ware geloof en nam met zich mee priesters en geleerde mannen. Van de Scilly-eilanden zeilde Olaf in den herfst naar Engeland. Hij lag daar in een haven en trok uit zonder oorlog, want Engeland was gekerstend en hij was ook christen nu. En daar was opontbod, dat alle mannen te zamen moesten komen. Toen alle mannen daar bijeen waren, kwam daar een Koningin Guda, die getrouwd geweest was met een machtig Jarl en nu het rijk bestuurde. Er was een man in haar rijk, die Alwin heette, een groot strijder, ook in tweegevecht. Hij had om haar geworven, maar zij had geantwoord, dat zij kiezen wilde wie zij hebben wou uit al de mannen van haar rijk en daarom was nu deze mannenvergadering. Daar was Alwin gekomen, opgepronkt zoo mooi als maar kon en vele anderen waren

daar, in prachtige kleeren. Olaf was daar ook, maar hij had zijn „onweerskleeren” aan, een ruige kap om en stond met zijn gevolg verder weg dan de anderen. Guda ging rond en bekeek ieder, die haar leek er manlijk uit te zien. En toen zij bij Olaf kwam, keek zij hem in 't gezicht en vroeg wat voor man hij was. Hij noemde zich Ole, dat deed hij altijd als hij onbekend wou blijven. „Ik ben een vreemdeling hier,” zei hij. Guda sprak: „Wilt ge mij hebben, dan zal ik u kiezen.”

„Daar wil ik geen neen op zeggen” zei hij en vroeg haar naam, geslacht en herkomst.

„Ik ben,” zei zij „een koningsdochter uit Ierland en was getrouwd met den Jarl, die vroeger hier het rijk bestuurde. Sedert hij stierf regeerde ik. Heel veel mannen hebben om mij geworven, maar geen een, die ik hebben wou en ik heet Guda.”

Zij was jong en mooi. Olaf en zij verloofden zich. Alwin daagde Olaf tot een tweegevecht uit en Olaf overwon hem daarin, maar doodde hem niet, hij verbande hem en al zijne goederen trok hij aan zich. Toen trouwde Olaf Guda en woonde in Engeland en soms in Ierland.

Onder Haakon de Jarl had Noorwegen goede jaren en gelukkige oorlogen en Haakon was bemind. Maar later werd het volk ontevreden op Haakon, omdat de vrouwen niet veilig voor hem waren. Haakon de Jarl was te weten gekomen, dat er westwaarts over de zee een man was, die zich Ole van Gařdarike noemde en die voor een koning gehouden werd. Nu had de Jarl gehoord, dat Trygve Olafson een zoon gehad had, die bij koning Waldemar opgevoed was en Olaf heette en hij vermoedde dat dit dezelfde was. Er was een man, Tore Klakka, een goed vriend van Haakon, die veel op vikingtocht ging en overal bekend was. Dezen zond Haakon de Jarl westwaarts over zee om ter koopvaart naar Dublin te gaan en en te onderzoeken, wat voor man Ole was. En als hij hoorde, dat 't Olaf Trygvesson was, dan moest hij hem in den val lokken.

Tore trok naar Dublin en kreeg Olaf te spreken. En Olaf deed hem vele vragen over Noorwegen en Haakon Jarl, of die bemind was. Tore antwoordde: De Jarl is zoo machtig, dat niemand iets anders durft te zeggen, dan hij het wil, maar

ik ken de gezindheid wel van 't volk en ik weet wel, dat velen blij zouden zijn als er een koning kwam uit 't geslacht van Harald Schoonhaar. Maar we zien er geen kans toe, want 't is een heel ding om tegen Haakon de Jarl te strijden. Dit trok Olaf aan en toen zij daar eenige malen over gesproken hadden, openbaarde Olaf hem zijn naam en geslacht en vroeg of hij meende, dat de boeren hem tot koning zouden willen, als hij naar Noorwegen kwam. Tore zette hem sterk tot dien tocht aan en prees zijn moed bovenmate. Daarop zeilden zij beiden van 't Westen met vijf schepen over de Orkneygroep. Hier begon Olaf al met zijn bekeeringen. De Jarl van een van deze eilanden werd voor de keus gesteld zich te laten doopen of 't eiland te vuur en te zwaard vernield te zien en dan te sterven. En zooals het voor den Jarl nu stond, koos hij, zich te laten doopen en zoo werd hij en al het volk christen. Oostwaarts zeilde Olaf steeds verder en kwam voor 't eerst op Noorschen bodem aan wal bij Moster. Daar liet hij in een tent missen zingen. Op die plaats werd later een kerk gebouwd.

Tore raadde hem aan zoo snel en onbemerkt mogelijk te zeilen en den Jarl als 't kon onverwachts te overvallen. Zoo zeilden zij nacht en dag, zonder dat het landvolk wist, wie daar met zoo groote vaart voer. Maar toen zij in 't Noorden in Agdenaes kwamen, hoorden zij, dat Haakon de Jarl in de fjord lag en in twist was met de boeren. Nu kwam het leelijk uit voor Tore, want na den gelukkigen oorlog was iedereen in Noorwegen Haakon toegedaan en nu was er een groot hoofdman in 't land gekomen en de boeren waren niet op de hand van Haakon.

Haakon vluchtte op de hofstede van een zijner geliefden en werd daar met een vertrouwd dienaar, Karke, verborgen in een kuil onder een grooten steen.

Olaf trok met 5 langschepen de fjord in en Erlend, de zoon van Haakon wilde er uit zeilen met drie. Erlends mannen vermoedden onvrede en vluchtten naar land, maar Olaf doodde Erlend en maakte met zijn mannen velen gevangen. De boeren namen dadelijk Olaf tot koning. Samen gingen zij nu Haakon de Jarl opsporen en kwamen ook op de plek waar Haakon met Karke onder den grond verborgen lag. En Olaf

sprak luid, dat hij ieder die Haakon schade deed, met eer en goederen zou beloonen. Karke en Haakon hoorden het. Karke stak dien nacht Haakon dood en bracht het hoofd aan Olaf. Maar Olaf liet hem 't hoofd afslaan, omdat hij een verrader was. De haat tegen Haakon was toen zoo groot, dat niemand hem anders dan den Kwade durfde noemen. Maar Snorre noemt zijn goede eigenschappen op en zegt ook: de hoofdoorzaak van zijn val was, dat nu de tijd gekomen was, dat offers en menschenoffers veroordeeld moesten worden en in de plaats daarvan het heilige geloof kwam en de goede zeden.

Olaf Trygvesson werd nu op een groote volksvergadering in Drontheim tot koning uitgeroepen over al het land, dat Harald Schoonhaar gehad had. Erik, de zoon van Haakon de Jarl en zijn andere verwanten vluchtten naar Zweden.

Olaf liet, kort nadat hij tot koning uitgeroepen was, zijn verwanten bij zich komen en sprak hun er over, dat hij het christendom over Noorwegen wilde invoeren en dat zij zich daarbij aan zijn zijde moesten scharen. Hij zeide: voor hem stond het tusschen twee dingen: Heel Noorwegen christen te maken, of te sterven.

Zij gingen er op in en beloofden hem te steunen. Koning Olaf sprak toen in 't openbaar en gebood allen christen te worden. De machtigsten hadden reeds vroeger door den Deenschen Koning Harald Gormson het christendom aangenomen en gingen er dadelijk toe over. Dien zomer werden allen christen op de plaats waar Olaf woonde.

Het volgend voorjaar (997) trok Olaf weer uit om 't volk 't christendom op te leggen en niemand durfde zich te verzetten en allen werden gedoopt.

Op Hordaland was een groot geslacht van sterke en moedige mannen. Toen dezen hoorden, dat de koning met een groot leger 't land doortrok en de oude wetten verbrak, en dat men hem niet durfde tegenspreken, gingen zij met hunne vrienden raadplegen wat zij moesten doen, want spoedig zou de koning ook daar komen. Zij kozen drie mannen, die onder hen het best spreken konden en deze moesten den koning te kennen geven, dat zij geen onwettigheid wilden begaan, al gebood de koning zelf het ook. Toen de koning de volksvergadering bijeengeroepen had, kwamen daar alle boeren

in volle wapens. Het eerst stond koning Olaf op en sprak de boeren met zachte woorden toe. Toch zeide hij, dat zij het christendom aan moesten nemen en anders aan zijn toorn blootstonden. En toen Olaf uitgesproken had, stond van de boeren die gene op, die 't meest welsprekend was en gekozen was om 't eerst den koning te antwoorden. Maar toen hij wou beginnen te spreken, kreeg hij 't zoo benauwd voor de borst en moest hij zoo geweldig hoesten, dat hij geen woord kon uitbrengen en maar weer ging zitten. Daarop stond de tweede op, want hij wilde, dat er toch antwoord kwam, al was het voor den eerste slecht uitgevallen. Maar toen die begon te spreken, moest hij zoo stotteren, dat hij ook al geen woord kon uitbrengen. Toen gingen allen, die 'taanhoorden, aan 't lachen en de boer ging weer zitten. Eindelijk stond de derde op en wou gaan spreken, maar toen hij begon, was hij zoo heesch en sprak met zoo'n dikke tong dat niemand verstaan kon wat hij zei, en hij ook al moest gaan zitten. Toen durfde niemand van de boeren verder probeeren den koning tegen te spreken. Maar toen zij niemand hadden om te antwoorden, kwam er van al hun tegenstand, die zij bieden wilden, ook niets terecht en zoo gebeurde, dat zij alles wat de koning gebod inwilligden en voor de koning atscheid nam, werden allen gedoopt.

Op het Gula-ding, een andere vergadering, ging het zoo toe: De boeren hadden gezegd hem te willen antwoorden en zij zeiden dit: Als gij, koning, denkt ons te dwingen tot het verbreken van onze wetten en ons met dwang ten onder te kunnen brengen, dan zullen we met alle macht tegen u opstaan en dan moet het noodlot een van ons de overwinning geven.

Maar als gij ons een verzoek wilt inwilligen, dan kunt ge veel van ons gedaan krijgen.

„Wat eischt ge dan om tot een vergelijk te komen?”

„Dat ge uw zuster Astrid verloven wilt met Erling Skjaalgson, de veelbelovendste jonge man uit de streek.”

De koning antwoordde, dat het hem een goed huwelijk leek, maar dat Astrid zelf daarover te beslissen had.

Olaf sprak er Astrid over, maar deze zeide:

„Weinig geeft het mij, dat ik een koningsdochter en een

koningszuster ben, als ik getrouwd word met een man zonder koningsnaam. Ik wil dan liever nog een paar winters op een betere partij wachten."

Hiermee was 't gesprek ten einde. Olaf liet nu een havik, die Astrid bezat, plukken en zond hem zoo naar haar toe. „Vertoornd is mijn broeder nu," zei Astrid en wat later ging zij naar Olaf om te zeggen, dat hij maar over haar huwelijk beslissen moest, zooals hij wilde. „Ik heb dan toch ook macht genoeg," zei Olaf, „om Jarl te maken wien ik verkies."

Toen de bruiloft later gevierd werd, wilde Olaf Erling dan ook Jarl maken maar Erling antwoordde: „Niemand van mijn familie is Jarl geweest en ik wil niet hooger zijn dan zij; maar in mijn stand moogt ge mij zoo machtig maken als ge wilt." En Olaf schonk hem heel veel land om over te heerschen.

Op een volgend „ding" kwam de koning met een groot gevolg mannen, allen zwaargewapend en stelde hen voor deze keuze: 't Christendom aan te nemen of tegen hem te strijden. En daar de boeren geen voordeel zagen in een strijd, lieten zij zich maar liever doopen.

Olaf zeilde naar Laden en haalde daar de heele offerplaats neer; al de versierselen liet hij er afnemen, een groote gouden ring, die Haakon de Jarl in de hoofddeur had laten maken nam hij mee en daarop liet hij het offer verbranden.

Toen deden de boeren de oorlogspijlen over het land rondgaan en brachten een leger op de been. Maar Olaf ontweek den strijd en zeilde zoo spoedig mogelijk terug naar Vik, waar hij woonde.

Olaf dong naar de hand van een koningin Sigrid; hij zond haar den gouden ring van Laden omdat hem dit een kostbaar geschenk toeleek en had een samenkomst met haar te Konungahella. Die ring werd door ieder aan Sigrids hof zeer geroemd maar twee smeden waren er, die hem op de hand wogen en er zachtjes over spraken. De koningin vroeg hun, waarom zij daarover spotten en kreeg eindelijk uit hen, dat er bedrog in die ring was en na openbreken vond men er koper in. De koningin was kwaad en zei dat Olaf haar dan wel in meer bedriegen kon dan in dat eene.

Het volgend voorjaar had Olaf weer een samenkomst met

Sigrid te Konungahella en spraken zij over hun huwelijk. Daarbij zei Olaf, dat Sigrid zich moest laten doopen en het ware geloof aannemen. Zij antwoordde: Niet wil ik van 't geloof afwijken dat ik altijd gehad heb en mijn heele familie heeft. Ik zeg er ook niets van, dat jij gelooft aan den god die je wilt." Toen werd Olaf driftig en zei: „Waarom zou ik met jou willen trouwen, als je heidensch bent als een hond!" en sloeg haar met een handschoen in 't gezicht. Olaf stond op en Sigrid ook en deze zeide: „Dat kon je dood wel eens worden," en zoo scheidden zij.

Olaf Trygvesson wilde daarop de streken om Drontheim christen maken en schreef een groote volksvergadering uit op Frosta. Maar toen daar de pijlen voor rondgingen, maakten de boeren er zulke inkervingen in, dat 't oorlogspijlen werden en zoo kwamen alle mannen uit den omtrek van Drontheim in volle wapenrusting op het „ding".

De koning begon te spreken, maar al heel spoedig gingen de boeren er tegen in schreeuwen en zeiden, dat hij hem verdrijven zouden, als hij hun oude wetten verbreken wilde.

Toen Olaf de woede der boeren en hun groote leger zag, begreep hij, goede vrienden met hen te moeten blijven en sprak hun toe met zachte woorden, en zeide: „We moeten goede vrienden zijn, zooals we vroeger afgesproken hebben. Gij moet mijn godsdienst leeren kennen en ik wil uw grootste offerplaats bezoeken en uw plechtigheden bijwonen en dan zullen we samen afspreken, welken godsdienst wij willen hebben."

Toen werden de boeren zachter gestemd, alle onderhandelingen geschieden in der minne, en zij spraken af, dat koning Olaf het groote midzomeroffer te Maere bij zou wonen, waar alle boeren en machtige hoofden altijd samen kwamen.

Tegen midzomer kwam de koning dan ook in Maere, maar hij had bij zich een machtig groot leger zwaargewapenden.

Des avonds te voren noodigde hij alle boeren op een schitterend gastmaal. Den dag van het offer liet hij hen eerst de mis bijwonen en sprak daarna tot hen het volgende:

„Volgens afspraak zullen wij elkaars godsdienst leeren kennen en daarom kom ik hier uw offer bijwonen. Maar nu ik met u offeren moet, nu wil ik ook het grootste offer, dat gebruikelijk is, en alleen van menschen. En niet wil ik daartoe

kiezen slaven of misdadigers, maar tot de gave der goden moeten de besten onder de besten uitgekozen worden en daartoe benoem ik Orm-Lygra van Medalhus, Kaar van Gryting, — en hij noemde nog wel een tiental mannen en gebood hen dadelijk voor 't offer te gaan halen.

Daarmee had hij het pleit gewonnen, want toen de boeren zagen dat zij in legersterkte niet tegen den koning op konden, legden zij het heele bestuur in zijn handen.

Allen, die daar waren, lieten zich onmiddellijk doopen en zwoeren den koning het geloof zuiver te bewaren en niet meer in 't offeren te vervallen. De koning hield al deze mannen te gast en zij gaven hem broeders of zoons tot gijzelaar.

Op een volgend „ding” hadden de boeren een flinken woordvoerder IJzerbaard, die onder algemeene toejniching den koning verweet de oude wetten te verbreken en toen zeide de koning maar weer vriendelijk, hun zeden te willen leeren kennen en liet zich naar de offerplaats brengen. In den tempel waren eenige weinigen van 's konings mannen en de hoofdman met eenige boeren. Thor was daar de meest geëerde god en stond met goud en zilver gesierd op een voetstuk. Daar sloeg op eens de koning hem doormidden en zijne mannen sloegen de andere goden van hun voetstukken af; de boeren en hun woordvoerder werden ook gedood en daarop trad Olaf buiten den tempel en vroeg de boeren, wat zij wenschten, christendom of strijd. En, daar hun aanvoerder dood was, durfden zij den strijd niet voortzetten en allen werden gedoopt.

Op een latere samenkomst met deze mannen werd afgesproken, dat Olaf trouwen zou met Gudrun, dochter van IJzerbaard. Maar in de bruiloftsnacht had Gudrun een dolk bij zich, om hem, zoodra hij in slaap zou zijn, te dooden. De koning, bijtijds wakker, neemt haar het mes af en geleidt haar uit. Gudrun met hare mannen trok dien nacht voor goed weg van koning Olaf.

Dien winter liet de koning een prachtig zeilschip bouwen, de Traan.

Altijd ijverde hij voor 't Christendom en probeerde 't eerst met goede woorden, later met dreigementen. Een man, Haarek, dien men hem verraderlijk gebracht had, en dien hij maar niet tot het christendom over had kunnen halen, liet hij echter

ongedeerd weer gaan. „Want je zou kunnen zeggen, dat ik je met bedrog gevangen had. Maar weet, van den zomer kom ik bij je om je af te leeren tegen 't christendom te spreken.” En Olaf gaf hem dertig man mee en een goed schip om naar huis te komen.

Een zware strijd had Olaf te voeren tegen Raud, een boer, die, waar hij maar kon, het christendom hoonde. Olaf ging hem met schepen bestoken, maar op den ingang van de fjord, waar Raud woonde, stond zoo geweldig storm, dat Olaf een week lang niet naar binnen kon. Dat was duivelskracht en Olaf vroeg bisschop Sigurd deze te overwinnen. De bisschop trok daarop zijn mooiste misgewaad aan, ging op den steven van 't koningsschip, liet kaarsen aansteken en vierook branden. Een Christusbeeld werd op den steven geplaatst en de bisschop las 't evangelie en vele gebeden en sprenkelde wijwater over 't heele schip. Toen gebod hij de zeilen af te nemen en in de fjord te roeien; de koning riep de andere schepen toe de Traan te volgen en daar ging de vloot vooruit en niemand merkte meer van tegenwind in de vaargeul, hoewel zij door de stormen en hooggaande golven de rotsen aan weerszijden niet zien konden. Raud werd overwonnen en moest, toen hij het christendom bleef hoonen, den marteldood sterven.

De Draak, het schip van Raud, werd nu 't koningsschip, want 't was mooier dan de Traan.

In 999 kwamen vele IJslanders naar Nidarös, waar ook koning Olaf verblijf hield. Maar toen de IJslanders dat hoorden, wilden zij zoo gauw mogelijk weer weg zeilen, want zij hadden gehoord, dat Olaf iedereen tot christen maakte en bleven veel liever heidenen. Maar de wind dreef hun schepen terug en zij konden niet weg. Het was dicht bij Mikalsmis (29 Sept.) en de koning beval de IJslanders deze bij te wonen. Zij gingen er heen en luisterden naar de mooie zang en de klokkeklank. En weer terug, zei iedereen, wat hij er van vond. Natuurlijk komt alles den koning ter oore, en die er goed van sprak werd gemakkelijk tot het christendom overgehaald.

Bij de IJslanders was ook Halfröd de skald. Hij liep met eenige mannen en groette den koning toen hij hem tegenkwam.

De koning liet hem bij zich komen en vroeg zijn naam. „Halfröd heet ik.”

„De skald?”

„Ik kan dichten.”

Toen vroeg de koning: „Wil je wel 't christendom aannemen en mijn man worden?”

Halfröd antwoordde: „Op één voorwaarde zou ik me willen laten doopen, dat is, koning, dat ge mij zelf ten doop houdt.” Dat wilde de koning wel en toen Halfröd door den koning gedoopt was vroeg deze hem weer:

„Wil je nu mijn man zijn?”

Halfröd antwoordde: „Op één voorwaarde. Ik was onder Haakon de Jarl. Maar nu wil ik noch onder u, noch onder iemand anders staan, als ge niet belooft, me nooit weg te zullen jagen.”

„Halfröd,” zei de koning, „dit weet ik wel dat je niet zoo wijs bent dat je nooit iets doen zult, wat ik niet dulden kan.”

„Dood mij dan,” zei Halfröd.

„Jij bent ook een lastige skald, zei Olaf, „maar mijn man zul je zijn.”

„Wat krijg ik van u op 't naamfeest, koning, als ik Lastige Skald heeten zal?”

Een zwaard gaf de koning hem, maar geen sceeде. Hij moest nu een gedicht maken, waar in iedere regel zwaard voorkwam. In dit vers vroeg Halfröd meteen om een sceeде en die kreeg hij dan ook. Halfröds liederen zijn de grootste bron voor de geschiedenis van Olaf Trygvesson.

Koning Olaf was in alle opzichten de grootste man in Noorwegen van allen, over welke wij te berichten hebben. Hij was sterker en handiger dan wie ook en er zijn veel sagen van hem geschreven. Een is deze, dat hij boven op den Smalserhorn zijn schild vastmaakte. Een andere, dat hij een man uit zijn gevolg, die op den berg het pad gebaad had en vastgeraakt was, zoodat hij voor noch achteruit kon, bevrijdde en onder zijn arm naar beneden droeg.

Koning Olof was de vroolijkste van allen en zacht en minzaam, maar heftig in alles, boven allen moedig in den strijd maar heel wreed als hij vertoornd was en hij kon zijn vijanden vreeselijk pijnigen.

Zijn vrienden hielden dan ook heel veel van hem, maar zijn vijanden beefden voor hem. Daarom ook gebeurde alles wat

hij wilde, sommigen deden zijn wil uit liefde, anderen uit vrees, zegt Snorre.

Zeker is, dat hij met al zijn christendom sterk bleef vasthouden aan het heidensche ideaal: vriend van mijn vriend, vijand van mijn vijand.

Dien winter liet de koning een schip maken, dat veel mooier en grooter was dan een van de schepen, die er in 't land waren, men kan er de onderste balken nog van zien. Torberg was de bouwmeester, maar heel veel anderen arbeidden er ook aan, om boomen te vellen of ze in stukken te houwen of het hout over te brengen. Alle dingen daarvoor waren van 't beste materiaal. Toen 't schip bijna af was, vonden zij het op een morgen aan een kant geheel bedorven door houwen, die er in gegeven waren.

„De man, die dat gedaan heeft moet sterven,” zei de koning, „maar die mij zegt wie 't geweest is, zal groot loon krijgen.

Torberg had het zelf gedaan, zei hij.

„Maak 't dan weer zoo, als 't geweest is, daar hangt je leven dan van af.”

Toen ging Torberg die kant zoo houwen, dat de behandelde zijde van 't schip veel mooier geworden was en toen hij 't heele schip zoo gemaakt had was 't een prachtig schip, een Drakenschip; de kanten waren heel hoog en de voor- en achtersteven prachtig verguld en uitgesneden.

De koning had al een drakenschip, maar dat was kleiner en werd genoemd Ormen korte, de korte Draak, maar dit in tegenstelling Ormen lange, de lange Draak.

Erik de Jarl, de zoon van Haakon, die naar Zweden gevlucht was, ging jaar op jaar in vikingtocht. Sigrid, de koningin, die door Olaf zoo beleedigd was geworden, was getrouwd met koning Svein van Denemarken. Svein gaf zijn zuster Tyre ten huwelijk aan koning Borislav van Vendland ondanks haar verzet en haar zeggen niet te willen trouwen met een heidensch oud man. Zij werd er met groot gevolg heen gebracht en zou groote eigendommen in Vendland krijgen. Maar, zoolang Tyre onder de heidenen was, wilde zij eten noch drinken en na zeven dagen liep zij weg. Zij kwam naar Noorwegen en stelde zich onder bescherming van koning Olaf. Tyre kon goed praten en de koning zag dat zij mooi

was en toen viel 't hem in, dat dit wel een goed huwelijk voor hem zou zijn en hij bracht het gesprek daarop, of zij niet met hem wou trouwen. Zij vond zoo'n beroemd man te trouwen een goeden uitweg en zei, dat hij het maar weten moest. Zoo trouwden zij, maar dien winter klaagde koningin Tyre dikwijls tegen Olaf, dat zij in Noorwegen heel geen landgoederen had, zooals dat toch voor een koningin paste en vroeg Olaf met mooie woorden, bij koning Borislav haar eigendommen in Vendland te gaan opeischen. Olafs raads-mannē raadden hem dit sterk af. Maar zij smeekte zoo en zei zoo vaak, dat hij bang was voor haar broeder Svein, dat Olaf hardop zwoer, nooit voor Svein te wijken.

Olaf liet nu bekend maken, dat hij een zeeoorlog wou beginnen. Uit heel Noorwegen kwamen de mannen en schepen samen. Olaf zelf was op Ormen lange en men zei, dat de mannen van de Orm zoo hoog boven de anderen stonden in schoonheid, kracht en moed, als de Orm boven de andere schepen.

Voor Olaf uittrok, zond hij zendelingen naar IJsland en Groenland met dit gevolg, dat daar in het jaar 1000 de heele bevolking christen was.

Olaf zeilde uit naar 't zuiden en alle grooten van 't land voegden zich bij hem met hun groote schepen. Met wel zestig langschepen zeilde hij Denemarken voorbij naar Vendland, waar hij een ontmoeting had met koning Borislav, die dadelijk alle opgeëischte eigendommen afstond.

Intusschen zette koningin Sigrïd haar man sterk aan tot oorlog met Olaf: „'t Is al reden genoeg, dat hij je zuster Tyre getrouwd heeft zonder je goedvinden; je vader zou zoo iets nooit verdragen hebben!” Zij praatte zoo, dat koning Svein 't er geheel mee eens werd en boden zond naar Olaf van Zweden en Erik de Jarl. Er werd afgesproken, dat zij allen te zamen Olaf op zouden wachten als hij uit Vendland kwam en hem verslaan. Zij brachten een enorm groot leger samen.

Toen dit voorbereid was, zond Svein Sigvald de Jarl naar Vendland om te weten te komen, wat Olaf deed en hem in den val te lokken. Sigvald won in Vendland 't vertrouwen van Olaf en bood aan, toen er geruchten liepen van een

overval van Denemarken, met hen terug te zeilen, voor de veiligheid en ook omdat hij de diepste plaatsen in zee goed kende.

Zoo ging Sigvald met zijn elf schepen voorop en de zestig van Olaf volgden en werden door Sigvald geleid langs het eilandje Svåld waar de ontzettend groote vloot van Denen, Zweden en gevluichte Noren hen opwachtte. Nu komt de beschrijving van den slag bij Svåld, waar de groote Olaf den dood vond.

Svein van Denemarken, Olaf de Zweed en Erik de Jarl gingen met groot gevolg op het eilandje Svåld en zagen, dat daar vele schepen aan kwamen. Het was mooi weer en heldere zonnenschijn. Daar zagen zij een heel groot en prachtig schip. Beide koningen zeiden: „Dat is een heel groot en bijzonder mooi schip, dat kan wel Ormen lange zijn.”

„Niet is dat Ormen lange,” zei Erik de Jarl en daar kwam ook aan een nog grooter schip. Toen sprak koning Svein:

„Bang is Olaf Trygvesson nu, hij durft niet te zeilen met den kop op den voorsteven.” Erik antwoordde:

„Niet is dit 't schip van den koning, 't is 't schip van Erling Skjalgson; laat hem maar doorzeilen, want 't is beter voor ons, dat dit schip zoo mooi en zoo goed toegerust, gemist wordt in de vloot van Olaf als wij strijden.”

Daarop zagen zij Sigvalds schip, dat naar het eiland bijdraaide en nu kwamen er drie allermooiste schepen aan.

„Daar is Ormen lange,” zei koning Svein, laten we naar de schepen gaan.” Erik riep:

„Ze hebben nog wel andere groote en mooie schepen dan Ormen lange, laten we wachten.” Velen zeiden toen:

„Niet wil Erik de Jarl nu strijden en zijn vader wreken, het is groote schande en alle landen zullen er over spreken, om hier met zoo'n groot leger te liggen en Olaf Trygvesson voorbij te laten zeilen.”

Maar daar zagen zij weer vier schepen aan komen en een er van was een draak, heel groot en met goud versierd. Toen stond Svein op en zeide:

„Hoog zal Ormen lange mij van avond dragen, dat schip wil ik sturen” en velen riepen, dat het een heerlijk werk was, zoo'n schip te laten maken. Toen zei Erik, zoo luid, dat allen het hoorden:

„En al had koning Olaf geen grooter schip dan dit, dan

zou koning Svein 't nog nooit van hem winnen alleen met 't Deensche leger!" Allen gingen naar de schepen nu, maar daar zagen zij weer drie heel groote schepen komen en een vierde 't laatst en dat was Ormen lange. En toen zij Ormen lange zagen, zeiden allen en niemand sprak 't tegen, dat daar Olaf Trygvesons schip moest zijn.

Sigvald de Jarl liet de zeilen vallen en roeide niet verder en ook de andere schepen wachtten Olaf op. En toen de koning er aan kwam zeilen, roeide de heele vijandelijke vloot hem te gemoed. En de mannen des konings vroegen hem terug te gaan en niet den strijd aan te binden met zulk een groot leger. Maar Olaf antwoordde luid: „Laat de zeilen vallen. Niet zullen mijne mannen aan vluchten denken. Ik ben nooit gevlucht in den strijd. God beschikt over mijn leven, maar nooit wil ik op de vlucht gaan." Het werd gedaan, zooals de koning gebood.

't Koningsschip lag in 't midden tusschen de Traan en Ormen korte. De stevens werden aan elkaar gebonden en zij wilden Ormen lange achteruit leggen, zoodat 't schip niet voor de beide andere uitstak. Maar Olaf verbood dat, 't moest vooruitsteken bij de andere: „Dan wordt het hard werk op den voorstevan, vandaag," zei Ulf de roode.

„Ulf, ben je beide, bang en rood?" vroeg Olaf.

„Keer maar even weinig den rug naar den vijand, koning, daar in de hoogte, als ik 't doe op den voorstevan!"

De koning richtte een pijl op hem. „Schiet maar ergens anders heen, koning, waar 't meer noodig is; wat ik doe, doe ik voor jou."

De koning stond boven op de Orm, hoog in de lucht. Hij had zijn verguld schild aan den arm, zijn goudbedekte helm op en een kort rood kleed aan over de brunie. Hij was licht te kennen.

Toen hij zag, dat de vijanden zich verdeelden en voor iedere vorst merkteekenen gezet werden, vroeg hij:

„Wie is de vorst van het leger, dat juist tegenover ons ligt?" 't Was Svein van Denemarken.

„Niet zijn we bang voor die ellendelingen; er is geen moed in de Denen. Wie is daar rechts?"

Olaf met het Zweedsche leger.

„'t Zou beter voor de Zweden zijn, thuis te zitten en hun

bloedoffers te drinken, dan onder onze wapenen te komen.

Maar wie zijn daar links?"

„Dat is," zeiden zij, „Erik de Jarl, Haakons zoon."

„Hij heeft werkelijk wel reden om ons te zoeken, en van hen kunnen wij een scherpe strijd verwachten, want 't zijn Noormannen, zooals wij."

De drie koningen hadden afgesproken, Noorwegen na Olafs val te verdeelen en wie Ormen lange overwon, zou al de buit krijgen.

Eerst viel koning Svein met de Denen op Ormen lange aan, maar hij werd zoo afgeslagen, dat zij vluchtten en zich buiten het bereik van de Noren hielden. Dat ging juist, zooals Olaf gedacht had. En Olaf van Zweden ging het evenzoo, zij werden zoo ontvangen, dat zij 't er maar bij lieten. Maar Erik de Jarl begon aan de uiterste punt van de linie en verwoestte met zijn manschappen schip na schip, tot alleen Ormen lange nog over was. Daarop richtte zich toen onder Erik de Jarl al wat aan Denen en Zweden nog over was. Daar werd gevochten met zwaarden, gestoken met speren en geworpen met alles wat er maar voor gebruikt kon worden en zij schoten met bogen of met de hand.

Zulk een regen van pijlen ging daar over 't schip, dat men zich nauwelijks met een schild kon verdedigen, want van alle zijden lagen de schepen om het koningsschip. Olafs mannen waren toen zoo razend, dat zij op de scheepsranden sprongen om met het zwaard te vechten en al vechtende te water vielen, niet anders denkend of zij stonden op den vasten wal.

Achter op het koningsschip zat Einar Tambeskjelv en schoot met de boog en zekerder dan alle anderen; hij mikte steeds op den Jarl en raakte bijna den arm.

„Schiets op dien man, daar in de hoogte," zei Erik tot een boogschutter. Deze schoot en de pijl trof Einar midden in zijn boog, zoodat die met geweld uit elkander barstte.

„Wat barstte daar met zoo'n geweld?" vroeg Olaf,

„Noorwegen uit uw hand, koning."

„Zoo'n groote barst is er nog nooit geweest," zei de koning en reikte hem zijn eigen boog toe.

Hoog op 't schip stond Olaf Trygvesson en hij schoot maar altijd door en altijd twee pijlen te gelijk. Hij zag

dat de zwaarden van zijn mannen niet goed meer sneden en haalde nieuwe uit de kist onder de koningsbank. Toen zagen zijn mannen, dat er bloed uit de mouw liep, maar niemand wist, waar hij gewond was.

Twee malen probeerde Erik op 't schip te komen en twee malen werd hij teruggeslagen; maar de mannen op 't koningsschip waren zoo gedund en zooveel scheepsplanken waren leeg, dat de mannen van den Jarl eindelijk van alle zijden op het schip kwamen. Alle verdedigers gingen naar 't hooge achterdek, waar de koning was. Kolbjörn Stallare stond naast den koning. Zij waren zeer gelijk in kleeding en wapenrusting. Kolbjörn was een heel groot en mooi man. Nog was er vreeselijke strijd. Maar, doordat er nu zooveel van de Jarlsmannen op 't schip gekomen waren, als er maar in konden en zijn schepen van alle kanten om de Orm lagen en er weinig volk over was om 't schip tegen zulk een groot leger te verdedigen, daardoor vielen de meesten in korten tijd, hoewel het sterke en moedige mannen waren en Olaf zelf en Kolbjörn sprongen overboord en al wat er nog aan verdedigers over was sprong overboord. Koning Olaf zonk dadelijk, hij had het schild boven zich gehouden, maar Kolbjörn, die het schild onder zich hield, zonk niet zoo gauw en werd opgevischt. Men hield hem voor den koning, maar toen hij herkend werd, kreeg hij genade.

Zoo was het einde van Olaf Trygvesson. Niemand wilde gelooven, dat hij werkelijk dood was en vele verhalen kwamen er, dat hij ontkomen was en terug zou komen met een leger, maar, hoe dit ook zij, zegt Snorre, Olaf Trygvesson kwam nooit meer aan de regeering in Noorwegen.

HET BEOORDEELEN VAN GEDICHTEN

DOOR

ALBERT VERWEY.

Het is het moeielijkste oogenblik van mijn leven geweest toen ik begreep voortaan zelf te moeten uitmaken of mijn gedichten goed of slecht waren. Ik deed in mijn jeugd niets zoo graag als dat oordeel aan een ander overlaten. En nog — als er een engel uit den hemel kwam die zei: wentel al uw kunstenaarstwijfels op mij, ik zou hem omhelzen en me gewonnen geven.

Want één ding is het dichten en een ander is het her-voortbrengen van het gedichte ter beoordeeling. Her-voortbrengen. Iets anders is het niet. Men kan oordeelen naar een indruk; maar tenzij die indruk in ons een beeld van het heele werk schiep, kunnen we niet zeggen dat in ons oordeel dat werk begrepen is. Wij spreken dan niet van een oordeel, maar van een meening. Zwakke toevallige indrukken veroorzaken meeningen, nu deze, dan gene, en zoo kan het voorkomen dat men van een gedicht vandaag dit, morgen iets anders meent en een oordeel erover niet heeft. De meeste menschen leven in meeningen die zij zoolang behouden als ze door hun omgeving gedeeld worden. Duikt straks in hun nabijheid een andere op, een tegenstrijdige, dan overwegen ze, ze hellen er toe over, ze aanvaarden haar. Er is maar één middel om aan de meening te ontkomen, dat is dat men het beoordeelde in zich heeft, dat men het kent.

Er zijn twee wijzen van kennen: de algemeene en de bijzondere. Alles wat ik weet van *den* mensch, van *het* boek, van *het* gedicht, is algemeene kennis, kennis van dat wat aan

alle menschen, boeken, gedichten gemeen is. Maar tot deze kan ik niet komen dan na de bijzondere. Herhaaldelijk moet ik eerst één mensch, één boek, één gedicht gekend hebben. En deze bijzondere kennis, die dus de grondslag van *alle* kennis is, blijkt van heel anderen aard dan de algemeene. Zij houdt zich niet bezig met de betrekkingen tusschen dingen, maar met de dingen zelf: ze vormt zich niet een begrip, waarin tal van dingen begrepen zijn, maar een beeld dat de vertegenwoordiger van één ding is. Zij werkt niet door het Verstand dat begrijpt, maar door de Verbeelding die voortbrengt en doet zien. 1)

Aan deze kennis houdt zich de beoordeelaar van gedichten. Wat hij noodig heeft is de volkomen kennis van het bijzondere: het gedicht zelf, levende in zijn geest, zichtbaar voor zijn geestes-oog, aldoor aanwezig en voelende als een deel van hem. Ontberen kan hij het nu naar zijn indruk: hij zegt en zingt het alsof het zijn eigen is: het is hem of hijzelf het schrijven zou wanneer het niet al bestond.

De vraag is alleen of hij tot deze bevrediging van innerlijk bezit geráken kan. Kan hij het niet, dan ligt het werk buiten of boven hem. In dat geval zwijgt hij. Maar bezit hij het, laat hij dan zeggen wat hij ervan vindt en voelt.

Ik sprak nu enkel van gedichten die tot innerlijk *worden kunnen*. Wanneer iemand woorden bij elkander zet, alleen omdat ze zijn oor behagen, of omdat zij een uiterlijke waarneming voor hem vasthouden, dan is het waarlijk niet noodig, en ook niet mogelijk, ze tot innerlijk bezit te maken. Door den oppervlakkigsten indruk worden zij volkomen gekend. Gedichten, om tot innerlijk te kunnen en te moeten worden, dienen uit een innerlijk ontstaan te zijn. Zij moeten werkelijk *uiting* zijn, uiting van innerlijk, en dit is het eerste en eigenlijk het eenige oordeel dat dan geveld kan worden: het gedicht dat zich zoozeer tot innerlijk maken kan, moet de volkomene uiting zijn van innerlijk en is als zoodanig goed en schoon.

De eigenlijke schoonheidswerking bestaat dus daarin dat men innerlijk, dat wil zeggen door de verbeelding, gelijk wordt aan een ander innerlijk. Het gevoel van die gelijkheid heet

1) Benedetto Croce: Aesthetik; vert. Karl Federn.

schoonheidsgevoel. Het is het meest volkomene van alle gevoelens. Het voorwerp waardoor dat gevoel wordt opgewekt heet schoon.

Als een dichter een gedicht, iedere kunstenaar zijn werk maakt, dan zoekt hij de gelijkheid tusschen indruk die innerlijk gewórd is en uiting die innerlijk verbééldt. Hij scheidt inderdaad gelijkheid tusschen tweeërlei innerlijk. Het eerste innerlijk, gebonden aan den indruk, kent hij alléén, het tweede wordt door de uiting in gemeenschap gebracht met anderen. Elke zulke gemeenschap (zoowel die van zijn eene innerlijk met zijn andere, als die van dit laatste met vreemden) is verbeelde gelijkheid.

Verbeelde gelijkheid is het scheppend beginsel, zonder hetwelk de wereld een chaos zou zijn. Alles wat goed en schoon is wordt daaruit voortgebracht. Wat men waarheid noemt (ook wiskunstige) is niets anders dan zijn duidelijke aanwezigheid.

De kunstenaar scheidt eruit: de beoordeelaar herkent het en spreekt ervan.

Een andere kritiek is er niet, om de eenvoudige reden dat er in kunst niets belangrijk is dan óf, op welke wijs en in welke mate deze gelijkheidsverbeelding erin is uitgedrukt.

De eerste en onmiddellijke werking van een gedicht ligt in zijn geluid. Niet dat men een vers heeft te hooren als een verzameling van kunstig naast elkaar gezette klanken. Maar men moet het hooren als stem, als maatvolle stem, als ontroerde stem. Maat, ontroering en stem zetten zich onmiddelijk in ons voort en worden op het eigen oogenblik door ons her-voortgebracht. Dat wil zeggen dat wij, buiten alle nadenken om, het vers nazeggen.

Zoodra deze eerste her-voortbrenging heeft plaats gehad, zoodra dus een gelijkwording van ons met den dichter gebeurde, zoo zeer dat wij, als het ware, in zijn plaats traden, op dat eigen oogenblik deelen wij zijn schoonheidsgevoel en vinden we zijn gedicht schoon.

Toch is het mogelijk dat de gedachte aan schoonheid ons niet dadelijk bewust wordt. Hoe dieper wij onder den indruk zijn, hoe langer die bewustwording, dat oordeel, zal uitblijven. Er zijn menschen die nooit oordeelen. Zij voelen de ontroering

van den dichter en deelen die. Dat die vereeniging met den dichter een eigene blijdschap voortbrengt, weten ze misschien niet eens. Toch is in hun gevoel, evenals in het zangerig woord van den dichter, die blijdschap aanwezig. Zij is het kenmerk dat de vereeniging heeft plaats gevonden en het oordeel richt zich daarnaar.

Daaraan is het te wijten dat Wordsworth het schoonheidsgevoel als een *overbalance of pleasure* definieerde. *Pleasure*, in den zin van vreugde, is het stellige teeken waaraan de aanwezigheid van een goed gedicht wordt gekend.

Veel menschen meenen, als een gedicht hun wordt voorgelezen, dat zij het nu ook meteen moeten begrijpen. Zij trachten den zin van de woorden vasttehouden en zijn teleurgesteld, ontevreden op zichzelf of op den dichter, als hun dat niet lukt. Zij vergaten dat een gedicht voor de verbeelding is en dat zij met hun verstandsbedrijvigheid de ware werking ervan in den weg stonden. Het is heel wel mogelijk dat ons bij een eerste lezing niet anders bereikt dan een zekere geluidsbekoring, maar dit is veel, omdat we zeker kunnen zijn dat die voorloopig onontleede bekoring het gedicht zelf is, wel te verstaan zooals het zich openbaart aan alleen ons gehoor. Al het andere is ons daardoor genaderd, al hebben wij het ons niet bewust gemaakt, en al zullen wij het ons niet kunnen bewust maken dan door herhaalde lezing.

Juist omdat een gedicht niet een mededeeling aan het verstand is, en wij er nochtans een oordeel, dat is een verstands-vonnis, over willen uitspreken, juist daarom moeten we voorzichtig zijn en de verbeelding niet belemmeren in haar luisteren. De verbeelding luistert, telkens weer, en al luisterend ziet zij: het gedicht maakt zij zich eigen, en wij kennen het zoodra *zij* er zich één mee voelt. Het verstand, middelerwijl, let niet op het gedicht, maar let op haar. Het verstand stelt vast wat het gedicht den eenen en den anderen keer ons aandoet, het bewaart van die verschillende momenten de herinnering, en het onthoudt die tot het laatste kronende oogenblik waarin de verbeelding het gedicht ziet en beschouwt. Op *dat* oogenblik neemt het Verstand de uitspraak van de Verbeelding over, of juist het brengt in vorm van oordeel wat deze ziet en

erkent. *Dit* oordeel is het alles-omvattende: het zegt alles wat het verstand omtrent het gedicht begrepen heeft in één volzin.

Het Verstand neemt de uitspraak van de Verbeelding over. Dat wil zeggen: er is gelijkheid tusschen dat wat de Verbeelding erkent en wat het Verstand onder woorden brengt, maar toch is er nog iets anders dan het eenvoudige erkennen van de Verbeelding. Er is namelijk dit dat het laatste moment waarin de Verbeelding het gedicht geheel zag, het einde is van een *rée*ks van momenten. Al de vorige zijn in dat laatste opgeheven en aanwezig. Voor de Verbeelding *zijn* ze in dat laatste; nu deze haar weg daarheen heeft afgelegd, heeft ze haar doel bereikt en bekommert zich niet meer om haar lotgevallen. Maar het Verstand heeft haar waargenomen. Dit is erop uit om ook op *zijn* wijs het gedicht te doorleven en in zijn oordeel optenemen. De opperste uitspraak van de Verbeelding heeft het nu, maar tevens heeft het de Erinnerung van de voorafgegane ondervindingen. Het gaat nu den weg terug, schakelt het eene moment aan het andere, toont eindelijk in een kringloop, die van innerlijk beeld tot uitersten indruk alle stadia van aanraking met het gedicht bevat, al wat de Verbeelding aan het gedicht heeft beleefd. Het toont dit in een verband dat tegelijk de ervaring van de Verbeelding is en de aaneenschakeling van zijn eigen denken. Wat de Verbeelding *sag*, maakte het Verstand *begrijpelijk*.

Dit is, geloof ik, de eenige weg waarlangs wij tot een oordeel kunnen geraken over gedichten, hetzij van anderen of van ons zelf.

ALLERLEI PSYCHOLOGIE

DOOR

T. J. DE BOER.

1. **Congres-psychologie.** 1) Zeker, er waren enkele kunstgevoeligen, die het grove heiligschennis achtten dat een werk van Rembrandt als levend beeld vertoond werd, zooals hier in den Stadsschouwburg voor het congrespubliek gebeurde. Er waren er, Joden uit Oostelijk Europa, die eenige teleurstelling niet verborgen, omdat ze hier hier geen Spinoza-kultus, zelfs geen Spinoza-studieclub meer vonden; die tevergeefs op straat naar het geboortehuis van den filosoof en in den winkel naar zijn portret vroegen. Maar dat zijn bij dergelijke gelegenheid altijd uitzonderingen. De meesten vonden Holland een heel mooi land, de menschen zeer gastvrij en het Wilhelmus prachtig. Het viel bijzonder op hoe gaarne onze Oostelijke burenen het „van Duitschen bloed” meezongen.

Hoewel het Congres, evenals de wetenschap, internationaal was, hadden er zich, tot beter welslagen daarvan, nationale comité's gevormd, daaronder een Poolsch comité. Er had dus ook een Keltisch, Baskisch of Friesch Comité kunnen zijn, enz. Een klein incident toonde dat nationale of internationale verwickelingen onder vreedzame geleerden niet uitgesloten zijn. De Polen b.v. weigerden, volgens gegeven aanwijzing, naast de Russen te worden gefotografeerd. En in intiemen

1) Het Internationaal Congres voor Psychiatrie, Neurologie, Psychologie en Krankzinnigenverpleging werd 2—7 September te Amsterdam gehouden.

kring zongen ze voor ons hun volkslied met dat zoo bescheiden melancholisch klinkend begin:

Nog is Polenland niet verloren.

* * *

Het gemakkelijk verstaan en spreken van vreemde talen is meer een eigenschap van kellners dan van geleerden. Zoo is er op het Congres veel gesproken wat niet verstaan werd. De Engelschen doen zelfs heelemaal geen moeite om verstaanbaar te zijn. En eigenaardig klonk het toen een Hollander die Duitsch en een Vlaming die Fransch sprak, elkaar in 't Nederlandsch toeriepen: Ik begrijp u niet. Maar hier zat de kwestie waarschijnlijk dieper.

Bij gelegenheid dat een Duitscher een Franschman niet verstond, beval Prof. Janet uit Parijs het Esperanto aan. Zou dat werkelijk de hulptaal van de internationale wetenschap moeten worden? De behoefte aan zulk een taal is er wel, maar of dit middel het juiste is? Ik twijfel nog. Ik zal mijn bezwaren hier niet uiteenzetten, maar ze voor een deel saamvatten in een enkele vraag: hoe moet men b.v. de *e* uitspreken in 't Esperanto? Kenners hebben mij daarop geen antwoord gegeven. Wie op 't Congres Russen en Polen heeft gehoord, heeft hun Duitsch of wat voor taal dan ook, niet of met groote moeite kunnen verstaan, omdat ze o. a. de *e* heel anders uitspreken dan wij. De uitvinder van 't Esperanto, dr. Zamenhof, zal 't ook wel op die wijze doen. Hoe kunnen wij hem dan verstaan? Men ziet, een algemeene spreektaal te maken, dat is nog zoo eenvoudig niet.

* * *

Het was de eerste maal dat neurologen en neuropathologen, psychologen en psychopathologen benevens kriminalisten op één congres waren vereenigd. De eenheid der wetenschappen en de eenheid van wetenschap en leven was de idee die voorzat op deze vredesconferentie van geleerden. Dat de psychologie zich hier gelukkig aansloot, was zeker in de eerste plaats het werk van Prof. Heymans, die èn door zijn leiding in deze sectie èn

door zijn bijdrage over speciale psychologie de eer der Nederlandsche wetenschap hoog hield.

Een overzicht over de resultaten van het Congres is eerst te geven nadat de Handelingen ervan gedrukt zijn. Voorloopig zij de indruk weergegeven dat de beteekenis het meest lag, behalve in het allervoornaamste: persoonlijke kennismaking, in de referaten der inleiders, niet in de vrije voordrachten. De vrijheid van drukpers is reeds zoo groot, dat de vrijheid van voordracht op de congressen m. i. wel redelijk beperkt mocht worden. Tenzij men de regel late gelden dat voor den psycholoog elke spreker om de een of andere reden interessant is.

* * *

2. **Toegepaste Psychologie.** De 19de eeuw heeft zich gekenmerkt door de toepassing van natuurwetenschappelijke methoden en resultaten op het gebied vooral van de nijverheid en de geneeskunde. Haar toepassing in de zoogenaamde geestelijke of kultuurwetenschappen is altijd nog meer een eisch dan een feit. Toch dringt de eenheid van alle wetenschap er toe. Dezelfde eenheidsgedachte, die op het besproken congres de vertegenwoordigers van verschillende wetenschappen samenbracht, vraagt tegenwoordig om toepassing van de psychologie op allerlei gebied, eenerzijds in de meer praktische paedagogiek, kriminalistiek en psychiatrie, anderzijds ook in de meer theoretische wetenschappen van geschiedenis, taal, kunst, godsdienst en recht. Het is daarom dat de „Gesellschaft für experimentelle Psychologie” den 1sten October van het vorige jaar een „Institut für angewandte Psychologie und psychologische Sammelforschung” te Wilmersdorf bij Berlijn heeft geopend. Dit Institut geeft een tijdschrift uit, waarvan kort geleden een eerste stuk is verschenen en waarop ik ten eerste de aandacht van belangstellenden wensch te vestigen. 1)

Is dan, zoo vraagt men misschien, de moderne psychologie, waarvan de 18de eeuw het zwakke begin zag, maar die eigenlijk slechts een halve eeuw oud is, reeds zoover dat zij voor alzijdige

1) Zeitschrift für angewandte Psychologie und psychologische Sammelforschung. Zugleich Organ des Instituts etc. Hrsg. von William Stern und Otto Lipmann. Erweiterte Fortsetzung der Beiträge zur Psychologie der Aussage.

toepassing vatbaar is? Het antwoord daarop kan geen onvoorwaardelijk ja zijn, behoeft echter niet zuiver ontkennend te luiden. Min of meer bewust of onbewust past reeds iedereen in de genoemde wetenschappen zijn eigen psychologie, of wilt ge zijn praktische menschenkennis, toe. Dit zal ook in het vervolg zoo blijven en in de hoogst gekompliceerde gevallen, waarmee die wetenschappen te doen hebben, dikwijls onvermijdelijk zijn. De wetenschap van den grootsten geleerde zal in vele gevallen altijd ten achter staan bij de intuïtie van den praktischen menschenkenner en den kunstenaar. Daarmee is echter een algemeen streven naar het bereikbare niet veroordeeld. Veroordeeld is alleen de te snelle deductie van den theoreticus die naar geen ervaringsfeiten vraagt dan hoogstens voor zoover ze zijn theorie kunnen bevestigen, en veroordeeld evenzeer de lichtzinnige inductie uit een materiaal, dat zonder kritiek van alle kanten op zijn Amerikaansch bijengesleept wordt, hoe meer hoe liever. Juist daarom is de oprichting van het genoemde Deutsche Institut en de uitgave van de Zeitschrift met vreugde te begroeten, omdat de namen van leiders en uitgevers ons de zekerheid geven dat zij de gevaren van de beide uitersten zullen vermijden. Schitterend of wereldbewegend zullen misschien de resultaten van de voor toepassing vatbare wetenschap vooreerst niet zijn, maar . . . de wetenschap heeft tijd.

* * *

3. **Droompsychologie.** Weinigen zijn zoo gelukkig als een mijner akademievrienden, Prof. Weygandt te Würzburg, die met zijn droomen den hoogsten graad in de wetenschap heeft bereikt. Zijn akademisch proefschrift n.l. is een beschrijving van de droomexperimenten, die hij bij zichzelf heeft gedaan of laten doen. Hij is een man van geest en fantasie en daarom waren wij, zijn kennissen, wel eens skeptisch, wanneer hij ons het lange relaas van een droom deed. Maar de methode op zichzelf is goed.

De heer Wijnaendts Francken 1) volgt de Amerikaansche enquête-methode. Van een 100 à 160 intellectueel ontwikkelde

1) De Psychologie van het Droomen. Haarlem 1907.

personen krijgen we te hooren, wat ze zich omtrent hun eigen droomen meenen te herinneren of wat ze daarvan denken. Meer dan dit volgt er niet direkt uit de gegeven antwoorden. Het schijnt mij dan ook toe dat aantekeningen omtrent nauwkeurige waarnemingen, zooveel mogelijk ook met experiment, van enkele personen over een zeker tijdperk meer wetenschappelijke waarde zouden bezitten dan het subjektief getuigenis van de veel te velen.

De schrijver heeft veel wetenswaardigs op aangename wijze meegedeeld. Omdat ik noch over zijn belezenheid noch over een groot ervarings-materiaal beschik, zal ik den inhoud van zijn werk onbesproken laten. Slechts een enkele opmerking wil ik hem en anderen ter overweging aanbevelen.

Men weet, welk een groote rol ten allen tijde en tegenwoordig nog het getal in de wetenschap en de filosofie speelt. Boven veel van wat in den laatsten tijd geschreven wordt zou als motto kunnen staan: Alle goede dingen bestaan in drieën. Ik ben in dit opzicht altijd wat skeptisch geweest, maar nu heeft er mij in het materiaal van den heer Francken iets getroffen dat tot nadenken stemt en dat mij bijna bewogen heeft een Pythagoreër te worden.

Van de 225 mannen, die de schrijver omtrent hun droomleven heeft ondervraagd, hebben er juist 100, van de 90 vrouwen juist 60 geantwoord. Dat kan toevallig zijn, maar andere verschijnselen maken het mij moeilijk aan toeval te denken.

Er hebben dus in 't geheel 160 personen geantwoord, en wel op 38 vragen. Natuurlijk hebben ze sommige vragen niet of althans niet met voldoende duidelijkheid beantwoord. Slechts op 2 vragen hebben allen een antwoord gegeven dat te gebruiken was. Ziehier de lijst van wat mij merkwaardig scheen :

2 vragen beantwoord door 160 personen

2	"	"	"	150	"
2	"	"	"	145	"
9	"	"	"	140	"
1	"	"	"	130	"
2	"	"	"	125	"
2	"	"	"	120	"
1	"	"	"	115	"
3	"	"	"	100	"

Dat zijn dus totaal 24 vragen, die door een afgerond aantal personen werden beantwoord. Alleen de overblijvende 14 vragen vonden een goed begrip bij een niet afgerond aantal dat tusschen de genoemde ligt. M. a. w. de uitslag van de gehouden enquête schijnt op een wezenlijke waarde van het tientallig stelsel te wijzen. Het is inderdaad moeilijk daarbij geen Pythagoreër te worden. Want de schrijver is een empirisch onderzoeker, die wars is van alle bespiegeling, dus ook van getallen-speculatie.

v

DROST'S „HERMINGARD”

Gedeeltelijk herdrukt

DOOR

ALBERT VERWEY.

Sints enkele jaren geniet Aernout Drost een nieuwe bekendheid. In mijn *Leven van Potgieter* had ik gelegenheid uitvoeriger van hem te spreken dan tevoren gebeurd was. Bij den uitgever Schreuders verscheen daarop in 1906 de nieuwe uitgaaf van *De Pestilentie te Katwijk*, wat tengevolge had dat in het Februari-nummer van *De Beweging* (1907) J. Koopmans die schets met Drost's eersten arbeid, den roman *Hermingard van de Eikenterpen* vergeleek. Hij gaf van dit laatste een uitvoerig overzicht en prees het boven *De Pestilentie*, niet als kunstwerk, maat omdat het in tegenstelling tot dit gewrocht van *ationale* bewogenheid, de eenige nederlandsche uiting van een *euopeesche* gemoedsbeweging is geweest. Als zoodanig had ik het dan ook graag in zijn geheel herdrukt gezien, al moest worden opgemerkt dat het, onrijp en retorisch, niet de onmiddellijkheid en kracht van *De Pestilentie* heeft. Koopmans kent aan *Hermingard* „het natuurlijk kleed” toe, terwijl de zeventiende-eeuwsche taal van het latere door hem als „'t aangewezen kostuum” wordt gedoodverfd. Ik kan dat niet toegeven: de taal van *Hermingard*, hoe gaaf en deugdelijk ook in haar oratorischen zwier en geestelijken hartstocht, is veel minder dadelijk, veel minder warm, boeiend, kleurig, veel minder levend en krachtig dan die van *De Pestilentie*. Als er sprake moest zijn van „natuurlijk” en „aangewezen”, dan zou ik zeggen: onder den zeventiende-eeuwschen mantel roert zich een natuurlijk lichaam en klopt een waarneembare

hartslag, terwijl onder den romeinsch-christelijken peplum aangewezen vormen zich met berekening bewegen. Men probeere maar eens de beide werken hardop te lezen: men zal voelen hoe rustig en verzekerd de stem in het eene klinkt en hoe overmatig gespannen in het andere. Het laatste, denkt men dan, is geschreven door den bewonderaar van Bilderdijk, het eerste door den beminnaar van Hooft.

De deugd van *Hermingard* ligt dan ook minder in den voltooïden arbeid dan in het plan: het boek is belangrijker voor de kennis van Drost en voor die van het geestelijk leven in zijn tijd, als voor de ontwikkeling van de nederlandsche prozakunst. Hoe boeiend ook voor hen die in zijn maker en in dat geestelijk leven belangstellen, is het niet in staat geweest, zooals *De Pestilentie*, den stijl te bepalen van zijn tijdgenooten, en kan een dergelijke invloed, ook nu, niet ervan worden verwacht.

Door bovenstaande overwegingen ben ik maar half verzoend met de weigerachtigheid van sommige uitgevers aan wie ik een herdruk aanbeval. Ik wil in elk geval trachten door een gedeeltelijken herdruk, gepaard aan inleiding en toelichting, de lezers van *De Beweging* met het boek bekend te maken.

Twee invloeden laten zich in *Hermingard* gemakkelijk onderscheiden: die van Walter Scott en die van de christelijke herleving uit de jaren 1815 tot '30. Bakhuizen van den Brink vertelt dat D. J. van Lennep op zijn colleges „betoogde hoe ook onze grond, hoe ook onze geschiedenis voor dichtelijke opvatting vatbaar waren, hoe ook hier het terrein lag voor verdichtingen als die van Scott.” En — gaat hij voort — „er zat iemand onder zijn hoorders die met meer gretigheid dan de fijnheden van grieksch en latijn die wenken opvatte. Het was Drost.” *Hermingard* speelt op vaderlandschen grond en wil een episode uit de vaderlandsche geschiedenis voorstellen: maar tegelijk was Drost's ideaal de christelijke herleving van zijn tijdperk.

Vooralsnog is de uitbeelding van dat ideaal, in de figuur van Hermingard, voor hem de hoofdzaak. Later vertoont het zich veel minder volstrekt en omgeven door vaderlandsche gestalten in de Hechtje van *De Pestilentie*.

Drost moet een vakantie hebben doorgebracht in Gelderland. In *De Vriend des Vaderlands* van 1833 heeft hij een gedicht dat den naam van dit gewest voor titel heeft.

Een zanger 't wuft gevoel der drokke stad ontweken
Vond perkloos heil en zegenvolle rust
In 't paradijs van Rijn- en IJsselstreken ;
Nooit zwol zijn borst van zooveel hemellust.
Ach 't duurde kort! De nooddwang riep hem wêer
Uit die volschoone en onvolprezen oorden
Naar d'Ystadwalm en Amstels schrale boorden ;
Het zoet geneugt verzwond en keert licht nimmermeer.

Dit is de aanhef en in een aantal strofen van afwisselenden vorm prijst hij „'t berg- en dalenland” met zijn stroomen en bronnen, zijn koren- en boekweitvelden, zijn geboomte en zijn herinneringen. Volgens één regel van het gedicht moet hij er geweest zijn tijdens den belgischen opstand, juist als Potgieter, die er doortrok toen hij uit het Zuiden over Aken naar Holland ging. Potgieter was een onvergelykelijk krachtiger en zelfbewuster dichter dan Drost. Wij stellen ons hem te paard voor, zijn verbeelding met jacht en vizioenen van oorlog stoffeerende: in zijn *Wilhelms Reise* heeft hij zich zoo afgebeeld. Drost was daartegenover de mijneraar die onder boomen dwaalde of „op 't verbruinde mos heraemend neergezegen, door beuk- en eikenloof voor 't middagvuur behoed,” „in kalme rust zielevrede” zich voelde tegenzweven. Maar voor beiden is Gelderland gewijde grond geworden, en op dien grond, niet ver van Arnhem, het oude Arenacum, dweept ook Hermingard.

Het was in het jaar 320 dat een gezant van de Franken de bewoners van de Eikenterpen tot nieuwen strijd tegen de Romeinen kwam oproepen.

„Dit oord, voor een groot gedeelte door ondoordringbare moerassen en bosschen, van de overige wereld afgescheiden, strekte ter woonstede aan eenige oud-Batavische huisgezinnen, onderhoorigen van den grijzen hertog Thiedric. Na jeugd en mannelijken leeftijd in onrust en woeling doorgebracht te hebben, doorleefde deze vorst van overouden adel, aldaar de

trage jaren des ouderdoms; elke vreugde was voor hem reeds gestorven, behalve die, welke hem het herdenken der heerlijke dagen des mannelijken leeftijds verschafte, en de zaligheid, welke het vaderhart genoot in den levensbloei van twee jeugdige menschen, Siegbert, zijnen eenig overgebleven zoon, en Hermingard, eene zeventienjarige maagd, welke hij, toen zijn broeder Godehard in 306, dit, ten koste van het moederlijk leven geboren kind naliet, tot zich genomen, als zijne eigene dochter beschouwd, en tot echtgenoot van den rustigen Siegbert bestemd had. Welf de Usipeter, een grijze Bard, en Landwijn en Ernhold, verre spilmagen van den hertog, behoorden voorts tot de aanzienlijkste bewoners der Eikenterpen, en stonden hcog in de vereering en achting der huisgezinnen van vrije mannen en lijfeigenen aangeschreven. Kalm en eensgezind leefden deze lieden in eene streek voort, welker woeste en bebouwde gedeelten evenzeer het penseel van een meester waardig zouden geweest zijn.”

Aan den avond van den dag waarop Siegbert, haar minnaar, in den oorlog getrokken is, zit Hermingard op den terp, die naar den Rijn ziet. Neven haar zit Marcella, een Romeinsche, die met haar kind Paulinus den gekwetsten en door Thiedric meegevoerden gemaal Caecinius gevolgd was. De laatste stierf. Zij bleef met haar zoon bij Hermingard. Wat deze nu wenscht is een godheid die haar troosten kan over het vertrek van Siegbert. Maar welk een godheid? Romeinsche noch germaansche goden kunnen haar bevredigen. Het wijsgeerig gemoed van Marcella heeft zij niet. De God van de Christenen? Marcella spreekt alleen ervan om hem te hoonen. Op dat oogenblik verschijnt de grijsaard die bestemd is haar tot dien God te bekeeren.

„De oude was ondertusschen genaderd. Somber was zijn voorkomen en zijne kleeding: dezelve bestond uit eene grijs, met wit omboord, onderkleed, hetwelk in eene wijde broek van dezelfde kleur eindigde. De zwarte met zilver geboorde voet-zoolbanden waren tamelijk versleten, en de verschillende weersgesteldheid van eenen langdurigen reistocht, had zich kennelijk genoeg aan het zwarte bovenkleed medegedeeld, aan hetwelk eene breede hoofdkap was vastgehecht, welke des grijsaards

zilverwitte lokken voor wind en regen beschutte. Ernstig en somber als deze kleedingkeuze was zijn belangwekkend gelaat; diepe weemoed en knagende smart lagen over hetzelfde verspreid, maar toch glansden door dezen nevel welwillende goedhartigheid en een teedere zielsaanleg. Hij moest een zeer gevoelige ziel hebben en deze ziel moest door talrijke levensstormen geschokt zijn. Aan zijn zijde ging een zeven- of achtjarig knaapje, wiens kastanje-bruine lokken van onder den breeden Romeinschen reishoed, bevallig, langs de schouderen, op het bruin met rood omboorde gewaad vielen. Zijne donkere oogen stonden levendig en scherpzinnig, maar men kon het den jongen aanzien, dat hij door eene veruitgestrekte reis vermoeid was. Het elpenbeenkleurig gelaat werd door geen blokje versierd. De beide reizigers werden door een Cretenser hond vergezeld.

„Langs den oever genaderd, had de vreemdeling, in overdenkingen verdiept, de vrouwen bereikt, welke hij eerst gewaar werd, toen de knaap hem op dezelve opmerkzaam maakte. Nu vestigde hij een oogenblik het oog op Hermingard en Marcella, en het „weest gegroet, mijne dochters!” klonk in het latijn van zijne verbleekte lippen.”

De groep is sterk omljnd. Ze vornt eigenlijk nu al de eerste christen-gemeente in Nederland. Maar juist terwijl Caelestius zijn geloof aan de vrouwen zal meedeelen, wordt hij genoodzaakt met den jongen Timotheus de wijk te nemen. Welf verschijnt en roept Hermingard tot deelneming aan den offerdienst. Het voorkomen van den heidenpriester wordt ons aanstonds beschreven als volgt:

„De donkerroode gloed van het vuur gaf hem een vreeselijk voorkomen. Zijn roskeurig haar, hetwelk de ouderdom weinig verbleekt had, vereenigde zich met de borstelige knevels en een zorgvuldig gekamden baard. Het hooge diep gefronste voorhoofd eindigde in hoekige wenkbrauwen, waardoor de grauwe oogen beschaduwd werden; in wier blik bij het donkere licht van de offervlam, woeste hardvochtigheid en wraaklust schenen te branden. Een nauw om het lichaam sluitend purperverwig kleed, eene wolfshuid, die met den kop het

hoofd van den Bard tegen wind en weder beschutte, en een breed knijf, dat in zijn gordelband hing, was de bij zijn voorkomen en karakter passende kleeding.”

Tnsschen hem en de christengroep zal een strijd ontstaan, die dadelijk wordt ingeleid. Thiedric heeft een droom van boos voorteeiken. Alleen door een zwaar offer kan de toorn van de goden gezoend worden. Alvorens het offer te noemen begeeft Welf zich naar de goddelijke vrouw, Witte Geertrud van den Lippetoren.

Hermingard verlangt te weten wat het lot is van den vreemdeling. Eerst werd zij door het weer teruggehouden.

„Eindelijk wisselde de gestadige ruwheid van het jaargetijde nog eens met heldere dagen af. Vervuld van het blijde denkbeeld der mogelijkheid eener ontmoeting, voor welker waarschijnlijkheid zij zich zorgvuldig elken grond ontveinsde, begaf de jonkvrouw zich, met hare getrouwe gezellin, reeds vroegtijdig naar den wilden terp. Hermingard had haar het stout ontwerp nog niet mede willen deelen, maar deed, na wederom tevergeefs eenigen tijd den grijsaard verbeid te hebben, den gewaagden voorslag. Met levendige kleuren schilderde zij aan hare vriendin het lot, hetwelk den grijsaard ten grave zou voeren, wanneer hij krank en verlaten nog in het woud leefde. Marrcella gevoelde diep medelijden met den ongelukkige en den armen knaap, die in zijn jammerlot deelde. Hermingards onrust en onzekerheid, of de vermoedelijke Christen nog leefde, was zoo dringend, dat hare vriendin bewogen werd, het roekeloos besluit goed te keuren en haar te volgen. Met vlugge schreden daalde de jonkvrouw van den steilen terp en trad moedig het donker bosch in.

„Eene onwillekeurige huivering greep de vrouwen, toen zij het woud ingetreden waren, aan. Het kraken en schuifelen der afgevallen eikenbladeren ruischte slechts in de stilte, die hier heerschte, en bij tusschenpoozen door den herfstwind afgebroken werd, wanneer deze zich verhief en door de toppen der hoogste boomen snerpte. De natuur had aanvankelijk eene soort van weg gevormd, door eene dubbelde rij van eikenboomen, die met eenige regelmatigheid tusschen het dichte

kreupelbosch voortslingerde. Bekommerd volgde Marcella hare gebiedster. Meer en meer begon het duister te vallen; telkens werden zij in het voortgaan belemmerd, door de boomstammen, die op de ruwen en doornrijken grond nedergeploft waren, terwijl de wortels van eeuwenheugende eiken op verscheidene plaatsen zich uit de moerassige korst, — want eenen onder hunne voeten opbobbelen bodem betraden zij — opwaarts gedrongen, en aan de zwarte dras ontworsteld hadden. Geenszins bereidde de verdere tocht haar

Een belommerd pad langs liefelijke streken,
Bekorelijk doorsneën met kabbelende beken,

integendeel, de streek werd steeds moerassiger, en scheen de uitspraak van den lofredenaar Eumenius te wettigen, welke beweert, dat de Batavische grond bijna geen grond genoemd kon worden.

„Na een geruimen tijd voortgegaan te zijn, werd haar, door een dicht rietbosch, de weg afgesneden; zij keerden terug, naar hare meening, langs het vorige pad, maar de duisternis misleidde haar; zij sloegen een anderen weg in, en werden, door het breede water van eene beek, die hier den weg afsneed, eerst overtuigd gedwaald te hebben. Nu rees de angst bij de schuchtere vrouwen hooger; het was niet verre van middernacht. Het pad, hetwelk ternauwernood dien naam mocht dragen, verloor zich nu geheel in dicht kreupelhout en distelige struiken, welke den beurtelings rijzenden en dalenden grond bedekten, en zich tusschen reusachtige boomen verhieven. Op eenen met mos begroeiden boomstam, wierp zich Hermingard, toen hare krachten geheel uitgeput waren, neder; de vrees en de koude herfstnacht deden haar koortsachtig trillen en klappertanden. Marcella was bedaarder en moediger, en wist harer meesteres denzelfden moed inteboezemen. Onder tusschen was de toestand der jonkvrouw beklagelijk: haar schoeisel ongeschikt, om de voor geluk en levensrust bestemde maagd tegen een distelig steenpad te beschermen, was reeds sinds lang vaneen gereten, maar, van smart over hare vruchteloze poging vervuld, lette zij, evenmin als de droeve Cypris in het dichterlied

Op het berggruis 't blanke voetjen ingetrapt,

Op den scherpen hagedoren die haar boezem openkrabt.

„Bij de eerste morgenschemering was Hermingard weder bereid, zich met inspanning van hare overgeblevene krachten, voortteslepen. Steeds staarde zij naar het verschiet, of zij des grijsaards gestalte gewaar mocht worden. Lang te vergeefs: eindelijk echter ontdekte zij, bij het omwenden van een ruw pad, in den mistigen morgennevel werkelijk eene gedaante, met langzame schreden voor haar heen gaan. „Heil ons, Marcella, de grijsaard!...” riep zij verrukt uit, en herhaalde jubelend denzelfden kreet; zonder verder aan hare gezellin te denken, vloog zij voorwaarts, maar de jonkvrouw scheen bestemd om immer teleurgesteld te worden; het dichte hout onttrok den vreemde wederom geheel aan haar oog; snel beklom zij eene steile hoogte, en werd van dezelve op eenigen afstand, dezelfde gestalte gewaar, doch tevens merkte zij verheugd op dat zij, de zijde des heuvels houdende, den voorttrekkenden lichtelijk zou kunnen bereiken. Weldra gelukte haar dit. „Toef, o vreemdeling!” riep zij naar het beneden liggende pad. „Dank zij het oogenblik, dat mij u vinden doet!” Snel als een lichtstraal daalde zij van de hoogte; de vreugde en overijling verhinderden haar eenen dorentak te zien, welke onverhoeds haar oog kwetste; de felle pijn deed haar hetzelfde met de hand bedekken, in hetzelfde oogenblik lag zij aan den boezem des grijsaards. „Man des vredes!” ging zij in blijde vervoering voort, „mijn hart heeft vurig begeerd u weder te zien. Heilig is mij dit oogenblik, pijn noch afmatting kan ik voelen, want...” een luide gil brak hare woorden af — zij had de hand van hare oogen verwijderd en zag Welf den Usipeter voor zich staan.”

De bekentenis dat zij een Romein zocht, een vijand van haar volk, een spion misschien, wekte de woede van den priester op. Hij keerde met de vrouwen huiswaarts. Als offer vroeg hij van Thiedric den zoon van Marcella, den eenigen Romein dien hij treffen kon.

Wanneer men — en men heeft er recht toe — den jongen Paulinus beschouwt als een vooruitgeschoven post van het Christendom, dan ziet men in de twee volgende hoofdstukken

zijn eerste ontmoeting met het Heidendom afgebeeld. Het kan zijn dat de uitslag, ook voor den scherpzichtigen lezer, nog in het duister blijft.

VIJFDE HOOFDSTUK

Een Frankische legerbode, die den volgenden dag in de eikenterpen aankwam, gaf aan de zaken geenszins gelukkiger wending. De aanstalten der verbondene volksstammen en de vijandelijke houding, welke zij aan schenen te nemen, hadden de aandacht van den waakzamen keizer gewekt en reeds vernam men, dat Konstantijn's zoon, de onlangs tot Caesar verheven Crispus, met eene aanzienlijke legermacht in aantocht was, om elke oproerige beweging te fnuiken. De Romeinsche keurbenden overtroffen verre de Frankische legerhoopen, zoodat ieder inzag, dat thans meer dan immer de bijzondere bijstand der beschermgoden noodig was, opdat de overwinning hare palmtakken niet weder den Romeinen toe zou zwaaien. Alles scheen onheilspellend, maar het vreeselijkst voorteeken was de dood der hagedissen van den Frankischen koning. Hierdoor meende men zich de ijselijkste toekomst onherroepelijk bereid te zien. Welf drong derhalve op de vreeselijke offerhulde aan, en Thiedric moest hem inwilligen, dat dezelve drie dagen later, terwijl de maan haren vollen wasdom bereikte, geschieden zou.

Gelaten hoorde Paulinus zich den dag aankondigen, waarop hij voor 't laatst de zon aanschouwen zou. Slechts het scheiden van zijne moeder en derzelve droefheid, ontveldigde hem somtijds luide klachten. Telkenkeere dat Welf hem zijn levensonderhoud bracht, vorschte hij met angstige nieuwsgierigheid naar zijne moeder uit, doch indien het gevoel eenmaal in den boezem des grijsaards een' zetel gevonden had, thans scheen hetzelfde daarin versteend; zijne bescheiden waren altijd zoo koel en vluchtig, dat de jongeling zich eindelijk van elke navorsching moest onthouden.

Het was op den avond vóór het zoenfeest, dat Welf keuriger spijs dan gewoonlijk naar den kerker deed brengen en dezelve aan Paulinus voorzette.

„Morgen zal ik dan sterven, Usipeter?” vraagde de gevan-

gene, en kreeg een bevestigend antwoord. „De laatste bede,” ging Paulinus nu voort, „zult gij mij voorzeker niet weigeren te verhooren. Mijne moeder, de dierbare, kan ik niet zien, niet spreken. Zij zou slechts tranen plengen, ik haar niet kunnen troosten. Maar bid onze gebiedster, de deugdzame Hermingard, dat zij mij bezoeke. Deze gunst is de eenige, welke ik van u vorderen zal. Het is mijne laatste bede, grijsaard.”

„Ik zal Thiedric's nicht uwe begeerte overbrengen,” antwoordde Welf en verwijderde zich.

Zoodra Hermingard den wensch van Paulinus vernomen had, haastte zij zich om aan zijne begeerte te voldoen. De Usipeter geleidde haar naar den ouden toren. Zij traden door het offerbosch; reeds had men hier aanstalten voor het feest van den volgenden nacht gemaakt: de houtstapel was bereids gereed; eenige oude Batavieren voegden er de laatste eikenklossen bij. Terwijl knapen en meisjes, in kinderlijke lichtzinnigheid dartelende, bloemen voor het doodfeest van hunnen natuurgenoot zochten, stonden Ernhold en Landwijn, met over elkander geslagene armen, het zwoegen der knapen gade te slaan die een zwaar van eikenhout vervaardigd kruis, bij den houtstapel, oprichteden. De Usipeter wierp op dit alles een' doordringenden maar tevreden blik. Hermingard huiverde en omsluerde zich het hoofd. Een eng pad was nauwelijks tusschen het wild geboomte gebaad en

overal

Ontsproten beerenklauw, wolfswortel, hondsdrif, varen
En watercalaminthe en scherpe distelblaëren.

Deze weg leidde naar den toren, welke, naar luid van eene volksoverlevering, in Caesars tijd, ter verdediging gebouwd was, volgens anderen, aan zekere wichelares Leve tot verblijf gestrekt had. Het gebouw, toen reeds in merkelyk verval, was van buitengewoon groote steenen samengesteld, wier grijze kleur gedeeltelyk met mos, muurbloemen en klim-op bedekt was. Het bovenst gedeelte van den ingang was bijna gelijk met de oppervlakte van den grond, zoodat men eenige trappen af moest gaan, om in het gebouw te treden. Een kruiselings over de uit wilgenrijs dicht ineen gevlochtene deur gespannen keten, maakte den gevangene de vlucht onmogelyk.

Welf ontsloot den ingang, deed Hermingard binnentreden en zou haar aan den voet des torens verbeiden. Langs eenige ongeregeld op elkander gestapelde en met klei bevestigde steenen, steeg de Bataafsche jonkvrouw naar den eigenlijken kerker. Dezelve was een rond, van hooge muren omgeven, vertrek, geheel zonder zoldering. Ruw in de wanden aangebrachte nissen moesten Paulinus tegen de regenvlagen beschermen en ten nachtleger strekken; doch daar het gebouw, sinds langen tijd, verlaten was geweest, had het lichtschuwend gevogelte zich dezelve toegeëigend. Hier schudde een vledermuis al piepende hare lederen vleugels, ginds steende een uil op zijn nest, en staarde met de vurige oogen op de menschelijke wezens, welke zijne eenzaamheid verstoorden. Nachtspinnen en ander ongedierte werkten voorts mede, om dit verblijf voor den gevangene tot den zetel der folterendste ellende te maken, maar Paulinus scheen hierboven reeds verheven. Met het oog ten hemel gericht, stond de jongeling in gedachten verzonken; zijne gelaatstrekken kenteekenden kalme berusting in zijn lot en verachting van het lijden; ja, terwijl, door een in den muur opengelaten vak, de roode wedergloed der ondergaande zon zich over zijn gelaat verspreidde, scheen er een meer dan aardsche verhevenheid door zijne trekken aangeduid te worden.

Bij het naderen der jonkvrouw, keerde de gevangene zich langzaam tot dezelve; een vriendelijke glimlach schemerde door den verheven ernst. „Gij verhoort mijne bede, gebiedster!” sprak hij, „dank zij u voor die gunst. Zie, de zon werpt haren laatsten gloed in den kerker; laat mij Phoebus' gunst thans nog voor het laatst genieten.”

„Is er bij dat denkbeeld kalmte in uw hart, ongelukkige Paulinus?” vroegde Hermingard.

„Zoude ik ervoor terugsidderen?” antwoordde hij in geestvervoering, „in het land der gezaligden zal mij steeds reinere lucht en heerlijker lichtstroom omvloeien. Ja, treffelijke maagd: ik gevoel het, na mijnen dood zal ik noch ophouden te bestaan, noch ongelukkig zijn. De eindpaal van mijn leven is de eindpaal van mijn lijden; maar mijne moeder... de ongelukkige moeder... ik weet het, Hermingard, edele jonkvrouw, ook gij zijt niet gelukkig.”

„Neen Paulinus, niet gelukkig. Ik zou u kunnen benijden.”

„Haat het leven niet!” hernam de jongeling, u kan het nog goed zijn te leven, mijn hart bidt uwer deugd dat loon toe, maar ik smEEK u, vertroost mijne aangebedene moeder, dank haar, o, dank haar vurig voor hare liefde, zorgen en wijsheidslessen. De treffelijke vrouw scherpte mij gevoel voor het schoone en goede, en berusting in den wil van het noodlot in. Beide bleven mij bij, ja veel meer nog, zij verhoogden en ontwikkelen zich in gloeiende kracht, terwijl het uur vast aanrukt, dat de boeien des aardschen levens zal slaken. Het wordt mij koel en kalm om het hart, en wanneer ik aan den dood en een volgend leven denk, is het mij wel en zalig, en ik moet glimlachen van heimelijke vreugde. Geheel zal ik niet sterven, maar in eene wereld leven als de dichters ons maalden? — neen, neen ook dit niet; mijn ziel voelt een denkbeeld van verfijnder geluk dan zij voorspellen. Doch wat waarborgt mij dat het niet louter droomen zijn.”

„Ons hart, Paulinus! dezelfde hoop leeft, dezelfde verwachting gloeit in mijnen boezem. Na het doodsuur wachten ons schoone en heldere dagen; ach! ik trad gaarne die toekomst tegen; voor Siegbert en het vaderland te sterven, zou mij de edelste en schoonste dood zijn. Maar dat uw leven voor ons opgeofferd moet worden, ach, Paulinus! dat is een vreeselijk en ondragelijk denkbeeld.”

„Om mijne moeder, ja!” hervatte Paulinus, „maar gij zult haar verzorgen en troosten, de getrouwe Hermingard blijft hare belofte gestand. Dit denkbeeld schenkt mij kracht om te berusten, en ik streef mij met de gedachte, dat er een wederzien is na den dood. Laat mij in zoo schoon eene mijmering voortdweepen, tot mijn sterfuur helderder licht in de toekomst werpt, of, — maar neen, neen, de overtuiging, welke mij den boezem zoo zalig doet kloppen, zal, kan niet bedrogen worden. Verzeker aan mijne moeder, edele gebiedster! dat ik de stervenssmart veracht: nimmer betreure zij mij overmatig; want beklagenswaardig zal ik na dit leven niet zijn. En nu, deze laatste gunst zij het einde uwer tallooze weldaden. —”

Hermingard, van zielssmart buiten zichzelf, wenkte hem te zwijgen.

„Zoo mogen de Goden het u dan loonen!” ging Paulinus

voort, „verlaat mij thans, ik smeeke u zulks, reeds heb ik uw gevoel te zeer verwond. Verlaat mij, edele Hermingard! zoolang gij hier zijt, wensch ik u steeds nog veel te zeggen; ik gevoel groote, zeer groote en verhevene gewaarwordingen; zij doorstroomen mijn afgekoeld hart, dringen mij zalige tranen in de oogen, maar vinden geene woorden, waarmede de mond ze zal uitstorten. Zoo vaar dan wel, eeuwig wel! Hermingard, ween niet om mij, ach dat ook mijne moeder niet om mij weende! Zeg het der droeve dikwijls, er is een wederzien!”

Te vergeefs trachtte Hermingard eenige woorden uit te spreken. Paulinus drukte haar eerbiedig eenen afscheidskus op den schoonen mond, deed zwijgende het gouden borstversiersel, de aurea bulla, welke op zijne wollen tunica hing, af, reikte hetzelfde der jonkvrouwe toe, en begeleidde haar toen tot aan het benedengedeelte van den ruwen trap. Welf opende den ingang, het laatste vaarwel stierf op des jongelings lippen weg. Met het donkere oog Hermingard in kalmen ernst aanstarende, hield hij hare hand in de zijne geklemd en kon niet spreken, eindelijk stamelde hij met de grootste inspanning: „Hermingard! Hermingard! ach, verlaat mijne moeder niet!” Maar Hermingard verstond zijne woorden niet meer, hare denkskracht was verdoofd, en uitgeput zonk zij aan den boezem der getrouwe Gisela, die haar, in hevigen zielsangst, verbeid had. Bezorgd over hare gebiedster kon de arme maagd slechts één blik op Paulinus werpen. Het was een blik vol van de onbeschrijfelijkste uitdrukking.

Het oog van Paulinus ontmoette het hare, eene zonderlinge en nieuwe gewaarwording ontroerde zijn hart, tranen drongen zich in zijne oogen, en een zucht zweefde over zijne lippen; toen wendde de jongeling zich langzaam om, begaf zich weder naar zijnen kerker en bleef een' geruimen tijd naar den hemel staren, waar dichte wolken somtijds de sterren omhulden, maar zeldzamer de maan aan het oog onttrokken, wier grijswitte nevelkringen woeste en onstuimige dagen voorspelden.

Weenende bereikte Hermingard haar verblijf, daar zonk zij op eene rustbank neder en verborg het schoone gelaat op de peluw. Met teedere bezorgdheid stond Gisela aan hare zijde. Het gerucht der schreden van eene binnentredende vrouw, deed Hermingard de oogen naar den ingang wenden.

Marcella was binnengetreden en knielde naast haar neder.

„Hebt gij mijn' Paulinus gesproken, gebiedster? vroegde zij op een' bedaarden toon. De jonkvrouw wenkte toestemmend, en reikte haar het gouden sieraad toe, terwijl een nieuwe stroom van aandoeningen haar belette te spreken. „Wees kalm, dierbare Hermingard!” hernam de Romeinin, „zie, ook ik ben kalm. —

Verbaasd merkte Hermingard de verandering der zielsgesteldheid van de ongelukkige moeder op. Marcella's trekken kenmerkten statigen ernst, in haar uitgeweend oog fonkelden geene tranen meer. De wanhopige droefheid was door de zonderlingste bedaardheid opgevolgd; alleen hare kleeding en het loshangend haar, hetwelk door den matronen-hoofdband niet gesnoerd werd, herinnerden de wanorde, die in hare denkbeelden had plaats gegrepen.

Elke blik op de weldra kinderlooze weduwe vermeerderde Hermingard's verwondering. Geenszins was Marcella's ziel in die bedriegelijke kalmte, welke niet zelden de hevigste stormen voorafgaat, veel minder in de ongevoeligheid van den waanzin. Met weemoedigen ernst smeekte zij nu, dat Hermingard haar derzelve laatste onderhoud met den veroordeelde zou mededeelen. De kalmte van Marcella had gelukkige uitwerking op de edele jonkvrouw. Zij ving het verhaal aan. Gelaten luisterde Marcella, somtijds zelfs deed zij zekere verrukking blijken; toen Hermingard zweeg en op hare legerstede terugzong, wischte de moeder zich een traan uit het oog, omhelsde de vorstelijke maagd, en dankte haar voor hare menschlievende goedheid. „Gij hebt recht Paulinus!” riep zij uit, „geheel zullen wij niet sterven, dat de vlammen vrij onze stoffelijke en zichtbare woning verteren, het onstoffelijke en betere deel blijft voortduren, en wisselt het bestaan der vreemdelingschap voor haar eigenlijk verblijf. De ziel trekt slechts door dit leven naar eene eeuwige woning, en zal het daar de plaats der gelukzaligheid zijn, o, dan vind ik er mijn' Paulinus weder: want waar zou eene moeder gescheiden van haar kroost en gelukkig zijn? Juno handelde rechtvaardig en goed, toen zij de edele zonen der Argivische priesteres, ten loon hunner moederliefde, uit dit leven opriep: spoedig toch zal zij de gelukkige moeder met haar gezaligd kroost hereenigd hebben.

Morgen sterft Paulinus; ween niet edele Hermingard, morgen houdt Paulinus op te lijden, morgen zal hij gelukkig zijn. Indien de onsterfelijkheid niet zalig was, zouden de Olympbewoners de gruwzaamste tirannen zijn. Zie Hermingard! deze denkbeelden heeft het uur mij geschonken, toen gij Paulinus bezocht. Verwondert gij u thans nog over mijne kalmte? — De heilvolste toekomst, of het einde des lijdens lacht den zoon toe; steeds vreesde zijne moeder de Goden, en bood hun met reine handen de offergave. Mag ik dan niet hopen ook na dit leven gelukkig, in mijnen zoon gelukkig te zijn? Weet ik het niet, dat de vernietiging reeds redding en wenschelijke uitkomst is? —”

„Waarom eene ijskoude gedachte naast de heerlijkste plaats geschonken?” antwoordde Hermingard, en achtte het noodzakelijk, haar in een vertrouwen te bevestigen, hetwelk de fel gewonde ziel met kalmen moed en hoop vervulde. Haar hart stemde met Marcella in, dat zulk eene toekomst het menschelijk zijn in een schoon en verheven bestaan zou verwisselen, maar Hermingard's verstand, door geen' hemelschen lichtstraal voorgelicht, zocht vergeefs naar gronden waarop dit geloof gevestigd mocht worden. Voor dezen oogenblik echter stelde zij elken twijfel ter zijde, en de kalmte der berusting daalde ook in haren boezem. Afgemat legde zij het hoofd neder, en sluimerde na weinige oogenblikken in. Marcella keerde naar hare woning terug.

Maar wie kalm, wie bedaard mocht zijn, Gisela was het niet. — Als Paulinus, een kind der natuur, in bijna gelijke betrekking en op denzelfden grond opgevoed, had zij den jongeling, van den teedersten leeftijd af, met zusterlijke liefde, bemind, zijne deugden bewonderd en nauwgezet zich ten voorbeeld gesteld. Ook hem was de schuldelooze niet onverschillig; maar de kiem van het zaligst zielsgenot, de paradijvsvreugde der bloeiende jeugd, sluimerde diep verborgen in zijn borst. Zijne gansche boezem was van liefde voor zijne moeder vervuld, haar behoorde onverdeeld dat hart nog toe, hetwelk door geene vuriger aandoening ontgloeid werd. Gisela had zich evenmin ooit het denkbeeld gevormd, dat Paulinus voor haar de eenige zou zijn, — dat haar leven in het zijne als opgelost was; thans gevoelde zij het op eens en gevoelde het in vollen omvang, hoe haar hart aan den jongeling verbonden was, hoe veel zij voor hare

liefde durfde bestaan, maar ach! tevens beseftte zij het, met ijskoude huivering, dat zij niets voor hem doen kon. Daarom gaf zij zich, terwijl zij den nacht bij Hermingard doorwaakte, aan radeloze droefheid over, en stond haar spintuig onbewegelijk, terwijl dat der grijze voedster-moeders der jonkvrouw, welke met trouwhartigen najver de edele maagd wilden verzorgen, rad als hare tongen voortging. Geheel van het ongeluk van den bloeienden Paulinus vervuld, leende Gisela het oor niet aan de gesprekken der ouden, tot dat derzelve onderhoud eene voor haar geenszins ongewichtige richting nam.

„De arme knaap,” zuchtte de oudste der vrouwen, eene afgeleefde best. „Hij zal vreeselijke nachten in den woudtoren doorleven. Aardgeesten en kaboutermannen viere daar schrikkelijc feest; eens heb ik het bijgewoond Landhilde! maar geen menschelijc oor kan dat stenen en schateren aanhooren, geen mond die verschrikkelijcheden afmalen. Ik zag het Landhilde! hoe zij in vurige nevelwolken dansten en rondzwerden. Het is daar vreeselijc, nimmer naderde ik sints dat oord.”

„Wie van de onzen zou zich dat waagstuk onderwinden, Regenschwijt!” hernam hare gezellin en tijdgenoot. „De Usipeter alleen heeft macht, om die nachtspoken te bedwingen. Ik waagde mij nimmer bij dat gebouw. Die plaats is door de Goden vervloekt. Zij ligt woest en ledig; de vale beuk kwijnt er, de popel ruischt in klagende lijktonen, geen vogel heeft er nog ooit de stem verheven; evenmin, als er aan gene zijde, in het doode meer, een spartelvisch immer den kleinsten kring gevormd heeft. Slechts in den zwarten nacht is dat water beroerd, dan joelen daar de Alvinnen huilende rond, tot dat de ochtend haar rusten doet van het nachtelijc rondslingeren op de vonkschietende golven.”

„Groote Goden!” zuchtte Landhilde, en de draad sidderde in hare vingers, „wie zou dat schrikoord durven naderen. Wee, wee hem!” herhaalde Regenschwijt, vreeselijc zal hem te middernacht het brullen van den vurigen weerwolf wekken, dien de oude Wibald daar gezien heeft.”

„En die reuzenschim in het zwarte dampkleed, die om den top des torens zweeft, en dan in vuurgloed henenvaart. Hu, het is vreeselijc, wee, wee hem!”

De ouden gingen voort, elkander van schrik te vervullen, en putteden hare herinneringskracht uit, tot onderlinge mede-

deeling der gruwzaamste overleveringen. Gisela hoorde haar echter niet meer; Landhilde's meening, dat eenvoudige menschelijke moed den woudtoren niet zou durven naderen, had een stout denkbeeld bij haar opgewekt. Zij gevoelde het, om den geliefde te redden, durfde zij al die gevaren trotseeren; snel, als de eerste gedachte in haren boezem ontstond, ontwikkelde zich het koene plan. Zij wilde zijne redding beproeven, den Bard en des Hertogs gramschap tarten; dan zou, indien zij de prooi niet werd der vreeselijke geestenwereld, de morgenzon door den geredden begroet worden. Zij juichte in haren vond. Smart en kommer werden vergeten. Zou de eenige niet gered worden? — en nu, wanneer zij eens in ballingschap heentrok, vaderland en aanverwant verliet, om den vluchtende te volgen, indien hij haar beminde, gelijk zij hem aanbad, en zij leven kon, waar Paulinus leefde; stierf, waar deze sterven moest? — Heerlijk en grootsch opzet! Heilig natuurgevoel, waar voerde gij den mensch niet tot het stoutste waagstuk? in welken tijd, onder welke hemelstreek, verloochendet gij uwen invloed. — Gisela zal het waagstuk bestaan! — maar neen — het vermetele plan is reeds in een' diepen zucht verworpen. Zij, de Batavische maagd, zou trouweloos aan de Goden en Hermingard worden, de redding van Siegbert en het levensheil van deszelfs geliefde aan haar geluk opofferen, zij zou de nederlaag van het vaderland beslissen. Eene huivering trilde door de leden van het vrome maagdelijn; hare liefde voor Paulinus mocht slechts weenen.

ZESDE HOOFDSTUK

Traag kroop, voor sommige van de bewoners der Eikenterpen, de dag voorbij, welke het plechtige nachtfeest voorafging; voor anderen echter snelde hij al te ras voort; zij hadden zoo gaarne het treurtooneel verschoven gezien, als konde uit elke vertraging redding dagen. De avond kwam en verduisterde verder den hemel, die den ganschen mistigen dag, met grauwe dampen overtrokken was geweest. Geene enkele star kon haren glans door het doffe grauw boren; de volle maan scheen zich heden niet uit het duister nevelfloers te onthullen; het was, als weigerde zij de dwepende verkrachting

der natuurwet te aanschouwen, die door een hardvochtig wan-geloof gepleegd stond te worden.

Akelige stilte heerschte nog in de ruime hal van Thiedrics woning. Allengs ontstak men in dezelve de fakkels, want weldra moest men Witte Geertrud van den Lippetoren ver-wachten; reeds vroegtijdig was Welf vertrokken om haar tege-moet te gaan en derwaarts te geleiden. Thiedric en zijne grijze aanverwanten begaven zich naar de hal en wachtten ongeduldig de verschijning der verhevene vrouw, die nog steeds bleef toeven.

Thiedric was zeer onrustig; het hoofd ter aarde gebogen en de armen kruiselings over elkander geslagen, zat hij zwij-gend aan het bovineinde der zaal, op eene verhevenheid, onder een verhemelte, uit Romeinsche schilden en speren, oud-voorvaderlijke zegeteekenen, samengesteld. Hermingard trad, door eenige vrouwen vergezeld, de hal binnen en zette zich aan zijne linkerzijde op eenen zetel neder; eerbied en plecht-statigheid geboden haar, bij de ontvangst der machtige wiche-lares, tegenwoordig te zijn. Nu en dan wierp de hertog een' deelnemenden blik op zijne schoone nicht; hare boezem, door een kostbaar wit gewaad omsloten, zwoegde hevig en bewoog gestadig de donkere lokken, die langs denzelfden verspreid nederhingen; met hevige inspanning verkropte zij hare droef-heid, de ziel doorsnijdende zuchten, die zij loosde, ontgingen Thiedric niet, en dikwerf drukte hij haar de hand, ja soms-tijds scheen eene klacht op zijne lippen te zweven, maar een blik op den Frankischen legerbode, die, in ijzeren wapendos, aan zijne rechterzijde stond, legde hem het zwijgen op; des-zelfs listige, onder den zwaar gevederden stormhoed, fonke-lende oogen kenmerkten even weinig deelneming, als de som-bere en straffe gelaatstrekken van Landwijn en Ernhold; Thiedric drukte de lippen tezamen, liet de wenkbrauwen zinken en staarde onverschillig op de rij van fakkels, die, door een twaalfstal knapen, aan beide zijden van de hal geschaard, gedragen werden.

Eindelijk brak een dof gejoel de doodsche stilte af, om het naderen der wichelares aan te kondigen; weinige oogenblik-ken later leidde de Bard de geheimvolle vrouw binnen. Eer-biedig trad Thiedric met zijne aanverwante nader om haar te

verwelkomen. Witte Geertrud scheen, zooverre men zulks uit hare ingehulde gedaante kon besluiten, eene vrouw, die de krachtigste jaren van den vrouwelijken leeftijd nog niet lang voorbij was; hare lokken waren zorgvuldig door eenen doek verborgen, waarin ook de kin besloten was. Een dichte hoofdsluijer met eenen dunnen krans van ijzerkruid omvlochten, bedekte bovendien voor alle stervelingen hare gelaatstrekken. De witte mantel, aan den hals door een bronzen gesp bevestigd, reikte over hare gansche rijzige gestalte tot aan den grond, en bedekte het grootste gedeelte der gelijkkleurige onderkleeding; slechts aan de linkerzijde week dit opperkleed een weinig en ontdekte een offermes met gouden gevest, hetwelk van den breedten koperen gordelriem athing, aan welks polijsting buitengewone zorg was toegewijd.

Na de eerste begroeting werd der wichelares eenige spijs en wijn aangeboden, maar zij weigerde vóór de offerplechtigheid eenen beet of teug te gebruiken, en bewaarde een geheimzinnig en indrukwekkend stilzwijgen. Haar gelaat was steeds naar Hermingard gewend; gedurig sloeg zij de sidderende maagd gade, en bekommerde zich veel minder over den hertog, die eerbiedig naast zijn' zetel en tegenover den haren stond.

Welf trad nu aan een' vensterboog; nog was de gansche hemel duister, somwijlen slechts glansde een bleek weerlicht in de benedenlucht, om het donker zwerk daarna te donkerder af te doen deinzen. De maan bleef nog altijd achter dichte wolken verborgen, maar de Usipeter meende toch, dat het offeruur weldra daar zou zijn; hij wenkte derhalve zijnen gebieders, opdat deze de wichelares zou bidden, zich naar het gewijde bosch te begeven, om het offer te wijden, zoodra de maan eenen gunstigen blik op hen zou nederwerpen.

„Welaan!” sprak Thiedric, „de boet, dien de Goden zich bedongen, is gereed, edele vrouw! Zij moge hun welgevallig zijn, en het volk en mijn zoon redden!

„Heil! wie der Goden zegen zoekt;
Wee! wie onwillig offert,”

antwoordde Witte Geertrud van den Lippetoren, kort en somber, terwijl zij den Usipeter wenkte, om naar den rijkversierden wagen, waarmede zij derwaarts gevoerd was, teruggeleid te

worden. Eerbiedig knielden de vrouwen ter aarde, terwijl zij trotsch en fier voorbijtrad, deemoedig bogen de mannen het hoofd en kruisten de handen op de borst; alle volgden met langzame schreden en onder het akeligst stilzwijgen. Slechts Hermingard niet; zij bleef in de hal achter, plaatste zich aan een der vensterbogen, en zag werktuigelijk den plechtstatigen stoet na, die zich thans in beweging gesteld had. Eenige knapen openden den optocht, zij droegen blakende fakkels, wier roode vlam elk oogenblik door den opstekenden wind dreigde gebluscht te worden, terwijl dwarrelende rookwolken den geheelen stoet in eenen gloeienden nevel hulden. Op deze knapen volgden Landwijn en Ernhold, wier boogschutterlijke bekwaamheid deze genade aan den ter dood gedoemde beloofde, dat hunne schichten hem spoedig van het lijden zouden ontslaan. Door eenige met offertuig beladene lijfeigenen voorafgegaan, trokken de witte, in een los gareel geslagene, paarden, langzaam en statig den wagen voort, waarop Witte Geertrud gezeten was. Eene dwergachtige gestalte, niet weinig naar den Naan gelijkende, welke in de Roman van Ferguut

enen eyseliken Seriant

genoemd wordt, bestuurde behoedzaam de lederen mondriemen der paarden. Zonderling werd zijne donker purperen en grillig versierde kleeding door de fakkels verlicht. Ter linkerszijde van het voertuig ging de Usipeter. Hertog Thiedric en de Frank volgden met afgemetene schreden; zonderling stak de zwarte wapenrusting des laatsten bij het witte schild af, hetwelk aan zijnen arm hing; achter hen, sloten zich de overige bewoners der Eikenterpen aan. Doodsche en huiveringwekkende stilte vergezeldde hunnen tocht. Het ongewone der plechtigheid drong de mannen tot somberen ernst, in menig vrouwelijk oog blonk een traan.

Van denkenskraft beroofd staarde Hermingard de voorttrekkenden langs den ruwen afhellenden weg een' geruimen tijd na; reeds lang was de stoet uit het gezicht verdwenen, reeds lang klonk haar het kraken der wagenraderen niet meer in het oor, toen zij nog aan den hoogen vensterboog stond; de jonkvrouw echter sloeg niets gade, luisterde naar niets.

Eindelijk keerde zij zich snikkende om en wendde het van tranen vochtig gelaat naar het binnengedeelte der hal, maar trad verschrikt eenige schreden terug. Zij had gemeend alleen te zijn: thans ontdekte zij bij het blauwe licht, hetwelk in de hal schemerde, eene vrouwelijke gedaante, welke eene soort van vaas, met beide handen, omklemd hield.

„Gij hier in deze oogenblikken rampzalige!” riep Hermingard uit, terwijl zij in deze gestalte Marcella herkende.

„Hoe ben ik nog rampzalig? —” vroegde deze, „ja, gij hebt recht jonkvrouw!” ging zij terstond met levendigheid voort, maar nog slechts weinige oogenblikken en dan, bij de Goden! o noem mij dan niet ongelukkig meer.”

„Wat wilt gij Marcella?” vroegde Hermingard in hevigen zielsangst.

„Sterven!” was het antwoord.

„Sterven,” herhaalde de maagd en klemde de Romeinin in hare armen, als wilde zij haar met geweld van dit besluit terughouden.

„Ja, sterven,” zeide Marcella nog eens met vreeselijke kalmte, „wat zou ik langer leven? Het lijden wordt mij te zwaar. Jupiter heeft mij de poort geopend: ik volg den aangewezen weg. Vaarwel dan jonkvrouw! Gelijk de zoon u dankte, zoo dankt ook de moeder u voor uwe gunst en liefde. Wees gelukkig, vrome Hermingard! mijne oogenblikken zijn dierbaar Ik zegen u tot in den dood.”

Zij poogde zich uit Hermingard's armen los te wikkelen, maar deze klemde zich in wilde smart aan de geestdrijvende en snikte: „Nimmer, Marcella, nimmer, ongelukkige! ach gij zijt waanzinnig,”

„Neen jonkvrouw, niet waanzinnig!” antwoordde Marcella. „Toen ik dit besluit nam, dacht ik geregeld. O, het sterven is der moeder niet bang, waar haar kroost sneven moet; na deze ure zou het leven mij eene gedurige marteling zijn, de dood spaart mij dezelve. Het levensspel zal mij nimmer weder behagen, daarom wil ik niet meer spelen, maar ga heen, zonder de onsterfelijke Goden aan te slagen. De slagen van het lot kan ik niet verdragen, vluchtende wil ik dezelve ontwijken. Gij kent den naamloos teederen band niet, waardoor ik aan mijn' Paulinus geboeid ben. Maar nog eens, de oogenblikken zijn dierbaar. Ik zal met Paulinus sterven! Mocht

ik u eenmaal wedervinden!” Zij omhelsde Hermingard met teederheid, wikkelde zich daarna kalm uit derzelve armen en vertrouwde haar aan Gisela. „Ook u zij mijne zegen!” sprak zij nog, verborg de urne onder haar opperkleed en verliet met haastige, maar vaste, schreden de hal, den weg naar het offerbosch inslaande.

Sidderende en van schrik, verbazing en droefheid als verpletterd, stonden de beide maagden dáár. „Wat kan zij verliezen?” zuchtte Hermingard eindelijk. „Wat heeft zij de kinderlooze weduwe verloren! De krans, dien de lente haar weefde, werd uiteengereten; de bloesem, in die lente ontloken, sterft voor den naderenden zomer; zal zij in de herfst bloemen zoeken of vruchten van den winter verwachten? — Maar nu, ach! zullen nu onze Goden verzoend worden? — Stroomen kostbaar menschenbloed worden ter hunner eere gewijd. Wat klappertandt en nokt gij Gisela? Vreest en siddert gij, omdat de wind opsteekt, o, laat dezelve woeden! vreeselijk moge hij door eik en olm, door els en wilg gieren! De Godheid daalt in den feestnacht neder.” Angstig wrong zij de handen, koude zweetdruppels perelden op het schoone gelaat; woest hingen hare lokken over den boezem.

„De Godheid richt... wees bedaard,” stamelde Gisela! „Gebiedster wees gerust... want...”

„Kom Gisela!” hervatte Hermingard, „hier is het eene ondragelijke foltering. Vergezel mij naar buiten. Zij leven nog. De bleeke nachtgodin is nog door zwarte wolken omhuld. Zij zal het teeken niet geven, want vriendelijk is het zachte hemellicht; maar Thor, die vreeselijke, zal de zwakkere belagen en woest en wild het sluierkleed wegrukken!...”

Gisela zag angstig naar buiten. Donker rood en doodelijk wit wisselden zich gestadig op hare kaken af; eene geestverbijsterende onrust bekleemde en schokte haar hart. Zij ondersteunde Hermingard, maar had evenzeer ondersteuning noodig. In angstige verwachting staarde zij naar de duisteren hemel. Gisela wilde spreken; hare tong weigerde derzelve dienst. Eindelijk verhief zich plotseling eene felle windvlaag en stormde bulderend door het woud; het zwerk scheurde vaneen, en met ijselijken glans vertoonde zich de maan op eene doorschijnende vlakke. In hetzelfde oogenblik verhief zich, van de

zijde van het woud, een schelle kreet. De stormvlaag voerde denzelven op gedienslige vleugelen naar de Eikenterpen. Met onbegrijpelijke drift schoven de wolkgevaarten zich weder voor de maan, het duister was vreeselijker dan te voren, maar een tweede rukwind verscheurde opnieuw het wolkenfloers en voorbij de in nevelkringen verbleekende maan joegen in wilden storm de zwarte wolkbrokken; uit de verte verhieven zich woeste kreten en jammertonen, maar in de hal heerschten grafstilte en grafduister. Men scheen daar niet te ademen; een wervelstorm van droge herfstbladeren, welke door den wind naar binnen gejaagd was, had het licht uitgedoofd...

De treffendste trek die zich over dit tafreel ontplooit is het geloof in de onsterfelijkheid. Paulinus, Hermingard, Marcella, — of het gevoel voortkomt uit de behoefte niet geheel te sterven of uit den wensch door den dood vereenigd te worden met gestorven geliefden, of — christelijkst van al, bij de jonkvrouw van de Eikenterpen, — uit verlangen ontbonden en gelukzalig te zijn: het onsterfelijkheidsgeloof blijkt de nerf van hun geoedsleven. Het blijkt tevens de nerf van Drost's Christendom. Geen wonder: Klopstock vroeger en Bilderdijk later ontleenden er hun kracht en bezieling aan.

In een bloed- en brein-rijk Christendom ging de strijd tusschen werken en voorbeschikking: in ons latere werden de wereld en de wensch „ontbonden te worden en bij Christus te zijn” tegenover elkaar gesteld.

In dien tweespalt, die er voor haar nauwelijks een is, voelt zich Hermingard. Als zij uit een ziekte, die haar na den offernacht bevallen heeft ontwaakte en Marcella haar geruststelt: „Uw Siegbert leeft,” dan is haar antwoord: „Siegbert, — ja ook hem, den dierbaren, gedenk ik. Maar Caelestius?” — Het blijkt dat die grijsaard haar in een vizioen verschenen is en zijn naam geopenbaard heeft. Tegelijkertijd zijn meerdere geheimzinnigheden opgedoemd. Een romeinsche kruik in de tent van Hermingard is een geschenk van de wichelares Witte Geertrud. Gisela, die Paulinus had willen redden — redde zij hem? Marcella zei dat haar zoon gedood was toen vlak voor het offerfeest de bliksem den toren deed storten waarin hij

gevangen zat. Gisela leek sinds dat uur gemoeds- of geesteskrank. — Een betrekking van den vreemdeling op Hermingard werd bij hun eerste ontmoeting door zijn verschrikte opzien toen zij sprak, lichtelijk aangeduid.

Veel en velerlei moet zich ontwikkelen. Maar allereerst moet Hermingard christin worden en zich in het geloof vereenigen met Caelestius en Timotheus. De eerste maal toen zij na haar ziekte buiten kwam „bleef ze eerbiedig, met gevouwene handen, alles wat haar omringde, gadeslaan. Eindelijk zweefde een glimlach van verrukking om haren mond, zij sloeg het vochtig oog ten hemel, en lispelde, nauw hoorbaar, maar diep gevoelig: „Ach! ach! hoe schoon!”

„„Ja, Goddelijk schoon!” riep de diepgeroerde Marcella uit.

„„Eene weldadige Godheid moet in de natuur wonen,” hernam Hermingard, „zij zal de verscheidenheid daargesteld hebben, welke zich in heerlijke overeenstemming oplost, en ons tot eene aanbedding voert, verhevener en verbindender dan ooit nog mijne ziel in het offeruur vervulde. O Marcella! het is mij eene behoefte, die Godheid te beminnen, haar het zacht gloeiend gevoel, dat mijn binnenste, zonder bepaald doel, vervult, toetewijden. De goden des vaderlands kan ik slechts vreezen; nu en immer moet ik hunne verbolgenheid duchten. Gij, vriendin! zeg het mij, gevoelt gij eene dergelijke gewaarwording? Kunt gij mij eene Godheid noemen, die ik mijne gloeiende aanbedding toe zal wijden?””

Is niet deze behoefte zich te verliezen in de Godheid een andere vorm van het verlangen naar onsterfelijkheid? Hoor het, onmiddelijk daarop, in de klassische herinneringen van Marcella doorklinken.

„„De aanblik uwer verrukking, edele vriendin, gaf Marcella ten antwoord, „verlevendigde dezelfde gewaarwording in mijne ziel; telkens vervult mij dezelve, wanneer ik de natuurpracht mag gadeslaan. Gij herinnert mij de dagen eener gelukkige jeugd, toen de van helder levensgeluk omringde Marcella, slechts bij naam, de wangunstwoede der lukgodin kende. In dien leeftijd vergezelde ik mijn vader op eenen tocht naar Griekenland. Ambtsbetrekkingen riepen hem naar Athene, gevoel voor het schoone der moederlijke natuur naar Thessalies heerlijke streken, naar het verrukkende Tempe-dal. Grootsch,

en schoon was dat schouwspel, toen wij, door de roosvingerige Aurora met zachten nevelgloed omglansd, de vallei bereikten; een dunne dampensluis lag nog over de bergen uitgespreid, dezelve omhulde bevallig het frissche groen der plataan- en esschenboomen, en zette ter zelfder tijd aan grotten en boschaadjen zeker geheimzinnig schoon bij. Wij verbeidden onder een loofwelsel van laurieren en welriekende heesters, waar een bron van kristalhelder water aan mijne zijde ruischte, het verschijnen van den Zonnegod, eene frissche wellustademende koelte zweefde als bode den God des dags vooruit: heerlijk zag ik hem over den kalmen Peneus zijn stralenschat uitgieten. Toen vermeesterde mij, gelijk heden, die liefelijke aandoening welke ook u vervult, dat gevoel, hetwelk steeds gevoel blijft, de indruk te teeder dan dat zij zich mede zou kunnen deelen, het gevoel, dat er eene Godheid bestaat en het beseffen van onze betrekking op deze Godheid.”

Maar terwijl Marcella aanvankelijk bij dit gevoel blijven en in de natuur haar Godheid erkennen wil, wenscht Hermingard de hare in den geest te kennen en van de natuur los te maken. Innige overtuiging zegt haar dat als een bode van zulk een God de geheimvolle grijsaard, eerst in de werkelijkheid en daarna in den droom tot haar kwam.

Terwijl Marcella naar het gehucht gaat om een bode te hooren die, waarschijnlijk met tijding van Siegbert, gekomen is, en zij alleen achterblijft, ontdekt ze door een toeval dat de jonge Timotheus en met hem de grijsaard nog in het bosch verblijft.

TIENDE HOOFDSTUK 1)

Weldra had de krijgsman de Eikenterpen en Thiedric's verblijfplaats bereikt. Met zweet en stof overdekt, snelde hij de breede hoogte op, welke de grondslag van het koepelvormig woongebouw van den Hertog uitmaakte. Het omheinende paalwerk binnengetreden zijnde, naderde hij den drempel, en zag door de dubbele boogdeur naar binnen: de hertogelijke

1) Eigenlijk het Negende. Na het Zevende is het cijfer van ieder hoofdstuk één te hoog. De nummering van de bladzijden is in orde en er is in het verhaal geen gaping.

woonstede was geheel verlaten, slechts een oude en vergrijsde jachthond werd door het gedruis zijner schreden uit den slaap gewekt en bromde, maar het geweld van den ouderdom had zoowel deszelfs gezicht als herinnering verstompt: want rustig bleef hij liggen en sluimerde reeds weder in dommelende gevoelloosheid, toen de vreemde Thiedrics verblijf verliet, en den weg naar het overig gedeelte der bewoonde streek insloeg.

Toevallig viel des krijgsmans blik op den bevalligen en lachenden terp, die Hermingard ter woonstede strekte; hij zuchtte bij den aanblik en sloop haastig voort, als schroomde hij door Siegberts geliefde opgemerkt te worden; plotseling werd hij teruggehouden. „Gij alleen?” vraagde eene vrouwelijke stem, en woest drong de goudlokkige Gisela zich voor zijne voeten en zag hem met de waterblauwe oogen wild en krankzinnig aan.

„Alleen,” antwoordde de krijgsman somber.

De maagd vorderde geene nadere verklaring, maar stiet hem op zijde, keerde zich om en verliet hem. Den in zijne eigene gedachten verdiepten oorlogsknecht scheen aan deze ontmoeting weinig gelegen te zijn; onder het voortgaan wendde hij onwillekeurig slechts nog eens het hoofd om en zag Gisela, met een' haastigen gang, als naar een bepaald doel, voortstappen, terwijl zij gestadig de bloeiendste boomtakken afrukte en derzelfer bladen over haar hoofd op de aarde strooide.

Al de woningen, welke de ongeluksbode — want zijn gelaat spelde eene heillooze mare — voorbijtrad, waren ledig en verlaten; hij echter scheen zulks niet optemerken, of liever de oorzaak moest hem niet vreemd zijn, want met ter aarde gerichte blikken stapte hij voort. Eensklaps echter bleef hij voor eene lage, maar zindelijke stulp staan, boog het hoofd in de lage opening, die aan het licht toegang tot het eng verblijf gaf, sloeg de blikken naar alle hoeken, trad daarna terug en vervolgde zijn weg met vermeerderde haast. Marcella wist, waar de Hertog zich ophield; op het veld aan gene zijde der terpen had de landelijke arbeid Thiedrics onderhoorigen tezamenvergaderd. Knapen en meisjes, maagden en vrouwen hielden zich daar ijverig met het akker- en veldwerk onledig en vertrouwden blijmoedig de zaadkorrels aan den door de lenteson gestoofden en losgemaakten grond. Met wijzen en aartsvader-

lijken ernst, bestuurden eenige grijzen het werk, en zonderling stak hun gefronst en somber gelaat bij de wezenstrekken der jongelieden af, wier aangezicht van vriendelijk levensgenoegen glansde, terwijl zij dartelende aan de voedsterende natuur de kiemen van hun levensonderhoud toewijdden.

Met rustige blikken zag Hertog Thiedric van de wijkbeeld of heuvel der rechtsoefening, op dit tafereel van bedrijvig en rustig leven neder. Hij zat naast het aldaar opgerichte houten kruis in volle wapenrusting, als moest men een vijandelijken aanval duchten. Aan zijne zijde leunden Landwijn en Ernhold in gelijken dos op hunnen boog of speer en hunne gestrengte gelaatstrekken schenen inderdaad reeds den vijand te zoeken. Eene scherpe tegenstelling maakte het krijgshaftig voorkomen van dit drietal, met de vreedzaam arbeidende menigte, en niet weinig werd dezelve nog verhoogd door het beeld van weerlooze zachtaardigheid, hetwelk een paar jonge kinderen opleverden, die, niet verre van den Hertog en zijne aanverwanten verwijderd, zich met een ringelduifje vermaakten, hetwelk zich nu eens boven hun hoofd verhief, dan weder van de mollige handjes der kleinen graankorrels en liefkozingen kwam bedelen.

Maar zie! daar verheffen de kleinen eensklaps een angstig geschrei, strekken de handjes ten hemel en loopen onrustig en schreiend heen en weder. De duif had zich te hoog gewaagd en de roofzucht van een reiger ontvlamd, die thans ijverig en dreigend den kleinen vogel vervolgde; angstig piepende zocht het duifje te ontkomen, tevergeefs: steeds hooger en hooger opgejaagd, waren de krachten van de vervolgde weldra uitgeput en de wreedaardige vervolger vermeesterde zijne prooi.

Thiedric en zijne grijze vrienden hadden tot dusverre den strijd tamelijk onverschillig aangezien. „Bij de Goden!” riep Landwijn uit, „de reiger zal zijne zege duur betalen, mocht zijn lot de toekomst van Rome zijn!” Hij spande den boog. „Wat wilt gij,” riep Ernhold hem toe, „uw schot zal geene enkele pluim van den vogel letten.”

„Wat waagt gij tegen mijn schot?” schreeuwde de ander en haalde de taaie boogpees reeds over.

„Wat gij slechts wilt,” was het antwoord.

„Gewonnen!” riep Landwijn, en snorrend kliefde zijn pijl de lucht.

„Verloren!” riep Ernhold, en zijn fonkelend oog staarde de schicht reeds na, welke hij tegelijkertijd van de boogpees joeg; sneller nog dan Landwijns pijl vloog de zijne naar boven, bereikt den anderen — één oogenblik — daar valt een doorkliefde pijl voor Thiedrics voeten neder. En de reiger?... is deze het ontkomen? — neen, ook hij was gekwetst: de stervende luchtvrjibouter sloeg breede kringen in de lucht, buitelde van krachten beroofd en plofte ter plaatse, waar de kleinen stonden, neder.

Verheugd snelde de grijsaard toe, rukte de nog levende duif uit den bek des roofvogels en reikte dezelve den kinderen toe; toen nam hij eene groote veder, versierde met dien buit de pijl, door welke hij overwonnen had en wierp juichende den reiger verscheidene keeren omhoog. Thiedric klapte in de handen en gaf met levendigheid zijne goedkeuring te kennen, maar Landwijn stond bedrukt en mistroostig met de overblijfselen van zijn pijl in de hand en staarde dezelve aan; eindelijk naderde hij zijn grijzen makker, reikte denzelven met kwalijk verborgene smart zijnen fraai gewerkten boog toe en sprak: „Ernhold! dit zij uw deel — ik ben overwonnen. —” Ernhold echter weigerde het wapentuig aan te nemen, drukte zijnen vriend trouwhartig de hand, en antwoordde: „Landwijn! ja, voorwaar ik verwon u, maar gij hadt mij den weg gewezen.”

De drie grijzen sloegen nu de kinderen gade: het meisje drukte de duif meewarig aan haar hart, en nette de verwarde vederen van den armen vogel die nog van angst heeg en sidderde; met den arm over den schouder der kleine geslagen en de blozende koon tegen de blanke wang zijner speelnoot gedrukt, hield het knaapje hunnen lieveling eenige gulden graankorrels voor, en zag denzelven, met goedgehartige bezorgdheid, in het trouwe bruine oog. Kinderlijke onschuld, hoe machtig is uwe invloed! het gevoel onder den wapendos verstaald, weet gij voor zachte gewaarwordingen vatbaar te maken.

Slechts Welf bleef bij dit tooneel koud en onverschillig, en hield zich onverpoosd bezig met het vervaardigen van eene speer, uit stevig eikenhout, totdat Marcella hem in dien arbeid

stoorde en naar tijding van den nieuw-aangekomenen vraagde: deze echter had de wijkbeld nog niet bereikt. Weldra was de mare van zijn naderen algemeen verspreid en, met ongeduldige verwachting, zag men naar alle kanten uit, vanwaar de bode komen zou.

Niet lang deed hij zich meer wachten; hijgend en met stof bedekt ijldde hij derwaarts, doch zijne gebaren deden geenszins in het verwachtingvolle hart zoete hoop ontwakten: immers speer noch zwaard blonken in zijne hand, het schild hield hij verborgen; toen hij de samenvergaderden naderde, werden zijne schreden langzamer, zijne houding neerslachtig. Vrouwen, grijsaards en maagden drongen op hem aan, deze vraagde naar haren echtgenoot, gene naar zijn zoon, de verloofde naar haren geliefde, ontluikende knapen en meisjes naar vader en broeders, allen naar Siegbert. Doch norsch en doof voor hunne vragen, drong de krijgsman naar den gerichtsheuvel. Eensklaps echter wierp zich eene vrouw voor zijne voeten, en hield hem een aanminnig lachend wichtje voor. De krijger sloeg het oog op haar, een trek van vreugde ontplooidde zijn ernsthaftig gelaat; hij richtte de vrouw op, omhelsde haar hartelijk, terwijl een traan uit zijn oog op het kind viel, hetwelk hij in vervoering aan het hart drukte, en, zonder zich aan deszelfs angstige kreten te storen, met kussen overdekte. Huwelijksmin en vaderliefde deden hem alles vergeten! Zijne gade lag aan zijne borst, het was de eerste telg van den echtelijken schoot, die hij aan het hart drukte. Maar dit oogeblik van zaligheid was slechts snel voorbijgaande, hij keerde uit deze zoete verrukking tot zichzelf, reikte het kind aan zijne gade over, schoof de geliefde, met een droefgeestigen glimlach, uit zijne armen en trad naar den hertog.

Sprakeloos boog hij zich voor Thiedric neder en hield de oogen ter aarde gevestigd. „Gij zijt een onheilsbode, Winfried!” sprak de hertog met sombere strengheid, „nimmer verwachtte ik u als onheilsbode!”

„Het is beslist, machtige gebieders!” antwoordde Winfried, „het noodlot wierp den teerling, de worp was ons vijandig!”

„De toorn der Goden woedt vreeselijk!” hernam de hertog. „Grijzen, beklaagt, o beklaagt mij! Thiedric van de Eikenterpen is geen vader meer!” Van rouw overkropt liet hij het grijze

hoofd op de borst hangen en gaf zijne smart in nokkend snikken lucht. Hoe hevig de smart ook allen aangetast had, want voor ieder moest Winfried een ongeluksbode zijn, aller droefheid scheen voor deelneming in den rampspoed van den beminden gebieders plaats te maken, wiens laatste zoon thans den dood in den krijg gevonden had en gelijk deszelfs zes broederen op het heldenbed gestorven was.

Eindelijk naderde Welf den hertog; Thiedric zag hem aan, wischte zich de oogleden af, en gebod Winfried, met verhevene waardigheid, de geschiedenis hunner nederlaag te verhalen. De krijgsman gehoorzaamde, maar het donkerrood, dat over zijn gelaat verspreid lag, toonde, dat onrustiger aandoening dan die der droefheid in zijn binnenste woelde.

„Gij, vorstelijke gebieders!” ving hij met edele fierheid aan, „koester geen oogwenk het denkbeeld, dat schandelijke stervensvrees mijn voet gevleugeld zou hebben; waar het bloed der helden stroomde en het zwaard een heerlijken ondergang bevocht, daar miste men Winfried niet. Neen, bij Thor, den vreeselijken! een lafaard was ik nimmer. Zie mij aan, heer!” ging hij voort en wierp den helm in hetzelfde oogenblik af; een breede houw van het zwaard liep van den linker hoofdsloop tot de rechter wenkbrauw. „Zie mij aan, heer!” herhaalde hij, den krijgsrok openrukkende: weinig slechts boven het hart vertoonde zich eene spieswond. „Ziet gij het, edele Thiedric!” riep hij nu uit: „op de borst, niet op den rug. Zoo bereikt geen wapentuig den vluchtende! Mijn vader stierf aan uwe zijde, noem mij vrij zijn zoon en ik zal niet blozen. Plicht en nooddwang voerden mij herwaarts terug.”

„Gij zijt gerechtvaardigd Winfried!” antwoordde de hertog met goedertierene zachtheid, „spreek mij nu van onze nederlaag.”

„Het verhaal is droevig, maar grootsch, gelijk de verwoeste natuur na den watervloed. Roemvol en heerlijk sneuvelden onze mannen. De Goden moeten door hunnen heldendood verzoend zijn, hoe hoog hunne gramschap gerezen geweest zal zijn. Vreeselijk ja was die toorn; alle voorteekenen spelden het: wij zagen het en sidderden. Met wijsheid riedt gij ons den strijd af, tot gunstiger tijdstip aan zou breken; de Frankenkoning en onze vorst gaven die vermaning gehoor en het

leger zou het uur verbeiden, wanneer Thor, berouw over zijn grimmigheid hebbende, zijn zegen tot ons terug had doen keeren. De vergramde Godheid bespote dit besluit. Het einde van den winter naderde; dikke ijskorsten stremden nog de rivieren en vloedden, en de bevrozene natuur, machtiger dan onze legervuren, deed de leden verstijven, toen, in een donkeren nacht, slaap en droomen door den galm des krijgshoorns verdreven werden. Wakker geschrikt sprongen wij op en tastten naar schild en wapentuig. De Frankenkoning had kondschap gekregen, dat men, in het leger der keurlingen, den aanval beraamde; nu was zijn besluit genomen: die eer moest hún betwist; hij zelf wilde hen ten strijde dagen en gaf het bevel om de listigen, door onze waakzaamheid, te verrassen.

„Naar de voorvaderlijke gewoonte schaarde onze wakkere bevelhebber, uw zoon, edele Thiedric! zijne benden in den vorm eener wigge; het geheele leger was weldra in slagorde geschaard. Zulk eene ontdekking hadden Caesars benden zich zeker niet voorgesteld, toen zij, na onze legerplaats omringd te hebben, de morgenschemering zagen grijzen. Hun legerhoofd weifelde een oogenblik, schande treffe den bloodaard! want aan zijne zijde was de overmacht en toovermiddelen beschutteden hem: geheel zijn leger was van vreeselijke kruisen voorzien, helm en schild, zwaard en lans, alles glinsterde van dat gevloekte teeken; in de purperen banieren flikkerde de kruisgedaante met vurigen gloed. Nog weifelde de Caesar, toen onze dapperen hem de keuze ontroofden; met krijgsgeschrei stormden zij aan. Ha! toen waarde de dood ijselijk over het strijdperk. Woedend streed men. De zwaarden kletterden, pijlen en werpschichten gonsden. Speer en heirbijl, donderbeitel en strijdpriem woedden en slingerden rond. Het was een schouwspel den krijgsgod waardig! Ik hoorde zijn woest en wild lachen tusschen het krijgsgeschrei en het paardengebries, en het schreeuwen der stervenden daveren. Uw zoon, edele Thiedric! verwierf zich een roem, kostbaarder dan de gezegendste leeftijd; reeds in den eersten strijd, sneuvelde de koning der Franken. Vorst Siegbert bestuurde geheel het leger. Ik zie, ja bij Thor! ik zie hem nog, op zijn wild strijdros over het veld rennen; waar het gevecht het hevigst was

zag men zijn gevleugelden helm schitteren, dáár hoorde men zijnen kreet daveren: „Val aan! val aan! het leven, niet den moed verloren!” Elk oogenblik gonsde een zwaard boven zijn hoofd, elk oogenblik werd een werpschicht op hem afgezonden; pijl op pijl gierde hem voorbij: maar het scheen, dat hij leven zou, om ons noodlot te betreuren! Het zwaard kliefde de ijdele lucht; de werpschicht snorde langs hem heen, menig pijl tuimelde naast hem in het bloedige zand. Zóó zag de dag hem zegevierend leven, terwijl ons leger bezweek, maar diezelfde dag zag hem vallen. Ik heb dit niet gezien: mijne borst was gewond, ter aarde gestort poogde ik mij op te richten, toen de Franken terugweken, over mij heen stormden, de wapenen nederwierpen en hunne redding in de vlucht zochten. Heer Thiedric! uw zoon was gevallen!...

De oorlogsman zweeg eenige oogenblikken. Zijne droefheid en die zijner hoorderen gebod zulks.

„Toen de avond viel” — ging hij eindelijk voort — „was het veld eenzaam en verlaten. Caesars benden hadden een aantal van onze legerhutten in brand gestoken; zij juichten daar in schandelijke weelde. Door bloedverlies uitgeput, lag ik op het slagveld en zag de grijze wolken door rooden gloed verlicht, en hoorde op verren afstand sarrend gejubel. Om mij heen was alles stil; hier en elders hoorde ik slechts een afgebroken gekerm; aan mijne zijde blies er een al gillende den adem uit. Ik huiverde, maar dacht slechts aan mijn gebied. Zoo veel mogelijk het bloed stelpende, wankelde ik eenige schreden voort, maar viel bij eenige lijken neder; mijn doel was onbereikbaar; toen sprong mij de eerste traan uit het oog, in hetzelfde oogenblik hoorde ik mijnen naam uitspreken en herkende, hoe zwak de toon was, Heer Siegberts stem; ik volgde de streek, vanwaar het stervend geluid kwam en vond mijnen edelen gebied. zieltogende; hij verbood mij te klagen, reikte mij zijn schild en beval, dat ik hem verlaten zou. Ik kon hem niet gehoorzamen. „Laat mij sterven,” steende hij, „gij weet hoe ik sterf. Vertrek Winfried, en breng mijnen vader het schild!” — Ik bleef doof voor zijn bevel, want dáár met hem te sterven zou mij een gewenschte dood geweest zijn, maar hij smeekte mij, bij al het lijden dat zijne wonden hem deden ondergaan, die foltering niet te voegen.

„Ga, Winfried!” zeide hij, „maar snijd mij de lokken af en breng ze der kuische en vrome Hermingard, de prijs van haren Siegberts geboorte is behaald.” Het was mij als brak mijn boezem vaneen, doch Siegbert drukte mij rustig de hand en zweeg.

„Een hevige sneeuwjacht bedekte het roode veld met witte vlokken; nog kon ik den edelen Siegbert niet gehoorzamen, maar poogde hem op de schouderen van den akker des doods te dragen; doch ter nauwernood beurde ik hem op, of van pijn vreeselijk gillende, bezwoer hij mij heen te gaan, en zijne rust niet te storen; ik liet hem deze rust, echter bleef ik en voelde koude noch sneeuwjacht.

„Bij het aanlichten van den morgen herinnerde ik mij het bevel van den gesneuvelden gebieder. Ik moest alzoo gehoorzamen en van hem scheiden. Reeds hoorde ik de schreden van naderend krijgsvolk. Ik wischte de sneeuw van Siegberts gelaat, kuste den verstijfden en bestorven mond en begaf mij op weg. De woestenij zou mij voor slavenboeien beveiligen; ach! waarom moest ik door de dikke sneeuw het spoor bijster worden, en verdwalen, om in de handen der rondzwervende krijgslieden te vallen. Men voerde mij strengelijk geboeid terug. De Frankische krijgsgevangenen waren, na het sluiten van den vrede, uitgeleverd. Die laffen! Zij aanbaden den Caesar en zijnen God.

Mijn lot bleef onbeslist; reeds was de Caesar teruggetrokken; toen ik nog strengelijk bewaakt werd, mijn wapentuig en Siegberts schild had men weggeroofd, slechts de heilige lok droeg ik nog op het hart verborgen; eindelijk toch moest eenig krijgsvolk mij naar de zijde van den Rijn vervoeren; mijn besluit was genomen. Toen wij, op die reistocht, in het bosch kwamen, rukte ik mijne banden vaneen, sprong op den ellendigen, die het schild van Siegbert droeg, toe, ontweldigde hem hetzelfde en vlood, snel als de stormwind, uit het gezicht der verschrikte soldaten. Daarna sloeg ik den weg naar onze Eikenterpen in, en trok onverpoosd voort, om te laat, maar altijd nog te vroeg, de tijding van den ondergang onzer dapperen te brengen.”

Winfried zweeg. Hertog Thiedric staarde het schild aan, en scheen van de zonderlingste aandoeningen om strijd vervuld,

maar ook hij bewaarde het stilzwijgen en stond langzaam op. Zijn oog stond dof, echter weende hij niet; zijn gelaat was ernstig, echter deden geene aandoeningen hem sidderen; met waardigheid trad hij door zijne onderhoorigen en scheen het weegeklag niet te hooren. Ook in zijn rampspoed moest de vorst groot zijn! Daarna betrad hij, door Welf gevolgd, den drempel van zijn verblijf — toen was hij vader! — Het mannelijk oudergevoel, zoo krachtig en edel, als de moederlijke teeder en stil verheven is, deed het hart van den Hertog der Eikenterpen breken. De koene krijgsman verloochent, in weerwil van zijn ruweren zielsaanleg, de liefde tot zijn kroost niet, die teederheid, verre verwijderd van eene zwakheid te zijn; volmaakt zijn karakter en behoort tot de waarde van zijn deugd, want

Wie eenmaal Vader is en zich geen Vader voelt
Houdt op een Held te zijn! —

In de wanden zijner woning was Thiedric vader en weende bittere tranen.

Den avond van den zoo vriendelijken morgen was doodschen treurig, voor alle de bewoners der Eikenterpen, want met Siegbert was zijn maagschap omgekomen. Zij waren tot de schandelijke vlucht niet in staat geweest, waarin Belg en Frank hun heil zochten. Hier jammerde in de enge duistere tent, waar de rouw elk vroolijk licht verdoofd had, eene weduwe met het vaderlooze kroost; dáár klonk het rouwmisbaar eener moeder, ginds zaten eenige maagden bij elkander en plengden heete tranen, terwijl zij in het roemen der deugden van de gesneuvelden wedijverden, om hare droefheid telkens nieuw voedsel te geven. Maar eene zachte stem van vertroosting balsemde hare smart. Van stulp tot stulp ging Marcella, om het leed van moeders en echtgenooten door meewarige toespraak te verzachten, zij slaagde in deze poging, want — Paulinus' moeder was zelve ongelukkig en

Wist door leed geleerd aan anderen hulp te bieden.

Ook aan de treurende maagden werd heulbiedende toespraak verleend: Hermingard weende met haar. Toen zij tegen het

neigen van den dag in hare woning terugkeerde, bracht Marcella haar behoedzaam de treurige mare en leverde haar de door Siegbert aan haar toegewijde lokken over. Het treurige maagdental der Eikenterpen vereenigde zich in hare woning. Met zielsweemoed, maar tevens met zachte kalmte, sprak Hermingard over het noodlot, hetwelk haar trof; o, zij konden er vertroostende tranen weenen! Met bewondering hoorden zij de ongelukkige, die Siegbert zoo rein en oprecht bemind had, van de wijsheid der hemelmachten, het heerlijke van een vroegtijdigen dood en van heilvolle onsterfelijkheid spreken. Heilige geestdrift deed de edele maagd woorden spreken, wien inwendige beteekenis haar als schoone en streelende hersenbeelden voor den geest zweefden, zonder dat zij grond had om de grens te bepalen, tot welke hare verbeelding die glansvolle toekomst willekeurig versierde. De droeve maagden leenden haar eerbiedig het oor, wischten de van tranen schemerende oogen af, dankten Hermingard met weemoedig glimlachen — en echter begrepen zij den waren zin van hare woorden niet.

ELFDE HOOFDSTUK

Eenige dagen, in welke de zoete en schoone natuur tot vreugde en spelen wenkte, waren voor Thiedric en de zijnen dagen van somberen rouw. Zwijgend en achteloos verrichtte men den noodwendigsten veldarbeid, tot de avond de treurenden ter gemeenschappelijke lijkplichtviering tezamen riep, welke het grootste gedeelte van den nacht werd voortgezet. De beker bleef op den hertogelijken disch onaangeroerd staan; somber stilzwijgen had de Thracische luidruchtigheid van zijne hal vervangen. Immers, hoe mannelijk eene vastheid hun karakter tegen de slagen van het noodlot stelde, zij waren allen vaders geweest, en den meesten hunner had de krijgswoeede dit voorrecht en tevens de hoop op nakomelingschap ontroofd.

Gelijk Hermingard zich ten allen tijde boven het geslacht van hare tijdgenooten onderscheidde, gelijk hare vreugde altijd zaligende en stille tevredenheid was, zoo had hare droefheid iets diep eenvoudigs, maar tevens eene verhevene kalmte. Marcella bewonderde de lieve gebiedster, zoo dikwerf zij

haren blik op dezelve rusten deed, en haar oog, dat van Hermingard ontmoetende, daarin onderworpen smart en teeder gevoel in schemerend tranenvocht glanzen zag. Geheel van verrukking vervuld, zocht zij onder de godinnen van Latium en Hellas, naar eene die met Hermingard vergeleken mocht worden, maar de mingodes kon, in hare wanhoop over den geliefden Adonis, haar slechts het toonbeeld van zlniijk schoon zijn, haar hart eerbiedigde de Neder-Germaansche maagd meer dan de Kapitoolsche Juno of Vesta, Romes gestrenge beschermgodin.

Bij al het belangrijke en treffende, hetwelk Hermingards droefheid voor de Romeinsche vrouw opleverde, bleef derzelve kalmté, haar iets onverklaarbaars; met moeite kon zij dezelve in eene maagd gelooven, die, voor weinige maanden, geenszins dergelijke geestkracht ontwikkeld had. Zij putte hare denkkraft uit, om derzelve oorzaak uit te vorschen, maar wist dezelve eindelijk slechts aan zekeren wijsgeerigen zin toe te schrijven, welke Hermingard sints eenigen tijd scheen te beheerschen. Deze godsdienstige denkbeelden waren echter zeer onbepaalde geweest. Zij zelve scheen ze als liefelijke droombeelden te koesteren en alles ter harte te nemen, wat die zalige mijmering begunstigde. Het verwonderde derhalve de schrandere vrouw te meer, bij dergelijke omstandigheden, de ongelukkige zoo standvastig in die kalmté te zien volharden. De denkbeelden en voorgevoelens van Hermingard hadden dus voorzeker iets goddelijks en betrekkelijke waarheid, of de edele maagd was door eene onverwachte gebeurtenis gesterkt geworden. Weldra ging er voor Marcella een weldadig licht op.

Zoowel in hunne godsvereering als in zedelijke aangelegenheden, was het eene zorg onzer eerlijke voorvaderen, om het uiterlijk vertoon buiten te sluiten. De gemeenschappelijke lijkhulde werd derhalve weldra gestaakt; langer der droefheid bot te vieren, ware voor mannen schandelijk geweest, en had hen gelijk gesteld met de zwakke vrouwen, wier tranen bij elke herinnering op mochten wellen.

Verscheidene dagen na de onheilsmare werd Marcella des morgens door eene welluidende stem uit den slaap gewekt. Hermingard stond voor hare legerstede.

„Wilt gij mij vergezellen, Marcella?” vroegde zij zacht en vriendelijk. „Wilt gij de getuige van mijne vreugde zijn?”

De Romeinsche vrouw wist niet, of zij werkelijk ontwaakt was. Zij rees ondertusschen van hare sponde op. „Getuige van uwe vreugde?” herhaalde zij, „ik was het sints lang van uwe smart. O! gaarne, zeer gaarne! Maar bij Castor, zeg mij...”

„Geene vragen!” fluisterde Hermingard, terwijl zij een angstigen blik naar buiten wierp. „Ach, ik smeeek u, geene vragen!”

Marcella begreep nu, werwaarts hare gebiedster gaan wilde; weldra was zij vaardig en Hermingard's roeispaan kliefde reeds de spiegelvlakte van den Rijnstroom, toen de zonneschijf zich, in blozenden en tintelenden gloed, aan den gezichtseinder vertoonde. De overzijde bereikt hebbende, sloeg Hermingard terstond den weg naar het woud in en trad haastig voort.

„Ik begrijp het doel van onzen tocht,” zeide Marcella, „nu, vrome gebiedster! Het is mij helder, welk vooruitzicht, u, bij de wangunst der lukgodin, troostede.”

„Ja, Caelestius is gevonden, Marcella!” antwoordde Hermingard. Mijne droom is bevestigd, de grijsaard heet Caelestius.”

„Zonderling en onbegrijpelijk!” sprak Marcella.

„Ik zal u alles mededeelen,” ging de schoone maagd voort, „maar laat ons eerst zorgen, den rechten weg in te slaan; de streek is mij nog tamelijk onbekend.”

Opmerkzaam volgden zij nu een der wegen, welke het woud in verschillende richtingen doorkruisten; op elken tweesprong was een der zijwegen aangewezen; deze gids volgde men en bereikte vervolgens een kreupelbosch; hetwelk eene opene plek omheinde, waar een mossige eikentronk, door een wilden rozelaar beschaduwd, de vermoelden tot rust noodigde.

„Hier willen wij Timotheus toeven,” zeide Hermingard en zette zich neder. Marcella nam aan hare zijde plaats en luisterde met belangstelling, toen de jonkvrouw haar de toevallige ontmoeting mededeelde. „Ach, ik was als wanhopend,” zeide Hermingard, toen ik den knaap uit het oog verloor; driftige begeerte gaf mij krachten; eer ware ik stervende nedergestort, dan dat ik van mijn voornemen af zoude gezien hebben. Ik riep Timotheus, de boschgalm antwoordde mij slechts; het spoor bijster, bleef ik een geruimen tijd rond-

zwerfen en vond mij eindelijk op dezelfde plaats terug, vanwaar ik uitgegaan was. O, toen steeg mijne smart ten top, Marcella! heete tranen drongen zich in mijne oogen, maar in hetzelfde oogenblik hoorde ik de stem van den knaap; door de struiken baande hij zich een weg, want hij herkende mij. Zijn pleegvader had hem vermaand zorgvuldig het oog des menschen te ontwijken, om zich aan geen levensgevaar bloot te stellen, daarom was hij ontvlucht en doof voor mijne stem geweest, maar, door angstige overijling zelf verdwaald, had hij zich bij mijne nadering in de heesters verborgen, tot hij in mij de jonkvrouw herkende, naar welke zijn goede vader dikwerf gewenscht had, en welke hij in zijne gebeden indachtig was geweest. „Gij wilt ons verderf niet,” sprak hij „mijn vader heeft telkens gewenscht u te ontmoeten, maar ach! de krankte heeft zijn gezicht verduisterd. — Caelestius is blind, dank zij echter de Godheid! zijn leven werd voor mijn rust en heil gespaard. Hij is een Christen, Marcella!”

„Ach!” zuchtte deze, „Christenen deden Heer Siegbert vallen!”

„Deze aanmerking Marcella! kenmerkt partijzucht en godsdiensthaat” hernam Hermingard, „breek den staf ook over uwen rijksgebieder, die zijne moeder ombracht, en uw geloof zal veroordeeld zijn.”

Marcella sloeg de oogen ter aarde, het deerde haar de geliefde gebiedster beïroefd te hebben.

„O!” ging Hermingard voort, „gij zoudt de christenen zoo diep niet miskennen, wanneer gij den kinderlijken eenvoud en liefalligen vroomheidzin van den jeugdigen Timotheus had hooren spreken. Verhevene zaken sprak zijn mond van den Heer Christus. Ik luisterde, alsof eene Godheid van zijne lippen sprak, en kon ternauwernood van hem scheiden. Eindelijk drong de tijd. Timotheus vertrok onder het geleide van den hond, want deze had, door het fijne reukwerktuig, het spoor teruggevonden. Voortgaande vergewiste de knaap zich hiervan, ik begeleidde hem tot op deze plaats; toen verboden mijne krachten mij verder te gaan, en ik moest Timotheus derhalve op het ingeslagen spoor voort zien trekken, onder voorwaarde, dat hij zijn' pleegvader mijne heilbede over zou brengen, en hem zeggen, hoe vurig ik tot hem wensch te

komen; het knaapje beloofde mij elken dag herwaarts te gaan, tot hij mij vinden en naar Caelestius geleiden mocht. Nu kent gij mijn doel, Marcella! u heb ik tot gezellinne gekozen, dewijl ik u zoo gaarne gelukkig, onbepaald gelukkig, zag. Door Caelestius kunt gij dit worden. Werp derhalve die onverschilligheid van u, waardoor gij u elken blik buiten het tegenwoordige ontzegt; veins u niet sterk, waar de eerste aanval op uw gevoel uwe zwakheid toont. Vergezel mij naar den grijsaard, Marcella! maar met het hoofd vrij van eigenwaan en zelftrots, maar met het oog zoekende naar het licht der waarheid, en met eenen boezem van ijverig streven naar verhevener kennis ontgloord. Zult gij mij zóó naar Caelestius vergezellen, Marcella?” Geroerd omhelsde deze de van heilige geestdrift vervulde maagd, en nam het vaste besluit om met haar naar de waarheid te vorschen en voor derzelver stem hoofd en hart te openen.

Nog hielden zij elkander in de armen geklemd, en nog waren beider betraande blikken ten hemel gericht, toen Timotheus tusschen het geboomte verscheen, en met een gullen vreugdekreet Hermingard te gemoet snelde. „Vader Caelestius wacht u!” riep hij haar toe. „Telkens heb ik u reeds getoefd, lieve zuster! Zoo immers mag ik u voortaan noemen? Kom, vergezel mij thans.”

„Ook deze vrouw,” zeide Hermingard; is van begeerte vervuld, om uwen vader te zien.”

„Zij moge ons welkom zijn!” antwoordde Timotheus, greep de hand van Hermingard, en huppelde vroolijk aan derzelver zijde voort. Marcella knoopte met den knaap een gesprek aan over Caelestius en hun eenzaam leven. Timotheus sprak met warmte van zijn pleegvader, deszelfs liefderlijke zorg en onderwijs; diepen indruk maakten de redenen van het Christenknaapje op Marcella's en Hermingard's hart, toen hij ongezocht en ongekunsteld, de lofredenaar van het geloof werd, in hetwelk hij door Caelestius gevormd was,

Onder dergelijke gesprekken waren zij doer talrijke, nu eens enge, dan weder ruime slingerwegen, aan een moeras genaderd, hetwelk met hoog riet bedekt was; een zware eikenstam, welke, naar het scheen, door den bliksem vaneengereten en door eenen stormwind over het moeras geploft was, gaf

den toegang tot het diepste gedeelte van het woud. Voorzichtig trad Timotheus over deze natuurlijke brug; de vrouwen volgden hen — aan gene zijde van het moeras verdiepten zij zich in dichte griendbosschen. De natuur werd hoe langer hoe woester: de takken van het hoog geboomte waren dicht in elkander geslingerd, hier en daar stond een doode stam te wankelen, en dreigde op hen neder te storten, terwijl de aarde met hoog opgewassen en welig gras, maar meer nog met scherpe doornen- en struikgewassen, begroeid was; nu en dan slechts stoorde het gekrijsch van eenen schuwen vogel, of het gebrom van eene op de wilde rozelaren azende bij, de statige stilte.

„Wij zijn immers op het rechte spoor,” vroegde Marcella.

„Gewis,” antwoordde de knaap. „Zie, daar is mijn wakkere Fides reeds!” Met vleiend vreugdebetoon sprong het getrouwe dier om zijn jeugdigen meester. „Nog weinige schreden, en wij zijn bij mijn vader,” voegde Timotheus er bij, en inderdaad, weinige schreden verder, schoof hij de dichte takken op zijde, opdat voor de vrouwen de toegang gebaad zou zijn. Marcella volgde hare meesteres, en verrast stonden beiden eensklaps in een zeer bekoorlijk gedeelte van deze wildernis. Eenvoudige bearbeiding had de natuurlijke woestheid gematigd. Geen doornen of steenen kwetsten hier des wandelaars voet. Mollig gras en donzig mos bedekten den grond. De boomen hadden hunnen oorspronkelijken vorm en schoonheid behouden, zonder tot aan den benedenstam met bladen overladen te zijn, of misvormde takken weelderig over de aarde te doen slingeren. Hier en daar scheen eene mosroos of hagedoorn aangebracht te zijn, maar het zou moeilijk te beslissen zijn, of de natuur, dan wel de menschelijke zorg, dezelve derwaarts gebracht had; de laatste onderstelling scheen echter grond te hebben in de aldaar opgerichte hut, in welke de oppervlakkigste beschouwer reeds een kunstig samenstel herkende. Terzijde van deze stulp, sloop, over roodachtig en erts aardig zand, tusschen frisch vergeet-mij-niet en prachtige waterleliën, een beekje voort, dat zich weinige schreden verder verloor,

Als ware 't ingeslapen
Op 't suizen van het lispelend gras.

Maar noch de jonkvrouw noch Marcella, wijdden aan dit natuurschoon, meer dan voorbijgaande bewondering, hare eerbiedige aandacht werd, reeds in het volgende oogenblik, door den aanblik des grijsaards gevestigd, die de priester van dit heiligdom der natuur scheen te zijn. Hij zat bij de beek, op eene zodenbank, aan zijne zijde lag een ree, tam en vriendelijk als die der ongelukkige Genoveva. Nieuwsgierig staarde dit dier met donkere en levendige oogen de vrouwen aan, terwijl het de voorpooten, als ter vlucht gereed, ophief. Caelestius vernam hare komst nog niet; hij bad: — de tezamen gevouwene handen deden dit door de naderenden opmerken, en voorwaar, zijne halfgeopende mond, de zachte onderwerping, welke zijne gelaatstrekken uitdrukten, het gesloten oog, dat ongevoelig voor de lichtende zonnestrallen, naar derzelve gloed opgeheven was, maar voornamelijk de glans die zich over zijn gelaat verspreidde, waren zoo vele kenmerken zijner God verheerlijkende gepeinzen.

Hermingard was door verrukking en aandoening zich zelve, ontvoerd. Zoo zag ik hem, toen ik krank was, Marcella! fluisterde zij dezelve toe. Ook deze beschouwde met ongewone belangstelling den heerlijken grijsaard; de ouderdom had onder-tusschen, sinds hare vorige ontmoeting, op de gestalte van Caelestius zijn invloed geoeffend en diepere groeven in zijn voorhoofd gedrukt. Marcella vreesde tevens, dat er, in weerwil van de rust en zielevrede, dewelke over het eerbiedwekkend gelaat van den grijsaard verspreid lag, iets in zijne trekken lag, hetwelk den stempel van eene weemoedige smart droeg, die niet aan zijnen gedurigen strijd met den tegen-spoed, maar veeleer aan eenig geheim boezemleed toegeschreven moest worden.

Nu bemerkte de oude het naderen der vrouwen; hij richtte zich op en vraagde vriendelijk: „Zijt gij het, Timotheus?”

„Ik ben het, mijn vader!” antwoordde deze, „de schoone maagd van de Eikenterpen vergezelt mij.”

In hetzelfde oogenblik omhelsde Hermingard zijne knieën; de grijsaard boog zich, richtte haar op en drukte de van vreugde weenende aan zijn borst. „De Heere zij met u!” sprak hij, met aandoening. — „In eeuwigheid, amen! voegde het knaapje er bij, eerbiedig de handen ten hemel heffend.

„Ook met mij zij uw God!” riep Marcella uit, want het Godverheerlijkende schouwspel, dat de biddende aandacht van den grijsaard, de reine vervoering der edele maagd, en de kinderlijke godsvrucht van het knaapje, in zoo bevallig eene groep vereenigd, opleverde, had haar geheel verrukt; de blinddoek van heidensch vooroordeel omsluisde hare oogen niet meer, zij zag den christen, en in dien christen de natuurlijkste en lieflijkste aandoeningen van het hart naar hoogere leiding gewijzigd; zij zag zijne vrome vreugde, zij had zijn gebed gezien, -- hier was geene dweeperij in het spel, aan de ziel des christens had zich de Godheid geopenbaard, wier woning boven de lichtwerelden des uitspannels de natuur aanwijst, zonder dat zij den blik toelaat over de azuren grenscheiding te dringen of ons volmaaktere kennis mede kan deelen.

„Het zij dan zoo, vrouwe!” hernam Caelestius, zich statig verheffende; en, terwijl Hermingard ter rechter- en Marcella ter linkerzijde aan zijn voeten nederknielende, het hoofd ter aarde bogen, en Timotheus de oogen ten hemel sloeg, breidde de grijze Christen de handen over hen uit, wendde het gelaat naar het Oosten en bad met eene van aandoening gezwollene stem . . .

Het enkele zien van den grijsaard was, niet alleen voor Hermingard, maar ook voor Marcella, voldoende geweest om in hem den Godsman te herkennen, dien zij zochten en zich met hem in het gebed tot zijn God te vereenigen. De droefheid om Siegberts dood verdween in de vreugde van deze gemeenschap. Er bleef nu enkel over te toonen dat ook boven de vrees voor eigen dood het geloof van den Christen verheven is.

(Wordt vervolgd.)

ZEDELJKHEID EN SOCIALISME

DOOR

Is. P. DE VOOYS.

(Slot).

De moderne sociaal-demokratie zoekt naar een socialistische ethica. Het duidelijkst blijkt dit in het Duitsch Marxisme, dat een kwart eeuw de geheele beweging domineerde zonder een zedeleer. Dit beteekende niet dat de sociaal-demokratie zedeloos was. Het tegendeel is en was waar. De propaganda was voortdurend gericht op de zedelijke veroordeeling van bestaande stuitende en onrechtvaardige toestanden. En het respect dat de sociaal-demokratie afdwong berustte grotendeels op de ethische waardeering van haar daden. Zoo oordeelde Kutter en met hem zelfs wel tegenstanders. Waarom kon dit niet zoo blijven? Het ging toch gepaard met de oude tactiek en de Marxistische theorie. Waarom is er een filosofische grondslag noodig voor het practisch ethisch handelen? Allereerst is dit, zooals de Neo-Kantianen vooropstellen, een logische dwang. Wanneer steeds getracht wordt het goede te doen en het kwade te vermijden, waarom zou het dan niet erkend worden, en die erkenning gegrond op den deugdelijken bodem van de filosofische ethica? Bovendien toonen zij aan hoe de vroegere moraal, die zich, en met zich de kapitalistische maatschappij, voor iets bovenmenselijks en eeuwigdurends hield, niet meer bestaat. De zedeleer mocht eertijds een vijand der socialistische arbeidersbeweging geweest zijn, nu is zij dat stellig niet meer. Het ultra-kapitalisme omhult zich niet meer als een moreel onaantastbaar gezag, doch vecht als de macht van 't bezit grootendeels openlijk met de

middelen, waarover het beschikt. De georganiseerde ondernemers strijden op dezelfde wijze als de vakarbeiders en komen open voor hun belang op, zonder daarvoor steeds het algemeen belang in de plaats te stellen.

Inderdaad bestaat er voor de sociaal-demokratie geen reden meer vijandig te zijn tegenover eenig ethisch streven. Maar dit kan, evenmin als de overtuigende kracht van het Neo-Kantianisme een afdoend duidelijke oorzaak zijn voor het zoeken der sociaal-demokratie naar een ethica. De wezenlijke n.l. de krachtigste oorzaak ligt in het leven der sociaal-demokratie zelf. Niet het verleden, en ook niet het heden, maar de toekomst, waarheen haar ontwikkeling wijst, doet zich krachtig gevoelen.

Tot nu toe bleek het socialisme reeds een zedelijke macht in het maatschappelijk leven, maar een die in de daden een algeheele bevrediging vond. Dat begonnen wordt zich aftevragen wat het algemeene wezen van dat ethisch karakter is, wijst erop dat de bevrediging niet meer onbelemmerd en zonder twijfel ontstaat. Het vanzelfsprekende is verdwenen. Inderdaad is dit het geval. De groeiende macht der sociaal-demokratie en de ontwikkeling der maatschappelijke verschijnselen roepen een verantwoordelijkheid op, die niet meer door de theorie wordt gedekt. Haar toepassing in de practijk blijkt bezwaarlijker als vroeger en laat meer en meer zoowel de menigte der aanhangers alsook de leiders onbevredigd. Dit toont zich in twee schijnbaar geheel tegengestelde richtingen, n.l. waar het de houding der sociaal-demokratie geldt tegenover maatschappelijke hervormingen en tegenover de grootsche gedachte eener socialistische samenleving, dat is tegenover revolutie en einddoel. Schijnbaar geen scherper tegenstelling dan tusschen deze beide.

De stroom van geleidelijke kleine hervormingen verandert de demokratie steeds verder naar een staat van gelijk recht voor ieder, tracht het economisch overwicht te verzwakken tot het evenwicht van aller belangen, en de middelen hiertoe aangewend verbeteren langzamerhand het lot der arbeiders. Hun loon stijgt, hun arbeidstijd wordt verkort, hun rechts-toestand verbeterd. Drankmisbruik en demoralisatie nemen af, de gezondheid wordt beschermd. Voor intellectuele op-

voeding, kunstgenot, levensvreugde, ook door verblijf in de natuur, zijn krachtige en ernstige bewegingen gaande. In de sociale wetgeving ontwikkelt zich de verwerkelijking eener organisatorische gedachte, die naar vakbeweging en coöperatie zich toeneigt om aantesluiten tot het geheel eener maatschappelijke regeling, waarin ook het algemeen belang de productie overheerscht. Dit alles is een richting, die der geleidelijke hervorming, een richting waarin nog slechts een zeer bescheiden stukje weg is afgelegd. Stellig is er nog zooveel en zoo-velerlei te wenschen over, waartegen een sterke macht zich voortdurend hardnekkig verzet, dat het bereikte daarbij in het niet verzinkt. Maar vergeleken bij vroegere toestanden is dat bereikte zoo gering niet. En dit kan gezegd worden, dat het voornaamste ervan verkregen is door krachtig optreden der arbeiders zelf.

Dat optreden der arbeiders kan echter ook anders gedacht worden dan als stuwkracht voor kleine hervormingen n.l. als het leger der revolutie. Niet evenwicht van belangen, maar harmonie van daden en werk in een maatschappij van gelijke menschen, is de socialistische grondgedachte. Geen geleidelijke vermindering van ellende en onrecht, maar opheffing door vernietiging van het menschenlevens in massa bedervende en verteerende kapitalisme, is het socialistische doel.

Zijn de twee geschetste richtingen niet geheel uiteenlopend? En toch openbaart zich in beide dezelfde onbevredigdheid en hetzelfde verantwoordelijkheidsgevoel der tegenwoordige sociaal-demokratie. Begrijpelijkerwijze trouwens. Waar de veroverde lotsverbeteringen voor de arbeiders grootendeels aan hun eigen actie te danken zijn, geschiedde het toch ter uitvoering van en geleid door gedachten, die niet van socialistischen oorsprong waren, al is later een aanpassing ontstaan. Zoowel de vakactie als de coöperatie kwamen op in de sfeer der kapitalistische voortbrenging. Het zijn correctieven ter inperking van gebleken nadeelen, doch op de bestaande grondslagen der productie. En de sociale wetgeving, zoowel als de opkomende trustwetgeving, zijn van burgerlijken oorsprong met dezelfde corrigeerende bedoeling. Gebleken is echter dat aan dit alles pas dan eenige kracht gegeven wordt, indien de vereenigde arbeiders uit eigen beweging en ter behartiging van eigen belangen zich gaan weeren.

Heeft nu de sociaal-democratië de arbeiders bijeengebracht, „bewust” gemaakt en opvoedend georganiseerd, dan is een macht ontstaan, die niet kan nalaten zich in een snelleren gang der hervormingen te doen gelden. Gebeurt dat niet, zoo moet dit gevoelens van onvoldaanheid wekken. Daaruit ontstaat wat revisionisme of reformisme is genoemd. Is de macht aanwezig, maar blijft het resultaat uit, dan kan het niet anders of de vraag wordt gedaan of die macht wel practisch — of anders uitgedrukt taktisch — is aangewend. Die vraag stellen, beteekent neen te antwoorden. Een andere practijk, een andere tactiek, zóo in vakbeweging, coöperatie, als voor de politiek ter verkrijging van democratische staatsinrichting en sociale wetgeving wordt voorgesteld of is reeds toegepast voor zij theoretisch wordt afgeleid.

Die kan niet anders dan afwijken van de socialistische gedachte. De vakbeweging gaat meer onderhandelen, verdragen sluiten, dan den guerrillastrijd der kleine werkstakingen geregeld voeren. De coöperatie veroordeelt productieve — naar beginsel socialistische — combinatie's, om de verbruiksvereniging — een anderen vorm voor de kapitalistische naamlooze vennootschap op aandelen — te ontwikkelen.

De arbeiderspolitiek ten slotte neigt van de isolatie naar een democratisch bondgenootschap om directe overwinningen te kunnen behalen. Inderdaad zijn de gevaren voor afwijking van de socialistische gedachte bij deze aanwending van de groeiende macht niet te miskennen.

Maar wanneer de noodzakelijkheid dezer ontwikkeling zich doet gevoelen, komt ook het besef dat die ontwikkeling niet aan zichzelf overgelaten mag worden, doch leiding behoeft. Dat besef wekt gevoel van verantwoordelijkheid om die leiding te vragen bij de menigte, die leiding te geven bij de aanvoorders. Directe lotsverbeteringen van talloos velen hangen daarvan af. Wie heeft den moed ze af te wijzen, of de kans ze te bereiken, voorbij te laten gaan? En kan die leiding, mits voerende tot een sneller tempo der verschillende bewegingen, de geleidelijke kleine hervormingen niet maken tot een stroom, gaande naar een land dat van aspect weinig of niets van 't socialisme zal verschillen? Op die vragen geeft de theorie wel antwoord, maar geen dat in wezen kan be-

vredigen. En vooral niet omdat de verschijnselen die het reformisme aanmoedigen, tegelijkertijd nog een andere strekking vertoonen. Die verschijnselen toch berusten op de kans om door krachtige organisatie en rusteloze actie den gang der hervorming te versnellen. Dit wekt de reactie op en verscherpt maatschappelijke tegenstellingen, die aanleiding kunnen worden tot ernstige beroeringen van grooten omvang.

Werkstakingen en uitsluitingen, politieke agitatie's vertoonen neiging een zoo uitgebreid en algemeen karakter aantenemen, dat zij revoluties nabij komen. Het denkbeeld der algemeene werkstaking krijgt daardoor kansen van werkelijkheid, die de hoofden bezig houden. En zou het niet als revolutie bedoeld zijn, die kon er onverwacht uit geboren worden. Het is dan echter niet de socialistische revolutie, zooals die in de theorie uitgebeeld wordt.

Die uitbeelding stelde de revolutie voor als een zekerheid, een natuurnoodwendigheid. Maar het verwerkelijken daarvan op den dag dat het kapitalisme in een gering aantal individuen vertegenwoordigd, de verarmde massa niet meer zou kunnen bedwingen, is aldoor verder verschoven. Geen sociaal-demokraat kan *die* revolutie zoo dicht bij zich zien als Marx en Engels het deden. En dat ondanks het enorme verschil tusschen de jaren van het Kommunistisch Manifest en nu. Toen slechts het begin der kapitalistische ontwikkeling en een klein legertje internationalen. Nu in menig opzicht Marx' economische verwachtingen ver overtroffen, en de internationale sociaal-demokratie gegroeid, in aantal, kennis, macht en leiding, zooals de „Centrale Raad" eertijds niet heeft kunnen denken. En toch het einddoel zooveel verder verschoven, dat de sociaal-demokratie het bijna schuwt te denken aan „het einde van de voorgeschiedenis der menschheid."

De Marxistische revolutie, die internationaal zich als een economische noodzakelijkheid zal opdringen, is zoover uit de werkelijkheidssfeer gedwaald, dat de combinatie daarvan met de „algemeene werkstaking" niet kan opkomen. Maar toch is er gedachte van revolutie, van revolutie als een machtig donker probleem. Zij kan komen door maatschappelijke beroeringen, politiek of economisch. Zij kan vooral ook komen door die groote wereldgebeurtenissen, de oorlogen, waarbij

stellig ook economische belangen meewerken tot voorbereiding der botsingen, doch eenmaal aangevangen zich verweven met nationale belangen en gevoelens, die ten slotte beslissend werken. Die oorlogen zijn door de tegenwoordige technische en massale ontwikkeling van 't militarisme voor de geheele maatschappelijke verhoudingen zóo schokkend, en toch ook zóo dreigend, dat de sociaal-democratie er mede rekening moet houden. Revolutie ter voorkoming wordt voorgesteld, revolutie als gevolg ervan verwacht.

Zóo wekken de maatschappelijke verschijnselen die het reformisme tot een noodzakelijkheid maken, verwachtingen van mogelijke revolutie. Die zal zich niet van te voren aankondigen, noch optreden in socialistisch beredeneerde vormen.

Maar toch gevoelt de sociaal-democratie daartegenover een groote verantwoordelijkheid. De vroeger enkel als noodzakelijk voorgestelde gebeurtenis wordt een woord, een vorm voor iets dat de leiders als dreigend dichtbij kunnen gevoelen, een opkomende storm, loeiend in de nacht, waarin zij te midden van een luid geroep om licht en leiding als blinden kunnen staan.

Want in elke revolutie zal de sociaal-democratie een macht zijn, van welker uitoefening groote belangen zullen afhangen. Hoe moet dan gehandeld worden? Daarvoor geeft de theorie geen raad. Zij zal hoogstens de revolutie, den oorlog kunnen verklaren, maar de gevolgen ten beste te leiden, ten bate der arbeiders en tot nadering van 't socialisme, daartoe geeft zij en kan zij ook geen richting aanwijzen.

Reformistische en revolutie-verantwoordelijkheid doen zich overal in de sociaal-democratie gevoelen, dikwijls in dezelfde personen, vooral van hen wier blik in de wijldte gaat. Beide ontstaan uit dezelfde bron, de aangegroeide macht, die daden verlangt. Vandaar ook dat het Marxisme geen volledige bevrediging meer kan geven. Dat toch is de wereldbeschouwing van het weten en begrijpen, niet van de daad. Vroeger was dat noodig. Na 1848 toen Fransche, Duitsche en Engelsche arbeiders wapens hadden gevoerd, barricaden opgericht en verdedigd ontbrak het niet aan dadenlust. De revolutie was in de gedachten aanwezig. Wat wel ontbrak was kennis van de maatschappelijke verhoudingen. En daartegen toch richtte zich de arbeiders-revolutie, Die kennis moest aangekweekt

worden, en daarmee het geduld geleerd om het juiste tijdstip en de goede richting voor revolutionnair optreden te kiezen.

Geen massale macht alleen, maar organisatie was noodig. Zoo ontstond het Marxisme als een wereldbeschouwing, die de aanstaande revolutie leerde begrijpen, voor zij gemaakt werd. Ondertusschen groeide de sociaal-demokratie en ontwikkelden zich de maatschappelijke verschijnselen zoodanig dat de revolutie-neiging meer en meer verzwakte. De ondergang der Kommune, de geweldige militaristische organisatie bevorderden het geduld door 't wetenschappelijk socialisme geleerd. Maar de lust om de verkregen macht van millioenen vereenigden in daden te toonen wordt grooter. En daartoe bracht het Marxisme geen leiding. Zijn wetenschap was vroeger revolutionnair, omdat de ontwikkelingsgedachte toen nog baan moest breken. Dat is nu voor goed verkregen. En in zichzelf heeft het weten en begrijpen een conservatief karakter, daar het de feiten en verschijnselen steeds als gebeurd moet zien, als ontwikkeld uit aantewijzen oorzaken. Van daar dus het zoeken naar een ethica, als een leer voor daden. Ook Kautsky ziet dat in, maar de woorden in de voorrede van zijn boek kan hij later niet verwezenlijken. Zijn Marxistische verklaring van de moraal blijft grootendeels retrospectief, en is alleen in het slot dialectisch, maar daarmee zonder inhoud. Wat zal nu die gezochte socialistische ethica moeten geven? Dit is te begrijpen uit de oorzaken die dat zoeken opwekten, dus uit de onbevredigde gevoelens in de sociaal-demokratie tegenover de aanwezige maar uiterst langzame en met sterke weerstanden kampende geleidelijke hervorming, en tegenover een mogelijk opduikende revolutie in verband met het socialistisch einddoel. Vóór alles kan duidelijk zijn dat geen teruggang naar de individueele utopie en ideologie gewenscht wordt. De belangstelling voor de gedachten van Saint-Simon, Fourier, Owen en Fichte zal wellicht weer toenemen naarmate niet langer Marx daarover zijn zware schaduwen werpt.

Maar herleving hunner utopiën is niet meer mogelijk. Wat zij misten, en wat Marx en Engels gebracht hebben is een levend bestanddeel geworden èn van de wetenschap èn van de sociaal-demokratie. De maatschappij is niet op eens omtezetten naar plannen van doelmatigheid en rechtvaardigheid

door enkele individuen ontworpen. En een ethisch streven ontleent niet de macht ter verwerkelijking aan een zedelijkheidsbesef, dat als uit een transcendente wereld achter het zieleleven in de wereldontwikkeling kan ingrijpen, maar aan oorzaken door die ontwikkeling zelf voortgebracht. Een socialistische ethica zal dus op deze begrippen moeten voortbouwen. Zij zal echter moeten geven wat het Marxisme niet kan of getoond heeft niet meer bevredigend te kunnen, n.l. een groot vooruitzicht openen, waardoor het reformistisch streven voor alle daden een duidelijke richting ziet, en in bewogen tijden de sociaal-demokratie met bewustheid haar weg kan bepalen. Daarbij zal de wetenschap krachtigen steun moeten verleen, maar zij alleen is niet voldoende. Zij kan voor het handelend optreden de geheele omgeving verkennen en verklaren, maar zij kan niet de daadkracht die zich naar de toekomst richt aan zichzelf duidelijk maken en daardoor versterken. Ook de enkel filosofische ethica, die zuiver individualistisch is, die verklaart hoe in elk persoon een daadrichtende macht in zijn wil aanwezig is, blijft onvoldoende. Want hoe onmisbaar ook, zij geeft slechts aan het individu, niet aan de groote maatschappelijke macht die de sociaal-demokratie reeds geworden is, leiding. Wat zal nu de oplossing brengen? Hoe zal vereenigd worden, de opvatting dat alle maatschappelijke verhoudingen evenals alle natuurverschijnselen zich ontwikkelen naar vaste wetten, wier opsporing noodzakelijke voorwaarde ter deugdelijke bevordering van den vooruitgang is, met het besef dat de vaste wil en macht eener groote en geestdriftige sociaal-demokratie in de socialistische productie den grondslag zal leggen voor de nieuwe maatschappij van gelijkheid en recht?

De groote gedachte van het socialisme is begrepen in het denkbeeld der menschengemeenschap. Die veronderstelt reeds het noodzakelijk bij elkaar behooren, de breede band om het individueele bestaan van nature gelegd. De gemeenschap is de bron van alle zedelijkheid. Zonder haar had goed of kwaad geen zin. Zij is het doel van elk algemeen belang, de opheffing van het ontzedelijkend individualisme. In de gemeenschap ontmoeten elkaar dan ook en versmelten samen alle begrippen van zedelijkheid met de socialistische gedachte.

Haar wezen te doorzoeken, voorgelicht door de resultaten

der wetenschap van hare verschijningsvormen, is de taak van eene filosofie der gemeenschap. Daarvan mogen vooruitzichten verwacht worden, die de moderne sociaal-demokratie zoekt. Daarom is het boek van H. van Treslong van een bijzondere beteekenis.

* * *

De sfeer waarin Civitas den lezer brengt is een andere, een wijdere en ruimere dan waarin zich mijne beschouwingen tot nu toe bewogen. Niet uit en in de beweging en strijd van de tegenwoordige sociaal-demokratie, niet door overweging van velerlei gedachten van anderen bouwt H. van Treslong zijn filosofie der gemeenschap op. Van den beginne af komen de zinnen op u toe met een eigenheid en breedheid als van den zeewind die over Holland's weidevlakten kan waaien. Voor den in eigen gedachten en werk opgesloten mensch zien zij er uit om over hem heen te gaan. Juist voor hen, voor wie zijn breede gedachten van een diepe opfrisschende werking kunnen zijn, bevat zijn boek geen aangrijpende en tot onmiddellijken strijd aanpakkende beschouwing, die hen verrast in hun tegenstrijdigheden en moeilijkheden om daaruit hen meetevoeren en meetelokken naar ruimten waar licht is en helderheid.

Die ruimten zijn er in Civitas, maar op zichzelf, in eigen openheid. De lezer moet daarin gaan met vertrouwen en met terzijdezetting van alle eigen gedachteworstelingen of vooropgestelde meeningen. Het boek is als een gedicht, er is een voortdurende eigenheid, een lyriek in, die toewijdende belangstelling vergt. Wordt die gegeven, zij zal niet onbeloond blijven.

Daarom is de sfeer van Civitas vanuit mijn vorige beschouwing zoo moeilijk binnentreden. Uit de woelige veelheid van het Duitsche gedachtenleven in theoriebouw en knappe maar schoolsche uiteenzettingen, is de overgang als van een drukke jagende wereldstad naar de rust van de duinenkust. Maar al is die overgang als een slaand contrast, hij is een genot. Diepte, breedheid, frischheid en vooral ook gevoel voor de schoonheid en macht van het geheele wereldleven verdringen kleine gedachten over kleine dingen om te zien naar wat het groote en machtige is. En toch zonder iets te ver-

liezen van wat wezenlijk en waardevol was in den vermoeiend afwisselenden stroom der dagelijksche gebeurtenissen. Het algemeen menschelijke, het zien naar breede horizonnen, het gevoelig zijn voor lichtschaakeringen in diepe luchten, wat ons Hollandsch geestelijk leven eigen is, werkt bevrijdend van het overrompelende en beslagleggende der Duitsche wetenschap met zijn degelijke maar daardoor ook piompe massiefheid. Daarom brengt dit nieuwe Hollandsche boek mij weer terug naar de gevoelens gewekt door de vroegere verzen van H. Roland Holst, waarmede mijn opstel opende. Daarin was hetzelfde geestesleven, waarvan ook H. van Treslong getuigt. Wat is het eigenaardige, het bekorende, het diep aangrijpende ervan? Is het de hoogheid — en in zekeren zin de voornaamheid — van een oorspronkelijk en rijk gemoedsleven? Is het de dichterlijke aanleg om daarvan te kunnen spreken in een stroom van taal, die levende beelden tot symbool van begrippen stelt, en daardoor begripsredenatie's opheft tot doorleefde werkelijkheden?

Daaruit rijst zeker de bekoring op als stem van wonderlijke nymphen. Maar het eigenaardige, het drijvende, ligt elders. De sterke en bijzondere persoonlijkheid, die zich zoo machtig kan uiten gevoelt zich in zichzelf beperkt en doorleeft verlangens, die de perken overschrijden als sterk gewassen rivieren de dijken, om meer in zich op te nemen dan het individueele alleen. Zulken weten een geest in zich van meer dan persoonlijk leven, en willen die bekend maken aan allen die er deel aan hebben.

Vandaar hun pogen naar breedheid, naar een rythme dat door innerlijke stevigheid ver kan gaan en veel dragen, naar een stem die aan bewogenheid het vermogen paart om alles te kunnen zeggen wat zielen doortrilt en hoofden doet bewust worden. Vandaar ten slotte die groote en opene genegenheid voor gevoelige en denkende geesten om hen heen, opdat zij binnengaan in het gemeenzame en hunne krachten te samen voegen.

Het is de drang naar de samenleving in een rijk en hoog persoonlijk bestaan, het is de menschengemeenschap die hen drijft tot kracht en uiting. Dat is het eigenaardige en het diepaangrijpende van het geestesleven, dat misschien nergens

ter wereld zich zoo menschelijk en diep levend vertoont als in ons land, zoo in H. Roland Holst en nu ook in H. van Trelong. Want de problemen van zedelijkheid en socialisme, die filosofische en Marxistische theoriën in gistende werking brengen, kunnen door wetenschappelijke geesten geformuleerd en in onderscheidene beschouwingwijzen opgelost worden, zonder ooit die intensiteit van levensbelang te bereiken, die den zielenood kenmerkt van een hooggeboren individueelen geest, die recht en macht tot een zielekoningschap gevoelt, maar de treden van zijn troon afdaalt, den prachtigen mantel van individualistisch hooge kunst achter zich werpt om te gaan als een der velen van de groote menschengemeenschap. Maar dan komt de nood van leven. Dan moet zijn stem gaan spreken niet met mindere hoogheid, maar met meer macht, meer breedheid, meer liefde. Dat is in ons land gebeurd. De groep van dichters en kunstenaars die een stoet volgelingen opriep om de hoogheden van 't eigen geestesbestaan te genieten en te verheerlijken op steile bergen van verrukkende kunst is in haar tocht gestuit. Hebben enkelen al na dwaling of verdooving het maskeradepak van een tooneelkoningschap, dat een ijdele menigte hen wel wilde gunnen, aanvaard om de heerlijke waarheid voor duffe verdwazing te ruilen; de besten en sterksten verkozen nood voor dood. Nood niet in het vrijwillig afstand doen van grootheidsgevoelens, die niet meer konden bestaan, maar nood in het zoeken naar een nieuwe grootheid onder den aandrang van een geen grootheid kennenden en willenden stroom, waarop zij zich lieten meedrijven. Daarom kan gezegd worden dat nergens ter wereld met grooter intensiteit de botsing van 't zichzelf omhoog wiekende individu met verlangen naar breede en harmonische gemeenschap wordt gevoeld. In Engeland was 't geweest, maar Ruskin's invloed is tot een onderstroom geworden. In Duitschland scheen de sprong te gevaarlijk, en werd de eenzaamheid, hoe verkillend ook, noodzaak.

De dichteres H. Roland Holst sprak al onmiddellijk in haar eerste verzen uit dat haar stem niet wilde heerschen maar leiden. Zij bouwde zich een gemeenschap, een innig zedelijke, in het zielsbestaan dat lief had en geloof had in het leven. Toen zij echter het breede wereldleven aanschouwde, en

de machteloosheid van haar zedelijke leiding bemerkte, wierp zij zich in den aanzwellenden stroom der sociaal-demokratie die haar de belofte gaf van een andere meer werkelijke gemeenschap. Gaf zij daarom het vertrouwen op de diepe waarheid van hare vroegere „Geleiders” op? Schijnbaar en naar het redeneerend verstand te oordeelen wel, maar naar innerlijk gevoel nimmer. Want naar de breede en harmonische menschengemeenschap bleef haar verlangen zich richten, bleven haar daden op den uitkijk, en bleef haar stem en haar gedicht roepen. En in een nood zoo diep en ontroerend als haar Duitsche genooten niet konden begripen.

Van Treslong heeft anders gedaan. De belofte der sociaal-demokratie heeft ook hem bereid gevonden tot volgen. Doch hij heeft begrepen dat het die belofte was en niet de daaraan gerichte theorie, waarvan de aantrekking uitging. Hij heeft gezien dat het de gemeenschap was, die zijn leven als een zekerheid, als een grondslag behoefde. En niet door de Marxistische geleidelijke theorie maar door eigen zoeken was het pas als een waar bezit te verwerven. Die theorie was vroeger een weg geweest, was nu misschien nog een weg om tot de gemeenschap te naderen, maar voor andere geesten dan de zijne. De diepste gevoelens zwierven er af en dreigden te verdwalen. Een eenzaam padvinder is hij geworden, en wat hij vond heeft hij uitgestort in dien stroom van aandoeeningen, met het breede rythme, dat gedachten en begripen meedroeg, en dien hij een inleiding tot de filosofie der gemeenschap noemde.

* * *

De sfeer van Civitas is het hoogste en voornaamste van het boek. Hij geeft er een waarde aan, die het een vreugde is te erkennen en te prijzen. Poogde ik daarom mijn bespreking tot die sfeer te verheffen, zoo deed ik dat uit gevoel van dankbaarheid en plicht om te zeggen wat niet ongezegd kon blijven. Maar in deze beschouwing, die géén enkele boekbespreking bedoelt te zijn, moet ik den schrijver afvragen, welk licht zijn boek brengt over de verhouding van zedelijkheid tot socialisme.

Daarom zal ik ook niet trachten de hoofdlijnen van zijn

werk uitvoerig nateteekenen. Dat zou trouwens niet gemakkelijk zijn. De strooming der aandoeningen is zoo sterk, het rythme daarvan zoo overheerschend, dat de architectuur van den gedachtenbouw erachter verborgen blijft als achter bloemen en planten een versierde monumentale gevel. Maar al is dit zoo sprekend dat de strenge geleerde er de wenkbrauwen voor fronst, en — wat voor hem niet te hopen is — wellicht het boek ervoor terzijde legt; al is verder de diepe gevoelsdrang, waardoor het werk ontstond en waarvan het een uiting is, zijn hoogste en blijvende waarde, toch is de geest van den schrijver niet de mindere van den geleerde. Een kennis van filosofie en wetenschap, die zonder te pronken de eenzijdigheid evenzeer als de oppervlakkigheid schuwt, steunt voortdurend het bewogen en beeldend woord. Het is vooral de wetenschap, die de structuur der twee deelen van Civitas beheerscht; maar half verborgen. Toch zijn er als aan een feestelijk versierden gevel plekken, die meer strakke lijnen vertoonen. Zij zijn dan echter gebroken, en missen voor 't oog de schoonheid van evenmaat die zij wellicht in wezen bevatten. Zoo gaat het ook in 't boek van v. Treslong. Er zijn gedeelten, zooals de „kennistheoretische grondslagen” in 't eerste deel, en „de normaliteit van het geestesleven” in het tweede, waar de gevoelsstroom is afgebroken. De strakke redentatie die de onderbreking vult werkt dan verwarrend soms, wekt elders tegenspraak, is meerdere malen niet bevredigend of overtuigend. Maar de redentatie toont toch een ernstige structuur, die wellicht de harmonie bevat, welke niet tot den lezer doordringt. Bijna overal komt langzamerhand de aandoening opborrelen door het strakke be-
toog, als van een bron in stemmig oud bosch om een beekje te vormen dat zich naar den hoofdstroom toekronkelt en dat den spoed ervan versnelt. Totdat aan 't slot van het boek een breeder en machtiger rivier tusschen breede weiden en onder hooge luchten zich laat vervloeien in een zee met eeuwige golven wentelend naar wondervol verre gezichteinders.

Neen 't is niet gemakkelijk Civitas nateteekenen als een gedachtenbouw, al zijn overal de bewijzen aanwezig dat de wetenschappen evenmin verwaarloosd zijn als de stelsels der groote filosofen. Ook al niet hierom, daar de schrijver het versmaad heeft zijn eigen denkbeelden scherp afteteekenen in

overeenkomst en afwijking met die van geleerden en wijsgeeren. Hunne terminologiën worden niet dan wanneer 't absoluut onvermijdbaar was overgenomen, en zodoende aan de naspeuring naar die overeenkomst en afwijking den pas afgesneden.

H. van Treslong wil zich zelf zijn, en wat hij te geven heeft, gaf hem daartoe het recht. Daarom laat ik anderen de taak tot kritische analyse en moet over den inhoud en gang van het boek belangstellenden naar eigen lectuur verwijzen. Maar mijn vraag behoeft niet onbeantwoord te blijven. Want het geheel der beide deelen in de diepste bedoelingen van den schrijver geeft een duidelijke en heldere voorstelling. Zedelijkheid voor 't individu als wetgever zijner daden alleen is machteloos zonder maatschappelijke werkingen, maar de sociaal-demokratie als enkel maatschappelijke kracht, als de gecombineerde macht van bezitlooze loonarbeiders, is evenmin door haar bestaan alleen voldoende om de toekomst der menschheid te verhelderen tot een rijk van recht en vrijheid. Hoe is uit die tegenstelling een levens- en wereldbeschouwing optebouwen, die kan bevredigen en door die bevrediging moet en kracht geeft om een toekomst te gaan veroveren? Dat is het probleem. Civitas stelt het niet, formuleert het ten minste niet. Een andere tegenstrijdigheid, een die dieper ligt en meer het wezen van 't geheele menschelijke bestaan raakt is de grondslag van het werk. Door daarop terug te gaan wordt de hopeloosheid om tot oplossing van 't oorspronkelijke ethische probleem te geraken duidelijk, maar tegelijk aange-toond dat die oplossing zonder belang is, indien een andere verheldering van inzicht wordt verkregen.

Die andere tegenstrijdigheid, tusschen het individualisme, — het „ik —” en het socialisme, de gemeenschap, is minder actueel ten opzichte van den strijd tusschen Marxistische en ethische sociaal-demokraten, maar is van grootter en algemeener belang. Elke ontwikkeling, zoo van de practische verschijnselen alsook van de theoriën moet steeds duidelijker die diepere tegenstelling doen gevoelen. En wel omdat afgezien van tijdelijke politieke en economische omstandigheden, individu en gemeenschap zonder ophouden den strijd om voorrang vechten. Dat verschijnsel, beginnende in het persoonlijke leven,

en van daaruit zich uitbreidend naar kringen, partijen, volken, rassen en naar de geheele menschheid, is het grondprobleem voor het socialisme, aan welks oplossing de wetenschap gestadig voortwerkt en tot welks verheldering ook tendienste van 't wetenschappelijk onderzoek, een socialistische filosofie van noode is. Dat grondprobleem kon verwaarloosd worden, zoolang binnen de grenzen van het wetenschappelijk onderzoek de partijdigheid tegenover 't socialisme moest worden bestreden, maar dien strijd eenmaal gewonnen, moest het met onverzwakte vraagkracht naar voren komen. Het socialisme als prediker der gemeenschap verloor tegen het individualisme, omdat dit zich een wetenschap, een filosofie, en een maatschappelijke organisatie schiep, terwijl het socialisme daartegenover geen gelijkwaardige krachten kon stellen. Maar een vernieuwd socialisme met maatschappelijke organisatie en met vrije wetenschap heeft nog niet de filosofie ontworpen, die beiden leiding zal geven. Het behield om die beiden te verkrijgen, grootendeels het individualisme, het gewone eigenbelang van den enkeling als grondslag, zoowel voor de wetenschap als voor de organisatie. Maar naarmate dat nieuwer socialisme, dat is de moderne internationale sociaal-democratie groeit en dus het doel van een gemeenschap met sociale organisatie naderbij komt, moet het probleem der meest menselijke tegenstelling zich in practijk en theorie krachtiger dan voorheen doen gevoelen. Daarom getuigt het van inzicht en innerlijke kracht dat Civitas van die tegenstelling uitgaat. Doch het uitgangspunt kan juist zijn, zonder dat nog het geheel der ontwikkelde voorstelling in staat is de moeilijkheden voor het denken en doen te ontwarren. De grootere diepte, het algemeen menselijke van den grondslag zal het bovendien ongetwijfeld moeilijker maken een geheele wereldbeschouwing daarop te bouwen. Want het eischt vernieuwing van voorstellingen, die voor andere stelsels als algemeen aanvaard zonder meer beschikbaar zijn. De voorstelling die v. Treslong in zijn nieuwe wereldbeschouwing ontwerpt en verdedigt is dan ook grootsch opgezet, en toch tegelijk veelbelovend voor het verhelderen van duistere vragen en het ontwarren van ingewikkelde gedachtengangen. Die algemeene voorstelling, welke Civitas bevat, geeft aan de zedelijkheid een vasten grond. Dat is eenvoudig en duidelijk. Maar de vraag

is of die voorstelling ook filosofisch en wetenschappelijk houdbaar blijkt, en niet alleen houdbaar doch tevens vruchtbaar voor die beiden kan werken. Is dat het geval zoo is ook de kwestie der verhouding van zedelijkheid en socialisme in de geheele voorstelling opgelost als een morgennevel in zonneglanzen van rijper zomerdag.

* * *

Civitas is voor alles een ethica. Dat de innerlijke drang in de menschen om het goede te doen, zij het ook ten koste van groote offers en zelfs door vernietiging van het eigen bestaan, nooit en nimmer te verklaren is uit utiliteitsoverweging, listige genotsbegeerte of aangewenning is voor v. Treslong klaar als de dag.

De leugenleer, die dat beproeft, zoo zegt hij, stort door den drang der feiten om als een kaartenhuis. Neen achter den zedelijken aandrang staat de kategorische imperatief. „Er moet een macht zijn, die in het individu de neigingen en voorstellingen plant welke aan het welzijn der gemeenschap ten goede komen. Dat die macht aanwezig is bewijzen dagelijks de zeden, de wetten, de normen, de rechtsinstellingen.” In wezen is het Kant's ethica, die aanvaard wordt. Maar is het bij Kant slechts de verhouding van het individu tot zijn naaste, die zich in den kategorischen imperatief uitspreekt, in Civitas is het de gemeenschap, die zich daarin toont. „Die macht nu, welke bij den individueelen geest in geval van weerstreving zich doet kennen als geweten en plicht, is niets anders dan de gemeenschapsgeest zelve, die zijn leden hanteert als instrumenten van zijnen wil.” „Die gemeenschapsgeest den eenling doordringend met zijne voorstellingen en wilsbestrevingen reinigt hem van het bloot instinctieve, eenzijdig dierlijke genotsbegeeren en draagt hem naar een hoog en ruim gebied, waar hij de gescheidenheden ziet verzwolgen in den eenderen, alomvattenden wereldvloed. In die aanschouwing wordt de bereidwilligheid geboren, die, in het besef der aanhankelijkheid aan het groote wereldleven zich gereed maakt voor een dienende nederige taak. Dezelfde macht die dwingt tot erkenning van en aanbidding der gemeenschappelijke waarden, die

macht dwingt tot gestadigen arbeid in den dienst der gemeenschap, opdat zij immer rijker en schooner worde. Strevend naar dit goede, groote doel, wordt de individueele geest zich bewust van nieuwe, voorheen sluimerende kracht; hij voelt zich als herboren, nu hij de macht bespeurt, die arbeidt aan zijn verlossing, aan zijn ware onvergankelijkheid." In dit ethisch, en in 't bijzonder socialistisch zedelijk hoofdmotief is de groote gedachte van Civitas uitgesproken.

Eenvoudig schijnt het, zooals Kant's kategorische imperatief eenvoudig en — voor Kautsky b.v. — bijna onnoozel was. Maar niet aan zijn inhoud, doch aan zijn werking en draagkracht voor de geheele voorstelling ontleent het zijn beteekenis. Dit kan al vast duidelijk zijn dat de zedelijke neigingen door dit dragend beginsel in Civitas een volledige bevrediging moeten vinden. Maar de vraag is of de moderne levensbeschouwingen ontsproten aan de groote geestesverhelderingen der wijsgeeren en aan de voortdurende kennisvondsten van de onuitputtelijk ijverige wetenschap zich kunnen oplossen en ruimte voor verdere ontwikkeling vinden in een stelsel dat op deze gemeenschapsgeest is gebouwd. Dit geldt in 't algemeen voor alle filosofien en wetenschappen, het geldt in het bijzonder voor de socialistische leer en wetenschap, die de tegenwoordige sociaal-demokratie tot bewustheid en groei bracht. Het bijzondere is ook hier in 't algemeene besloten.

Wat van Treslong allereerst te doen had was de wezenlijkheid, de realiteit van de gemeenschapsgeest te verdedigen. Zijn werkelijkheid blijkt uit alle zedelijkheid, n.l. zijn werkzaamheid. Maar dat is voor de gewone, naieve opvatting niet voldoende. Want voor haar bestaat de gemeenschapsgeest hoogstens als een woord om heel vage dingen aanteduiden. Voor haar bestaat elke geest als noodzakelijk gebonden aan een lichaam, alles zuiver persoonlijk. Maar voor de gemeenschapsgeest is zoo'n lichaam niet aantewijzen. Die schijnbare zekerheid over 't individueele van den geest is een geloof, neen meer een dwaling, een waan, zoo leert van Treslong. Als dat ingezien is zal het begrijpelijk zijn waarom ook de gemeenschapsgeest bestaat. Hier ligt dus de grondslag van die algemeen menschelijke tegenstelling tusschen individualisme en gemeenschap. Wat is de gewone beschouwingswijze? Zeker

de gemeenschap van menschen wordt niet ontkend, maar zij is samengesteld uit individuen, en de geaardheid, het karakter, de neigingen, de geest van elk dezer voegt zich samen, maar in blijvende afgezonderheid tot . . . een menigte waaraan nooit zulk een eenheid toetekennen is, zooals het individu die bezit. Ieder voelt zichzelf het eerst, het zekerst, het best, en weet eigenlijk alleen van zichzelf alles af. En is dat individualisme niet de kracht van het leven, dat den geest verheft en zich doet gevoelen als een macht in de wereld, die beschaving, wetenschap en kunst heeft geschapen? De gemeenschap ten slotte kan pas harmonisch zijn, wanneer alle individuen, elk voor zich, zullen zijn ontwikkeld tot een zedelijkheidsbesef, waardoor zij elkaars menschenwaardigheid zullen respecteeren. Dat is het individualisme en de individualistische opvatting van een zedelijke gemeenschap, een opvatting die het socialistisch ideaal noodzakelijk verschuift naar een verre toekomst. Daartegenover nu stelt Civitas een andere gemeenschap, een die niet pas zich ontwikkelt uit bewuste individuen, die de vereeniging zoeken en willen, maar de gemeenschap, die er reeds is gelijktijdig met, — en noodzakelijk voor het bestaan zelf van — het individu. Die gemeenschap is er altijd geweest. De mensch was nooit alleen, maar altijd samen met anderen, en zijn ontwikkeling, zijn beschaving is slechts mogelijk geweest door dat samenzijn. Hoe is de menschelijke geest er dan toe gekomen om dat voortdurend te vergeten? Omdat die menschelijke geest door theologiën, filosofiën en heerscherswetenschap zich in allerlei waanvoorstellingen, weerspiegelingen van de economische verhoudingen, in ideologiën, heeft opgehouden, zoo zegt het Marxistisch determinisme. De menschelijke geest is niets, een ideëele bouw op de eerst biologische, later economische grondslagen van het menschelijk zoeken naar levensonderhoud, zoo leert die socialistische wetenschap. Niet echter zoo van Treslong. Neen het ontwaken van den menschelijken geest is voor hem meer dan een phase der geleidelijke natuur ontwikkeling naar strenge wetten van oorzakelijkheid. Ontwikkeling, hij neemt die aan, zonder voorbehoud, maar ontwikkeling van driften, instincten, en ontwikkeling ook van den menschelijken geest. Maar noch drift, noch instinct heeft dat in zich wat de geest juist tot geest maakt. Het ontstaan daarvan

is het ontwaken, waarover hij jubelt als „het geweldigst, het heerlijkst gebeuren, dat ooit de aarde vertoonde.” Neen niet het aannemen van een zelfbewusten geest in den mensch, die een macht is als geen ander, is de waan. Het ontkennen daarvan is de overgave van den schepper aan het geschapene, is het zich opsluiten in een eigengemaakten kerker, in een natuurnoodwendigheid, die de geest zich uit eigen macht schiep ter ordening van de buitenwereld om hem heen. De macht van den geest is voor v. Treslong een motief niet minder heerlijk en sterk als dat van de gemeenschap.

De waan, waardoor die gemeenschap werd voorbijgezien in haar onmiddellijke en voortdurende werking was een ander, die de individueele geest in de schemering zijner ontwaking begon aan te nemen, en in zijne verdere ontwikkeling versterkte. Die waan is het vereenigen van den individueelen geest met de lichaamsvoorstelling. Dat lichaam is niet machtig als de geest, maar beperkt door zijn neigingen en driften. Van dat lichaam is waar wat de deterministen ervan zeggen op grond hunner ervaring en wetenschap. En door zijn beperktheid belemmert en verduistert het de geest. Diens macht ligt daarom niet in de lichaamsvoorstelling, maar in die der gemeenschap. Daardoor is het „een wordende macht, wiens krachtigen groei heerlijke toekomstbeloften met zich brengt.”

Aan de gemeenschapsgeest wordt dus de realiteit ontzegd op grond van den dwaze waan, dat de individueele geest aan het lichaam verbonden is, een waan die eerst onvermijdbaar scheen, maar in hooger groei is op zij gezet. Dat individualisme maakte dat de geest doof bleef „voor het donderend zeeëlied van den geest die in hem en buiten hem om in de wereld zich openbaart” en „die opstijgende uit het bezielde de grenzen der individueele sfeer doorbreekt en zich uitbreidt in de onmetelijkheid,” „Dofheid onvermogen, weemoed, wanhoop omstormen beurtelings het eenzame eiland der enkelziel en blusschen allengs de bewustheid uit, en het klare spel des geestes gaat onder in slaap en dood.” Zoo voorspelt v. Treslong aan „den geest der eenzaamheid” zijn toekomst. Maar „door onderdompeling in den gemeenschapsstroom wordt de individueele geest herboren tot een nieuw bestaan, dat volledige toewijding eischt in een sfeer van broederlijke liefde.

En de individueele waan zwicht voor de betoovering en liefelijken glimlach van die wereldmacht, die het gelijksoortige tezamen smeedt tot onvergankelijk verbond."

Aldus is in *Civitas* de realiteit van den gemeenschapsgeest met vaste hand van wijsgeerig inzicht en met den goedmoedstoon van diep innerlijke zekerheid gegrondvest op een terrein waar steeds de diepste probleem van filosofie en wetenschap lagen, op het terrein van de zelfbewuste wording van den geest, dat door ontzettende worstelingen, en na tal van dwalingen en mislukkingen, waarvan de geschiedenis van filosofie en wetenschap getuigen, is bevochten voor de vrijheid der gedachte, een vrijheid evenzeer uit den dwang van naieve zinnelijke voorstellingen als uit dien van eigen kennis bouwsels. Hiermede was niet meer dan een voorarbeid geschied, die noodzakelijk was om een betrouwbare basis te verkrijgen. Is het noodig den bouwmeester verder te volgen? Zijn schepping getuigt voor zich zelf en is bezwaarlijk hier in anderen vorm aftebeelden. Slechts dit moet ervan gezegd worden, dat zij beheerscht wordt door een grootsche visie van ontwikkeling; ontwikkeling van den individueelen geest en van de gemeenschap niet gescheiden elk voor zich en de een als een gevolg van den ander maar gezamenlijk. En die visie geeft verrassende vergezichten en opent groote ruimten en breede terreinen, zoowel voor wetenschappelijk onderzoek als ook voor wijsgeerige gedachtenbouwsels. Want het werk van den schrijver toont duidelijk twee kanten. Allereerst moet de gemeenschap gekend worden in al hare verschijningsvormen in een wetenschap, of liever in vele wetenschappen die „de wetten der gemeenschap” zullen naspeuren, wetenschappen, die aan die taak den naam socialistisch kunnen verdienen. Die nasporing zal de kennis leveren om de ontwikkeling te leeren begrijpen. En mogen de kennistheoretische grondslagen voor wezen en ontwikkeling van individueelen en gemeenschapsgeest en wil soms meerdere verdieping en scherper begripsonderscheiding vragen, dan in *Civitas* voorkomen, de wetenschappen zien zich vrije en nieuwe banen geopend, waar al het verworvene erkenning en plaats vindt onder een nieuwe, algemeenere en breedere belichting. De massapsychologie die vormen en inhouden van het gemeenschappelijk leven nagaat; biologie en anthropologie, die

genetisch en historisch het karakter eener gemeenschap in zijn ontwikkeling en vervorming naspeuren, vinden hun taak aangewezen. En de psychologische problemen over den leider, die heerscher worden kan, wanneer maatschappelijke voorwaarden vervuld zijn, problemen van een onmiddellijk en aangrijpend belang, zullen taak en methoden van dat leiderschap aanwijzen. Ten slotte al de zoogenaamde „milieu” invloeden waarmede de moderne wetenschap de groote werkingen en stroomingen in hun macht op het individu en diens terugwerking zoeken te doorgronden, zien zich als al de vorige wetenschappen één enkele groote lijn van ontwikkeling aangewezen, waarlangs zich de gevonden kennis kan groepeeren en de onderzoeker voort kan werken, de lijn van de ontwikkeling der gemeenschap naar het rijk der vrijheid, waar de zelfbewuste geest scheppend zijn wereldmacht tot onvergankelijke bevestiging heeft gebracht.

Naast die wetenschappelijke zijde van Civitas in het eerste deel getoond, staat in het tweede deel de metaphysische. Hier wordt de visie der ontwikkeling omgezet in den bouw eener wereldbeschouwing, die al het verkregene in zich opneemt. Allereerst om dat groote gebied van menschelijk leven, dat buiten het weten staat, te overzien. Dan vooral blijkt de groote vrijheid van den geest, die den dwang der naieve voorstellingen met evenveel kracht van zich afwierp als die van zijn eigen wetenschapsmaaksel. Daarom is de gemeenschapsgeest geworden tot een groote bevrijdende macht, die in staat stelt de groote menselijke illuzies te zien zonder kleinzieligheid en met bewondering voor de levensmacht, die er zich in uitspreekt. Maar die tegelijk de ketenen der valsche idealen losbreekt.

Hier ontstaat langzamerhand zoo'n verhoogden gang van het rythme, dat de schrijver de redeneerende betoogen ontstijgt en in een reeks beelden groote vergezichten opent in de lyriek van „De zang der aarde”, „Het brandend braambosch”, „De mensch en zijn noodlot”, „Dood en onsterfelijk” en „De stralende stad”.

Ver en hoog gaat de gang daarvan heen boven de woelige veelheid der maatschappelijke verschijnselen, waaruit de nood der duisternis deed zoeken naar een verheldering en leiding, over welke ik in dit opstel schrijven wou. En al raakt het

die verschijnselen niet aan, zoomin als zon en sterren en lichte wolken in hooge luchten het leven in steden en dorpen op een wijze doordringen zooals de winden in hun grillige macht van 't oogenblik dat doen, zij staan er toch boven te schitteren, geven hun licht en glorie, geven de pracht en het leven eraan.

In Civitas doortedringen, de gedachten te begrijpen, maar vooral den diepen gevoelston te vatten, zal den geest opvoeren in een sfeer waar zedelijkheid en socialisme geen tegenstrijdigheden meer bevatten, geen ingewikkelde beredeneeringen noodig zijn om de eenheid ervan te scheppen, waarom het dagelijksch leven in diepen nood en met oorspronkelijken aandrang roept. In die sfeer der gemeenschap waar geen enkel offer van de wetenschappelijke bereiktheden wordt gevergd, den onderzoeker zonder eenigen dwang ruime veelbelovende akkers en mijnen voor zijn studie ter bewerking worden aangewezen, in die sfeer is een levensvernieuwing, een krachtverfrissing en een gemoedsverheffing te vinden, die meer dan iets anders het moderne leven behoeft.

W E E M O E D

DOOR

I. P. DE VOOYS.

Door dadendrukte ging mijn wil
met stugge kracht, die nimmer boog;
maar ziel, die nooit zichzelf bedroog
werd droef en stil.

Gedachten drongen moeizaam voort
en vonden nergens kalme rust;
of mij een lach, een blijde lust
dan niet bekoort?

Hoe lente pronkte en heel de bloei
van boom en veld riep jeugdig luid,
mij lokte 't niet tot blijheid uit
in doffen boei.

Acacia's geurden om mijn huis,
Mij riep eer 'k sliep een nachtegaal,
zijn slag klonk door mijn zielezaal
als loos geruisch.

Nu ben ik stil in 't avondkalm
van killen zomer regendag,

'k herzie de vreugden waarom lag
Zoo'n zware walm.

Dit lied is de oude zachte klacht
om vreugden zelfbewust verbeurd,
om ziel, die zwijgt en zachtjes treurt
want stug is kracht.

HET STUTTGARTER KONGRES

DOOR

MR. P. J. TROELSTRA.

I

De Internationale groeit!

Dit is wel de hoofddruk, dien het Internationaal Socialistisch Kongres, dat van 18 tot 24 Augustus te Stuttgart daagde, op ieder onbevangene moet hebben gemaakt.

De Internationale groeit.

Niet zoozeer, omdat dit Kongres, met zijn 800 à 900 deelnemers, alle vorige in omvang zoo verre overtrof. Eenige honderden menschen van uit de gansche wereld kan men op verschillende wijze en voor allerlei doeleinden bijeenbrengen. Dat getal beslist dus niet — hoewel het feit, dat de gedelegeerden allen organisaties en partijen vertegenwoordigden, aan hun getal een zeker cachet geeft.

De Internationale groeit — in haar doordringen tot alle werelddeelen, waarvan dit Kongres getuigde. Was ook te Amsterdam Azië door Japan vertegenwoordigd, ditmaal was nevens Noord- en Zuid-Amerika en Australië ook Afrika opgekomen en wel door de socialistische partij van Transvaal. Zij groeit echter bovenal door den groei harer deelen.

Het verschil tusschen de Internationale, zooals we die sedert het Kongres te Parijs (1889) kennen en die, welke in 1872 haar laatste Kongres in den Haag hield, ligt juist hierin, dat de beteekenis der oude Internationale voornamelijk lag in de besluiten en manifesten van haren Generalen Raad, waarin Marx zitting had, terwijl die der nieuwe Internationale geheel

ligt in de organisatie, de machtspositie en het optreden der nationale partijen zelve. „Een staf zonder leger” heeft men de eerste wel genoemd; met bijna evenveel recht kan men de nieuwe „een leger zonder staf” noemen. Eerst sedert den ondergang der oude Internationale hebben zich in bijna alle landen van Europa en Amerika de sociaal-demokratische partijen ontwikkeld tot die wezenlijke machtsfactoren in de politiek, als hoedānig ze in toenemende mate optreden. Kon in 1904 in Amsterdam worden getuigd, dat in de parlementen van Europa 250 vertegenwoordigers der sociaal-demokratie, door een 6 millioen kiezers gekozen, zitting hadden — hun aantal is sedert beduidend toegenomen en nog veel meer dat hunner kiezers. De vereenigde Fransche partij bracht haar getal vertegenwoordigers van 46 op 52; de Belgische van 28 op 30, de Deensche van 16 op 28, de Noorweegsche van 3 op 10, de Zweedsche van 4 op 15; de Finsche won 80, de Oostenrijksche 87 met het nieuw veroverd algemeen kiesrecht; de Russische was in de tweede Douma met een 80-tal vertegenwoordigd; de Engelsche Labour Parby, waarachter een millioen leden der Trade-Unions staan, veroverde op beide burgerlijke partijen een 30-tal distrikten voor een onafhankelijke arbeiderspolitiek, de praktische uiting van hetgeen de arbeiders op het vaste land den klassenstrijd, sociaal-demokratie, noemen.

Deze reusachtige vorderingen in een tijdperk van drie jaren geven aan den achteruitgang in mandaten in Italië, Zwitserland en Deutschland te meer het karakter van een tijdelijk lokaal verschijnsel, niet op te vatten als een teeken van achteruitgang, omdat in die landen toch evenzeer de behaalde stemmencijfers zijn vooruitgegaan.

Wat echter nog meer van groei getuigt, is de vooruitgang der vakbeweging, juist in die landen, waar zij het nauwst met de sociaal-demokratie is gealliëerd. De Duitsche zgn. „sociaal-demokratische” vakvereeningen zagen sedert 1904 hun ledental van 1.052.108 tot 1.822.343 stijgen; hunne kassen en fondsen beginnen Engelsch gewicht te krijgen; de strijdbaarheid van hun optreden blijkt uit het belangrijk aantal werkstakingen, waaraan zij deelnamen.

Het is hier de plaats, om te wijzen op het rapport, door

De Brouckère over de verhouding van soc. dem. partij en vakbeweging uitgebracht en op de resultaten der enquête, daaromtrent door den Secretaris van het Int. Soc. Bureau gehouden. De Internationale — aldus leeren ons deze gegevens — groeit niet slechts met en door de vakbeweging, zij groeit *in* de vakbeweging en, wat van niet minder belang is, de vakbeweging groeit met en door haar.

De verhouding van vakorganisatie en soc. dem. partij is een teere kwestie. In Duitschland laat zich de onafhankelijke vakbeweging den naam „sociaaldemokratische” aanleunen; hetzelfde geldt voor Oostenrijk-Hongarije. Is daar de unie tusschen beide organen der strijdende arbeidersklasse louter een persoonlijke, hoogstens daardoor gesanktioneerde, dat beide door middel hunner besturen waar noodig voeling met elkander houden en — in Oostenrijk — zich op elkanders kongressen doen vertegenwoordigen — er zijn landen, waar de naam sociaaldemokratisch in nog veel sterkere mate voor de vakbeweging past. In de Scandinavische landen is de Partij permanent vertegenwoordigd in het bestuur der centrale vakorganisatie en omgekeerd. In België maakt de vakorganisatie zelfs deel der Partij uit.

Natuurlijk dringt zich onmiddellijk de vraag op: hebben wij hier te doen met een verschijnsel als de „Christelijke” vakverenigingen, die veelal meer „Christelijk” dan „vakbeweging” zijn, die op 't gebied van den strijd tusschen arbeid en kapitaal vaak meer door de omstandigheden dan door een vooropgezet doel in het vuur worden gedreven en dan nog dikwijls toonen, daartegen absoluut niet bestand te zijn? Dat de katholieke arbeidersverenigingen van wege de geestelijkheid bovenal worden gedacht als bijwagens van de Kerk, bleek herhaaldelijk uit hunne statuten zoowel als uit de feiten. De strijd, door de Roomsche geestelijkheid thans tegen de textielarbeidersvereniging „Unitas” aangebonden, levert hiertoe een nieuwe bijdrage. Uit alles blijkt, dat niet de machtsvermeerdering der arbeiders, onmogelijk zonder organisatie aller belanghebbenden zuiver op den grondslag van hun gemeenschappelijk belang, het eerste doel is dezer verenigingen; doch dat het streven der arbeiders in die richting hier eenvoudig wordt gebruikt, om hen voor doeleinden, vreemd aan dat streven, ja daartegen

lijnrecht ingaande, vast te binden aan de machten, tegen wie dat streven ten slotte is gericht.

Het is te begrijpen, dat zij, die op deze wijze de vakbeweging der arbeiders gewoon zijn te vervalschen, iets dergelijks ook bij hunne tegenstanders gemakkelijk veronderstellen. De sociaal-demokratie wordt voor dit doel gelijk gesteld met een gewone politieke partij, die op zetels en baantjes aast, voor zich en hare leden macht tracht te veroveren en tot de arbeidersklasse in geen andere verhouding staat dan die, welke de arbeiders ook in politiek opzicht voornamelijk als uitbuitings-objekt, als onontwijkbaar middel tot machtsvermeerdering der Partij, beschouwen. De burgerlijke partijen moeten, sedert de arbeiders het kiesrecht gedeeltelijk bezitten, onder hen voor zich reclame maken; zij vormen de hulptroepen, die zij tegen elkaar in het veld voeren; de arbeidersklasse is daarbij niet doel, doch middel voor het doel: verovering der macht voor een bepaalde partij.

Ditzelfde streven schrijft men de sociaal-demokratie toe bij haar optreden in zake de arbeiders. Een vakbeweging, die zich met de sociaal-demokratie verbreedert, heet zich voor de zegekar dier politieke partij te spannen en zich door haar politiek te laten uitbuiten; arbeiders-kiezers, die voor haar ter stembus gaan, heeten niet hun klasse, doch slechts een partij, op dezelfde lijn gesteld als de andere, te bevoordeelen.

Wat hierbij over het hoofd wordt gezien is het feit, dat de sociaal-demokratie nog iets anders, iets grooters is dan een parlementaire politieke partij. Sociaal-demokratie is ook: de leer van den klassenstrijd als drijfkracht aller politiek. Zij is bovendien: de gansche wereldberoerende en omvormende beweging der onterfde massa zelve, waarvan de verkiezingen slechts ééne uiting zijn. De moderne vakbeweging heeft den klassenstrijd, zij het niet als theorie, toch als feit aanvaard; tegen haar zijn alle methodes en wapenen in dien strijd op industrieel zoowel als op politiek gebied door de kapitalistenklasse gebruikt, aan den lijve is haar het wezen van dien strijd gedemonstreerd; zij leeft in de atmosfeer van dien strijd. Om die reden kan zij, in de ruimste beteekenis van het woord, niet anders dan „sociaaldemokratisch” zijn. In Engeland uit zich dit door de vorming der Labour Partij: een groot deel

der vakbeweging praktisch voor den politieken klassenstrijd georganiseerd. In de Duitsche landen is de sociaaldemocratie vóór de vakbeweging opgetreden; deze is naast en in haar opgegroeid, heeft hare vervolgingen gedeeld, onder de dwangwetten tegen haar gezucht, de boeien, haar aangelegd, mede gedragen; is in de school van haar praktischen en theoretischen strijd gevormd. De sociaaldemokratische arbeiders blijven in hun vakbond sociaaldemokraten. En op dezelfde wijze is ook in andere landen de eenheid tusschen beide vormen van beweging gegroeid. Niet als resultaat van een listig opgezet plan van politieke koppen; maar van de werkelijkheid, die steeds de sociaaldemocratie in het gelijk stelt, voor zoover zij — en dat is in de hoofdzaken het geval gebleken — gelijk heeft.

Uit het rapport van de Brouckère blijkt nu, dat daar, waar deze innige verhouding tusschen partij en vakbeweging bestaat, voor laatstgenoemde de resultaten het best zijn. De vooruitgang der vakbeweging, wat haar ledental betreft, voltrekt zich onafhankelijk van die verhouding.

Sedert 1890 is die vooruitgang verbazend. De 227.000 leden der Duitsche „soc.-dem.” vakvereeningen namen toe tot tegen de 2 millioen, de 46.000 der Oostenrijksche, in 1892, bedroegen 323.000 in 1905, Maar de Fransche vakbeweging, die tot heden anti-politiek staat tegenover de Partij, zag haar ledental in 5 jaren verdubbelen; de vakbonden der Vereenigde Staten, waarover de sociaal-demokraten zeer slecht zijn te spreken, wonnen in dien tijd het viervoud harer leden. Overal groei, behalve in Engeland, om de bekende redenen, aan de veranderde positie der Engelsche industrie op de wereldmarkt ontleend.

Wat echter opvalt in dit rapport is het onderzoek naar den invloed, dien de, feitelijk buiten de moderne arbeidersbeweging staande „American federation of Labor” op den levensstandaard der fabrieksarbeiders heeft uitgeoefend. „De hooge Amerikaanse loonen”, zegt De Brouckère, „brengen ons hieromtrent vaak in dwaling en zeer velen beweren, dat de arbeiders, door zich af te wenden van de „hersenschimmen” en zich meer te bepalen tot „de praktijk”, meer welvaart en geluk zijn deelachtig geworden”. Deze bewering nu wordt door hem bestreden

met cijfers, ontleend aan de statistiek der groot-industriële voortbrenging. Daaruit blijkt, dat de verhouding van het loon der arbeiders tot het netto-produkt in 1850 was 53⁰/₀, in 1860 46⁰/₀, in 1870 45⁰/₀, in 1880 50⁰/₀, in 1890 47⁰/₀ en in 1900 43⁰/₀. Bovendien moet men niet vergeten, dat de werkman zijn waren koopt van den détail-handel en niet van de fabriek, zoodat hij aan een ontelbare massa tusschenpersonen een zware belasting moet betalen. Uit officieele gegevens leid hij af, dat deze schatting geregeld toeneemt; de détail-prijs der gewone volksbehoefden, uitgedrukt in den *en gros*-prijs, is van 1890 tot 1900 met 7½⁰/₀ toegenomen. In verband daarmee komt hij tot de conclusie, dat de capaciteit van den Amerikaanschen fabrieksarbeider, om zijn eigen produkt terug te koopen, in de laatste tien jaar met een zesde is verminderd. Uit een andere becijfering, ontleend aan Werner Sombart, toont hij aan, dat de verbetering van het inkomen der arbeiders in Duitschland die der Amerikaansche overtreft. Verdeelt men het loon in de vergoeding voor de produktiekosten van den arbeid en wat daar, tot verhooging van het leven, boven gaat, dan blijkt het, dat de Amerikaansche arbeider zijn loon, bijna dubbel zoo groot als dat van den Duitscher, in veel grootere mate aan het eerste deel moet besteden: het surplus is naar evenredigheid geringer dan in Duitschland! Dit wijst op een minder gunstigen levensstandaard.

De Amerikaansche arbeider — en hierbij wijst De Brouckère op zijne persoonlijke ervaring, die de statistische gegevens bevestigt — beschikt over minder macht en geld om zich te ontspannen, minder rust, minder vrijen tijd en minder genot. Het meerdere, dat hij boven den Duitscher geniet, is alleen datgene, wat door hem in winst voor den kapitalist moet worden omgezet.

Bovendien is het opvallend tegenover de loonsverhoging, die bijna overal door de vakbeweging is veroverd, dat sedert 1890 de loonen in de Vereenigde Staten relatief dalen. Terwijl de nationale rijkdom verdubbelde en het industriele prodkt met meer dan de helft toenam, berekent hij voor de loonen eene verhoging van 5 tot 8⁰/₀.

Uit een en ander leidt hij af, dat de arbeidersklasse, als zij hare vakactie plaatst buiten de Internationale, daarvoor

gestraft wordt in haar loon, in hare levensomstandigheden.

De vakstrijd moet een klassenstrijd zijn, op boete van onvruchtbaarheid. Sociaal-democratie en vakbeweging staan niet tegenover elkander als politieke club en stemvee; maar als uitingen van één strijd, ééner klasse. Het is in beide de arbeidersklasse, die zich manifesteert en wel tegen de kapitalistische klasse. In dit opzicht kan van neutraliteit geen sprake zijn. Niet tot schade der vakbeweging, daar blijkens de cijfers juist in de landen, waar de meeste homogeniteit tusschen beide bestaat, het percentage der georganiseerden in industrie, handel en vervoer het gunstigst is. Denemarken toch staat hier voraan met 49.11 0/0; dan komt Engeland met 26 0/0. Maar landen als Zweden en Duitschland zijn reeds bezig, het in te halen: de 24 en 23.93 0/0 volgens de laatste opgaven zijn resultaten van zoo snellen groei -- bij een stilstaan der Engelsche vakbeweging -- dat men moet aannemen, hen eerst-daags het record der trade-unions te zullen zien slaan.

Zóó dus groeit ook de Internationale in de vakbeweging.

Zij groeit óók in haar eigen inwendige organisatie. Het Internationaal Socialistisch Bureau is geen staf van veldheeren, zooals vroeger de Generale Raad; maar als organisatorisch instituut heeft het sedert zijne oprichting op het Kongres te Parijs (1900) zich zijne plaats veroverd. De organisatie van dit Kongres was zorgvuldig voorbereid. Debatten over mandaten-kwesties, verdeling van stemmen onder de groepen in elke delegatie, al die organisatorische vragen, die vroegere kongressen zoo ongenietbaar konden maken, kwamen niet meer voor. Daartegenover staat, dat alleen de leden van het Bureau weten, voor welke pijnlijke en moeilijke problemen dit bijna elken ochtend was geplaatst. Dat dit alles buiten het kongres om kon gaan, zoodat dit zijn tijd kon wijden aan de zakelijke kwestien, waarvoor het was bijeengekomen, wijst op een vooruitgang in inwendige organisatie, die ook als een blijk van groei der Internationale moet worden gekonstateerd.

(Slot volgt.)

BOEKEN, MENSCHEN EN STROOMINGEN

P. L. TAK

GEST. 24 AUGS. 1907

Een haastig woord ter herdenking van Tak in het Septembernummer van *De Beweging*? — Er was niemand die meer dan hijzelf een dergelijke haast gewraakt zou hebben, en bij wien zij minder paste. Hij had een eigenschap die in onzen tijd zeer zeldzaam is: hij wist iedere handeling te doen afhangen van zijn oordeel, zijn hart of zijn overtuiging, en haar vrij te houden van indruk en omstandigheid. Hij liet zich niet haasten. Hij deed al wat hij kon om temidden van de dringende menigte zelf te gaan.

Kwam die terughouding voort uit ongevoeligheid? — Het tegendeel is waar. Maar hij weerstond den aandrang van anderen omdat hij, dat doende, tevens zichzelf weerstond. Hij had zulk een lust mee te gaan. Hij was voor zooveel en zoo verscheidene zaken gevoelig. Voor weinigen is het bij elkander houden van zijn krachten en neigingen moeilijker dan voor hem geweest.

Wat ze samenhiel, beheerschte en aanwendde, was de behoefte aan weldadige en doeltreffende werkzaamheid. Geloofde hij die te kunnen bevredigen, dan nam zijn blijmoedigheid licht wat hem soms te zwaar bleek...

Zijn ideaal was een leven van krachtige, doelbewuste, welwillende samenwerking. Onder de burgerij van zijn tijd vond hij dit hoe langer hoe minder. Hij hoopte het te vinden, hij vond het ten deele, onder de arbeiders. Hij hoorde tot hen die, aan de keerzijde van een beschaving gekomen, met weemoed haar verkeerdheid zien, maar vol vertrouwen op zoek gaan naar de schoonheid van een volgende.

Hij is een van *De Nieuwe Gids* geweest. Te beginnen met den tweeden jaargang deed hij in dat tijdschrift zijn „Indrukken van den Dag” verschijnen. Hij was Nieuwe-Gids-man, niet enkel door die medewerking, maar omdat de gedachte van de oprichters hem de ware leek. Het nieuwe leven te uiten, te bevorderen, te vereenigen, niet alleen in letterkunde, maar ook in kunst, staatkunde, wetenschap, dat was hun uitgesproken voornemen, en daarvoor voelde Tak. Met *De Krooniek* heeft hij iets soortgelijks bedoeld en in het algemeen kan gezegd worden, dat de eigenlijke Nieuwe-Gids-geest: de toekomstverwachting saam met de veelzijdigheid, bizonder gelukkig door hem werd uitgedrukt.

In onzen tijd is het minder dan vroeger mogelijk dat één man alles is. De dichter, de geleerde, de staatkundige, elk van die behoeft, om te doen wat van hem gevergd wordt, een volledig leven. Maar hoe licht zal iemand die geheel dit ééne is, meenen dat de wereld om dit ééne draait. Zelf bij uitsluiting tot één ding bekwaam zal hij alle anderen van zijn beschouwingen uitsluiten. Toch is geen volk gezond, waarin enkel de staatkundige, enkel de geleerde, of enkel de dichter belangrijk is. Die allen, en die niet alleen, hebben recht op een plaats vanwaar ze gehoord worden. Gelijkelijk uit het volk voortgekomen, bestaat alleen in hun verkeer en samenhang het geestelijk leven van het volk.

Onder de menschen voor wie zeer licht de vakman, de staatkundige, of de leeraar van een vooraf beraamd stelsel alles is, was Tak een die den samenhang van het nederlandsch geestelijk leven kende, en aan zijn verkeer kon deelnemen. Hij was voor hen de gezant uit een ruimere wereld dan die waarin voorloopig hun strijdende gemeenschap zich bewoog. Want, bedenken we dit: de strijd, dien ook Tak medemaakte, verengt *alle* gemeenschap tot eene van partijgenooten, — maar nochtans is het *doel* van dien strijd de gemeenschap met alle menschen. Alleen in het geestelijk verkeer wordt die gemeenschap voor-gespiegeld. Dichters en staatslieden, geleerden en kunstenaars, mannen van alle beroep en bedrijf worden daar enkel gemeten naar hun talenten, hun karakter, hun deugden. Dáár kan het voorkomen, dat geleerden van denzelfden rang aanhangers zijn van verschillende overtuigingen, hetzij gods-

dienstige of staatkundige; dáár is het mogelijk dat het staatkundig genie ongevoelig is voor poëzie zoowel als kunst. Geen omgang meer dan deze leert bescheidenheid: in geenem opent het oog zich meer voor de deugden van anderen.

Wat Tak bracht was een blik in die ruimere wereld die zijn genooten sinds lang begeerden: wat hij ontving was de moed en de lust ervoor te strijden.

Tot een strijdende gemeenschap te behooren is het geluk van ons leven; maar alleen als de toekomst-gemeenschap waarvoor we strijden, werkelijkheid in ons is. Dit klinkt vreemd, maar is het niet. Strijden voor dat wat men niet heeft, kan een bittere noodzaak zijn: een geluk is het nooit. Maar strijden voor dat wat men *is*, dat is een heerlijkheid. Wij *zijn* dan tegelijk de toekomst en het heden, de zegevierende en de strijdende, en in de zekerheid van zoo te zijn smaken we de rust van onze daden.

Blijmoedigheid, hartelijkheid, kennis, bekwaamheden, waren tezamen in Tak aanwezig. Daarmee diende hij, door raad en daad; en ook als daad noch raad konden baten bleef het voorbeeld van zijn persoonlijkheid.

Die zal moeilijk te vervangen zijn. Licht mogelijk dat er in de eerste tijden ook geen plaats voor is. Licht mogelijk dat de afscheidingen strenger worden; dat waar geen ruimte is, de ruime blik zich vergeefs spannen zou; dat het strijdgewoel van het heden de toekomst waarin we leven tijdelijk zal verduisteren en de stem niet gehoord zou worden van een die haar in zich droeg. Maar wat nood, wij weten dat na den strijd altijd zulken als helden zullen worden geprezen voor wie toekomst en heden een en dezelfde zijn geweest.

BOEKBEOORDEELINGEN

ONBEVOEGD INLEIDEN.

Naar aanleiding van:

Zelfkeur. Bloemlezing uit het werk van een aantal letterkundigen. Uitgegeven ten bate van het Ondersteuningsfonds der Vereeniging van nederlandsche letterkundigen. Met een inleiding door L. S., portretten en biographieën. Eerste bundel. 1907. Uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur — Amsterdam.

In de „Nederlandsche Bibliotheek onder leiding van L. Simons,” verscheen voor enige weken het boekje waarvan de titel hierboven staat. Bij alle sympathie die wij voelen voor de „Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur” en voor haren bestuurder, beseffen wij toch pijnlijk dat *déze* uitgave een ongelukje is.

Hoe komt het toch dat, op eigen gebied degelijke en welonderlegde mannen, zich zo vaak compromitteren door gediletanteer in een vak dat niet het hunne is? In eigen vak spreken zij slechts wanneer zij hun onderwerp volkomen bemeesteren, want zij kennen de noodzakelijkheid van den ernst erbij. Zij zijn op de zee die zij bevaren groot gebracht en zij weten dat overal klippen en wonderlike stromingen dreigen. De zeeën dan die nieuw voor hen zijn, schijnen zo rustig en vlak, zij kunnen er zonder gevaar spelevaren, menen ze, ze bestuderen geen kaarten, maken geen bestek op en — zitten vroeg of laat aan den grond.

Nu weer de heer L. Simons.

Een ondernemend man, zeker! Zijn „Wereldbibliotheek” is een kranige daad. Hij is een man met initiatief en doorzettingsvermogen. Hij beplant niet alleen, maar brengt tot stand. Hij

berekent zorgvuldig alle moeielikheden en omzeilt ze. Op zijn gebied moet hij, volgens het oordeel van bevoegden, een lofwaardig werker zijn. Zijn „Studies in Volkskracht” werden geprezen, zijn „Pro- en Contra-uitgaven” vonden belangstelling, en zie, nu geeft hij ons daar in dat boekje „Zelfkeur” een „Inleiding tot de nieuwe nederlandsche letterkunde,” en schrijft daar nog een Inleiding voor, die beide uiterst bedenkelijk zijn, om niet te zeggen aanmatigend.

Een inleiding tot de nieuwe nederlandsche letterkunde bedoelt dit boekje en de heer Simons werpt zich als Inleider op. Wij zullen zien of hij zich bevoegd toont.

„De bundels (Zelfkeur) willen de lezers onzer Bibliotheek nader brengen tot den grooten kring onzer Nederlandsche dichters en schrijvers van heden” (blz. 5). En: „Deze bundels zijn in zekeren zin als een aanvulling te beschouwen van Verwey's Inleiding” (blz. 8).

Deze bedoeling gegeven, zien wij eens hoe hij zich dat aanvullend overdoen van Verwey's werk wel gedacht heeft. Ik citeer daartoe weer uit zijn „Enkel woord tot inleiding”:

„De vereeniging van Nederlandsche letterkundigen is geen letterkundige bent. Evenals de Journalistenkring is zij zuivere vakvereeniging; en haar Ondersteuningsfonds een onderling fonds tot steun voor behoeftige leden. Vandaar mijn denkbeeld door een bundel bijdragen de kas te steunen.” (blz. 5).

Wie dit citaat, in verband met het voorafgaande, aandachtig beschouwt, wordt verzocht ernstig te blijven. Inderdaad, het beginsel is zeldzaam; de heer Simons die het publiek „naderbrengen wil tot den kring onzer dichters en schrijvers” gaat daartoe niet tot de „letterkundige berten,” maar tot een „vakvereeniging”.

Evenwel, hij voelt het onzinnige van dit 'beginsel' zeer goed, en terwijl hij het opstelt in den enen zin, — „beminnelijkheid der menselijke inconsequentie” — verwerpt hij het in den volgenden:

„En toch lag het voor de hand *dat ik niet alle 160 leden zou kunnen vragen* tot medeoen. De twee bundels moesten blijven binnen de mogelijke grenzen.

„Geconstateerd zij daarom met nadruk, dat voor de keus der namen niemand verantwoordelijk is dan ik. Geconstateerd zij ook, dat er enkele namen gemist worden van medeleden,

die ik wèl gevraagd had, doch die niet konden of wilden meedoen. En, met erkentelijkheid tevens, *dat enkelen meedoen, die ik ongaarne voor de completeering miste, schoon ze nog geen lid, of niet langer lid van onze vereeniging zijn*". (Ik cursiveer. M. U.).

Het voorbijgaan, willekeurig, van enkele leden, het gaan tot de letterkundigen buiten de vakvereniging — voor de volledigheid; en wij kunnen aannemen dat hij gekozen heeft die hij 't belangrijkste achtte, en voorbijging wie hij geen belangstelling waard vond — doet ons zien dat hij de boekjes geheel naar eigen subjectieve smaak saamstelde, en dat zij dus als 't ware de schaal vormen waarop de hoogte-stand van 's heren Simons' artistiek-litterair besef af te lezen is.

En het is met dit artistiek besef treurig gesteld.

Wanneer de heer Simons onderwerpen aangeeft voor de Pro- en Contra-tijdschriften, dan zijn hem deze onderwerpen opgedrongen door het modern maatschappelijk leven. Hij is verdienstelijk als bemiddelaar. Wanneer hij werken uitkiest voor de Wereld-Bibliotheek dan neemt hij zulke die de algemene smaak bevredigen. (Bijv. niet Potgieters „Gedroomd Paardrijden”, maar wel Multatuli's „Max-Havelaar”). In beide gevallen is van een persoonlijke keuze, van een geestelijke leiding geen sprake. Maar in dit boekje „Zelfkeur” is zijn keuze — niet de keuze der bijdragen die hij aan de genodigden overliet, maar de keuze der genodigden zelf — wel persoonlijk, en wij komen hier in onmiddelijke beroering met zijn persoonlijke smaak en artistiek inzicht. Dat in zijn bundel belangrijke namen ontbreken is hem niet te wijten — de beteren en meest wijzen hebben wel meêwerking geweigerd. — Maar dat in zijn boekje nog de onbetekenendste en geringste namen voorkomen, dát is hem zeker aan te rekenen. Een paar voorbeelden maar. De eerste bundel wordt gesloten door den heer Hora Adama. Ik wil geen kwaad van dezen schrijver zeggen, maar alleen citeren wat in zijn biografie staat. „J Hora Adema, geb 1852. Militair. Wijdde zich daarna aan de studie der muzikale compositie, welke tot heden zijn hoofdstudie is gebleven. Bij tusschenpoozen legde hij zich ook toe op de letterkunde, en verschenen, meestal in de N. Gids, gedeeltelijk pathol. novellen: Thea, enz. „Ook verschenen twee pathol.

drama's" enz. „Na het mislukken van dit plan" (een schouwburgplan) „*trok hij zich uit de letterkundige wereld terug, om zich voortaan alleen te wijden aan zijn muzikale studies*". (bl. 358 cursiv. van mij. M. U.).

Men ziet wel: een dilettant. Een die nooit invloed uitoefende, nooit naar voren trad en eigenlijk nieteens een litterair kunstenaar was, want pathol. novellen en pathol. drama's behoren thuis in het pathologische en niet in het litteraire gebied.

Des niettemin verzocht de heer Simons hem om een bijdrage. Zo ook den heer v. Collem. Waarom? Men leze eens uit zijn bijdrage: *Vrijheid*.

In onze ziel is slavernij,
 In onze zielen is verrotting,
 Een kelder-lucht,
 De wanden wasemen giftig kopergroen,
 En voornemens rondkruipen in de ziel,
 Als mieren over dood edel gelaat,
 Stank in de holten onzer zielen is,
 En etterbuil is zij.

(De heer v. Collem ga naar J. Hora Adama. Misschien kan die hem van zijn kwalen afhelpen!)

Waarlik, men behoeft maar een blik te werpen op het gemêleerde gezelschap der bijdragenden en men doorziet het litteraire gemoed van den heer Simons, en ziet dat zeker niet hij de man is, geroepen tot in-leiden in onze nieuwe nederlandse dichtkunst.

„Bloemlezingen" gaat de heer Simons verder in zijn 'Enkel woord', „missen hun doel, als ze niet opwekken tot lezen van de volledige werken. Laat geen onzer lezers wanen, de auteurs, die tot dezen bundel bijdroegen, te *kennen* als hij hun broksken gelezen heeft. Hun gansche werk vraagt zijn aandacht." (blz. 7.)

De uitnodiging is vriendelik, maar naar bezadigder oordeel niet ver van misdadig. Het publiek kan den weinigen tijd die het aan kunstbeschouwing wijden mag, zeker heilrijker besteden, dan met aandachtige bestudering van al de hier bijeengestelde schrijvers, en de ijveraar voor volkskracht-versterking schâme zich over deze poging tot volkskracht-verwatering!

De onnozelheid zijner zelf-overschatting zou hem kunnen verontschuldigen als hij niet vooraf gewaarschuwd was.

Maar de heer Simons is in dit 'Enkel Woord' niet slechts onnozel, niet slechts waanwijs, hij toont zich helaas ook — dom.

„Wie goed waarneemt wat nu in onze letterkunst woelt (letterkunst; hij bedoelt letterkunde, wat iets anders is), „zal bemerken een erkende of niet erkende worsteling tusschen 'tgeen Potgieter in de Camera afkeurde als de „kopieerkunst des dagelijkschen levens”” (moet zijn: kopieerlust des d. l.) „en het zoeken naar een de levensidee en levenssamenvatting openbarende kunst”. („levensidee openbarend” is al voldoende; „levenssamenvatting openbarend” is verbeeldinglose taal). „Maar hij zal die worsteling minder zien als een strijd tusschen twee fel gekante partijen, doch sterker als een zelfstrijd in de kunstenaars, waarbij de grenzen niet scherper omtrokken doch eer uitgewischt raken.” (Bewering die de heer Simons maar te zeer algemeen doet gelden, terwijl zij slechts voor enkele schrijvers waar is. Zijn noodzakelijk onvoldoende belezenheid — hij is geen vak-man en slechts liefhebber — speelt hem hier parten. Ook het letterkundig leven en de bestudering van den geest in het leven der kunst eisen, zogoed als gemeentezaken, gehéél den man. Toepasselijke spreekwoorden: Twaalf ambachten enz, Schoenmaker enz.)

„Mag ook hier en daar een neiging bespeurbaar zijn om zich op te sluiten in groepjes, in 't bezit der alléén-zaligmakende kunstleer, duidelijk is toch daartegenover een algemeener streven om, ieder zelfstandig, te komen tot een synthese, die veel, soms gezochte, tegenstellingen zal oplossen in een hoogere waarheid van velerlei schakeering” enz. (blz. 7) Oef! De zinnen van den heer Simons zijn niet de klaarheid-zelf, maar wij begrijpen toch wel wat hij bedoelt. Wat hij beweert over dat 'algemeener streven' is, zoals ik reeds zei, een bewering, en niet meer. Of, wél meer. De gehele stelling is een domme bewering. Heeft de heer Simons wel eens de schone betekenis doordacht van de verbonden woorden „Eendracht” en „Macht”? De heer Simons smaalt nu op die „neiging om zich op te sluiten in groepjes in 't bezit der alléén-zaligmakende kunstleer,” maar zonder die neiging die men vindt bij iedere geestelijke

Beweging, en die er de stuwkracht van is, zou de heer Simons niet-alleen hoogstwaarschijnlijk geheel niets gemerkt hebben van „wat nu in onze letterkunst woelt,” maar hij zou méér niet beseffen wat hij op 't oogenblik beseft. Indirect smaalt hij op de Nieuwe-Gids-Beweging en dat nú nog te doen is wel zéér achterlik. Ja, ook de Nieuwe-Gids-Géést bestond voor de Nieuwe-Gids-Beweging er was; vóór October '85 immers schreven Perk en Kloos in *De Spectator*, Verwey in *De Amsterdamer*, v. Deyssel zelfs in *De Gooi en Eemlander*; maar de Beweging heeft dien geest vrij-gevochten en zijn loop versneld. En evenals nú de heer Simons naar aanleiding van een nieuwe geestelike Beweging, smaalden toendertijd lieden van het slag L. S. over dat kleingeestig „zich opsluiten in gr. enz.” Zeker, een geestelike stroming uit zich reeds vóór dat de onbewuste en bewuste strijders ervoor, zich verenigen tot een bent. Maar die vereniging is geenszins een teken van beperktheid maar van kracht. En dat de heer Simons dit nog niet in de laatste vijftwintig jaar geleerd heeft, is wat ik met een hard woord dóm moet noemen.

22 Aug. '07.

MAURITS UYLDERT.

DE LEVENSDROOM

DOOR

ALEX. GUTTELING

.
*Ages past the soul existed,
Here an age 't is resting merely,
And hence fleets again for ages,
While the true end, sole and single,
It stops here for is, this love-way,
With some other soul to mingle . . .*

ROBERT BROWNING.

In kalmen zomeravond purperrood
Van wolken om de diep gezonken zon,
Had hij de branding langs die zwelde en vlood

Gewandeld aan het strand, de vloed begon,
Dieper geruisch ontmurmelde de zee,
De stille plassen die als bron bij bron

Lagen te blinken onder blauwen vree
Naderend steeds in schuimbelijnde bogen,
Maar telkens wijkend even, dat zij dee

Glanzen het zand van vloeibaar goud betogen.
Beurtlings op donkren grond en spiegelvloeren
Schreed hij, de jongling, 't hoofd omhoog en de oogen

Starend naar wolken die in goudschijn voeren.
Zijn voet knapte de schelpen en vertrad
Met doffen knal de sombre wieresnoeren

Maar in zijn ongeweten droom vergat
Hij 't al, zalig onroerd, ofschoon geen beeld
In hem verrees, ofschoon hij niets aanbad

Enkel verzonk in diepe kleurenweeld'
En diep gedreun van onafzienbre deining,
Waarmee het luiden van zijn jeugdziel speeld'

In heilgen ernst, en hel door de verdwijning
Van 't floers waar de eerste melodiën uit rijzen. —
Toen zonk de zon vuurrood in wolkenlijning.

Maar boven 't duin steeg als bij psalmenwijzen
Het Allerheiligste, de gouden maan.
En hij stond stil en staamlend gingen prijzen

Zijn zilte lippen haar, haar stralenbaan
Verheerlijkte zijn hoofd. — Hij steeg op 't duin,
Op 't zilvren zand de schaduw van zijn gaan.

Nu sliep hij in den schemerigen tuin
Van vale bloemen, berken en abeelen,
Wuivend en huivrend in de stralen schuin

Van 't neergaand maanlicht en het windespelen.
De nacht was zoel, donkere vlinders dwaalden
Suizend voorbij en kwamen zachtjes streelen

Zijn wang die als een bleeke nachtbloem straalde.
In avondduinkom was hij neergezonken,
Van kleuren die in zilvren schijn vervaalden,

Van geurend thijm en zwoele koelte dronken.
En wijl de maan haar boog naar zee beschreef
En zonk in golven die opalig blonken

En wijl het weerlicht met een zwak gebeef
Gloorde aan de kim, en wijl de sterren flauwden
Toen dra de daagraad glansde in 't wolkgeweef

En in het duindal wolge dampen dauwden —
Droomde hij met een lach ontroerd en vroom
Soms droef en star om wat zijn ziel aanschouwde,

Soms de armen heffend in begeerte en schroom
En woordloos preevlend als de sluimerwereld
Rondom, zijn wondren dubblen levensdroom.

Hij zag twee vrouwen komen: de eene ompereld
Het donkre haar in kunstgen wrong gewonden.
Op 't zijden kleed een gulden volte dwereld'

Waarin zijn oogen duizend beelden vonden
Ult alle landen, alle tijden, bloemen
En sterren, om haar borst en heupen rondden

De tafereelen talloos niet te noemen.
Haar blikken straalden fier doch liefderijk
En door de snaren van haar lier een zoemen

Des winds al fluisterde — o hoe vorstelijk
Straalde dat gouden speeltuig in haar handen —
Wat was de andere vrouw haar ongelijk

Wier vingren boersch een rietenfluit omspanden.
Haar kleed was paars en rood en geel, zoo diep
Van kleur als rijpe pruimen, peren brandden

En om haar hoofd graanblonde golving liep,
Haar hoofd blozend en blank als bloesemkronen
Waarin het donker oog droomerig sliep. —

Toen zei zacht zangerig de trotsche schoone:
„Kies tusschen ons, maar weet: 'tis voor uw leven,” —
Een teere bos kleurde haar bleeke koonen.

En zij zag neer wijl de andere opgeheven
Bleef staren zonder lach of mondgetril.
„'k Wil mij aan u voor heel mijn leven geven”:

Voor haar die sprak knielde hij, maar zeer stil
Wenkte zij hem te wijken: „Niet zoo snel,”
Zei ze: „nog kent gij niet uw waren wil.

Luister der toovring van ons beider spel:
Ons beider vreugde en leed moeten wij spreken —
Misschien, mijn vriend, kiest gij haar gaven wel...”

En wijl een traan uit 't glanzend oog kwam leken
Hief zij haar lier en greep in zilvren snaren,
Zoodat een heldre ruisching uit kwam breken

Wier tonen klaar als manestrallen waren,
En in zijn droom ving aan een nieuwe droom:
Wegdrijvend als in zoele zachte baren

Viel hij in slaap, wijl de geluidenstroom
Beelden opstuwde in zijn ontvankelijkheid —
Zij woelden, deinden, rezen aan den zoom

Van zijn scheemrige ziel, gelijk zich spreidt
Een tafereel op het gevoelig glas —
En één kort uur scheen hem zijn levenstijd.

Het was hem of hijzelf de speler was
En voor den Meester zat hij neer die stil
Starend in zijn muziek de beelden las

Die in hem rezen zonder dat zijn wil
Ze ocriep: hij leidde alleen dien kleurgren vloed
Door 't juichend galmen, 't fluisterend geril

Van zijn bedwongen snaren smeltend zoet
Of toornig dreunend — toen hij eindlijk zweeg
Glimlachte de ander, zei: „zoo is het goed” —

En lei zijn hand op 't hoofd dat siddrend neeg. —
Dat was zijn eerste glorie. En hij zag
Hoe zijn gestalte forscher breedde en steeg —

Straks donsde 't om zijn kin — wijl dag aan dag
Hij speelde in droomen eindloos, — maar opeens
Voelde hij leeg zijn ziel. Hij zweeg. Daar lag

De wereld voor hem open, vol geweens,
Vol vreugd, vol strijd — levende heerlijkheid —
En zonder aarzling liet hij wat maar eens

De mensch geniet en ieder kind benijdt:
Zijn jeugd, achter zich. En hij schreed door steden
Waar rustlooze arbeid dreunde wijd en zijd,

Door dorp en veld en lieflijke eenzaamheden.
De menschen zocht hij en doorgrondde hen.
Hij wist waarvoor zij allen zwoegden, streden,

En om zijn vriendelijkheid waardeerde men
Zijn komst, schoon hij hun vreemd bleef. En de daden
Van de oudheid, al wat stift, penseel of pen

Vereeuwgen kon, en hoe en wie ze aanbaden
En wat zij wisten van der sterren banen,
Van dieren, van den groei der schaamle zaden,

Hun kunst, hun kennis, hun geloof, hun wanen —
Hij kende 't al. Hij reisde en zag de landen
Waar, pyramiden langs, de karavanen

Tijgen door 't eeuwen-puin in zonnebranden,
Waar van den tempel 't beeldgruis en de zuilen
Liggen verzonken in begroeide zanden,

En in de koele graven ging hij schuilen
Waar de gebalsemden in kleurge banden
Liggen gewonden — in de diepste kuilen

Der aard groeven ontzet zijn eeltge handen
Naar 't reuzendier-skelet, en de oudste talen
Las hij: het spijkerschrift op de rots wanden,

En alle zeeën zelfs ging hij doordwalen
Van pool tot pool, en in de zeeën duikend
Zocht hij een schat van paarden en koralen

En bloemen in die schemering ontluikend,
En hoogste bergen dorst hij koen bestijgen
't Lief edelweiss aan steilsten afgrond pluikend. —

Toen kwam hij thuis na zoo langdurig zwijgen
En greep zijn lier, en al die wondren klonken
Verheerlijkt in der tonen plechtig stijgen

Bezinning-vol en toch verrukking-dronken
Deed hij der wereld wemeling herleven
In melodieën die een ieder zonken

Diep in de ziel, want ieders heil en beven
Had hij verstaan en gaf hij schooner weer.
Van oovral tot zijn woning saamgedreven

De jonge zangren kwamen en zijn eer
Zongen zij luid, maar in eenzame stilte
Wijlde de Meester en hij zong niet meer.

Want plotseling was op zijn geest een kilte
Gevallen: „had één sterveling hem lief?” —
En tevergeefs trachtte hij zijn geril te

Verwinnen toen zijn gouden lier hij hief
En vreemd en schrill een klaagtoon kernde en ruischte er —
Zijn speeltuig viel — hij vlood gelijk een diët. —

Even ontwaakte hij en zonder luister
Zag hij de vrouw met neergezonken lier
Onder een zwarte spar in schaduwduister.

Maar vlakbij de andre stond en met een schier
Moederlijk-lieven blik zag zij hem aan.
Zij hief haar fluit met ongewilden zwier

En weer viel hij in slaap om te verstaan
Zijn andre leven in die nieuwe tonen
Die kweelden hoog als nachtegalen slaan.

Hij zag zich samen met een jonge schoone,
Zoet lachende en teer fluisterende vrouw.
Door warme zomerzon gebruind haar koonen,

Haar lokken blond en 't losse kleedje blauw.
De oogen diep-donker die hem steeds aanstaarden
Wijl hij zijn fluitlied aan 't suizend flauw

Zeegezang aan den gouden strandzoom paarde,
Alsof dier melodieën lieflijkheid
Zijn liefde haar nog schooner openbaarde

Dan 't speelsche kussen — zachtjes neergevlijd
Elkaar omstrenglend — op gloed-geurgen wang,
Haar lokken om hun beider hoofd gespreid.

Zoo zaten zij op 't duin veel dagen lang
Van koelen klaren morgen wazig-blauw
Tot 's avonds, en zijn jublend fluitgezang

Werd zwoeler, smeltender altijd en nauw
Weerhield hij zich, wen ze op het mollige zand
In 't zongoud droomrig en verliefd en flauw

Van oogopslag, hem toelonkte en haar hand
Verlangend hief. Tot eens het speeltuig hem
Ontzonk, en op haar wierp hij zich om dan 't

Kleed van haar lijf te ontgespen, en haar stem
Stamelde wel, doch weerde niet, en 't blanke
Gloeierende lichaam sloot in teedren klem

Zich aan het zijne. In 't ritslend halmenranken
Lagen ze en stoeiden en na 't zoete spel
Gloeiden hun oogen vol van zalig danken. —

Zij gingen wonen aan een zilvren wel.
Hun lichte kleine hut rees in gebladert
Van schoone boomen waar geen zongloed schel

Doorheendrong. Stammen door en twijggeädert
Blonk wijde vlakke en hemel, stroom en ster.
Want een rivier hun stille oase naderd'

En weiden, korenvelden, glansden ver
Van bloemen, schoven; en de bloesemtuiuen
Omdonsden stralend 's voorjaars her en der

Hun breede lanen, kronkelige kruinen.
Gelukkig woonden zij in zomergloed,
En wen de winter op het sneeuwveld schuine

Stralen deed glinstren, wen als goud en bloed
De herfst hun bosch doorluisterde, slechts één
Zaligheid miste: een kindje, hun gemoed.

Doch hij werd krank en met verheeld geweest
Zat ze aan zijn bed, maanden, en toen hij rees
Was hij zeer zwak en bleef dat lang: alleen

Kon hij niet loopen en zijn stem was heesch.
Zij was zijn troost, zijn moeder, hij haar kind,
't Vergeefs verlangde, aan wien zij teerst bewees

Door kleinste zorgen hoe zij hem bemind' —
 En door haar trouw was hij weemoedig wel
 Om haar, doch om zichzelf blij-gezind.

En wen zijn fluit hij somtijds hief tot spel
 En hij hun liefde en hun geluk bezong,
 Dan klonk zijn toon wel niet meer hoog en schel

Maar diep en warm, dat in haar ziel hij drong
 Die dankzei met eenvoudig edel woord. —
 In nieuwe lente werd de wereld jong

En hij weer sterker. 't Warme woud bekoord'
 Hen tot een wandling en zij rustten uit
 Waar hen een mosbank en een boomstam schoord.'

Zij hoorden niet het rommelend geluid
 Dat naderde altijd dreigender nabij:
 Schooner dan ooit bespeelde hij zijn fluit.

Hoe klonk zoo fier en zoo verrukt, zoo vrij,
 Wijn 't komend onweer donderde en het licht
 Al flitste door 't getwijn, zijn melodij?

Opeens kronkelde omneer een felle schicht
 En zonder kreet stortte zij aan zijn zij
 En een plasregen ruischte er eensklaps dicht

Van groote koude droppelen op hen bei, —
 Maar zij was dood en hij verdwaasd, omniel
 Gilde om vernietiging zijn wild geschrei:

De bliksems hoorden zijn gebeden niet
 En togen verder, en hij bleef alleen
 Met haar beweegloos lijf in 't schrill gebied

Van huivrend licht en huiverend gewezen. —
En hij, begroef haar. Tot hun beider kluis
Ging hij niet weer, maar sliep op mos en steen

En zwijgend ging hij snel langs ieder huis,
Doch in de stilte speelde hij, waar droef
De takken huifden, of bij 't stroomgesuis.

Hoe zwak ook, stierf hij niet. Zijn mond stond stroef
En lachte nooit meer, en zijn haar werd grijs
En lang — de wind doorstreek 't met zacht gezoef —

Doch altijd blijder werd zijn weemoedwijs,
Want altijd nader kwam hij bij den dood
Die — wist hij 't niet? — het eind was van zijn reis

Waar hij zijn lievling die zoo droef ontvlood,
Wier beeld hem scheemrend lichtte in de eenzaamheid,
Weer, en voor eeuwig nu, in de armen sloot'...

Toen was 't of hij ontwaakte. Een korte strijd —
Meer een bezinnen, een herinnering
Van al 't doorleefde — en de armen uitgespreid

Knielde hij neer in koortsge siddering
Voor haar die 't laatste lied speelde. En hij zei:
„Vergeef, dat een verlangen me eerst beving

Naar háar ijdel en rijkdom. Zegen mij
Met 't smarten-rijke, liefde-rijke leven
Dat gij mij toonde, dat mijn leven zij.

Wil me uw eenvoudige rieten speeltuig geven:
 Wat is de roem waar men de liefde mist? —
 En gij die 'k wijken zie in snikkend beven

Wel heb ik liefde in úwen blik gegist,
 Maar 'k weet: „een tweelingziel schenkt gij mij niet.
 Ik heb gekozen.” — „Voor uw leven is 't” —

Sprak zeegnend de andre, reikend hem het riet —
 „Als gij ontwaakt zijt gij dees droom vergeten:
 Wee wie zijn noodlot wakend voor zich ziet...”

En hij werd wakker, door de schuwe retten
 Der slaaprige oogen gloorde morgenschijn,
 Zijn vingertoppen leken licht te meten

De gaatjes van een Pansfluit hoog aan zijn
 Spitsenden mond getild — er was geen fluit,
 En geen herinnering aan vreugd noch pijn —

Daar steeg een leeuwerik het duindal uit
 En jubelde in de zon, en hij stond op
 En bij dat hooge, hemelsche geluid

Beklom hij droomerig den heuveltop
 En zag de zon vuurrood, van 't wijde veld
 Klonk karrenratelen en zeisgeklop,

En fier veerkrachtig als een jonge held
 Kwam hij langs bramenrank en hageroos
 Zijn ongeweten noodlot toegesneld:

Zijn schoone noodlot, dat hijzelf zich koos. —

OLAF TRYGVESON

DOOR

G. E. G. MEULEMAN.

II

OVER SNORRE STURLUSON, EN DEN INVLOED VAN ZIJN SAGA'S. 1)

Olaf Trygvesons sage is bij Snorre veel langer, ook daar hij er veel ingewikkeldheden over Noorsche politiek in heeft.

Snorre, geboren 1178, was van een oud IJslandsch geslacht en werd sinds zijn derde jaar aangenomen en opgevoed door de machtigste en voornaamste man op IJsland, Jon Loftson. Dat was een vergoeding voor Snorre's vader, Sturla, die door Jon bij een rechterlijke uitspraak in 't ongelijk was gesteld.

Jon Loftsons huis te Odde was 't centrum van IJslandsche cultuur. Jon's grootvader, Saemund de wijze, was beroemd geweest als geleerd priester en uitstekend kenner van de IJslandsche en Noorsche oude geschiedenis en had een school gehad voor de opleiding van geestelijken, die voortgezet werd door zijn zoon Loft, ook priester.

Snorre heeft daar een geleerde opvoeding genoten en al

1) Hiervoor is gebruik gemaakt van :

Gustav Storm: Indledning til oversaettelse af Snorres Kongesagaer 1899.

” ” Snorre Sturlassons Historieskrivning.

Finnur Jonsson: Den Islandske litteraturs Historie 1907.

Chr. Collin: Björnstjerne Björnson 1907.

P. Hansen; Ill. Dansk Litteraturhistorie 1902.

P. A. Munch: Uitagave van Kong Olaf Tryggvesson's saga af Odd Munch.

vroeg zich beziggehouden met de historische schriften, die daar in huis waren. Ook leerde hij daar de wet, die ieder machtig man moet kennen, daar hij wel eens recht moet spreken op de wijkgedingen en als lid van de wetgevende vergadering eens in 't jaar op het „Alting”.

Na Jon's dood bleef Snorre, die toen 19 jaar oud was, nog bij Saemund, Jon's oudste zoon, in huis wonen; Snorre was arm, want zijn vader was gestorven, toen hij nog heel klein was en zijn moeder, die toen Snorre's fortuin te beheeren gekregen had, had 't verspild. Maar Tord, Snorre's oudste broer, deed hem een rijk meisje aan de hand en in 1199 huwde hij haar, 't was Herdis, dochter van Berse, een machtig man en priester op Borg, waar de beroemde Egil Skallagrimson vroeger gewoond had. Zij kregen een dochter Albera en een zoon Jon, maar het huwelijk was niet gelukkig, daar Snorre wispelturig was en niet genoeg had aan één vrouw. In 1206 ging Snorre dan ook wonen op Reykjaholt en bleef zijn vrouw op Borg, zoodat het huwelijk toen feitelijk ontbonden was. Snorre was een uitstekend financier maar niet altijd heel keurig in de middelen om zijn waarden te vermeerderen. Reykjaholt was eigenlijk een goed van de kerk, en de priester Magnus Paalson had het hem te besturen gegeven. Maar Snorre richtte er zich geheel in, of het zijn eigendom was en zette er meer gebouwen bij en bouwde er een versterkingsmuur om heen. Dicht bij zijn huis was een warmwaterbron van 97° C. Snorre maakte nu een goot van gehouwen steen, een 20 M lang, die vlak bij zijn huis uitmondde in een ronde open badkuip van 4 meter middellijn en 1 meter diep. Daarin was het water 65° C, dus nog veel te warm, maar 's avonds zette Snorre een steen voor de goot, zoodat het water in een zijkanaal liep; den volgenden morgen was dan het water juist genoeg afgekoeld voor een bad. Dit is het eenig levende bewijs voor wat de Sturlungasage zegt van Snorre: „Hij was kunstvaardig in alles, waar hij zich met zijn handen op toeleigde.”

Buiten Reykjaholt had hij nog vele goederen verkregen, hij schijnt 't gezocht te hebben in 't vreedzaam besturen daarvan, want als er twisten tusschen de geslachten zijn, treedt hij op als vredebewaarder.

Al vroeg was Snorre een goed skald. Zijn eerste gedichten waren lofliederen op de Noorsche koningen van zijn tijd, Sverre, die in 1202 en Inge, die in 1217 stierf en op Inge's halfbroeder, Haakon de Jarl. Deze gedichten liet hij in manuskript naar Noorwegen zenden en aanbieden. Men weet, dat Haakon de Jarl het gedicht dankbaar aanvaardde en hem per schip een geschenk toezond, zwaard, schild en harnas en hem groote eer toezeide, als hij bij hem wilde komen. Ook verzocht hij hem een vers op zijn vrouw Kristine te maken. Snorre dacht er over, te gaan, maar dat voorjaar kwam op IJsland 't bericht van Haakons dood en het jaar daarop, 1215, werd Snorre voor de drie jaren benoemd tot voorzitter van het Alting, „wetzegger”.

De geleerden zijn 't niet eens over Snorre's houding. Finnur Jonson vertelt niets van neiging tot onvrede bij Snorre, maar Gustav Storm zegt, dat het de drie jaren van Snorre's functie meer aan den bisschop dan aan Snorre te danken was dat de vrede bewaard bleef.

Na 't afloopen van zijn functie, in 1218 trok Snorre naar Noorwegen om in eer en aanzien te komen bij de Noorsche vorsten en om het land te leeren kennen, waarvan hij de geschiedenis al sinds zijn jeugd had bestudeerd.

De twee jaar van zijn verblijf daar was Snorre bij Vrouwe Kristina, de weduwe van Haakon Jarl, en bij Skule Jarl en kreeg aan het hof van koning Haakon de hoogste rang onder de hovelingen, Skutelsvend, kamerheer, zouden wij zeggen. Bij die gelegenheid zwoer Snorre den koning trouw, maar daar 's konings macht niet tot IJsland ging, was de eed alleen geldig voor Snorre zoolang hij in Noorwegen bleef of op IJsland alleen om den koning diensten te bewijzen, zonder zijn onafhankelijkheid te verliezen. Toch werd die eed later noodlottig voor hem,

Toen Snorre nog bij Skule in Noorwegen was, gebeurde het dat Paal, de zoon van Saemund, Snorre's pleegvader, in Bergen om zijn pralen en pronken uitgelachen en bespot was geworden, en gekrenkt hierover, laat in den herfst uit Bergen wegzeilde en in een storm omkwam. Toen dit bericht IJsland bereikte, gingen zij daar de Bergensche kooplieden, die toevallig op IJsland waren, plunderen en deze namen volgens

het gebruik dier tijden weer wraak door Saemunds geheel onschuldige broer, Orm Jonson te dooden en kort daarop nam Orm's schoonzoon weerwraak door een Noor op IJsland, die ook geheel buiten die geschiedenis stond, te dooden.

Dat bericht zette in Noorwegen kwaad bloed en Skule Jarl dacht er over met vloot en leger naar IJsland te gaan, — zij vonden dat stellig een goede aanleiding voor veroveringen — maar Snorre wist dat te verhinderen. Hij schijnt daarbij echter zoo onvoorzichtig geweest te zijn, den Jarl den raad te geven, liever de machtigste mannen op IJsland voor zich te winnen en aangeboden te hebben deze over te halen om aan de Noorsche grooten te gehoorzamen. Hij zeide dat na Saemund Jonson zijn eigen broeders de machtigste mannen op IJsland waren en „zij zullen zeker doen, wat ik zeg.” Skule Jarl ging daarop in en Snorre keerde terug met de officieële opdracht, de Noorsche kooplieden veiligheid te verschaffen op IJsland, maar in 't geheim moest hij koning en Jarl beloven IJsland onder de Noorsche koningen te brengen en kreeg daarvoor een benoeming tot Jarl. Als gijzelaar zou zijn zoon Jon naar Noorwegen komen. Wat die heimelijke belofte echter betreft, waarvan wat uitgelekt was op IJsland en die hem daar heel impopulair maakte, hij heeft nooit een stap tot het nakomen daarvan gedaan.

Toen Snorre in 1220 terugkwam, waren er allerlei twisten tusschen het geslacht, waartoe hij behoorde, dat van Odde en dat van Haukadal, en Snorre maakte daar gebruik van om zijn macht te vermeerderen en wilde wel heerscher op IJsland worden voor zich zelf. De Noorsche kooplieden konden door hem veilig op IJsland komen en handeldrijven, in zoover hield hij zijn belofte, en zijn zoon Jon zond hij naar Noorwegen, maar na drie jaar werd deze weer teruggezonden, zoodat de Jarl hem toen van zijn belofte ontslagen schijnt te hebben. Snorre werd in 1222 weer president van 't Alting en bleef dat tot 1231; hij reed dan daarheen met honderden in zijn gevolg, hij had in zich het ideaal van den „hövding” van vroeger, hij gaf prachtige feesten, „zooals in den ouden tijd.” Ja, hij schijnt zelfs een rol te hebben willen spelen als Odin, want het gebouw voor de volksvergadering noemde hij Walhalla, hij wilde zijn als Alvader onder zijn IJslanders. Die

tijd als „wetzegger”, 't was de mooiste en rustigste uit zijn leven. Snorre verstond ook goed de kunst, zijn zoons en dochters voordeelige huwelijken te doen sluiten en ook daardoor werd hij al rijker en machtiger. Maar daar hij het altijd zoo pijnlijk en onbehagelijk vond, veel van 't zijne als bruidschat of erfdeel af te staan, waren er telkens veeten in zijn familie en was zijn positie nooit zoo vast. Na 1231 kwamen al die twisten en strijden in zijn geslacht, dat der Sturlungers, die uitvoerig verhaald worden in de Sturlungasage. Sturla, Snorre's broederzoon, had een pelgrimstocht naar Rome gedaan en in dien tijd waren zijn eigendommen door Urökja, Snorre's onechte zoon, geplunderd. Sturla, zijn terugreis nemende over Noorwegen, kreeg van den Noorschen Koning Haakon Haakonzoon, die ontevreden was over de beloftebreuk van Snorre, de opdracht IJsland onder Noorwegen te brengen onder de belofte Jarl van IJsland te worden, als het gelukte. Sturla begon op IJsland krijg tegen Urökja, waarin Snorre ook betrokken werd, en deze, die geen held in den oorlog schijnt geweest te zijn, verloor al zijn goederen en werd met andere hoofdmannen naar Noorwegen gezonden, omdat de Koning vrede tusschen hen stichten wilde. Dat was in 1237.

Dáár kwam de tijding, dat Sturla gedood was. Snorre schreef wel een rouwvers aan Sturla's broer, maar begreep niettemin, nu wel zijn macht en rijkdommen terug te kunnen krijgen en wilde zoo spoedig mogelijk naar IJsland. Maar de koning, wiens toekomstplannen door Sturla's dood verijdeld waren, wilde niet, dat Snorre hem op IJsland nog meer zou tegenwerken en verbood hem tot twee maal toe uit te zeilen. Maar: „Weg wil ik” en Snorre zeilde toch. Dit was breken van den eed van trouw. Koning Haakon bewerkte nu Snorre's vijand Gissur tot de opdracht die Sturla vroeger gehad had en daarbij moest hij Snorre naar Noorwegen doen komen of als hij niet wilde, hem doden. Gissur vond 't in alle geval maar het veiligste om Snorre, die al zijn macht en rijkdom op IJsland weer teruggekregen had, uit den weg te ruimen en op een donkere herfstnacht van 't jaar 1241 drong hij met zijne mannen Snorre's huis binnen. Snorre wilde zich in den kelder verbergen, maar daar kwamen alle mannen en ook de gehuurde moordenaar. Nog eens wilde Snorre zijn persoonlijk

gezag doen gelden. „Niet zul je houwen!” maar de doodelijke slag viel.

Naast dat rustelooze, eerezuchtige leven van IJslandsche groote met moord en angst en veete, het echte op voordeel bedachte leven van zijn tijd, staat dat van Snorre in zijn studeerkamer te midden van de rust van zijn boeken. Hij moet wel alles gehad hebben, wat de IJslandsche literatuur tot zijn tijd had opgeleverd, dit blijkt uit zijn werken, en heeft waarschijnlijk de geheele boekerij van zijn pleegvader Jon geërfd en liet nog veel boeken die hij niet had, overschrijven. Ook kende hij bijna alle skaldeverzen en wist ze telkens te pas te brengen. Zijn hoofdwerk, de Snorre-Edda, schreef hij, toen hij tusschen de veertig en vijftig was, de koningssaga's in het laatst van zijn leven.

De Snorre-Edda is een systematisch leerboek voor de gronden van de dichtkunst en behandelt de Mythologie, de Taal en de Versvormen.

Als schrijver van de koningssaga's heeft Snorre verscheiden voorgangers gehad. Enkele noemt hij zelf in zijn voorwoord en daarom en om 't karakteristieke er van, neem ik dit in zijn geheel over:

„In dit boek liet ik schrijven oude sagen van hoofdmannen, die rijken gehad hebben in de Noorsche landen en gesproken hebben de Deensche (Noorsche) taal, die ik wijze mannen heb hooren vertellen en hun geslachtsregisters, zooals men mij die geleerd heeft.

Sommige dingen worden gevonden in de stamboeken waarin koningen en andere hooggeboren mannen hun geslacht opgeteekend hebben en andere dingen zijn geschreven naar oude liederen en saga-dichten, waar men wel over gespot heeft; en hoewel wij niet zeker weten of alles waar is, zijn er toch gevallen, waarin oude wijze mannen deze voor waar gehouden hebben. Tjodolv de wijze van Kvine was skald bij Harald Schoonhaar. Hij dichtte ook over koning Ragnvald Heidum—haere dat vers, dat Ynglinga-tal genoemd wordt. Ragnvald was een zoon van Olaf Geirstade-olv, broeder van Halvdan Svarte. In dat gedicht worden genoemd dertig van zijn voorvaderen en van elk wordt verteld van hun dood en waar zij begraven zijn. Tjaalne wordt hij genoemd, die een

zoon was van Yngvefröj, aan wien de Zweden nog lang daarna offerden; naar zijn naam heeten zij Ynglingers. Oivind Skaldaspiller telde ook de voorouders van Haakon Jarl den machtige op in een gedicht, dat Haaloigjetal heet en gedicht is over Haakon. Daarin wordt eerst genoemd Saeming, zoon van Yngve-fröj; ook van ieder van dezen wordt verteld hoe de dood was en waar hij begraven ligt. Naar het gedicht van Tjodolv is eerst het leven van de Ynglingers geschreven en daarbij vermeerderd met wat wijze mannen zeiden. Het eerste tijdperk wordt het Brand-tijdperk genoemd: toen moest men alle dooden verbranden en bauta-steenen voor hen oprichten, maar nadat Fröj te Upsala in een heuvel begraven was, maakten vele hoofdmannen niet minder heuvels dan bauta-steenen ter herinnering aan hun verwanten. Maar sedert Dan de hoogmoedige, koning van Denemarken, zich een heuvel liet bouwen en gebood, dat hij na zijn dood daarin gebracht zou worden in zijn feestgewaad en krijgdracht met paard en zadeltuig en veel ander goed, toen deden daarna velen van zijn geslacht datzelfde en dat werd de oorsprong van het grafheuvel-tijdperk daar in Denemarken; maar het brand-tijdperk bleef lang bij Zweden en Noren. Maar toen Harald Schoonhaar koning was van Noorwegen, werd IJsland bevolkt. Bij Harald waren skalden en nog kent men hunne liederen evenals al de liederen over koningen die sedert in Noorwegen waren; en *wij* nemen liefst getuigenis van dat wat gevonden wordt in de liederen, die opgezegd worden voor de hoofdmannen zelf of voor hun zonen; wij houden alles voor waar, wat gevonden wordt in de liederen over hun handelingen en strijden. Wel is het skaldenmanier, om hem, voor wien zij een lied maken het meest te prijzen, maar niemand zou toch durven wagen van hem zulke handelingen zelf te vertellen, waarvan al de toehoorders en hij zelf ook wisten, dat het leugens en losse woorden waren; dat zou spot zijn, maar geen lof.

Are de priester, de wijze, zoon van Torgils Gelleson was de eerste, die hier in 't land schreef in 't Norrönsch (de Noorsche schrijftaal in de 12e en volgende eeuwen) hij schreef over de vroegere tijd over oud en nieuw beide. In het begin van zijn boek schreef hij er 't meest over, hoe IJsland bevolkt werd en de wetten gegrondvest, daarna er over, hoe lang de Wet-

zeggers recht spraken en rekende wat dat betreft de jaren eerst tot den tijd, toen het christendom in IJsland kwam en daarna tot zijn eigen tijd. Hij voegde daarbij ook vele andere gebeurtenissen over het leven der koningen in Noorwegen en Denemarken en ook in Engeland en daarenboven nog over groote voorvallen hier in 't land. En alles, wat hij verhaalt, lijkt mij zeer geloofwaardig; hij was heel verstandig en daarbij zoo oud, dat hij geboren was in 't jaar na den val van Harald Sigurdson, (1067). Hij schreef, zooals hij zelf zeide, het leven der Noorsche koningen naar het verhaal van Odd Kolson, kleinzoon van Hall op Sida. En Odd kreeg zijn berichten van Torgeir Avraadskoll, die een wijs man was en zoo oud, dat hij woonde op Nidarnes, toen Haakon Jarl de machtige gedood werd (995). Op dezelfde plek liet Olaf Trygvesson de koopstad stichten, die daar nu is. Are de priester kwam zeven jaar oud naar Haukadal, naar Hall, zoon van Toraren en bleef bij hem 14 winters. Hall was een heel wijs man, met een goed geheugen. Hij herinnerde zich nog, dat Tangbrand 1) de priester hem doopte, toen hij drie jaar oud was; dat was een winter voor het christendom op IJsland wettelijk ingevoerd werd (1000). Are was 12 winters oud, toen bisschop Isleiv stierf (1080). Hall reisde in Noorwegen en woonde bij Olaf den Heilige en had daar veel voordeel van want hij leerde goed 's konings bestuur kennen. Maar toen bisschop Isleiv stierf, waren er 80 winters verlopen sedert Olaf Trygvessons val (1000). Hall stierf 9 winters na bisschop Isleiv, toen was Hall 94 winters oud. Hij was 30 winters oud, toen hij op Haukadal kwam wonen en woonde daar 64 jaar, zoo schreef Are. Teit, de zoon van bisschop Isleiv werd bij Hall op Haukadal opgevoed en bleef daar wonen. Hij onderwees Are de priester en leerde hem veel dingen van den vroegeren tijd, die Are later opschreef. Are leerde ook veel van Turid, de dochter van Snorre de Goede. Zij had veel verstand; zij herinnerde zich nog haar vader Snorre, die 35 jaar was toen het christendom in IJsland ingevoerd werd (1000) maar in het jaar na den val van Olaf den Heilige stierf (1031). Het is geen

1) Tangbrand, de priester, was door Olaf uitgezonden om de IJslanders te kerstenen, maar had door zijn ruw en woest optreden weinig succes.

wonder, dat Are vele oude gebeurtenissen kende beide van hier en in 't buitenland (Noorwegen) want hij had zijn berichten gekregen van oude en wijze mannen en zelf was hij leergierig en had een goed geheugen. Maar de liederen lijken mij het meest geloofwaardig, als zij goed gelezen en verstandig opgevat worden."

Dat, waarover Snorre spreekt in zijn voorrede, was het „Islendingabok” (Libellus Islandorum) van Are Frode (de Wijze) die leefde van 1067—1148. Dat geeft de geschiedenis van IJsland tot 1120 met geslachtslijsten en de geschiedenis der Noorsche koningen. Het wordt telkens in de IJslandsche literatuur aangehaald, maar is verloren gegaan. Later schreef Are zijn klein „Islendingabok”, dat alleen de geschiedenis van IJsland bevat en dat is nog in zijn geheel over, zoodat daaruit zijn methode volledig te kennen is. Merkwaardig is het, hoe Are, de eerste die de historie opschreef, de mondelinge mededeelingen, die zijn eenige bronnen waren, weet te schiften, het ware, en niet anders dan het bewezen ware er uit neemt, en alleen de voornaamste feiten van de geschiedenis in zijn boek zet. Zijn volkomen objectiviteit, zijn nuchter critische zin, zijn verwerpen van het onbewezene bracht de IJslandsche geschiedschrijving al in 't eerste begin tot de hoogte van wetenschap.

Buiten Are en de liederen heeft Snorre echter nog meer bronnen gehad. Wat Olaf Trygvesson aangaat, had hij een voorbeeld in de Olaf Tryggvesonar saga van Odd Snorrason Munk (de Monnik). Odd was monnik in 't Tingöre klooster en stierf waarschijnlijk op 't eind van de 12e eeuw. Het latijnsche origineel is verloren maar in Oud-Noorsche vertalingen is zijn sage nog over. Een groot verschil is er tusschen dit werk en de gewone Oud-Noorsche sagen wat betreft stijl en karakter. De gewone sage, gegrond op mondelinge overlevering, zoo te zeggen alleen maar neergeschreven, niet gemaakt, heeft een zuiver oermenschelijk karakter, deze, in 't latijn geschreven door een monnik, die maar altijd las in latijnsche legenden en heiligen-biografieën, heeft in den stijl iets preekachtigs gekregen, waar men geen mensch achter voelt en is zelf een heiligenlegende geworden. Daarbij heeft de schrijver al het bovennatuurlijke, alle heilige handelingen

en mirakels vermeld, die hij maar over Olaf vinden kon, zonder zich om het eigenlijk historisch te bekommeren.

In dat zelfde klooster schreef broeder Gunlaug eenige jaren later nog een Olaf Trygvesons sage, waarschijnlijk omdat broeder Odd's geschrift hem niet geleerd of volledig genoeg was. Dit is verloren, maar een groot deel er van is opgenomen in de groote Olaf Trygvesons sage, een compilatiewerk waar zonder critiek alles wat over hem te vinden was ingebracht werd, en waarin dezelfde feiten soms tweemaal met een klein verschil vermeld worden.

Nog kende Snorre 't Fagrskinna (Mooie Perkament), waarvan de schrijver weer geput heeft uit Odd's Olaf Tryggvesonssaga. Evenals Snorre is deze schrijver skalde en leek, geen kloosterbroeder en hij behandelt de legenden dan ook zeer rationalistisch. Hoe zelfstandig en oorspronkelijk zijn sagawerk ook is, hij mist Snorre's aanschouwelijkheid van voorstelling; en heeft hij tegenstrijdige berichten, dan weet hij niet te kiezen, maar wel de moeilijkheid te ontgaan door de mededeeling te veranderen in iets algemeen, bijvoorbeeld, zijn er verschillende namen van boeren genoemd, die in strijd zijn, dan laat hij de namen weg en spreekt maar van „boeren”.

Zoo zijn er genoeg handschriften, die dezelfde stof behandelen als Snorre, maar hij staat hoog boven zijn voorgangers doordat hij de kunst verstond zijn personen te doen leven en hen te karakteriseeren door hun gesprekken. Voor hem waren de kronieken, die hij vond, dan ook geen letters zonder leven, maar in zijn verbeelding zag hij de koningen en bijpersonen, zag hun handelingen en begreep hun daden. * Was de dichter in hem niet overvleugeld door den waarheidzoekenden historievorscher dan had hij wel voor Noorwegen kunnen worden, wat Shakspeare in zijn historische stukken voor Engeland geweest is.

De andere handschriften zijn dan ook vergeten en worden alleen voor studie gelezen, maar toen Snorre door vertalingen algemeen bekend werd, werd zijn sagaboek de geliefkoosde lectuur in Noorwegen en kreeg grooten invloed op de literatuur. Maar dat gebeurde pas later, daar na 1400 de Deensche taal zich uitbreidde over Noorwegen en de oude geschriften in 't Oud-Noorsch en IJslandsch niet meer verstaan werden.

Rechtsgeleerden alleen maakten nog werk van 't Oud-Noorsch en 't was dan ook een rechter, Mattis Störsson, die ± 1560 't eerst een uittreksel uit de koningssagen in 't Deensch vertaalde onder den titel: „De Noorsche kroniek van de vroegere koningen, heeren en vorsten, die geweldiglijk geregeerd en Noorwegens rijk bestuurd hebben uit het oude Noorsch in het Deensch overgebracht.”

Maar de eerste volledige vertaling is van Peder Clausson, kanunnik en aartsdiaken te Stavanger, die leefde van 1545—1614. In de kerk van Undal, waar hij eerst predikant was, hangt nog zijn portret, een ineengedoken figuur met lange witte baard en golvende lange haren, die in de eene hand een zakdoekje en in de andere een kerkboek houdt. Deze Clausson deed veel aan geschiedenis en had van een rechter Oud-Noorsch geleerd; hij kreeg omstreeks 1590 een perkament in handen, dat een afschrift van Snorre bleek te zijn. Dit ging hij in zijn geheel vertalen en bewerkte de geschiedenis tot de dood van koning Sverre toe in 1263, hoewel hij zeer goed wist, dat dit laatste niet van Snorre was. Het is verwonderlijk, hoe goed Clausson met de weinige hulpmiddelen, die hij tot zijn beschikking had, het Oud-Noorsch begreep en zijn taal is edel en kernachtig en veel goede en oude woorden, die gevaar liepen door vreemde verdrongen te worden, heeft hij met succes gebruikt en voor de taal behouden.

Omstreeks 1630 werd een der afschriften van Peder Claussons werk in Kopenhagen gedrukt en uitgegeven. Nu was Snorre „uitgegraven uit de zwarte nacht der vergetelheid” zooals de geleerde Arngrimr Jonsson het in een brief aan den uitgever uitdrukte. Nu had Noorwegen in eens een samenhangende en lezenswaardige voorstelling van de geschiedenis van de oudste tijden en de middeleeuwen.

En Snorre werd nu algemeen gelezen.

Grundtvig gaf in 1815 een soort vertaling van Snorre, maar dat was meer een vrije inkleeding in de volkstaal, die een heel anderen indruk op den beschaafde moest maken, dan de waardige eenvoud van de grondtext.

Nu komen nog de vertalingen van J. Aall in 1838/9 en van P. A. Munch in 1859 totdat eindelijk Storms geïllustreerde vertaling komt, bewerkt naar de volledigste en meest betrouw-

bare grondtext, die door Finnur Jonsson voor de uitgave gereed gemaakt wordt.

In de 19e eeuw eerst begint de kroniek van Snorre stof te worden voor literatuur. Oehlenschläger (1779—1850) de eerste van het Deensche „Gouden tijdperk” van letterkunde begon in zijn reactie tegen 't dor geworden classicisme van de 18e eeuw, te zoeken in de bronnen van Noorsche geschiedenis en vond bij Snorre een rijkdom van motieven, waarvan enkele regels hem vaak stof gaven voor een heel drama.

Door Steffens bekend gemaakt met de Duitsche romantiek, van welke invloed zijn eerste gedichten sterk getuigen, moest deze al spoedig wijken voor die van Schiller aan wien Oehlenschläger zich nader verwant voelde. Zijn kerngezonde, vroolijke, kinderlijke natuur kon op den duur onmogelijk meegaan met de Duitsche nacht- en geheimzinnigheidsvereering. Oehlenschläger was een vreugde-mensch, die zich verheugt in den klaren dag en die, wel verre van zich te verliezen in het vage, het ideëele in hem tot zulk een verzinnelijking brengt dat zijn beelden tastbaar als van steen, in het klare zonlicht staan. Hij is het, die de romantiek in Denemarken een ander karakter geeft dan in Duitschland, helderder, wel minder diep, maar meer overeenkomend met de klare Denen. Daarbij Snorre's invloed: Bij zijn neiging tot het meer menschelijke kwam hij niet te land in de middeleeuwen, met hun grübeln in 't mystieke, maar bij den sage-koning, die den oermensch nader staat en in zijn gelukkige onbewustheid van zich zelf geen weifelen kent en zijn daden vermag te doen 'zonder nadenken of berouw.

Niet dat Oehlenschlägers helden 't ware karakter van die sage-menschen hebben, dat is ook bij zoo'n eerste treden in die richting niet te verwachten, hun woorden en handelingen komen voort uit Oehlenschlägers levensinzicht niet uit hun eigen.

Om ons tot Olaf Trygvesson te bepalen, hij treedt op in Oehlenschlägers drama „Hakon Jarl, hiin Rige” (de Machtige) 1805. Olaf is bij hem niet de man, die, het christendom brengende, in zijn handelingen toch het heidendom nader staat dan de leer, die hij predikt, zooals hij door Snorre voorgesteld wordt, maar een Christen met dezelfde beginselen en weife-

lingen als de 19e eeuwse mensch, die zooveel eeuwen van Christendom achter den rug heeft. Oehlenschlägers Olaf is er bij die van Snorre op achteruitgegaan, zijn persoon krijgt iets zwaks door zijn voortdurend weifelen en vragen aan zijn priester, of zijn gedachten en wenschen niet zondig zijn. Hakon Jarl en vooral Thora, zijn geliefde, die Hakon door alles heen blijft liefhebben, na ontrouw, ongeluk over haar en de dood van haar beide broeders, deze zijn veel meer tot ons sprekende personen geworden dan Olaf.

Ook spreken Oehlenschlägers helden een taal zoo bloemrijk en rhetorisch, dat de sagemenschen zelf er weinig van begrepen zouden hebben, zij krijgen een roes van mooie woorden — maar, hoe weinig historisch en natuurgetrouw ook, 't is een uitstekend drama, want 't boeit van 't begin tot 't eind door mooie gedachten en pakkende en verrassende tafereelen. 't Is in onzen tijd van verantwoordelijke en sobere uiting, wezenlijk wel eens prettig, zich te kunnen laten gaan op een stroom van mooie woorden en groote, edele gevoelens! En ondanks zich zelf en zijn critisch gevoel wordt men meege-sleept door Oehlenschlägers geestdrift.

Later in de 19e eeuw verandert ook het karakter van Snorre's invloed geheel. Volkomen anders bijvoorbeeld is de uitwerking die de Sagen gehad hebben op Ibsen en vooral op Björnson.

Bij Björnson is het juist de stijl, zijn korte stijl die niet alles uitdrukt, maar waar men veel tusschen de regels lezen moet, die door 't lezen van de sagen ontstaan is.

Toen Björnson van zijn 12e tot zijn 17e jaar te Molde op school was en de vacaties thuis doorbracht in de pastorie in 't Romsdal, waar hij altijd omging en praatte met de Romsdalsche kortsprakige boeren, was het Snorre en altijd door Snorre, waar hij in las en waaruit hij zijn vrienden op school en de boeren thuis, vertelde.

Dit onvermoeid vertellen van Björnson in zijn jongelingsjaren is van groote beteekenis voor hem later. Onwillekeurig bracht hij daarbij zijn woorden in overeenstemming met de levende taal van de boeren, tot wie hij sprak en zal hij de overeenkomst tusschen deze, die in weinig woorden veel zegt en de korte sage-stijl, gevoeld hebben. En ook tusschen de levende

mensen uit zijn landelijke omgeving, die hij van jongs af altijd al met liefde heeft trachten te doorgronden, en de onbewuste, recht-en-slechte sage-mannen moest hij de verwantschap onwillekeurig voelen. Deze twee voornaamste indrukken van zijn jeugd, die van lectuur en leven, wier werking nog versterkt werd door de gelijkheid, die er tusschen beide bestond, waren het, die Björnsons eerste dichterwerkzaamheid bepaalden. Zoo is ook deze tweeledig: *historische drama's* gaf hij, geput uit Snorre's kroniek *en boerenromans* uit het leven der boeren in zijn omgeving; en voor de personen van beide was geen stijl meer passend voor hun karakter, dan de eenvoudige sage-stijl. Zijn eerste novelle, Synnöve Solbakken was een keerpunt in de literatuur. Hoe verschillend van de bloemrijke uit Welhaven en Wergelands tijd! 't Wekte razernij, dat hij zoo maar durfde. Dat was in 1857. En zoo was het ook nog de oude Snorre, die een omkeer teweeg bracht in de 19e eeuwse Noorsche literatuur!

Nu is er geen drama van Björnson, dat op dezen Olaf gebaseerd is. Wel staat op den omslag van de Duitsche uitgave van Grieg's Koorwerk „Olaf Trygvesson” dat het naar een onafgewerkt drama van Björnson is, maar uitgegeven is dit in ieder geval niet. In Björnsons Verzamelde Werken heb ik niet meer dan twee gedichten op Olaf kunnen vinden. Landverkenning is het eene, dat diep-menschelijke gedicht, dat zoo grootsch-waar weergeeft, wat Olaf moet bezielen, met zijn idealen op weg naar zijn onbekend vaderland:

LANDVERKENNING. 1)

En dat was Olaf Trygvesson;
 Die noordwaarts den steven wendde
 Op zee te vinden zijn koninkrijk,
 Dat hem niet wachtte of kende.
 Zoo kreeg hij het eerst van verre in het oog:
 „Wat is op de kust daar die muur zoo hoog?”

1) Vertaling van Augusta Peaux.

En dat was Olaf Trygveson,
Het land scheen versperd en gesloten,
En hij voelde zijn smachten van koning, jong,
Op de klippen stukgestooten,
Tot een skald kwam, die witte koepelen zag
En witte torens in wolkenrag.

En dat was Olaf Trygveson,
Als raakte het licht zijn oog,
Zag hij op oud grauwen tempelmuur
De welving van sneeuw witte bogen;
Toen dreef hem van binnen zoo sterk verlangen
Met zijn jong geloof te staan in die gangen.

Collin geeft de geschiedenis van het ontstaan er van: hoe Björnson zelf, in 1858 theaterdirecteur te Bergen langs de kust naar Drontheim voer om een theaterverbond tot stand te brengen, en hoe die barre Noorsche natuur, die hem nog nooit zoo geweldig had geleden, even als de menschen zich in den weg scheen te stellen aan zijn geestdriftige plannen voor Noorwegens toekomst.

Deze overbrenging van 't zelfdoorvoelde in verband met natuurindrukken op het groote oogenblik in 't leven van den Noorschen koning is merkwaardig voor 't leeren kennen van Björnsons dichtergang.

Wat een verschil in diepte als we dit vers vergelijken met „King Olaf's return” uit Longfellow, die in zijn „Tales of a wayside Inn” de geheele sage van koning Olaf uit Snorre behandelt, waar Olaf, staande op 't schip naar Noorwegen, denkt aan zijn verleden en Thors uitdaging beantwoordt met niets dan zelfvertrouwen: „I accept thy challenge, Thor!”

Nog is van Björnson het gedicht, dat weergeeft de stemming na den slag bij Svåld, waar Erling Skjalgson, vooruitgezeild was en nu wacht op Olafs schepen:

OLAF TRYGVESON. 1)

De Noordzee draagt breede zeilenvlucht,
Hoog staat op het dek in de morgenlucht
Erling Skjalgzoon van Sole

1) Vertaling van Augusta Peaux.

Zijn oogen spieden naar Denenland :
„Komt niet Olaf Trygvesson?”

De draken lagen daar, vijftig en meer,
De zeilen vielen, naar 't land zag een heir
Van zonverbrand volk; toen wies 't met de golven :
„Waar blijft Ormen lange,
Komt niet Olaf Trygvesson?”

Maar 's anderen daags, toen in 't Oosten steeg
Zon uit de zee en de lucht nog leeg
Van een mast, toen werd het een storm te hooren :
„Waar blijft Ormen lange,
Komt niet Olaf Trygvesson?”

Stil, stil op denzelfden stond
Waren zij allen, van zeediepen grond
Klotste als een zucht om de kielen :
„Genomen is Ormen lange,
Gevallen is Olaf Trygvesson.”

En altijd later, in honderd jaar,
Maar liefst in nachten van mane klaar,
Volgt klagend de Noorsche schepen :
„Genomen is Ormen lange,
Gevallen is Olaf Trygvesson.”

DICHTJES ¹⁾

DOOR

W. L. PENNING JR.

I

VRIJ NAAR GOETHE

Wie er zwijgen kan, geen dichter!
Hoorder moet er zijn en Richter —
Gisping prikkelt, lof verplicht.
Noode biechten wij in proza;
Eerst uw fluisterzang subrosa,
Muze! maakt ons 't hart weêr licht.

Wat ik leed en hoe ik leefde,
Waar 'k voor streed en waar 'k naar streefde,
Kweekte één tuil, gelijk ge ziet;
Zaad van rijpe en groene jaren —
Deugden, vreugden en bezwaren,
't Kwaad zelfs — komt ten goede aan 't Lied.

1) III—IX sluiten zich aan bij *Terugblik op stille nagedachtenis*, in de jongste Juni-aflevering van dit tijdschrift.

II

AAN MAGDA B.

Met mijn bundeltje „Sintjans-lot”

In druk.

Stèm gaf 'k mijn dicht; en vaak gestoord,
 Hebt ge aangehoord en opgeschreven —
 Uit dubb'len nacht aan 't licht gebracht —
 Hoe 'k blikte in vreugdevol ver-achterliggend leven.

Bevat'lijk-stille, uw pennevlucht
 Trof me als gerucht van vogelveêren;
 En 'k dacht aan 't wiekgeklep-muziek
 Waarbij, ook naar háár tuin, mijn Muze u om zag keeren. 1)

En zag maar schaars die wilde tuin
 Uw blonde kruin in goudlicht bukken,
 Nieuw groen Goddank, en blijde klank
 Omspeelde er thans uw jeugd: oogst hielp zij l a c h e n d ! plukken

III

IN BANGEN TIJD

Eerlijk getwijfeld heeft mijn jeugd;
 Hoop kiemde uit voller leven;

1) „Kamermuziek” blz. 126.

Naar 's levens tuinen weêr
 Klapwiekt en neemt ons vogelijjn
 Blij' ommekeer!

Van wanhoop schrikt, voor wanhoop bukt
Geloof dat op mocht leven.

Eén teeken Gods, en hoe gepijnd —
Berustend zou ik wachten;
Geen teeken ooit! . . . Helpe mij God
Naar arbeids-heil te trachten!

*

En uit geen wolk, geen hemelzaal,
Schoot vonk en taal . . .

Antwoord, of wat ik antwoord waande,
Kwam needrig maar vertrouwlijk mooi:
Arm vogeltje, verstomd sinds maanden,
Mij stemde uw oproep uit de kooi!
Nog haapre 't lied, de zangtoon stijgt —
Waar luist'rend soms het leed voor zwijgt.

IV

VERVULDE WENSCH

AAN ONZE AFWEZIGE

Als herfstgroet had een lieve hand
Bloembollen-keur voor elk op naam gezonden;
Naar soort van tint, meê-aangeduid,
Koost gij de glazen bekers uit,
Waarin ze op donk're plek uit water groeien konden.

En als een kind hadt ge u verheugd,
Verlangend dat úw deel zich al liet roemen! . . .
— Vergeten haast, met schrik herdacht,

Werd winterbloei aan 't licht gebracht:
 Rouw — boog naar kelk en tros, drupte in de móóiste —
 [ùw bloemen.

V

IN DEN NACHT

Hoe vaak in droomen eensklaps mist' ik u...
 En angstig zoekend — want in lijfsgevaren,
 Hulp'loos in doodsgevaren wist ik u —
 Zoekend die *mij* zocht, raadloos bleef ik waren;
 En denkend mij úw angst, slaakte ik een kreet —
 Die juichtoon werd, naast u me ontwaken deed!

In droomen voorgevoeld had ik uw dood.
 Nu hij u wegnam, hoor ik vaak in droomen
 Uw stem zoo klaar als ik die ooit genoot,
 En zie ik u blijmoedig naderkomen;
 Zalig verrast, klopt dan mijn hart zóó luid
 Dat ik ontwaak....

En 't sprookje is gruwzaam uit.

VI

DORRE TUIN

Al meende ik soms: „meer bloem dan vrucht
 Schonk mij dit korte leven,”
 Toch heb ik het ziels-lief gehad,
 En dank is nagebleven.

In eigendom gaf 't leven mij
Een oog voor al zijn schatten,
Een open hart voor elke gunst,
En vaardigheid in 't vatten ;

Maar nutt'loos werd dat eigendom,
Nu 't lot niet meer wil baten,
Nu het mij dwong mijn liefste goed
Als leengoed los te laten.

*

Bang trad ik toe — en vond u leêg,
Plek mijner stille zorgen ...
Dor en verlaten heel de tuin ...
Waar was mijn Al geborgen ?

Geteisterd had het daar gestaan,
Een oogwenk soms vergeten —
Nooit zooals nu, nooit zoo gestriemd,
Had liefde 't zich verweten.

Heeft Hoogste Liefde nu mijn taak,
Mijn pleeg-taak opgenomen ?
Zal 't mij ontrukte ooit weêr tot bloei,
Mijn kracht tot waarde komen ?

Begaan met wat mij 't naaste was,
Moog ik berusting veinzen,
Ziels-onrust groeit mij over 't hoofd
Uit werkloos, troostloos peinzen.

*

Onkruid verstrikt me in dorren tuin ;
Voor enk'le bruikbare uren

Ruilde ik graag kans op levensrest
Vol dagen die niet duren —

Niet duren in 't ontsteld gemoed...
Ach, zonder zielevrede
Deelt zich geen troost, geen schoonheidsglans
Aan rouw-gedacht'nis mede!

En dat ik in benauwdheid riep:
„Zoo 'k hier nog voort moet leven,
Neem mijn geheugen ook, o God!”
Dat moog mij God vergeven.

VII

DE ZUSTERS

Graf waar men de oud're legde,
Graf waar 'k de jong're bracht,
Nooit ging 'k van hier — of 'k zegde
De zusters s a a m goê-nacht!

Hergeeft uw rust ze elkander?...
Staag — de een vol levensdrang,
Van jongsaf stemmig de ander —
Zochten zij samengang.

Maar 't zusterlot dier beide,
Dier zusters ook van ziel,
Was weêrzien en weêr scheiden —
Tot droefst haar avond viel.

Die bracht ze elkaar wel nader,
Tot in dezelfde stad;
Maar bracht ze er niet te gader
Op 't donkre lijdenspad.

Aan huis en stoel gebonden,
Verzuchtend naar elkaar,
Pijnden ook zielewonden —,
Sloopte ook de scheidings haar.

Geen zusterkus hereende
Wat laatste slaap vereent,
Hier waar nu vlinderwieken
Stoeien om lijkgesteent'.

Graf waar men de oud're legde,
Graf waar 'k de jong're bracht,
Nooit ging 'k van hier — of 'k zegde
De zusters s a a m goê-nacht!

Hoe zou ik kunnen scheiden
Mijn eigen arme vrouw!
En die haar jeugd geleidde,
Van stille zustertrouw.

Op *Nieuw Eik-en-Duinen*,

24 Mei 1907.

VIII

VOOR MIJNE WONING

AAN DIE MIJ WACHT

Wijd gaat de wereld open
Voor zon en zomerlucht;
Lok-galm wordt elke voetstap,
Zang alle stemgerucht
— Mooi moet nu veld en vliet zijn,
Mooi de oude beukenlaan;
Mooi, met zijn vijverglimlach,
Zal 't bosch te mijn'ren staan.

Toch boven die aanschouwing,
Zoo 'k daar nog macht toe had,
Verkoor ik rustbeluist'ring
Bezijden 't levenspad:
Mijn lief! nooit keerde ik somber,
Nooit eenzaam, van uw graf;
Mij was 't, waar 't lot u wegnam,
Of God me u wedergaf. —

*

Machtloos verlangen sussend,
Zwerft luwte om 't open huis,
Vult het met lindegeuren,
En boeit me aan bladgesuis.
Mijn lief! nu deel aan 't Schoone
Mijn kerker wijding gaf,
Nu overheert me een deemoed
Als naderde ik uw graf.

En 'k denk mij geestenstemmen
Over God's akkerdreef,
Waar herfst en stil gebeuren
Mijn oog verborgen bleef;
Droomde of beleefde ik alles?
Weêr waan ik u nabij,
Weêr zoekt mijn hand — in 't ledig....
Eenzaam, bezin ik mij....

Rijswijk,
bij *Den Haag.*

IX

NOODELOOZE BEKOMMERING

Scheen 't heiligschennis, buitenshuis - ook te gewagen
Van liefde's teêrste, van haar innigste bestaan,
Aan hoorders dacht zoo min mijn roemen als mijn klagen,
Maar dichter is hij niet, die hoorders tracht te ontgaan;

Een toevlucht, ongezocht, heeft soms zijn hart te danken
Aan 't door zijn woord gestemd, aan 't diep verwant gemoed;
De menigte — blijft ver; zoo ze al iets hoort, zijn 't klanken;
Onschendbaar huist in 't lied, mijn ziel! uw heiligst goed.

DROST'S „HERMINGARD”

Gedeeltelijk herdrukt

DOOR

ALBERT VERWEY.

(Vervolg)

II

De Christus dien Caelestius Hermingard leerde was geen andere dan het ideaal, waaraan zij sints lang wenschte gelijk te zijn. De goddelijkheid zoo begeerlijk te achten, dat men zijn leven gaf in den bittersten dood, indien daardoor de zonde van alle menschen gezoend kon worden en zij konden ingaan tot het hemelsche, dat was haar als aangeboren, en in niemand geloofde zij gereeder als in een Heiland die dien dood had bestaan.

In de tweede helft van het boek is zij alreeds martelares geworden, verweven in de lotgevallen van een hartstochtelijke menschelijkheid. De persoonlijke en tijdsgevoelens van de menschen omstrijden haar. Hun warreling — en ontknooping — moet tot het zalige uiteinde van Hermingard door den lezer zelf worden gevolgd.

DERTIENDE HOOFDSTUK

Dagelijks bezocht Hermingard nu, dikwerf met hare Romeinsche vriendin en niet zelden alleen, den waardigen grijsaard; van tijd tot tijd werd Caelestius haar dierbaarder; hoe helderder zij door zijn onderwijs voorgelicht werd, des te vuriger dankte

zij God, dat Zijne wijze liefde haar zulk een leeraar geschonken had. Welf's argwaan scheen ingesluimerd; teneinde denzelven niet op te wekken, koos Hermingard menigmaal den nacht, wanneer

de sterren lichtten van den trone,

gelijk het in 't middeleeuwsche dichtwerk heet, om het woud in te treden: want omstreeks middernacht placht de christen, volgens de aloude gewoonte zijner geloofsgenooten, het gebed te verrichten, gelijk David dat uur tot zijne Godsvereering verkoos. Het overig gedeelte van den nacht kon hij niet rusten; in die stille, statige uren, zoo heilig voor het godsdienstig hart en den vromen christenzin, wanneer de natuur sluimert, en het oog weinig ontwaart dan onzekere vormen, waarop het rusten kan zonder er door afgeleid te worden; terwijl de ziel, van grootsche gedachten vervuld, zich in min enge kreitsen schijnt te bewegen; die stille statige uren, waarin de maan, omringd van flonkerende gestarnten, den blik en het hart tot hooger werelden opheft, werden aan het godsdienstig onderwijs van Hermingard en Marcella toegewijd. Dan zat de schoone jonkvrouw der Eikenterpen aan de voeten des grijsaards en hoorde aandachtig naar zijne woorden, gelijk Maria van Bethanië, in de heerlijke dagen, toen de Zaligmaker op aarde verkeerde, haren goddelijken vriend met deemoed en leerzucht het oor leende. Dan sprak Caelestius van God en het eeuwig leven; dan verhaalde hij van Christus' wonderen en marteldood, van lessen en gelijkenissen. Hermingard gevoelde zich in die gewijde uren onbeschrijfelijk gelukkig; met stil en aanbeddend geloof, heiligen weemoed en bewondering hoorde zij de woorden des levens, en dikwerf was hare boezem vervuld van

Stille vreugd, die kwijnend streeft,
Zacht in 't harte wemelt! —
Blijdschap, die geen lachjes teelt
Maar in tranen hemelt.

Nimmer daagde voor haar het morgenrood, of de edele maagd verzekerde, bij het afscheid, haren leeraar: „Vader! het was mij wêlzalig bij u te zijn.”

Niet minder dan het zacht godsdienstig gevoel door het

onderwijs van Caelestius gevoedsterd werd, bevredigden zijne lessen het verstand. Waar het fijn gevoel van het teedere pronkstuk van Gods schepping beslist had, werd door wijsgeerige overtuiging die uitspraak bezegeld. Hermingards schichtige denkbeelden van natuurlijke godsdienst wist hij te wijzigen en te regelen; met meewarige bekommering, geenszins met bijtenden spot, ontwikkelde hij het tegenstrijdige en ongerijmde van het veelgodendom, en bepaalde haar, na het ongenoegzame der natuurlijke godsdienst aangetoond te hebben, bij de weldadige algenoegzaamheid van het Christelijk leerstelsel. Zijn onderwijs met Apostolischen ernst voorgedragen, muntte door overreding en helderheid uit, en was geenszins op die wijze ingericht, waarop te dien tijde het Christendom doorgaans verkondigd werd: want noch door het aanvoeren der voorzeggingen van Israëls Profeten, in het beuzelachtige op den Zaligmaker toegepast, noch door de ondergeschovene godspraken van gewaande Sibyllen of andere voortbrengselen van een vroom bedrog, trachtte de eerwaardige man de waarheid zijner godsdienst te betoogen. Neen, gelukkiger, waardiger en menschkundiger standpunt had hij gekozen; het leven, karakter en de leer van den Heiland strekten ten hoofdgrond voor zijn betoog van derzelver goddelijkheid; nader bevestigde hij hetzelfde door een bewijs, welks afdoende kracht vijftien volgende eeuwen bezegelden: de instandhouding, uitbreiding en steviger vestiging der Christelijke Kerk.

„Ja”, sprak hij met levendigen nadruk, „deze bewijsgrond mag gewichtig genoemd worden: ten spijt van houtstapel en moordzwaard, van Heidenschen aanval en van de haat van het bedorven nageslacht der aartsvaderen, in weerwil van zoovele vervolgingen, nam de wasdom der Christenkerk toe; hare kracht scheen door het woeden van ongeloof en bijgeloof versterkt te worden, gelijk de steenek zich in den stormwind forscher uitbreidt. Stelsels van menschelijke wijsbegeerten werden gepredikt en aangemoedigd en beschermd; derzelver leeraars, ik zal den grooten Plato slechts noemen, gehuldigd, Christus veracht; de uitspraken der eersten geëerbiedigd, de leer des Galileërs bespot; maar Plato sterft en zie, straks zijn zijne volgelingen in twee gedeelten verdeeld. Christus vaart ten hemel, het verachte visschershoopje blijft vereenigd, in

geloof, hoop en liefde; door zulken geest bezield, prediken zij hunnen God, en duizenden volgen die prediking; aller hulde wordt den Goddelijken meester toegebracht, en geen leerling die dat stelsel vervormt. Weinig jaren na Plato's dood, had Aristoteles reeds een deel van de denkbeelden zijns meesters verworpen en geheel andere inzichten ontwikkeld. Zijne school wedijverde met die van Plato. Bij de onzen zijn, wel is waar, sommigen van het spoor gedwaald, maar hunne begrippen hebben voorbijgaanden invloed; het geloof der leerlingen van Jezus Christus onzen Heer, is ook ons geloof en zal eenmaal dat der gansche wereld zijn, ja voorwaar, die heerlijke komst van het rijk Gods mogen wij, met het voorgeslacht, te gemoet zien: terecht kunnen wij ons des dichters woorden toeëigenen.

Nimmer sla uw hoop aan 't wanklen,
waar ons Christus schut en leidt.”

„Ik moet het erkennen,” zeide Marcella, „dit is een gewichtig bewijs voor onze leer; weldra zal zij geheel zegepralen, maar zeg mij, is de Keizer een Christen?”

„Hij noemt zich zoo;” antwoordde Caelestius, „het heilig zegel des doops verbond hem niet aan onze kudde. Door het gewijde teeken, hetwelk hij aannam en invoerde, vertrouwt hij te *overwinnen*; voor hetzelfde verwerpt hij de logengoden van het Romeinsche rijk. Zijn vermaan wekt telkens het volk om onze leer te omhelzen.”

„Konstantijn een belijder van Christus?” zeide Marcella. „Kan een Christen zoo bloedig een schouwspel als dat van Trier verordenen?”

Toen had hij zijn zin voor het Christendom nog niet aan den dag gelegd,” antwoordde Caelestius, „zes jaren later, zegt men, vertoonde onze Heer hem, in den droom, het kruis, hetwelk hem tegen den geduchten Maxentius beschermen zou. Neen, zijn zegepraal was geenszins die des Christens! Het is waar, zijn invloed zal onze Kerk uitbreiden, maar wellicht zijn de gevolgen van heillooze uitwerking. De vorst is trotsch en bemint de zinnelijkheid, licht dat hij deze neigingen ook door zijne godsdienst wil bevredigen, en de Christenen zullen hunnen Heer niet meer *in geest en waarheid* aanbidden. Oudtijds werd alles ontweken, waaraan zich het denkbeeld van

afgodendienst verbinden kon; weldra zullen heidensche sieraden het oog van den ruwen volkshoop verblinden en hen overhalen, om de altaren en tempels slechts aan eene andere Godheid toetewijden. Uiterlijke glans zal de innerlijke waardij vervangen. Ach! zeer sombere vooruitzichten omnevelen het bestuur van Konstantijn. —” Hij zweeg; zijne gelaatstrekken stonden zeer bezorgd.

„Gij ziet het, Marcella!” verweet de jonkvrouw. „Gij verstoordet onze gelukkige stemming. Ook mij hebt gij uit een zoeten droom gewekt, ik meende dat vrome deugd en hemelsche zin alle Christenen, gelijk Caelestius onzen weldoener, versierden.”

„En dacht u eene verbroedering van hemelsche menschen,” antwoordde de Romeinin, door deze vleiende wending zich verontschuldigende.

„Niet zóó, niet zóó,” riep Caelestius uit. „O, spaar die wreede woorden; — ik verdien medelijden, geen lof. Zie in mij een zondigen, zeer zondigen mensch. De edele wijn verliest zijn geest in het onreine vaatwerk. Geloof mij, waar ik u onderwijs en vermaan, leer ik meest mijzelf, beschuldig ik meest mijzelf. Acht dat onderwijs mij niet ten roem; want met den goddelijken Paulus moet ik het *wee* over mij uitroepen, indien ik het Evangelie niet verkondigde. Bewijst Gode en Christus uwe dankbaarheid, en wilt gij mij tevens weldadig zijn, — zoo bidt, bidt dan veel voor mij!”

Door zijne nederigheid diep geroerd, beloofden de vrouwen zijnen wensch, als het bepaaldste gebod, te eerbiedigen. „Maar”, vraagde Marcella, „ik bid u, schets ons het waar karakter van de volgelingen des Heeren. De aantijgingen van mijn volk hebben hen grievend miskend.”

„En wanneer werd onze leer het niet?” antwoordde Caelestius. „Ten allen tijde was zulks haar lot, en wat het grievendste is, door vele harer belijders. Tacitus, de geschiedschrijver, noemde onze goddienst eene verderfelijke dweeperij. Ach! hij kende ons evenmin als Judea's bewoners, welke hij als vuige afgodendienaars schildert. Zijn vooroordeel werd de blinddoek van het beschaafde Heidendom: zelfs de rechtvaardige Plinius beschuldigt ons van hardnekkig en verregaand bijgeloof. Voorwaar, de Christenen van zijn tijd verdienden bijna evenmin

die blaam, als de goddelijke leer zelve: vroom, kuisch, menschlievend en nederig als zij waren, was de beschuldiging van Godverzaking, bloedschande en moord even onrechtvaardig als het veroordeelen onzer godsdienst, omdat zij nieuw is.”

„Vergun mij hier,” sprak Marcella, „eene aanmerking, ik weet, gij zult dezelve oplossen. Wordt door deze nieuwhed aan de godsdienst mijner voorvaderen niet zekere voorrang en eerwaardigheid gegeven? In waarheid, het was mij eene verhevene gedachte, de godsdienst, in de geboorte der wereld, geloofd of door goedgunstige Godheden geopenbaard, uit te oefenen, en, zonder ons eenig gevoelen over die Goden aan te matigen, op voorvaderlijke wijze, het outer te ontsteken.”

„Ik weet dat uwe verlichtere kennis dit vooroordeel verwerpt”, antwoordde Caelestius. „Maar ook in de hand des ongeloovigen is dit wapen eene rijkgetooide blinkende speer, wier broosheid reeds bij den eersten aanval den strijd verliezen doet. Immers de moederlijke boezem is slechts voor de teederste, het beuzelende spel voor de ontluikende jeugd geschikt; aan beide moesten wij ons door ons geheele leven houden, indien men niet gevoelde, dat zulks met de ontwikkeling des lichaams in weerspraak ligt. En deze ontwikkeling, veredeling en verheffing zou men aan den geest weigeren? Niemand zal ontkennen, dat Plato grondiger en verhevener dan Thales, de eerste der wijsgeeren, dacht; niemand zal, na de voortgerukte geestontwikkeling, tot het leven der oude Pelasgen terug willen keeren, en het maatschappelijk en beschaafde samenleven voor hol en bergkloof verwisselen. Onvermijdelijke zaken, wanneer men aan het oude immer den voorrang toekent. Men verwijte ons alzoo de nieuwhed onzer godsdienst niet, maar spore de oorzaken na, waarom wij de oude verwerpen; terwijl derzelve aanhangers zelve een deel daarvan met geheel andere inzichten veranderen, en vreemde afgoderij voor de vroegere plaats doen maken. Zeg mij, herkent gij in het volksgeloof van uwen tijd de godsdienst van Numa Pompilius?”

„Gij hebt aan mijne verwachting voldaan,” zeide Marcella, „ik bid u, ga voort met ons de volgelingen van onzen Heer te schilderen.”

„Door alle tijden heen was het lot der ware Christenen dat van hunnen Heer; gelijk Hij, werden zij miskend, omdat men

Hem miskende. Dewijl zij aan de heidensche feestvermaken geen deel konden nemen, dichte men hun haat tegen het schoone en goede toe, en toch wekt onze godsdienst, meer dan elke andere, tot beider beoefening; terwijl men aanving hun de burgerlijke rechten te weigeren, kreet men de Christenen voor slechte burgers uit; tevergeefs gehoorzaamden zij alle rechtvaardige bevelen, tevergeefs baden zij voor het heil van den staat en hielpen denzelven verdedigen; — zij weigeren den mensch te geven wat Godes is. — Zie hier der Christenen misdaad, en het edelst bewijs hunner deugd en godsvrucht.”

„Men noemt onze godsdienst de voedstermoeder van domheid en lichtgeloovigheid, maar weet niet, dat Paulus *wijsheid* en *kennis* als de edelste Godsgeschenken huldigt. Onnoozele vrouwen en kinderen, beschuldigt men ons, door dweepende wartaal te misleiden, en nimmer ontrok zich een onzer aan den redestrijd met de *in dwaze wijsheid* volleerde wijsgeeren. Onze broederlijke liefde en het hemelijke onzer nachtelijke bijeenkomsten, waartoe de verdrukking dwong, gaven aanleiding tot de schandelijkste verdenkingen tegen onze zedelijkheid. Dergelijke beweegredenen doen ons door de beschaafden bespotten, terwijl de gemeene hoop ons veracht. Ach! konden de Christenen zich voor hun hart en geweten zoo geheel vrijspreken, als zij zich tegen dergelijke aantijgingen rechtvaardigen!” Caelestius zweeg en loosde eenen diepen zucht.

„Helaas!” ging hij voort, „het Christendom is dat van vroegere dagen niet meer. Niet allen, die zich naar *den naam* Christus noemen, *staan thans af van ongerchtigheid*. Eertijds was men Christen, thans noemt men zich zoo. De Christenjongeling, die, van leliën en rozen omringd, met zijden koorden op eene donzen peluw gebonden, de verlokkingen der weelderigste wulpsheid teleurstelde, door zich de tong af te bijten, en door het wreedste lijden de verzoeking wist te bestrijden, vindt nog velen, die hem bewonderen, weinigen, die hem zouden navolgen. De Christenvrouwen kleeden zich niet meer, volgens den raad van den Afrikaansche kerkvader, *met de zijde van eerbaarheid, en het zachte kleed der godsvrucht en het purper van den onschuld-blos*. Pracht en praalzucht vervult hare harten. Het lichaam, niet de ziel wordt opgetooid. Vele

bieden zich tot martelaren, maar niet in dien zin als Poly-carpus, welke ten koste van zijn leven den Heer getrouw bleef, die hem zeven en tachtig jaren nabij was geweest. Uit ijdelen hoogmoed hebben sommigen den dood gezocht, dewijl het leven hun walgde en de martelkroon hunnen naam op aller tong zou doen zweven. Zij namen den schijn aan als versmaadden zij de wereld, en toch bedoelde hun sterven niets dan de huldigende bewondering van die wereld in te oogsten. Tegen God vergrepen zij zich!” —

„Gelijk hun zedelijk karakter verbasterd is, zoo is ook de kerkleer dat eenvoudig, zacht verheven, grootsch en hemelsch stelsel niet meer, hetwelk de Zaligmaker, zijne leerlingen en de Apostolische vaders predikten: menschelijke machtspreuken, valsche wijsbegeerte, aardse begrippen en nietige beuzelgeest heeft men er ondergemengd; terecht worden vele Christenen derhalve beschuldigd; maar men beschuldige hen, dat zij *Christenen* heeten en dien naam onwaardig zijn.”

„Zie hier een gedeelte der tegenwoordige belijders van onzen Heiland geschilderd, want velen zijn den Heiland nog getrouw gebleven en heerlijke lofredenen op zijne leer.

„Heugelijk is mij dit denkbeeld;” sprak Marcella, „waartoe toch zou ik het onaangename der gedachte ontveinzen, eene godsdienst te belijden, die van buiten veracht en door de belijders niet vereerd wordt?”

„Tot dergelijke denkwijze wordt door de verbasterde Christenen al te veel aanleiding gegeven,” hernam Caelestius, „en echter zijn uwe woorden niet verstandig. Weet, dat gij bij uwe belijdenis, u onverdeeld aan uwen goddelijken Heer verbinden moet, doch waar gij Hem tot Heer kiest, hart en verstand, geenerlei invloed van buiten, die keuze leiden moet. Kies Hem tot Heer, en al waren er dan weinigen op aarde uwe broeders — *de wereld haat de waarheid* — velen zullen dan boven de gestarnten nauw aan u verwant zijn, velen in aanbeddende verrukking juichen, in het uur, waarin gij u aan Christus toewijdt; velen zijn u voorgegaan naar den hemel! Daarom zeg en bid ik het u: leef van de wereld gescheiden, met Christus vereenigd, heilige gemeenschap wacht u dan eenmaal met de heerscharen der geloovigen, die bij en in en met onzen Heer in eeuwige zaligheid één zijn!”

VEERTIENDE HOOFDSTUK

Zoo ging het godsdienstig onderwijs der beide vrouwen, gedurende een jaarkring, dikwijls afgebroken, maar echter onverstoord voort. Caelestius vond in Hermingard de teedergevoeligste en verstandigste leerlinge; de gesprekken met Marcella kenmerkten zich doorgaans door scherpzinnigheid en oprechte begeerte om overtuigd te worden, maar somtijds ook schemerden er sporen van ingeworteld vooroordeel en gehechtheid aan haar volksgeloof door. Toen eindelijk de tijd wederom naderde, wanneer de Christenwereld het feest der opstanding van den Zaligmaker pleegt te vieren, achtte hij haar genoeg van de waarheden der Christelijke godsdienst doordrongen, om door den doop tot de kerk van Christus gewijd te worden. Hij gaf zulks aan Hermingard en hare vriendin te kennen, die nu vol geloof, hoop en liefde den dag tegemoet zagen, welken Caelestius voor deze plechtigheid bestemd had.

Hij kwam die gewichtige dag: in de ernstigste stemming begaf de Bataafsche maagd, door Marcella begeleid, zich naar het verblijf van den waardigen grijsaard. De middag was reeds voorbij en haastig traden de vrouwen voort, want hoe zalig het haar in het hart was, toch werd haar de boezem van angstige vrees beklemd, in deze oogenblikken ontdekt te zullen worden, en steeds vermeerderde die schroom, toen, bij het voorbijgaan der woningen van Thiedrics onderhoorigen, grijsaards, vrouwen en meisjes de oogen op hunne gebiedster gevestigd hielden, elkander heimelijk toefluisterden, en haar met meer dan gewonen nadruk groeteden. Maar het waren geene verraderlijke woorden, die zij elkander toevoegden, het was de onwillekeurige betuiging: „Wat is zij schoon!” en voorwaar, ook op het uiterlijk van Hermingard werkte het Christendom den weldadigsten invloed uit. Die idealische reinheid, die onbeschrijfelijke heiligheid, welke men, in de afbeeldsels der Heiligen, gedrongen wordt te bewonderen, maar die men in Heidensche godinnen en nimfen, al maalt de begaafdeste kunstenaar dezelve, tevergeefs zou zoeken, veredelde ook op dien dag het gelaat der edele maagd. Nimmer was zij schooner, en echter werkte hiertoe geen kleederpracht, geen versiersel,

geen tooi mede. Zij had zich in eenen langen witten mantel gehuld, het kleed van dezelfde kleur bedekte zediglijk den reinen maagdeboezem; in breede golven vielen de bruine lokken statelijk langs hals en schouderen; toen Marcella haar aanzag, ontving zij het eerst een helder denkbeeld van de gestalte dier verhevene wezens, welke, als gediensdige geesten, den troon der Godheid omringen, en onwillekeurig riep zij uit: „Neen, bij den hemel, er bestaat geene waarachtige schoonheid dan in vrome deugd!”

Toen zij met het kleine vaartuig snel over den Rijn staken, zagen zij op eenigen afstand eene andere boot naderen. „De Hemel zij met ons: Welf!” riep Hermingard hevig ontroerd uit; haastiger kliefde hare roeiriem den stroom, en zich vleierende niet ontdekt te zijn, sprong zij, nog op eenigen afstand van den oever, aan land, en sloop met Marcella in de heesterstruiken.

Caelestius verbeidde zijne leerlingen reeds met ongeduld. Hartelijk en diep getroffen omhelsde hij haar, toen zij zijne verblijfplaats bereikt hadden. „Ook deze genade, Heere!” sprak hij, „groot is Uwe goedertierenheid! Gij zijt de God der barmhartigheid!” Nu ving hij een belangrijk gesprek met de beide geloovigen aan. In de eerste plaats bepaalde hij haar bij die gedenkwaardige bondswaarden, waarmede de Heiland, gereed de aarde te verlaten, zijne leer en beloften besloot: *die in mij geloofd zal hebben en gedoopt zal zijn, zal zalig worden*. Met hoogen ernst, verhevenen ijver en mannelijke welsprekendheid herinnerde hij haar wederom al het troostrijke, gewichtige, waarachtige en heerlijke, hetwelk deze belofte des scheidenden Heiland bevat.

Nu ging men tot de eigenlijke plechtigheid over: de armen om elkanders hals geslagen, traden de vrouwen naar de kleine beek; Timotheus geleidde zijn blinden voedstervader derwaarts. Nog eens stelde Caelestius aan de doopelingen levendig al de gewichtvolle verplichtingen voor, die zij, in dezen ure, op zich zouden nemen, en vraagde het haar ernstig af, of zij zich, onder het oog des Alwetenden, plechtiglijk voornamen, het beledene onwankelbaar vasttehouden; en toen nu de vrouwen, van heilige aandoening vervuld, haar toestemmend ja geantwoord hadden, toen zij, tot de enkelen in het water gedaald

waren en het gebogene hoofd ten westen gekeerd, tranen van ootmoed storteden, toen richtte Caelestius zich plechtstatig op, doopte de hand in het vaatwerk, hetwelk Timotheus hem aanbood; driemaal sprenkelde hij het water op hare lokken, en driemaal schitterden de heldere droppen, als zacht vonkelende parelen, terwijl de grijsaard de wijdingswoorden, in den gewonen vorm, uitsprak. Op hetzelfde oogenblik verlichtte een flauw weerlicht de lucht, langzaam en statig rolde in 't verschiet de donder en loste zich in het dof weergalmen van talrijke echo's op. De boomen ruischten en toch bewoog geen ademtucht van den wind het gebladerte. Godsdienstige huivering, als omzweefde hen de Godheid, vervulde aller boezem. Onbewegelijk hielden de gedoopten elkander omarmd. Zegenend spreidde Caelestius zijne handen over haar uit. Timotheus was op de knieën gezonken, geen hunner die niet bad: dat was een oogenblik van zaligheid.

„Ach God!” sprak de grijsaard eindelijk, „hoe statig en heerlijk rolt daar de donder uwer majesteit door de zalen des uitpansels! Zoet en heilig gevoel, aanbeddende en vrome reinheidszin vervult onzen boezem, o, dat die zielsstemming in krachtigen gloed en jeugdig leven blijve voortduren! Genadige Hemelvader, schenk gij der geloovigen kracht tot willen, maar ook sterkte tot handelen, nu en immer tot handelen.”

In de gelukkigste stemming keerde men naar het verblijf van Caelestius terug; deze alleen was van minder blijmoedigen weedom vervuld; diepen indruk scheen de plechtigheid, welke hen nog wachtte, de viering des Heiligen avondmaals, op hem te maken. Het onweder naderde intusschen vast meer en meer; van alle kanten pakten zich zwarte wolken tezamen; elk oogenblik werd de lucht door het weerlicht in hellen glans gezet, en men zag zich derhalve genoodzaakt, onder het dak van den grijsaard, tegen de dreigende bui beschutting te zoeken.

Hermingard en Marcella plaatsten zich nu aan den ruwen eikenstam, welke tot tafel verstrekte. Timotheus geleidde zijnen voedstervader naar eenen zetel, tegenover de vrouwen, en bracht op de met helder lijnwaad, een weefsel van Hermingard's bedrevene hand, overspreide tafel, een houten kroes en een korfje brood; daarna ging hij ter linkerzijde van den grijsaard staan en leide de gewijde rol voor zich neder.

„De Heere zij met ulieden!” begon Caelestius thans en bad, toen de vrouwen op het voorbeeld van Timotheus, „en met uwen geest!” geantwoord hadden, het gebed des Heeren met statelijken ernst; fluisterend stamelden de vrouwen zijne woorden na, en bekrachtigden met diep gevoel zijn *amen*.

„Lees thans, mijn geliefde zoon!” ging Caelestius voort, „het gewijd verhaal van de instelling dezer heilige plechtigheid, en gij, Geliefden! denkt daarbij aan des Heeren lijden en smadelijken dood, dankt Hem, en aanbidt Zijne heerlijkheid en verbindt u op nieuw om, door geloof en liefde, uwe dankbaarheid te toonen; smaakt en ziet, dat de Heer goed is!”

Timotheus vulde den houten kroes met eenig wijn, mengde er water onder, zette denzelfden voor den grijsaard neder en opende den broodkorf; Caelestius brak het brood, terwijl zijn pleegzoon het verhaal der eerste nachtmaalsviering voorlas, gelijk hetzelfde bij Lucas gevonden wordt; daarna ging de knaap voort met het lezen van den 103den Psalm, een door Caelestius geliefkoosd lied, hetwelk daarenboven bij deze plechtigheid, bij de eerste Christenkerk, in algemeen gebruik was. Ondertusschen reikte de grijsaard, na brood en wijn gezegend te hebben, beide de geloovigen toe; sprak haar daarna nog eens hartelijk aan en besloot biddende en dankende de plechtigheid, die met eenen kus, het zegel des gebeds, eindigde.

Het onweder was ondertusschen hevig begonnen te woeden; bliksemstralen doorkruisten de zwarte lucht en verlichtten het verduisterd woud, op eene schrikwekkende wijze; de grond daverde van de ontzagelijke donderslagen en vreeselijk was de stilte, die, bij derzelver wegsterven, een oogenblik heerschte, om door den stormwind opgevolgd te worden, die wild door de toppen van het hoog geboomte joeg en de bui nog steeds nader aan scheen te stuwen. Eindelijk vielen er groote druppels, weldra kletterde een plasregen neder en verminderde het geweld van de bui; van oogenblik tot oogenblik vertoonde het luchtruim wel is waar nog een boogwelfsel van louter vuur, maar het vlamvend rood van bliksemstralen werd allengskens zwakker; eindelijk vertoonde zich het weerlicht slechts flauw, een frissche wind waaide verkoelend door de lucht en dreef de zwarte bui af; het was — opdat wij ons van de aanmerking eens verdienstelijken schrijvers bedienen —

als wilde de hemel zeggen: „Ik heb u de majesteit van mijnen donder en orkaan doen hooren, ziet thans ook den glans van mijnen vrede! —” Spoedig waren de dikke wolken van den hemel gevaagd; het werd schoon weder en statig glansde de maan, omringd van glinsterende gestarnten, aan den donker blauwen hemelboog; niets herinnerde meer de woeste onweersvlaag, toen Hermingard en Marcella de terugreis ondernamen. Alleen de weg, welke, door den hevigen plasregen, moeielijk gangbaar geworden was, droeg nog kenmerken van het woeden der natuurkrachten. Gaarne hadden de vrouwen haren tocht tot den volgenden morgen verschoven, maar daar zij vreesden, door den Usipeter bespied te worden, zou zulks te roekeloos geweest zijn.

Hermingard nam derhalve afscheid van Caelestius; alle waren bij dit vaarwel zonderling te moede; angstige voorgevoelens beklemden hunnen boezem, en met eene onbeschrijflijke gewaarwording bad de grijsaard, haar bij den afscheidskus in de armen sluitende: „*Heilige Vader, bewaar ze in uwen naam!* —

Langer dan gewoonlijk duurde hare terugtocht; eindelijk bereikte men den Rijnover, maar, wie beschrijft den schrik en de ontzetting der vrouwen? Het kleine vaartuig werd niet op de gewone plek gevonden. Welf — niets gaf haar grond dit te mogen betwijfelen — de verbitterde Welf had haar ontdekt; gedurende den nacht zouden zij aan deze zijde moeten toeven, om zich morgen verraden en wellicht voor altijd van de gelegenheid verstoken te zien, om Caelestius te mogen bezoeken.

„Laat ons terugkeeren, wij zijn ontdekt,” sprak Hermingard, „terug, terug, Marcella! naar Caelestius, opdat hij wete, welk gevaar ons boven het hoofd zweeft en Timotheus den eikenstam wegneme, die, over het moeras, gemeenschap met het dieper gedeelte van het woud heeft. En dan — God wil ons beproeven! — dan ons moedig tot den strijd bereid. Gij weifelt immers niet, Marcella? — Caelestius blijft ons dierbaar; de godsdienst, die wij heden beleden, bij elk lotgeval heilig!”

„Ik ben eene Romeinin, jonkvrouw!” antwoordde Marcella.

fier, „Arria's landgenootte vreest den dood voor geliefden niet. Vroeger heb ik getoond het sterven met mijn zoon niet te duchten, thans schroom ik het niet voor mijn God! Het zal mij in de doodsure wèl zijn.”

„Vergeef mij, Marcella!” antwoordde Hermingard, „eigenlievend matigde ik mij eenige meerdere zielskracht aan. Neen, gij zult evenmin voor onzen Heer smaad en vervolging vreezen. Maar moet ik mij beschuldigen, Marcella? — mijn hart brandt in mij om, aan den Zaligmaker verbonden, der wereld het hoofd te bieden, in dien strijd zal ik mij zalig gevoelen. Zalig, nameloos zalig en toch niet met het denkbeeld van aardschen roem of blinkende naamglorie, neen, maar in het uitzicht op de onverwelkelijke kroon der overwinning, welke het rijk van Christus den vervolgden belooft.”

„God is met ons!” riep Marcella verrast uit, „een vaartuig nadert. Ziet gij ginds, die donkere gestalte op de zwarte golven zweven? — Hoort gij het ruischen van den golfslag?”

„Veellicht is het Welf!” zeide Hermingard zonder in hare vreugde te deelen.

„God zij geloofd!” hernam Marcella, „de Hemel beschikt ons iets beters. Ik herken eene vrouwelijke gedaante. Veellicht zijn wij door den Bard niet ontdekt, mogelijk voert eene uwer vrouwen het vaartuig herwaarts, hetwelk wij verzuimden vast te maken, en dat alzoo door de onstuimige golven afgedreven werd.”

Het kleine vaartuig was middelerwijl geland; de bestuurster wenkte haar te naderen. Kom herwaarts, herwaarts, gebiedster!” klonk hare stem, „u wil ik redden, u zal ik redden, anderen mocht ik niet redden, wee mij!”

„Gisela!” riepen de beide vrouwen uit.

„Nadert!” herhaalde deze ongelukkige, „nader, jonkvrouw Hermingard! nader Marcella! Gij zijt het immers, ja, ja gij zijt het! Thans drijven geene nachtgeesten heur spel meer met mij. Hu! hu!”

„Wij zijn het, Gisela! voer ons naar onze terpen, ongelukkig kind! Hermingard en Marcella smeeken het u.”

„Zij moeten het gebieden,” antwoordde Gisela, „ach betreedt, betreedt het vaartuig. „O! ik wachtte u reeds zeer lang.”

De vrouwen daalden in de boot; sidderende gevoelde zij

zich in de nabijheid van het wezen, hetwelk sinds den vreeselijken offernacht, in sombere aan waanzin grenzende droefheid, ieder vermeden had; zij was uit de dienst van Hermingard ontslagen geworden, en leefde sinds een geruimen tijd afgezonderd van al de overige bewoners der Eikenterpen, zonder, door weefgetouw en wolzifting, gewichtige diensten te bewijzen.

„Gij bemint den nacht, gebiedster!” zeide zij, den roeispaan in het water slaande, „o, dan zwerf ik ook gaarne, zeer gaande om. Het duister is vertrouwelijk. De vleugelen des nachts omschaduwden goede daden, die geen menschetong vermelden moet. Daarom is het zwart des middernachts u waard en dier, gebiedster! daarom bemint gij hetzelve, Marcella! O, ik weet het, gij doolt gerust en vreedzaam in het duister; vaak zag ik u langs dezen weg, voor het dagen van den morgen, of in de donkere uren van den nacht; ik wist dat gij heden de Eikenterpen verlaten en den stroom achter u gelaten hadt; en toch lag, vóór dat gij terugkeerdet, het vaartuig reeds aan deze zijde: de woede van den dondergod had het herwaarts gestuwd. Ik zeg het u en onthoud mijn woord: het is een onheilspellend teeken.”

Terwijl Gisela nog sprak, had het vaartuig den oever bereikt. „Deel niemand onzen overtocht mede, arme Gisela!” zeide Hermingard. „Gij zoudt mij kunnen verraden.”

„U verraden,” sprak zij, in gedachten verzinkende, „geen trouwe lijfeigene kan de edele Hermingard verraden. Wee! wee! wee! die het bestond!”

Zij liep met snelle schreden naar hare woning, terwijl de Christinnen, in stede van den gewonen weg in te slaan, langs den korteren, door het offerbosch besloten te trekken. Huiverende betraden zij den door het ruwe bijgeloof heilig verklaarden grond, welken men slechts onder het priesterlijk geleide placht te bezoeken. Voor zeer korten tijd, tenminste na het onweder, scheen er geofferd te zijn; immers op het outer gloeiden nog eenige kolen en wierpen een onzekeren gloed op de nabij zijnde voorwerpen. Hevig klopte Hermingard het hart, toen zij de plaats betrad, door hare voorvaderen aan een geloof gewijd, hetwelk zij dezen nacht afgezworen had. Met de oogen ter aarde gericht, ging zij voort, zonder een woord met Marcella te wisselen; bij het afscheid kuste

zij hare vriendin, maar bewaarde een ernstig stilzwijgen.

De slavinnen, die bij uitsluiting aan hare dienst onderworpen waren, sliepen reeds rustig, aan het lager gedeelte van het verhevene rustbed. Zij waren de nachtelijke tochten van hare gebiedster gewoon, zonder derzelver doel te kennen; Hermingard had haar verboden naar de reden te vragen, en de bescheidene maagden wachtten zich wel, door één woord, het geheim dier tochten aan anderen uit te doen leken; hare meesteres te verraden was een denkbeeld, hetwelk in het trouwe Batavische hart nimmer opkwam.

Na zich in de nachtelijke bede nog eenmaal Gode bevolen te hebben, schikte Hermingard zich op hare legerstede, en wachtte den slaap, door welken zij echter wanhoopte in dezen nacht gestreeld te zullen worden. Maar de goede engel van den nacht was haar gunstig; spoedig verkondigde hare ge-regelde ademhaling, de rust van hare gansche gestalte en het zacht rijzen en dalen van den maagdelijken boezem, op welken de donkere haarlok neerhing, dat

de zachte tooverbalsem

Der natuur op haar was uitgegoten.

Weldra huwde zich een droom aan haren slaap; maar het was geen zachte en vriendelijke: het samentrekken van hare wenkbrauwen, het hoekige vaneenscheiden der lippen en de meer onrustige bewegingen van den boezem toonden dit. Een vreeselijk droomverschijnsel schokte hare, op dien dag door zoo talrijke aandoeningen geschokte ziel. Zij meende in het offerbosch verplaatst te zijn; zwarte nacht en een akelig duister heerschten aldaar; grijze vormlooze schimmen waarden, met dreigende gebaarden, rondom het outer; om derzelver kruinen schemerden dwaallichtvlammen; grimmig wenkten zij de jeugdige Christinne. Hermingard gevoelde zich, in weerwil van den maagdelijken schroom, sterk genoeg om het voornemen te volvoeren, hetwelk haar naar het gewijde woud had doen gaan; zij naderde om het outer en de heilige zaken te vernietigen. Maar de geestenmacht verzette er zich woedend tegen. Zij wierpen met bloedroode vlammen, teneinde haar het voorttreden te beletten. Hooger macht scheen Hermingard te beschermen, want sissende verdoofden de vlammen aan

hare voeten. Toen klemden zich al de geesten om het altaar en hieven een akelig gekerm aan; het gillen van weerwolven beantwoordde hetzelfde van alle zijden. Terstond verhief zich een vliegende storm; als vederen vlogen de eikenkruinen door de lucht; een hol geluid, dat des donders gelijk, loeide door het woud, en op hetzelfde oogenblik verscheen eene zwarte nevelgestalte, op een donker strijdros gezeten. Eerbiedig weken de geesten terug en wuifden als in zegepraal. De ruiter plaatste zich voor het outer; in de linkerhand blaakte eene fakkel, de rechter zwaaide een bloedig zwaard. Hermingard schroomde niet; bad tot God en drong moedig op het altaar aan; toen zwaaide de gestalte met de fakkel voorbij zijn gelaat. — Hermingard herkende Siegbert. Hij wees met plechtig gebaar op zijne borst: een roode bloedstroom gudste uit dezelve langs den grond; zijne ernstige gebaarden en wilde gelaats-trekken dreigden; met de punt van zijn zwaard hield hij haar een gewijden eikenkrans voor, als wilde hij der afvallige daar-door vrees en eerbied inboezemen, maar moedig greep Hermingard denzelven en vertrapte dien, den eenigen waren God lovende; toen barstte op eens een hevige donder los, vreeselijk rolde Thor's wagen door de zwarte lucht, en woest zvierde de God zich de vurige pijlen over het hoofd; maar plotseling werd zijn bliksem door vuriger stralen gedooft; een brullende stormwind deed de boomen kraken, de aarde spleet vaneen. Siegbert en al de spookgestalten werden er door verzwolgen. Knappende hemellichten regenden neder, — een schouwspel, gelijk de tijden van Julius Caesar opgeleverd zouden hebben — zij bedekten de plaats, waar de spooksels gezwierd hadden. Hermingard was hevig verschrikt, maar liet niet af te bidden, toen veranderde het woeden der natuur plotseling in eene statige stilte... de hemel opende zich: — een heerlijke lichtglans, zacht als die der maan en majestueus als het zonnevuur, verspreidde zich rondom de jonkvrouw. Tallooze engelen daalden langs dien lichtstroom, uit het azuren gewelf, bij Hermingard neder. Zij hoorde zachte, verheven jubelende rijen; een gewiekte jongeling van bovenaardsche schoonheid, reikte haar de hand, „*Wie volhardt tot den einde zal zalig worden.* De Heer heeft het gezegd, *Zijn woord is eeuwige waarheid!*” Zoo klonk het vriendelijk van des Hemelbode's

lippen, en in hetzelfde oogenblik ontvoerde hij haar aan de aarde, naar de bron des eeuwigen lichts. „Heilig, heilig, heilig!” juichten de engelen en volgden in statelijken optocht. Hermingard gevoelde zich in de reine velden des ongeschapenen lichts, het verblijf der zaligen, verplaatst. Onafzienbare rijen van geloovige hemellingen lagen, in smetteloos witte gewaden met gouden riemen, nedergekniel; met de handen op de borst gevouwen en nedergebogene hoofden, lagen zij in heilige verrukking verzonken; eene heerlijke gestalte zweefde vol majesteit en heerlijkheid door de rijen heen, en hief een glanzenden beker omhoog; toen richteden zich allen op. „Halleluja, amen, amen, amen!” was de eenparige jubeltoon; toen ruischte er een zachte wind en Gods engelen omvleugelden zich het hoofd, hunne wieken deden den aether van verhevene toonen ruischen, statig scheidden de wolken zich van een; eerbiedige stilte heerschte in den hemel: want de ongeziene Godheid werd voor de onsterfelijken zichtbaar. „Heilig, heilig, heilig” hoorde Hermingard het nog galmen, maar niets zag zij meer: het was alsof die tonen haar nog in de ooren klonken en echter — zij was ontwaakt. — In den slaap had zij geweend.

VIJFTIENDE HOOFDSTUK.

Hermingard's vrees voor ontdekking scheen geheel hersenschimmig; den volgenden morgen immers ontmoette Welf haar zonder eenige meêbewustigheid aan haren tocht te verraden. Spoedig bemerkte de jonkvrouw echter dat hij haar niet uit het oog verloor, en toen zij, op den Rijnterp gezeten, eenig vlas uitzocht, zag zij Welf op weinig afstands; hij bespiedde haar. De aanvankelijk verminderde onrust werd bij deze omstandigheden opnieuw opgewekt en angstig voor den grijsaard bezorgd, welken zij meer dan zich zelve beminde, raadpleegde zij met hare vriendin, welke de beste wijze mocht zijn, om hem tegen eenig mogelijk leed te behoeden. Marcella meende, dat men Caelestius met overvloedigen leeftocht moest voorzien, en om zijner veiligheid wille, gedurende eenige dagen de Eikenterpen niet verlaten: zij wilde voorts Timotheus raden den boomstam weg te nemen welke de gemeenschap met het

verblijf van den grijsaard daarstelde. Dit plan goedgekeurd zijnde, besloten de vrouwen verder, dat Hermingard, tegen den avond, den Rijn over zoude trekken, en aldaar met den jachtspriet rondwalen; de spiedende Welf zou haar voorzeker volgen, en deze aldus verschalkt zijnde, kon Marcella zich onopgemerkt naar Caelestius begeven.

Met zorgende en liefdevolle mildheid maakten zij nu eenen korf met aangenaam verzuurde melk, vetten zuivel, wilde peren, pruimen, noten en gerstenbrood gereed, en ten bepaalden tijde begaf Hermingard zich op weg. Hoe beleidvol de Bard haar volgde, de jonkvrouw ontdekte hem toch; zij ontveinsde dit echter en doolde, schijnbaar gerust, door het woeste woud rond. Na tot het vallen van den avond, den Bard op deze wijze verstrikt te hebben keerde de jonkvrouw huiswaarts; heimelijk wierp zij een' blik in Marcella's woning: hare vriendin scheen reeds vertrokken en hartelijk juichte Hermingard in de onschuldige list.

Winfried zat voor zijne woning, toen Hermingard dezelve voorbij trad. Zijne gade zat aan zijne zijde, en het bevallig schouwspel, dat de gelukkige ouders opleverden, boeide hare schreden; haar zacht en warm gevoel werd gestreeld door den aanblik van deze lieden, wier grove en forsche gelaats-trekken in deze oogenblikken meer bevalligheid hadden door de uitdrukking van ouderlijk genoegen, bij het gadeslaan van het mollig en welgemaakte knaapje, hetwelk, voor hunne voeten, in het schiid des vaders wiegde. Vertrouwelijk lag de breede hand des krijgsmans op den gevulden schouder zijner echtgenoot, liefdevol hield hij het hoofd naar den boezem der gade gebogen; ook hem, gelijk Tasso's oorlogsmans, verteederde

De tooverzoete naam van vader en gemaal,
Als 't lenig honigwas, de borst van hecht metaal.

Met eerbied stonden de onderdanige lieden bij het naderen van hare gebiedster op, maar vriendelijk en minzaam begroette deze hen en sloeg welgevallig hunnen telg gade, op wiens frissche lippen zij een' kus drukte.

„Draagt hij den naam zijns wakkeren vaders, Winfried!”
vraagde zij.

„Ik was in den krijg”, antwoordde de Batavier, „toen mij de jongen gebaard werd; eens droomde ik van het kind, hetwelk mijne gade onder het hart droeg: ik geleidde hem in den slag, zag hem reeds voor den edelen Siegbert, onzen Heer, strijden en met ons de oude onafhankelijkheid herwinnen. Die droom loog schandelijk! De knaap werd mij geboren, maar nimmer zal hij voor Heer Siegbert de oorlogskans wagen. De dappere krijgsghebieder zit reeds in Walhalla aan. Toen ik terugkeerde, vraagde ik aan mijne Goedelijne, welken naam zij den knaap zou geven? „Welf!” antwoordde zij. Maar ik zeide: Neen Goedelijne! Siegbert zal zijn naam zijn, opdat hem steeds dapperheid en volharding herinnerd worde, en hij onwrikbare vastheid en burgertrouw na leere jagen.”

„Onbeschaamde!” riep de Usipeter uit, die heimelijk achter hem gestaan had; „Zoo waant gij, dat mijn naam den knaap tot mindere deugd opgewekt zou hebben? Gij vergeet ze dan, de treffelijke geschiedenis des eeuwigen roems van mijnen stam!”

Winfried boog zich verlegen, want de Bard oefende ontzagwekkenden invloed op Thiedric's onderhoorigen.

„Haast zal dat heldenfeit vergeten zijn, gelijk zwaarden-dans en lansenspel!” ging Welf voort. „Met mij sterft mijn geslacht; het verwijfde volk vergeet zijn voorouderlijk bestaan. Maar wat nood! schaterend klinkt onze lof in Walhalla's velden, dáár kent men het geslacht der Usipeters; dáár drinkt Welf, de zeewolf, uit den schédel van den Romeinschen honderdman. Gij, kinderen der laffe verdorvenheid! zijt onwaardig daaraan te gedenken. Gij zult daden der oudheid vergeten, die het kroost des broedermoorders bewondert. Slavernij en vergetelheid dreigt gansch het volk en ook Thiedric's stam. Nergens mag men op een manmoedig nageslacht hopen; de oude heldendeugd sterft met onzen leeftijd. Onze vrouwen . . . , maar Welf zal voor het verledene de toekomst vergeten.”

„Uwe redenen zijn scherp als de winterstorm”, antwoordde Winfried, „zij teisteren mijne borst gelijk de ijsdruppen op het slagveld mij tegenkletsten. Neen, ik zal u niet vergeten, u noch het heldenstuk uwer voorouderen! Na onzen stamvader en vorst Siegbert, is Welf de Usipeetsche zeewolf, de derde

naam, dien mijn zoon uit zal spreken. Maar verhaal ons nog eenmaal die geschiedenis, dikwerf hoorde ik u, maar steeds klinkt het mij heerlijk en schoon, en jaagt mij het bloed met streelende drift door de aderen.”

De Bard door deze toespraak geveleid, leunde op zijne speer en ving het verhaal aan dat wonderen verkondigen zou.

„De geweldige Caesar toonde het overzeesche gewest der blanke Caledoniërs aan zijn volk, opdat deszelfs keurbenden in dat nevelland zouden verschijnen en er verloren gaan, gelijk de bleeke straal der herfstzon over de heuveltoppen sluipt, verdwijnt — en geen spoor achterlaat. Bij de Ongezienien! toen waren de Britten nog een koen volk — Vorstinnendeugd leefde onder hen —” Welf zag Hermingard met een’ hatelijken blik aan en herhaalde: „Vorstinnendeugd leefde onder hen maar bezweek; — met haar hing het volksgeluk verloren. Romeinsche sterkten, afgodentempels en legerplaatsen rezen op den nooit ontwijden grond. De stem der verhevene aanvoerdsters klonk niet meer over het slagveld; het rinkelen der slavenketen verving die grootsche tonen. In poelen en moerassen zocht men de Caledoniërs om hunne deugd te straffen. Germanië moest beulen leveren; ook mijn geslacht, gewoon het zwaard tegen Rome te voeren, werd gedwongen de breede wateren over te steken, om de braven te bestrijden, wier krijgsdeugd eens bij hen haar voorbeeld vond. Zij gehoorzaamden en zelfs Welf, mijn vrome stamvader, getroostte zich die schande, om daardoor te heerlijker hunne eer te herstellen. Men wilde onze vaders naar de kunst leeren strijden, straks bewezen zij het den snorkenden, dat de natuur hen vormde. De verwatenen vielen onder hunne slagen. De Usipeetsche vrijheidskreet was hun doodlied. „Wraak en vrijheid,” gilden de braven ten afscheidsgroet en wierpen zich in de vaartuigen, zoo juichten zij en straffen de verraderlijke scheepsvoogden. „Wraak en vrijheid!” klonk het verre, zeer verre over de golvenbaan. Reeds had Welf de zeewolf zijne Usipeters uit het gezicht gevoerd; reeds spatten de witte schuimkuiven tegen de stevens der drie schepen, toen de Romein hun grootsch bestaan vernam, en over het heldenstuk verstomde. Welf voerde de zijnen nu over het groene waterveld; langs de stranden der slavenden voerde hij

hen, door branding en klippen. Nooddwang, geen Romeinsche hebzucht en gierigheid dreef hen tot roof, zij zochten buit bij de laffe verwonnelingen, en dikwerf keerden de lichte vaartuigen rijk beladen naar de breede wateren terug; dan schaterde het strand van hun vreugdegejuich, dan ging de beker in joelende vreugde rond, dan viel de teerling en verdeelde rechtvaardig den welkomen buit. Maar er volgde een tijd, en wederom viel de teerling — toen waren de Goden verbitterd — mijn stamvader zuchtte: — de teerling besliste niet meer de gunst, maar de ongunst van het lot. In een zwarten orkaan gezeteld, voer de vergramde Godheid over de zee, en dreef de schepen naar het einde der natuur, waar de brullende storm over de sneeuwkruiden der witte nevelbergen giert. De bodem der zee spleet vaneen, als dreigde hij de dapperen te verzwelgen, dan weder schenen zij in de omnevelde hemellichten geslingerd te worden. Welf de zeewolf zag het met strakke oogen en sidderde niet; maar toen de Godheid het stormkleed afschudde en de grijze schuimhoopen langzaam op het zwarte water dreven; toen het bleeke daglicht de mistwolken dunde, zonder hem de beide vaartuigen zijner lotgenooten te ontdekken, toen het scheepsvolk leeftocht vroeg en de leeftocht ontbrak, toen sloeg Welf's mannenhart aan het vreezen en zag treurig over de zee; stranden noch kusten vertoonden zich; overal een duistere hemel, overal zwarte golven; de verdwaalde zeemeeuw alleen paarde zijn gekrijsch aan het knarsen der roeispanten. Zes nachten en zes dagen doolden zij hongerende rond, het zilte nat sloegen zij gretiger dan den gerstenwijn binnen; moediger dan de Romers in hunne oude legerplaats weêrstonden zij de felle plaag, maar eindelijk reet de honger hen het ingewand van een. IJl, de roodlokkige, sprong woedend in het zwalpende nat en vond er den dood. Alle zouden zijn voorbeeld volgen. Toen hief Welf de zeewolf den teerling omhoog. „Men mocht loten”, gebod hij, „en hij wien het lot aanwees, zou zijn lichaam den gezellen ten spijsze wijden.” Juichende stemden allen in zijn besluit, en noemden hem den raadzamen. Toen wierp hij zelf eerst den teerling, daarna een ander en wederom een en een vierde, en Thiethelm, des zeewolf's zoon en allen. Het lot had beslist; wie het getroffen had? vraagde men niet, want Thiethelm stootte zich

het zwaard in de borst. Welf zag het, en zuchtte en morde niet, maar hongerde. Zoo kwamen er dagen aan dagen, elken dag ging de teerling rond, en elken morgen was de beenderhoop op den voorsteeven grooter. Eindelijk voerde een gunstige wind hen in de ruime zee, naar het kroost van Mann, den verhevenen Godentelg, God Tuisco's zoon. Zij strandden bij de met haarbossen versierde Sueven; zij strandden om feest te vieren: de priester voerde den elpenwagen rond, waarop de moederlijke Hertha, voor het oog de menschen onzichtbaar, rond werd geleid. Vriendelijk ontving het volk den zeewolf en zijne gezellen. Wapen en ijzer was door het feest verbannen, maar taaie banden bleven de trouwelozen over, om Welf en zijne braven te knevelen; als gevangenen zouden zij de vreugde van het Godenfeest verhoogen. Diep onder den grond, wierp men mijn stamvader en de zijnen, in een gruwzaam en vreeselijk hol; opeengetast, zouden hier velen gesmoord zijn, zoo niet, bij het verschijnen der treurende maan, zes hunner weggesleept waren. Welf zag hen nimmer weder. Voorwaar, gij moogt het gelooven, zij waren tot het godinnenbad gewijd! Met kloeke list wist Welf de zeewolf zijne lotgezellen te redden, toen de morgennevel verdunde, ploegde zijn vaartuig de zee reeds weder. Nu zwierven zij weder dagen en weken rond, en leefden van den medegesleepten buit, en trotseerden storm en onweder, vijand en belager. Trotsche overmacht vermeersterde den koenen zeewolf en verkocht de vrije en rustige mannen als slaven. Ook voor mijn' stamvader ontving men het schandgeld, maar kort roemde zijn meester op dat bezit: het kostte hem het nietswaardige leven. Welf versloeg hem met een' enkelen vuistslag en keerde naar zijn wijf; hij betreurde den dood van zijnen zoon niet meer, maar verheugde zich over Thiethelm's leven in Walhalla.”

Hier zweeg de laatste nakomeling van den Usipeetschen zeewolf, en wierp eenen doordringenden blik op zijne toehoorders, om in hun oog de opgewondene verrukking te zoeken, die hij door zijn verhaal opgewekt had; hij vond dezelve, maar zonder naar de uitdrukking van die bewondering te wachten, wendde hij zich af en verwijderde zich. Hermingard had hen reeds verlaten.

Marcella bereikte ondertusschen gelukkig het verblijf van Caelestius: zij vond den grijsaard in overdenkende aandacht naar zijnen voedsterling luisterende, die hem uit het dichtstrijkste zedeschrift der gewijde rol, het boek Job voorlas.

„Ik breng u Hermingard's heilbeden over,” sprak zij, „de vrome maagd vreest u te moeten ontwijken, opdat uwe veiligheid gewaarborgd zij. Wij duchten, mijn vader: dat onze tochten ontdekt zijn.”

Toenemende treurigheid bewolkte des grijsaards gelaat. Zijne ijverige, verstandige en Godgewijde leerlinge was hem zoo dierbaar geworden; nimmer was zijne ziel kalmer gestemd, zijn gemoed rustiger, dan wanneer hij zich met haar onderhield, en nu, ach! op het onverwachtst werd hem het toekomstig vooruitzicht op die gelukkige oogenblikken, ontroofd! Diep trof den onvoorbereiden Caelestius deze tijding. „Gods wil geschiede!” zuchtte hij eindelijk, „de Heer zond mij door de edele Hermingard zooveel troost . . . , o, ik had dien hier noodig — en thans wordt zij mij weder ontnomen — dat valt zeer zwaar, nameloos zwaar, maar ik dank er u voor, Vader in den Hemel! —” Het kostte hem veel die woorden te spreken. Diep getroffen zweeg hij eenige oogenblikken.

„Wie heeft ons ontdekt?” vraagde hij eindelijk.

„Welf de Usipeter”, antwoordde Marcella.

Plotseling verspreidde zich een doodelijk bleek over des grijsaards gelaat; eene hevige siddering doortrilde hem; hij boog het hoofd neder en herhaalde dof: „Welf de Usipeter! God is rechtvaardig!”

Zonderling trof Marcella de nadruk, waarmede de Caelestius dat „God is rechtvaardig”, uitsprak.

„Het zij dan zoo!” ging hij kalmer voort. „Mocht het den Heer behagen, dat uwe vrees slechts ijdel ware, of het gevaar door eenige voorzorg ontweken konde worden! maar als er eens geene keuze overbleef tusschen het verachten van uwe godsdienst en van uw aardsche leven, dan heeft mijne Marcella immers geene keuze?”

„Nee, bij den hemel niet!” antwoordde zij. „Ik zeide het der geliefde Hermingard en ik herhaal het u, toen mijn zoon vermoord zou worden, had ik eenen afkeer van het leven;

sinds ik hem miste, walgde mij het aardsche bestaan, ofschoon ik mijzelve trachtte te misleiden. Gij deedt mij den eenig waren God kennen en mijne levensbestemming inzien, toen berustte ik in den wil der Voorzienigheid en leerde erkennen, dat het goed is te leven, maar ook weet ik, dat het beter is ontbonden te zijn. Zegevierend ga ik den dood tegemoet, die tot een heerlijker bestaan voert.”

„Hermingard ken ik!” sprak Caelestius.

„Zij wenscht de kroon der overwinning,” ging Marcella voort. „Leven en geluk heeft zij in de godsdienst gezocht, de dood zal haar dien triomfkrans toereiken. Zij is bereid, zij heeft geleerd te sterven.”

„Heil u edele zielen!” riep Caelestius in geestvervoering uit. „De dood zal u ten leven leiden. Laf en schandelijk is het, als een onwaardig krijgsman, den kampstrijd moede, het veld te verlaten, of, te zwak om levensrampen te verduren, zich in de onwillige armen des doods te dringen, maar schoon, ondenkbaar schoon mag het heeten, in den strijd voor de waarheid, het aardsche leven te verachten, de prangende boeien als geestelijke parelen te beschouwen, gelaten het marteltuig te zien dreigen, en des te inniger Gods genade over hen te bidden, die baldadig het licht versmaden. Zoo wapen u dan, Marcella! tot dien heerlijken en laatsten strijd. Spreek tot het afgodisch volk van den Eeuwigen en Zijne openbaring; wellicht zult gij de blinden tot het licht voeren. God geve zulks! Maar schuwen en verachten zij dat licht, belagen en vervolgen zij u, volhard, volhard dan moedig en ijverig en ten einde toe; trotseer de vervolging en verblijd u, gelijk de treffelijke Paulus, ten plengoffer voor het geloof te mogen verstrekken; treed den dood tegemoet, hij is u niet verschrikkelijk maar zoet en zaligend. Engelen zullen u aan de grenzen der geestenwereld tegenzweven en tot onzen Heer voeren. Hij wil u liefhebben! eene onvermengde zaligheid zal den aardschen onspoed vervangen. O, Marcella, wanneer gij dan u nog herinnert, dat er een rampenvol aanzijn bestaat, indien gij het niet vergeet, dat er elders ellendigen zijn, indien gij, bij het aanschouwen der eeuwige Zon van rechtvaardigheid, gedenkt, dat er hier wezens ademen, wier oog het zonnelicht — die schemerschaduw der Godheid — niet ziet, o bid,

bid dan dat God mij genadig zij; maar neen, Marcella!” ging hij in geestvervoering voort, „ook ik zal mijnen Heer belijden. Vereend zullen wij de vervolging en de ure des doods tegen gaan, vereend zullen wij sterven, — en als zich dan voor u de hemel opent, en wanneer gij en Hermingard de eeuwige genade voor mij inroept... God! zullen wij dan gescheiden worden?...”

„— Wij gaan dan alle sterven!” riep Timotheus uit, die zich aan Marcella's zijde gedrongen en, met vlammende oogen, de redenen zijns pleegvaders aangehoord had.

„Ach neen! —” hernam Caelestius. „Wijselijk maar toch wreed breekt gij de verrukking af die mij vervoerde; neen, wij mogen niet sterven, Timotheus! ik moet voor u leven; daartoe rust eene heilige verplichting op mij. God roept u nog niet ten strijde. Later zal die ure voor u aanbreken, wij moeten leven, — ik moet lijden.”

„Waarom leven, waarom lijden, mijn vader?” vroeg de opgewonden knaap.

„Vraag mij niets verder,” antwoordde Caelestius, „ik herhaal het u, wij moeten leven. Marcella en Hermingard! onze geliefde zusters in den Heer, is het vergund, dien vereerenden dood te sterven. Van zulk een schoon einde moet ik afzien. Vrees den dood niet, geliefde! waar zij u omsingelen, die het lichaam niet de ziel kunnen dooden, doch zoek hem nergens roekeloos; waar gij elders uitkomst ziet, moogt gij voor dien wenk der Voorzienigheid niet baldadig de oogen sluiten. Waar het biddend opzien tot God u slechts overblijft, daar alleen moogt gij uitroepen: „*Kom haastelijk, Heere Jezus! ja, kom haastelijk!*” En vaarwel nu mijne dochter! God beschikke alles ten beste! Hij is de Heer van leven en dood, de Alwijze en Algoede, zóó heeft hij zich geopenbaard, en vol vertrouwen kunnen wij daarin berusten; nooit is dit geloof gelogenstraft. Ga in vrede, de Heer zal met u zijn! Mijne Hermingard en u, beide zal ik missen; zoete oogenblikken heb ik doorleefd, terwijl ik reeds allen wereldheil vaarwel had gezegd; ik zal God voor het genotene danken! Vaarwel Marcella! breng mijn afscheidsgroet — wilde God het nu zoo — mijnen laatsten afscheidsgroet aan Hermingard. Er is een leven na dit leven...” De grijsaard boog zich ter aarde en bad.

Marcella verliet hem diep ontroerd. Timotheus vergezelde

haar, zij deelde hem de maatregelen mede, voor des grijsaards veiligheid beraamd. Hij beloofde dezelve in acht te zullen nemen, zijn gevoel was bij het afscheid diep bewogen, maar toch riep hij, toen Marcella aan gene zijde van het moeras den eikenstam neder deed zinken: „Lieve Marcella! Vaarwel! zorg dat gij om onzentwil niet van voornemen verandert.”

Deze woorden schreef de voortreffelijke Origenes eenmaal aan zijnen vader, toen deze in den kerker het uur van den laatsten martelstrijd verwachtte.

ZESTIENDE HOOFDSTUK

Zoodra de zon den volgenden morgen haar licht ver en helder over ons halfroond verspreidde, begaf Marcella zich naar de woning van Hermingard, om der jonkvrouw haar laatste onderhoud met den somtijds zoo raadselachtigen, maar altijd vereerenswaardigen Caelestius mede te deelen. Zij trad in het verblijf, waar hare vriendin eenmaal zacht en ongestoord gerust had, maar sinds lang de nachtelijke uren wakende of in afgebroken sluimering doorbracht; doch welk een schrik tastte haar aan, toen zij de lijfeigenen van hare schoone gebiedster aan het voeteneind der jonkvrouwelijke legerstede, zwijgende en neerslachtig zag zitten en op het ledige rustbed staren! „Waar is onze gebiedster!” vraagde Marcella van onbeschrijflijken angst vervuld.

De vrouwen antwoordden niet, maar wezen naar buiten.

„Waar is onze gebiedster?” herhaalde Marcella.

Utha, eene der vrouwen, haalde de schouders op. „Wij weten het niet,” gaf zij eindelijk ten antwoord. „Heden nacht is de vorstelijke Hermingard ons ontnomen.”

Marcella zonk op eene houten rustbank neder. „Bij den hemel, lieve vrouwen! verhaalt mij, wie, wie heeft haar weggevoerd? Ach verzwijgt mij niets!”

„Wij weten het niet,” gaf Utha wederom ten antwoord. „Toen wij ontwaakten, was alles duister. Wij zwegen, want onze gebiedster zuchtte; zware stappen dreunden op den grond; toen sprak de schoonlokkige Hermingard eenige vreemde en sonderlinge woorden: „Heden hebt gij macht over mij, morgen kunt gij over mijn leven beslissen, maar daarmee heeft uw

gezag uit. Ik zal leven, al doet gij mij sterven.” Toen verliet zij dit verblijf, en nog is zij niet teruggekeerd. Alleen de Ongeziene weten, of wij haar immer weder zullen zien.”

Marcella had de toedracht der zaak reeds begrepen. Voor Hermingard was alzoo de beproevingstijd verschenen, welken zij niet schroomde. Zij twijfelde niet, of Welf had haar naar elders gevoerd; mogelijk had zij reeds in eene der onderaardsche holen, niet verre van den woudtoren, hare gevangenis gevonden. Veellicht had de woeste Bard ook haar reeds opgespoord, en verre van voor dit denkbeeld terug te schrikken, wenschte de fiere Romeinin zich die gelegenheid, om met hare geliefde meesteres hetzelfde lot en hetzelfde lijden te deelen.

Geen gevaar duchtende, maar hetzelfde kloekmoedig trotseerende, verliet Marcella Hermingard's verblijf en sloeg den weg naar de omstreek van den woudtoren in. Nergens ontmoette zij iets, hetwelk haren waan versterkte, alles was woest en eenzaam, de weg ruw en ongebaand; het pad met distels en doornen bedekt; in den drassigen grond was geen spoor dan dat van hare voeten. Om zich echter geheel te overtuigen, trok zij tot aan de bouwvallen van den woudtoren voort. Nog nimmer had zij, sinds het verlies van haren Paulinus, dat onzalige oord bezocht. Vreeselijke steenmassa's en plompe muurbrokken lagen ginds en her verstrooid, ontleurd en grijs mos, ijzerkruid en steenplanten bedekten dezelve. Hier stond zij dan op de plek, waar zij haren zoon verloren had. Welke herinneringen voor het moederlijke hart! — Zonder zich om het nachtgevoel te, dat om haar heen fladderde, te bekommeren, ging zij, met wankelende schreden, langs het puin, onder hetwelk Paulinus, het leven van haar leven, begraven was. Zij liet haar hoofd tegen den laatsten zijmuur rusten, die aan de zijde van den trap was blijven staan. Eene verroeste keten hing met lange schakels naar beneden, zij ontdekte eenige in den muur gegriffelde woorden. Hare aandacht verdubbelde: langs het afgebrokkeld overschot van den trap opklimmende, kon zij het schrift ontcijferen, en na eenige inspanning las zij sidderend het volgende:

DER BESTE EN DIERBAARSTE MOEDER TOEGEWIJD;

Ik ween, zij moet niet weenen.

Deze woorden schenen er door Paulinus in de laatste oogeblikken zijns levens ter neder geschreven; de droeve moeder staarde met onafgewende blikken op die laatste ontboezeming van zijn ouderlievend gevoel; de wonde, die zich steeds nog in haar hart gevoelen deed, was eensklaps op het pijnlijkst opengereten. Het was haar als in dien vreeselijksten aller nachten! Gedurig bleef zij dit dierbaar opschrift gadeslaan; de letters waren er zeer diep ingesneden; een bleeke zonnestraal sloop er over heen, als wilde zij dat schrift der moeder in een zachter en bemoedigender licht doen beschouwen, en inderdaad, die kwijnende glans vertroostte Marcella. Even levendig gevoelde zij het verlies van haren Paulinus als in het vreeselijke uur der voorgenomene zoenplechtigheid, evenzeer werd zij door diepe treurigheid aangetast, maar zij weende thans niet, als zij die geene hoop hebben; neen Christelijke kalmtte stortte een' zachten balsem in haar hart, Christelijke onderwerping lenigde de felle wonde; waar zij te voren een eeuwigen scheidsmuur tusschen haar en haren lieveling gevreesd had, dáár hechte haar thans eene nieuwe en zoete betrekking aan de geestenwereld; toen had het ongeluk Marcella het bestaan eener Godheid doen betwijfelen, thans rees haar ootmoedig en geloovig gebed tot den Alwijzen.

„Zoo strekken die ontzaggelijke steengevaarten u dan ten grafteeken Paulinus!” zeide zij, „rust zacht, rust zacht, eenige! o, dikwerf wil ik herwaarts komen en op uwe groeve schreien, eene felle smart moge mij den boezem vervullen, weemoedige vreugde zal dezelve lenigen. Hier zal ik weenen en bidden. Hier zal het mij in het nachtelijke uur zijn, alsof gij mij nabij waart, en wanneer de verblinden mij om mijn geloof dooden, mocht mij dan de genade verleend worden hier te sterven; mocht uw graf dan het mijne zijn, opdat wij ons, in den dag der opstanding, hier wedervinden!”

Eindelijk herinnerde de diepgeroerde moeder zich het doel, hetwelk haar derwaarts gevoerd had en verliet de bouwvallen van den woudtoren. Wederom teleurgesteld, wanhoopde zij hare gebiedster op het spoor te zullen komen en ging bijna werktuigelijk langs den stroom. Weldra trof zij een grijsaard aan, die zich bezig hield, om den gladgeschubden visch uit

de netten te halen, welke, gedurende den nacht, eene rijke prooi voor hem verstrikt hadden.

„Hebt gij de vorstelijke Hermingard gezien, oude?" vroegde zij, een ontkennend antwoord schromende, maar Ruinhold knikte toestemmend, zonder de vin van een grooten snoek, die duchtig met den staart sloeg, los te laten. „Ik heb haar gezien;" antwoordde hij onverschillig, „toen ik hedenmorgen heenging, om bij mijne netten de wacht te houden, zag ik de jonkvrouw met den Usipeter, in den morgennevel, voor mij heengaan. Eene heerlijke vangst schonken de waternickers mij heden, wensch mij geluk, Romeinin! —" Zonder zich verder over Marcella te bekommeren, trok hij den tegenstrevenden visch door de garendraden, en wendde zich af, om de netten in de zon uit te spreiden. Marcella verwijderde zich. Nu dacht zij aan Gisela's nachtelijke zwerftochten, en hoopte, dat deze de vereerde gebiedster gezien had en iets uit zoude doen lekken.

Terstond begaf zij zich naar derzelver stulp en vond het ongelukkige meisje ijverig aan het spinnen, terwijl zij, met afgebrokene woorden, een soort van klaagzang opdeunde.

„Zaagt gij de gebiedster, goede Gisela?"

„Ja", antwoordde deze.

„O, ik bid u, welken weg heeft men ingeslagen?"

„Naar het Noorden of Westen, Zuiden of Oosten," antwoordde Gisela, „ik mag niets zeggen. De Goden zouden zich wreken, en ach, Godenverbolgenheid drukt zeer zwaar! Vraag het der gebiedster, zij heeft het duchtig ondervonden. Maar thans is alles, alles voorbij. De Goden zijn verzoend.

Elke poging om iets meer te vernemen, was vruchteloos. Gisela weigerde elke opheldering.

Marcella sloeg nu den weg in, welken de grijze visscher geweest had; op weinig afstands ontwaardde zij den Hertog, met zijne spilmagen Landwijn en Ernhold, vergezeld van eenige vlugge knapen. Boog, jachtspriet en knijven gaven het doel van hunnen tocht te kennen, en bedreigden de herten, dassen, vossen en ander boschwild met een' gewissen ondergang. Marcella aarzelde niet om Thiedric aan te spreken.

Met angstige verwachting naderde zij den Hertog. Een zwarte wolfspels hing over deszelfs bruine onderkleederen langs

zijne schouderen, en kwam te meer uit door het aschgrauw van den zindelijk gekamden baard, welke zich tot het opperdeel van de breede borst uitstreckte. „Heer!” dus ving zij aan, „mijne gebiedster bevindt zich niet in hare woning; zij is verdwenen.”

„Gij zult haar op haren terp niet wederzien!” antwoordde de Hertog, en er lag in den toon zijner stem iets, hetwelk geheimen onwil te kennen gaf. Landwijn en Ernhold zagen elkander verwonderd aan; Thiedric had hen reeds vroegtijdig tot het weispel genoodigd, hetwelk hij, sinds lengte van tijd, niet bijgewoond had; dit had hun eenige bevreemding gegeven, maar niemand die een woord van het vertrek der schoone Hermingard gehoord had.

„Heer!” ging Marcella ontroerd voort en trad nader. „Bij al wat heilig is! zeg mij, werwaarts is de vorstelijke Hermingard gevoerd?”

„Zij is heengegaan en zal niet wederkeeren,” antwoordde Thiedric met bedaarden ernst. „Bekommer u niet over de schoonlokkige maagd, Marcella! keer rustig huiswaarts.” Thiedric wenkte zijne grijze gezellen hem te volgen en verliet haar met rassche schreden.

„Zij zal niet wederkeeren”, herhaalde Marcella. „Almachtige God! welk lot moet haar deel worden!! — dat is U bekend, eeuwig en heerlijk Wezen!” voegde zij er met geestdrift bij, „en Gij zult haar niet verlaten. Zoo heeft de ruwe wereld dan reeds haren strijd met u aangevangen, edele Hermingard! Wees moedig en verheug u in Gods wegen; de overwinning zal uwe blijdschap zijn. Ach! ware het mij slechts vergund, met u voor mijnen Heer te lijden, met u voor mijnen Heer te strijden. Nimmer zal het mij aan moed, nimmer aan volharding ontbreken, om den dood tegemoet te gaan, en telkens mij zelve, nooit mijn' Heiland te verloochenen!”

Intusschen was Hermingard reeds op aanzienlijken afstand van den voorvaderlijken grond verwijderd. Haar gelaten stilzwijgen brak de norsche sprakeloosheid van Welf niet af. Haastig zetteden zij, na den Rijn overgetrokken te hebben, langs den tamelijk ongebaanden weg, hunnen tocht voort. Eenmaal vraagde zij met bescheiden gezag, werwaarts de

Bard haar voeren wilde. Eerbiedig merkte Welf aan, dat zij den eindpaal hunner reis tegenstreefden.

Bij den invallenden nacht, hadden zij een oord bereikt, hetwelk weleer bewoond geweest scheen te zijn. De grond was er met zand en de overblijfselen van palen en gebroken aardewerk bedekt; een welig rietgras schoot er in dichte bossen op. Eene overstroming moest die plek van derzelfver bewoners beroofd en de ruwe bebouwing vernield hebben. Eene dier onderaardsche verblijven, welke het oudste voorgeslacht der Nederduitschlandereren tot woningen verstrekten, was hier overgebleven, en scheen den Bard meermalen tot nachtverblijf gestrekt te hebben; ook thans had hij dit hol tot hetzelfde einde bestemd. Hij verzocht Hermingard naar beneden te gaan, zwiigende gehoorzaamde zij. Welf volgde haar, spreidde versche biesen op den grond, ontstak het vuur, reeg eenig gevogelte, hetwelk hij geschoten had, aan de jachtspeer en rooste hetzelfde met de bedrevenheid van een' Homerischen held. Met onderdanig dienstbetoon bood hij hetzelfde der jonkvrouw aan; deze echter weigerde iets anders te gebruiken dan eenig water, hetwelk Welf uit eene kleine beek schepte. Ofschoon niemand den maaltijd met hem deelde, liet de oude zich denzelfden niet minder smaken; toen het gebrad en gerstenbrood en zijne goede kruik met geestrijken drank genuttigd was, wierp hij zich dicht aan het vuur neder, wikkelde zich in zijnen mantel en zonk, toen hij den pijlkoker onder het hoofd had geschoven, weldra in eene diepe rust.

Hermingard zat op de rietbossen, die Welf voor haar ter legerstede gespreid en met haar overkleed bedekt had. Haar oog rustte op het allengskens verdoovend vuur en de roode lichtspatten, die, tusschen het houtskool rondwalende, de laatste brandstof vernietigden. Wel was het haar beklemd om het hart, maar voornamelijk om het lot, hetwelk Caelestius te duchten stond; hare hoogste droefheid was de scheiding van dien treffelijken leeraar; de levendige verbeeldingskracht stelde haar schriktooneelen voor den geest, waarin des grijzen Christens deugd ten gruwzaamste vervolgd werd. Eigen lot en eigen rampspoed, de toekomst die haar dreigde, zag zij in veel zachter licht. Moed en standvastigheid zetelden in haren boezem en sterkten haar tegen elk gevaar; vertrouwen

op God gloeide in haar binnenste, en werd door een hartig gebed verhoogd; hoe rampspoedig de omstandigheden zijn mochten, waarin zij zich bevond, zij weende niet luid, noch stoorde door weeklachten de doodsche stilte van den eenzamen nacht. *Schoone zielen* — de Duitsche zanger zegt het waar en verheven — *schoone zielen lijden stil*.

Zoo bracht de edele maagd gelaten en in Gods wegen berustende, kalm den korten zomernacht door; bij de eerste ochtendschemering ontwaakte de Bard en nog was de dag niet,

Rijk aan glans, met purperpraal ontloken,

toen zij den tocht weder voortzetten.

(Wordt vervolgd).

GEDICHTEN

DOOR

TH. VAN AMEIDE.

VERHELDERING

I

Hoe week omwolkt zich alle kracht....
een toren duikt in mistig leed
en smelt in vaagheid: ach, wie weet
zijn vormen in de vooze vacht?

Alles is vol en dicht en zacht,
de kleuren slapen zonder weet,
het hart gaat langzaam en vergeet
het opene en de hemelpracht

en 't spelen van den blijden wind:
— wie schoot weleer in groote vaart
door ruimten als de vrijheid mint? —

o trage stilten! Maar begon
daar niet opeens — van waar, van waar? — 't
neersprankelen van 't carillon?

II

Door wolken drupt een teer geluid,
een blijheid zwierend klein door 't grauw,
het gretig oor verneemt het nauw,
als 't hart reeds klaar zijn konde duidt:

schoon oogen zien den damp niet uit,
vast staat de toren in dien rouw,
zijn stem klinkt spelend als door 't blauw,
door demping fijner, niet gestuit.

En die verdoofd in duister zat
en levend stil was als de dood,
hij heft het hoofd en luistert wat . . .

Door weeken grijzen weemoed viel
— zoo wacht hem nòg een morgenrood? —
het verre spelen van de ziel.

AVONDZEGEN

I

Na troebelen drang een helderheid,
een klare rust uit gistig broeien
doen in mijn vruchtbaar hart ontbloeien
de rozen der bezonkenheid.

Zoo heeft mij hier een vrêe gebeid
na vagen tocht van bont vermoeien,

zoo mag ik in den avond groeien
tot deze zuil van zekerheid.

O leven, hoe zoo licht zoo klaar,
als voor mijn groot en rustig oog
gij toeft en staat in stelligheid;

als elk verlangen, elk bezwaar,
al wat den luiden dag bewoog
verbleekt en zachtjes van mij glijdt. . . .

II

Als alles wankt en welkt en wijkt,
wat stond in dag als starre rots
van pijn, als zwarte bloem van trots
die zwijgend in den nevel prijkt,

hoe zwelt me een vreugd! Mijn blik bezwijkt
niet voor den naakten blik des lots
en met de rust eens ouden gods
aanzie 'k, hoe alles mij gelijkt.

Ik lijd in pijn zoo mist als luister,
ach ik, een klein onmachtig mensch,
die leeft, zooals hij leven kan.

Maar eenzaam in mijn kamerduister
word ik de waarheid van mijn wensch
en voeg het leven in mijn ban.

VERLANGEN

In 't water ziet mijn minziek oog
een beeld zoo fijn en spiegelklaar,
klein, ver en helder leeft het daar,
sinds om den rand mijn hoofd zich boog.

Ontastbaar 't wezen, eindloos hoog,
welks lokkend beeld ik stil bestaar,
tot 'k sterve van verlangen, waar
het ééne leeft, dat mij bewoog.

Maar 't houdt onwrikbaar stil zijn stand
tegen den hemel, licht en hel,
een onbereikbre flonkering.

En als ik met een zachte hand
zijn beeld wil vatten in de wel,
verdwijnt het in een rimpeling.

ZIEKENTROOST

I

Is dit de wiekslag van den dood?
De wereld wordt op eens zoo zwart...
ik wist toch alles grauw en hard,
waarom dan nu deez' bittere nood?

Wat wolken kleuren zich wat rood
in 't westen, waar een schijn wat mart,

en heel de lucht wordt zacht verward,
alsof een lente ons avond bood.

Is het deez' tweespalt in de dingen,
is het de tweespalt in 't gemoed?
't Is of mijn voeten niet meer gingen...

alsof ik heel geen weg meer weet...
hoe lijkt het zachte sterven goed,
nu, in den winter wrang en wreed.

II

Maar als die zachte lentelucht,
licht blozend over 't veege land,
ons wordt in schooner zielsverband
tot troost en liefelijk gerucht

van hoop en naderend genucht,
een afglans van een beter strand
dan waar wij hier met zwakke hand
den weg ons teeknen naar 't gehucht,

zoo welfde om 't schrikkelijk eenerlei
van doodschen winter in mijn ziel
uw woord een lucht van mijmerij.

En zonder dat een warmte mild
de starheid brak, die mij beviel,
was 't kinderhart al haast gestild.

SCHEPPING

Als uit den schok van ziel en wereld
het streng noodzakelijke woord
ontspringt, dat ons al lang bekoord,
dat ons al lang had vaag omdwereld;

als al wat in den hemel sterelt,
als al wat in den afgrond gloort,
zijn vormeloosheid voelt gestoord
en om ons hoofd ten kroon zich perelt,

dan voelt de ziel haar eigen woning
haar eigen zetel weer geschoord,
waarin zij zit als heer en koning,

en kan doen vloeien op haar woord
de schoonheid als een gulden honing
uit alle bloemen opgespoord.

VERZEN

DOOR

M. S. ROETMAN.

HET SNEEUWT

Het sneeuwt: als ik den licht verbaasden blik
naar buiten heb, weten de witte dingen
niet of zij stijgen zullen dan wel 't dik
tapijt volvormen, dat andere hingen
over straten en tuin. Wat musschen kringen
van boomen, bol op 't blank, in drok gepik
naar aarde 't snavelkje. Of stemmen zingen
diep in mijn oor is het stil vlokgetik.

Het sneeuwt, in vroegen ochtend na den nacht,
die onder zwarte stolp 't geheim begon:
de stappen van de menschen gaan heel zacht
midden den wollen zegen; zonder zon
ziet hel de wereld als een vreemd paleis,
waar ik aanlandde over paden grijs.

BUI IN KLEIN STADJE

Het regent en nu is het buit'ne grijs
 van stroomen water en van gracht verruwd
 het gladde vlak, dat straks het groene rijs
 der boomen kaatste, bobbelend bestuwd
 van rappe vlagen. In een broze luwt'
 ertusschen kaupt wel iedre straal om prijs
 van steilst te vallen tot omhoog geduwd
 wordt plots het bladerscherm op oude wijs.

Het regent en nu lage huizen staan
 achter lijnigen sluier, die verbleekt
 geweten kleur, zoodat, een sprookje, spreekt
 sputterend straatje. Zwiepend takken slaan
 glimmende vrachten, of voor mijn gezicht
 een wiel van groensel afloopt, donker, licht.

POLDER

Vensters van boerenwoning boven blauw
 van laagsten muurstrook blinken, lichte oogen,
 midden van andre steenen 't oude grauw
 in lommerdonker, door den wind bewogen.

Geverfde stammen nog de kalmte hoogen,
 alsof een koele kamer afsloot nauw
 beweven takkendak, hoorbaar doorvlogen,
 waar men na zwerving gaarne rusten wou.

De lange laan ligt als een schaduwkoker
 door zonnwei, die lijk een schotel daalt
 van dijkrand, waar een rosse molen praalt,
 duistere streep in straffer groen en oker
 en wit en 't zoete blauw van melkerskiel,
 dat is een vlekje tusschen 't veegekriel.

LITTERATUUR EN LEVEN IN DE VIJFTIENDE EEUW

DOOR

C. G. N. DE VOOYS.

G. KALFF, *Geschiedenis der Nederlandsche
Letterkunde*, deel II (1907).

De vijftiende eeuw was een belangrijk tijdperk voor de Nederlandse gewesten. Op politiek gebied worden de grondslagen gelegd voor de nieuwe Staat, door de botsing van het absolutisties streven der Bourgondiërs met de ten ondergang neigende feodaliteit. Antwerpen komt omhoog, en verduistert door zijn handelsmacht de glans van het kunstminnende Brugge. De kerkgeschiedenis gewaagt van Geert de Grote, de Windesheimers en de „moderne devotie”; een voorspel van de tijd dat het geestelik zwaartepunt uit de Zuidelike naar de Noordelike gewesten verlegd zal worden. De muziek en de schilderkunst wijzen namen aan van Europese betekenis. Hoe staat het met de letterkunde van diezelfde periode?

Lange tijd heeft de mening geheerst dat de produkten van die „rederijkerstijd” de moeite van de kennismaking niet waard zijn. De meeste ontwikkelden zullen zich hoogstens een paar namen of titels herinneren. Die slechte reputatie wordt verklaarbaar, wanneer we nagaan hoe onze literatuurgeschiedenis in de vorige eeuw tot stand kwam.

Het streng-Protestantse Nederland begon zijn geschiedenis belangrijk te vinden bij de opstand tegen Spanje. Vlijtige oudheidkundigen snuffelden in de dokumenten van de „duistere” Middeleeuwen, maar hun vondsten waren losse kuriosi-

teiten. Toen de Romantiek het oudheidkundig onderzoek ging bezielen, en belangstelling wekte voor het leven, meer dan voor de dokumenten van de Middeleeuwen, dreef de krachtige stoot van de Gidskring ten onzent de stroming in nationale bedding. De geidealiseerde zeventiende eeuw verrees in volle luister. En door het verbond van kunst en wetenschap richtte zich ook het zoeklicht van de historie op dat tijdperk van nationale roem. Maar op de geleerde wereld, vooral van de taalonderzoekers, werkte van Duitse zijde een andere invloed. De herleeft studie van de Middeleeuwse taal en litteratuur was een zijstroming van de Duitse romantiek; de dichter Hoffmann von Fallersleben speelde daarbij een gewichtige rol. Dat onder de indruk van de eerste vondsten de artistieke betekenis van deze nieuw-ontdekte letterkunde overschat werd, ligt voor de hand.

Typies voor de enthousiaste ontvangst van die eerste „ridderromans” is een redevoering die Matthijs de Vries in 1846 uitsprak *Over de oorzaken van het verval en den ondergang der Middeleeuwsche Letterkunde*. 1) „Telkens verrijst het ridderlijk heldendicht van die dagen in glansrijker luister voor het oog van den geschiedkenner.” — „De hoofscheid en kiescheid van uiterlijke vormen heeft op die zangen een stempel gedrukt, dien wij nog na eeuwen bewonderen. De Nederlandsche taal der twaalfde en dertiende eeuw, hoe krachtig was zij en stout, hoe buigzaam en smijdig, hoe naief en bevallig, hoe zoetvloeiend en welluidend.”

Na die glansperiode werd het nacht: „de letterkunde moest te gronde gaan en in uitterende zwakheid versterven,” totdat met de nieuwe tijd „de dageraad aanbrak, die met de stralen van het heldere zonnelicht Europa zou verlichten en verwarmen.” Die tussenperiode moest zo duister mogelijk gemaakt worden om het licht des te beter te doen uitschijnen. Geheel in strijd met de historie werd de karakterloze achttiende eeuw in het verleden geprojecteerd: „Fransche zeden en levenswijze werden overal geldig, Fransche weelde verkwistte de schatten, door de noeste vlijt der vaderen opgehoopt. De geestdrift voor vaderlandsche gevoelens verkoelde, de belangstelling in eigen

1) In de *Werken van de Maatsch. v. Ned. Lett.* 1850.

volkswaarde werd flauwer, en zoo verloor ook de eigen letterkunde de achting, die haar vroeger gesteund had." In verband daarmee stond het diep verval van de taal: „Eigen kracht en zinrijkheid week voor vreemde matheid en ledigen klinkklank. Aan verrijking van den taalschat door zelfstandige ontwikkeling werd niet meer gedacht, en de Nederlandsche taal verzonk tot een staat van barbaarsheid, die het kiesch oor onzer vaderen in de twaalfde eeuw verscheurd zou hebben, en ons in de negentiende walgen doet."

Opmerkelijk is nog, en oppervlakkig gezien zelfs bevreemdend, dat in de glansperiode ook toegelaten werden de didactiese geschriften van Maerlant en zijn school, met hun allesbehalve „poëtiese" stof, en ondichterlike „verzen." Maar daarin zag men het sympathieke wetenschappelijke streven van een omhoogworstelende „ontwikkelde" burgerij. De liberale geschiedbeschouwing stileerde de „streng Maerlant" tot een verlicht bestrijder van het klerikale bijgeloof: „de bovennatuurlijke droomerijen en wondervertelsels, waarvan de latere ridderromans overvloeiden, waren een doorn in zijn oog." — „In zijne *Naturen Bloeme* ondermijnde hij dat geheele toovergebouw, en legde den grondslag tot ware natuurkennis."

In de lijn, door De Vries aangegeven, lag Jonckbloet's *Geschiedenis der Middennederlandsche Dichtkunst* (1851—'55), die weldra toongevend werd. Het is merkwaardig, te zien hoe Jonckbloet's werk verloopt. Voortgezette studie bracht nieuwe stof en nieuwe kennis, maar geen nieuwe bezieling van die stof. De glans van de ridder-poëzie verbleekte, toen de Franse originelen voor den dag kwamen; de didactiese rijmelarijen konden de toets aan esthetiese theorieën niet doorstaan, en behoorden dus „eigenlijk" niet tot de letterkunde. Kon er zelfs bij „volslagen gebrek aan oorspronkelijkheid" wel van een nationale letterkunde sprake zijn?

In één opzicht bleef Jonckbloet het met De Vries eens: hij deelde zijn afkeer van de vijftiende-eeuwse rederijkersprodukten, die niets bevatten dan „ellendige, walgelijke rijmelarij, dan schoolsche vertoogen met een ijdel omhaal van zoogenaamde geleerdheid, waarin maat en rijm het eenige flauwe denkbeeld van poëzij bewaarden", gelijk De Vries het uitdrukte. Zulk werk was „waardeloos"; zulke allegorie

in beginsel „onaesthetisch”, meende Jonckbloet. Maar bij de laatste stond dit oordeel niet gelijk met een vonnis over de gehele vijftiende-eeuwse letterkunde. Want in zijn boek kwamen twee hoofdstukken voor, waarvan de stof grotendeels in de vijftiende eeuw viel: het Drama en het Lied. De mysterieën en mirakelspelen met de kluchten hield hij kunstmatig van de rederijkerslitteratuur gescheiden, om ze aan de „Middelnederlandse” letterkunde te koppelen, terwijl toch de herkomst duidelijk was. Toen op de onbetwifelbare kunstwaarde van het vijftiende-eeuwse wereldlik en geestelik lied gewezen werd, door het proefschrift van Kalff (1883) en de inleidende studie van Acquoy (1886), werd het ieder duidelijk dat die eeuw nog iets anders dan rederijkers-geknutsel opgeleverd had.

Ondertussen was hetzelfde terrein ook van een andere kant genaderd. De kerkhistoricus Moll, aangetrokken door de innige vroomheid van de vijftiende-eeuwse devoten, had zich in het geestelik leven van die tijd verdiept, en zijn liefde overgeplant in zijn leerlingen. Acquoy nam zijn taak over, en vormde op zijn beurt een school. Zo kwam een rijke litteratuur voor den dag, in het Latijn en in de volkstaal, waarvan een bekoring uitging, ook op andersdenkenden. Van Vloten toonde zijn onbevangenheid in het waarden van die devote en naieve kunst, toen hij in 1851 een keuze uit Middelnederlandse *Prozastukken* uitgaf. Naast de geschriften waarin de „moderne devotie” zich uitte, bleken de kloosterbibliotheken nog een schat van andere stichtelike lektuur, vertaald en oorspronkelik, bezeten te hebben.

Jonckbloet nam aarzelend een en ander over die stichtelike letterkunde in een *Aanhangsel* op, maar zijn doktrinair-estheties vooroordeel tegen het proza als „kunstvorm”, en zijn liberaal vooroordeel tegen de Middeleeuws-christelike levensbeschouwing, verhinderden hem om aan dit belangrijke onderdeel van de vijftiende-eeuwse litteratuur recht te doen. Meer en meer bleek intussen de scheiding tussen letteren en theologie onhoudbaar. Jongere litteratoren voelden zich bij de keuze van een proefschrift tot die stichtelike litteratuur aangetrokken. Het ontgonnen terrein breidde zich uit. De rijke stof wachtte op de vormende hand van de geschiedschrijver.

In het tweede deel van zijn *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde* heeft prof. Kalff voor het eerst getracht, het opgehoopte materiaal in samenhang te brengen, en ons te schetsen hoe het geestelijk leven van de vijftiende eeuw zich in de litteratuur afspiegelt. Kalff's boek heeft voorgoed het vooroordeel tegen de vijftiende eeuw, door Busken Huet en Ten Brink nog verbreid, ter zijde gezet. De onmiskenbare verdiensten van dit werk heb ik elders in het licht gesteld. 1) Een in biezonderheden afdalende bespreking is hier dus onnodig. Van meer belang lijkt het mij, de opzet van deze *Geschiedenis* te toetsen, en naar aanleiding daarvan op het verband tussen litteratuur en leven in deze periode te wijzen.

Daartoe dienen we eerst de samenstelling na te gaan. In de dertiende eeuw — neemt de schrijver aan — „heeft het leven zich standsgewijze geuit in de poëzie.” Vandaar zijn indeling in drieën: de ridderpoëzie, de geestelijke poëzie en de poëzie der Gemeenten, die in Maerlant hun synthese vonden. Het kenmerkend onderscheid tussen de dertiende en de veertiende eeuw is „de ontkieming van het nationaal gevoel,” maar toch blijft ook in die eeuw de litteratuur standsgewijze te groeieren. Daardoor krijgt het eerste deel van zijn *Geschiedenis* een kunstige — m. i. al te kunstige — samenstelling. Tot de vijftiende eeuw genaderd, geeft hij de scheidslijnen tussen drie standen-litteraturen, die voor de veertiende al moeielik te trekken waren, geheel op, en komt tot een andere indeling in drieën, naar genres, nl. het Lied, het Drama en het Proza. Feitelijk is dus de indeling van Jonckbloet behouden, maar de vroeger stiefmoederlik behandelde derde afdeling komt hier geheel tot zijn recht.

Deze veranderde grondslag wordt aldus gerechtvaardigd: „Het streven der Bourgondische Regeering naar uiterlijke eenheid van hare staten loopt evenwijdig met hetgeen wij, ten minste, in de Dietsche landen, zien gebeuren in de onderlinge verhouding der drie standen: de vroegere drie-heid wordt geen

1) In het *Museum* (Aug.—Sept. 1907; 415—419). Vergelijk de grondig-principiële bespreking van het eerste deel door Koopmans in de vorige jaargang van *De Beweging* (Julie-aflevering).

drie-eenheid, doch maakt gaandeweg plaats voor eene eenheid: die der burgermaatschappij." 1) Dit is moeielik te rijmen met deze uitspraak: „In het leven van dien tijd vertoont zich menige scherpe scheidingslijn; ook in de literatuur ontbreken zulke lijnen niet. Geestelijk en wereldlijk stonden tegenover elkander; de drie standen waren gescheiden; hooge muren stonden tusschen stad en land. Zulke scheidingen vinden haar weergade in de standen-literatuur, in de tegenstelling van *abelspel* en *sotternie*, in de verdeling der refereinen: *int vroede*, *int amoureuse*, *int zotte*." 2)

Uit de tegenstelling tussen deze beide aanhalingen blijkt dat de schrijver zich onvoldoende rekenschap gegeven heeft van de achtergrond waartegen de door hem bestudeerde letterkundige produkten moesten afsteken. Nog duidelijker wordt dat uit de slotzin van zijn *Inleiding*: „Aan het naamlooze (van talrijke tooneelstukken, liederen en prozawerken) beantwoordt het onpersoonlijke van hun karakter. Dat is de reden waarom wij ze toeschrijven aan den grooten naamloozen dichter, die *volk* heet; de reden waarom wij de kunst van dezen tijd *volkskunst* noemen." 3)

Al komen dus in dit boek tal van aardige opmerkingen voor, o. a. in het hoofdstuk *Het literair leven*, de zwakke zijde blijft, dat bij de monografiese behandeling van de onderdelen het verband tussen litteratuur en leven niet tot zijn recht komt.

Is het noodzakelijk dat aan staatkundige eenheid ook eenheid van kultuur beantwoordt? Er zijn tijden waarin één overheersende streek, één heersende stand zozeer de drager wordt van de beschaving, dat de letterkundige voortbrengselen uit één geest gesproten schijnen. Zulk een tijd was de vijftiende eeuw stellig niet. Wanneer we de schriftelijke nalatenschap overzien, schijnt het een zonderling mengsel van tegenstrijdige elementen: naast de simpelste volkslegenden, mirakelen en overleveringen, een verheven een verfijnd-persoonlike mystiek; naast de pronkende rederijkersverzen met

1) Kalf II, blz. 67.

2) Kalf II, blz. 345.

3) Kalf II, blz. 75.

schijnvertoon van deftigheid en geleerdheid, de eenvoudiger geestelike liederen; naast de preek het obscoene volkslied en refereyn; naast het geestelik drama de losse klucht. Hoe daar orde in te brengen? A priori is een indeling naar genres niet af te keuren, want daardoor kan met het gelijksoortige ook het dieper verwante bij elkaar geschikt worden. De aanlokkelike indeling van de litteratuur als uiting van afzonderlike volksgroepen stuit n.l. in de praktijk op grote bezwaren. De standen waren geen kasten, en geen stand is naar zijn geestelik gehalte homogeen. De aanzienlike geslachten die in de steden de overhand gekregen hadden, stonden in aanzien en ontwikkeling op één lijn met de lagere adel. De „burgerij” was geen eenheid, maar de standenscheiding tussen de land en kapitaal bezittende hoge burgerij en de handwerksman had zich voltrokken. Met dit verschil in welstand gaat verschil in kultuur gepaard. De geestelike stand werd aangevuld zowel uit de adel als uit de burgerij; de kloosterbevolking was zeer ongelijksoortig. Een Utrechts geestelike, Jan van Styevooort, verzamelt een bundel refereynen, waarin grof-realistiese minnetafreeltjes vreedzaam naast stichtelike rijmen staan. Daarentegen laten eerbare burgers de bijbel afschrijven, en brengen naast wetenschappelik ook stichtelik proza in hun huisbibliotheekje.

En dan het grote kultuurverschil in uiteenliggende streken. Wat een geheel andere geestelike atmosfeer in een wereldcentrum als Brugge of Antwerpen en in de landelike IJselstreken, waar de broeders des gemenen levens werkten! In het Zuiden hadden zelfs kleine steden hun school; in het Noorden was het met onderwijs in lezen en schrijven treurig gesteld. Geen wonder dat de Vlamingen en Brabanders op de „botte Hollanders” neerzagen, en dat dus mensen van dezelfde „stand” op heel ander geestelik peil konden staan.

Of de geschiedschrijver bij de kompositie van zijn verhaal allereerst rekening houdt met standen, met genres of met landstreken, of met alle drie, is ten slotte van ondergeschikt belang. Maar noodzakelik voor het histories verband is, dat hij ons òf door een brede inleiding, òf doorlopend, aantoot hoe de litteratuur een uitvloeisel is van het geestelik leven.

In het centrum van de Middeleeuwse kultuur stond de Kerk. Daar ligt de bron van een eerbiedwaardige Europese beschaving, gedragen door een internationale taal: het Latijn. De kloosterbibliotheken stelt men zich gewoonlijk voor als magazijnen van theologiese geleerdheid, als bewaarplaatsen voor de filosofen en dichters van de heidense en christelike voortijd. Maar er school ook veel volks-eigen litteratuur: de naieve apokriefen, de overleveringen en legenden uit het volk opgekomen, en in boeken als de *Dialogus miraculorum* van Caesarius van Heisterbach, het *Biënboec* van Thomas van Cantimpré bewaard; de levens van Jezus, de sermoenen, voor de minst ontwikkelden toegankelijk, of speciaal voor hen geschreven. Aan die eeuwen-lang verzamelde schatten had het gehele volk deel: de geleerden en de predikers, de kloosterlingen en de leken. De bijbelse figuren leefden niet alleen voor de monnik die in de eenzaamheid van zijn cel over de boeken gebogen zat, of voor de toehoorders bij het sermoen, maar ook in het Kerstlied, in het mysterie-spel op de markt, en bij de grote volksfeesten van de rederijkers, wanneer er tableaux vivants georganiseerd werden ter ere van een vorstelike intocht.

De litteratuurgeschiedenis kan ons nu leren in hoever de verschillende volkskringen daar deel aan hadden, van de geleerdste theoloog tot de eenvoudigste boer. Daarmee is niet bedoeld dat de vijftiende-eeuwse maatschappij een zuiver Christelik karakter droeg. Er was een heidendom, slechts formeel aan de kerk gebonden, of geheel los er van. De liedjes en verhalen uit de taveernen, de kluchten, staan ver van het Christendom. Er was een heidendom met Christelik vernis in de bedevaarts- en mirakel-litteratuur. Er was in het leven soms een dooreenmenging van wereldse en geestelike elementen — evenals in het hedendaagse Katholicisme — waarvan de innerlike harmonie moeielijk te vinden is. Maar ook: er worden stromen zichtbaar die van de Kerk af zullen voeren, vooral onder de rijke stedelike burgerij. Met het loslaten van de Middeleeuwse traditie op staatkundig en oeconomisch gebied zal een geestelike emancipatie samengaan. Deels leidde dat tot vervreemding van de Kerk in een gezuiverd individueel Christendom, dat langs de lijn van de moderne devotie naar

de hervorming voerde. Deels leidde het, onder renaissance-invloed, tot vervreemding van het Christendom, al bleef de uiterlike band met de Kerk bewaard. Jacobsen heeft er, in zijn studie over Van Mander, terecht op gewezen hoe de renaissance in de kunst van buiten naar binnen indrong. In de vijftiende-eeuwse rederijkerswereld beginnen de renaissance-sieraden te woekeren, al blijft de kern meestal onaangetast. De Middeleeuwer zag op zijn toneel de hemel, waar de drievuldigheid zetelde te midden van heiligen onder het gezang van engelscharen. Weldra zal de rederijker in de Sinnespelen diezelfde „troon” gebruiken voor de heidense Olympus, en er Jupiter in plaatsen, omgeven door goden en godinnen. 1)

Maar al zijn er onchristelijke elementen en kiemen, het beste dat de vijftiende-eeuw heeft voortgebracht, ontsproot op de bodem van de Christelijke kultuur. Deze bodem moet dus ook door de geschiedschrijver van de letterkunde nauwkeurig gekend worden. Wat daarbij het eerst opvalt, is de groote continuïteit van die beschaving. Vandaar dat een scherpe begrenzing van de vijftiende eeuw onmogelijk is. Als eindgrens kan, voor Noord-Nederland vooral, de hervorming gelden, al komen we daardoor een heel eind voorbij 1500. Maar een begingrens is alleen door praktische overwegingen van de geschiedschrijver gerechtvaardigd. Immers, de kerkelijke geschriften van vroegere eeuwen waren niet verouderd; het geloof van de kerkvaders werd ongewijzigd aanvaard; de wonderverhalen uit de dertiende eeuw vernieuwden zich in de vijftiende: de mirakelen uit het *Biënboec*, de oude Marialegenden behoorden tot beide eeuwen. Geert de Grote kan voor zijn prediking een sermoen van Sint Bernard woordelijk gebruiken. De *Imitatio Christi* kon grotendeels ook een paar eeuwen vroeger geschreven zijn. Uit de vijftiende-eeuwse Kerstliederen, uit de mysterie-spelen spreekt geen nieuwe levens- en wereldbeschouwing.

Hoe zag nu het geloof van die tijd er uit? Om daarvan een beeld te krijgen, dient men op de schakeringen te letten; wie gaat zoeken naar *het* geloof, of anderzijds naar scherpe grenslijnen, komt op een dwaalweg. Men moet

1) Endepols: *Het decoratief en de opvoering van het Mul. drama*, blz. 44.

niet allereerst vragen naar de kerkleer, maar onderzoeken hoe de grote massa van de leken, hoe de onontwikkelde kloosterbroeder zich het bovenzinnelijke voorstelde. Een rijke voorraad van legenden, mirakelen, visioenen en biografieën stelt ons in staat om het geloof van de naieve Middeleeuwer te leeren kennen: zijn kinderlik-wonderbare hemel met engelen en heiligen, zijn angst voor de duivelen, die overal hun slachtoffers beloerden, zijn vertrouwen op de genaderijke Moedermaagd. Maar ook: zijn vertrouwelijke omgang met het goddelike en zijn meelevens met de heilige geschiedenis. Dit geloof is de noodzakelijke achtergrond voor het drama en het geestelijk volkslied, voor de heiligenlevens en visioenen. Wie daar vreemd tegenover blijft staan, komt ook niet onder de bekoring van die eigenaardige schoonheid die daaruit opbloeit. Want het is een schoonheidsbloeit, door sappen van binnen uit gevoed. Daarom lijkt het mij een onjuist beeld, wanneer Kalff spreekt van Schoonheids „blide incomste,” ook in de litteratuur, in verband met zijn stelling dat in de vijftiende eeuw „het esthetisch element tot invloed en aanzien kwam naast het ethisch element, dat zich in onze volksontwikkeling der 14de eeuw zoo krachtig geopenbaard had.” 1)

De schoonheid van de oude Kerstverhalen in poëzie en proza, van de Drie-koningen-, van de Maria-Magdalena-legende, van de episodien uit Jezus' leven en passie; de visioenen van het oordeel, de hel en het paradijs; de naieveteit van zo menige Maria- en heiligenlegende, doen niet zo zeer denken aan de verfijnde détail-kunst en kleurenpracht van Van Eyck en Memlinc, als aan oude houtsneden in onze inkunabelen, of nog liever aan tekeningen van Dürer en Cranach. Maar soms naderen de weke lijn, de gevoelige toon, de schilderachtige détails tot de fijnheid van Memlinc's kunst; de realistische trekjes en karakterisering tot de raakheid van Breughel's volkstafelen.

Onder de invloed van de veertiende-eeuwse mystiek verdiepte zich het geloof. De „moderne devotie” staat schijnbaar op een heel ander plan dan de bonte Christelike mythologie van de brede volkskringen, waarin zoveel oud-Germaans

1) Kalff II, blz. 112.

volksgehoof gekerstend voortleefde. Toch stonden de meeste vijftiende-eeuwse devoten niet buiten de volksvoorstellingen, en allermint vijandig er tegenover. Het waren geen Protestanten vóór de hervorming. Zij hebben hun aanrakingspunten zowel met de volkslitteratuur als met de algemeen-Christelike letterkunde en de Germaanse mystiek. Van Ruusbroec loopt de lijn door het werk van Geert de Grote en Hendrik Mande, en misschien van Johannes van Scoenhoven, naar het Noorden, maar tegelijk worden Suso en Tauler ijverig gelezen. Grenzen van taal en nationaliteit bestaan er voor deze kringen niet: in hun ascetiese wereldbeschouwing staan ze even ver van de natie als van de „wereld”. Mande schreef Nederlands, Thomas a Kempis en Gerlach Petersen meestal Latijn, maar hun geschriften zijn evenzeer of even weinig nationaal eigendom. Niet minder moeten wij er voor zorgen, dat we niet aan deze litteratuur, die uiterst individueel kan zijn, onze individualistiese maatstaf van „oorspronkelikeheid” aanleggen. Oorspronkelike te zijn gold allermint als verdienste. Soms is het de nederigheid, die b.v. Johannes van Scoenhoven in een voorrede doet zeggen dat hij uit zich zelf niets vermag, maar „als een arm scaepkijn in eens vreemden acker getreden” is, en zijn traktaat vergaderd heeft „van den aren uut eens vreemden acker gelesen, dat is uut den campe der godliker schrifturen.” Maar daarachter zit de gedachte, die Dionysius de Karthuizer uitdrukt met de woorden van de heilige Hiëronymus: „als we bidden, spreken we met God; als we studeren (d. w. z. stichtelike geschriften lezen) spreekt God met ons.” De mens is het nietige werktuig waarmee de goddelike wijsheid zich openbaart. „Non quaeras, quis hoc dixerit, sed quid dicatur, attende,” zei Thomas Kempis: 1) „Vraag niet wië het gezegd heeft, maar let op wät gezegd wordt.” Artistieke ijdelheid is dus al zulke geschriften geheel vreemd. „Styli colorem vitare propono” (Sierlikheid van stijl vermijd ik opzettelik) schrijft Dionysius. Voor de juiste waardering van zulke litteratuur is het dus weer nodig zich in te leven in die sfeer van ascetiese vroomheid. Wie zonder dat de „kunstwaarde” bepalen wil, of allereerst naar het origineel grijpt om de verdienste

1) *Imitatio* I, 5.

van de vertaalkunst te beoordelen, ziet slechts de buitenkant.

En dat dit proza, zowel het Latijnse als het Dietse, een eigen sobere schoonheid kan bezitten, blijkt behalve uit het alom bekende *Imitatio* ook uit menige bladzijde die meestal tot de lektuur van enkele theologen beperkt blijft, of die nog in handschrift verborgen ligt. Bovendien kan ook het geestelijk lied, dat uit de moderne devotie voortkwam, eerst onder de belichting van deze omgeving tot zijn volle recht komen.

Ook een figuur als Dionysius de Karthuizer, de hartstochtelijke man van wetenschap en tevens man van de daad, mag in de literatuurgeschiedenis niet ontbreken, al was het alleen om het verband van de Nederlandse beweging met de algemeen-Europese stroming aan te geven. Gewoonlijk stelt men zich de vijftiende-eeuwse devoten te naïef voor. De belesenheid van deze geleerde Karthuizer in Christelike, Griekse en Oosterse wijsheid is verbazingwekkend, evenals zijn eigen produktie. Als vriend van Nikolaas van Cusa speelde hij op het wereldtoneel een belangrijke rol. Ook de hulpmiddelen waarover de vijftiende-eeuwse wetenschap beschikte, waren allesbehalve primitief: door de handel in manuskripten waren nieuwe werken, die in Cordova, Granada of Bagdad geschreven werden, soms binnen een jaar in ons land bekend, 1) terwijl omgekeerd de werken van Dionysius tijdens zijn leven te Rome gelezen en geprezen werden.

In deze asectiese vroomheid blinkt de Christelike idee het zuiverst uit. Maar naast deze devotie, die zich liefst buiten de samenleving terugtrok, of die samenleving van hoge idealen trachtte te doordringen, stonden de geesteliken, die zich in die maatschappij thuis voelden. Een type daarvan lijkt mij de hofprediker Dirc van Delft, die aan buitenlandse universiteiten geleerdheid en wereldkennis opgedaan had. Een dergelijk schrijver is ingenomen met eigen kennis, niet vrij van auteurszijdigheid. Geleerdheid wordt voor hem doel; geen middel. De maatschappelijke moraal dringt zich naar voren; zijn levensbeschouwing is aristokraties. Over zijn werk loopt de lijn naar de zuivere moraal los gemaakt van het eigenlijk religieuse, die tot de vertaling van de *Coninx Summe* en het

1) Zie *Dionysius der Karthauser*, door D. A. Mougel (Duitsche vertaling, blz. 23).

gemoraliseerde *Scaccspel* leidt. De moraal die in dit laatste werk verkondigd wordt, is allereerst bestemd voor de adel en de stedelijke aristocratie waaruit de legisten voortkwamen. In der *Minnen Loep* van Dirc Potter voelen we ons geheel in de wereldse hofatmosfeer, en de wereldse moraal. Busken Huet deed dus een greep die van inzicht getuigt, toen hij om de vijftiende eeuw in zijn *Land van Rembrandt* te karakteriseren, Potter naast Thomas en Kempis typeerde, als de beide uitersten van de lijn die uit het klooster naar de wereld voert. Toch is het voor de diepere kennis van de Middeleeuwse mens weer heel merkwaardig, dat dezelfde Dirc Potter op zijn oude dag berouwvol een stichtelik-moraliserend werk, *Die bloeme der deuchden* schreef.

In de Zuidelijke Nederlanden voert de lijn die van het ascetische Christendom naar het wereldlike Christendom loopt, ons niet naar de hoven of naar de adel, want daar heerste een Franse beschaving, maar naar de rederijkers in de grote steden. Het komt mij voor dat een groot deel van die rederijkerspoëzie ten onrechte als *volkskunst* beschouwd wordt. Zou dit niet in de eerste plaats een litteratuur van en voor de stedelijke aristocratie zijn? Natuurlijk niet uitsluitend: de navolging speelt daarbij ook een rol; talenten uit handwerkerskringen of op het platteland zochten uiting in de kamers, of trachtten mee te dingen naar de prijs. Maar het pronken met mooie woorden, het zoeken naar mythologische en geleerde opschik ging samen met het pronken in fluweel en zijde bij de feesten. Het beoefenen van de kunst als sport, als een tijdverdrijf, evenals het boogschieten, past beter in het leven van een bevoorrechte stand. Opmerkelijk is dat dikwels geesteliken als leiders in de rederijkerskamers optreden.

Nu de mening dat de rederijkers-litteratuur uit een kleurloze massa van langdradige allegorische rijmelarijen bestaat, onhoudbaar gebleken is, wordt het zaak, dat wij ons van de maatschappelijke achtergrond een helder beeld trachten te vormen.

Tot de „rederijkers”-litteratuur behoren immers het mysterie-spel *Die eerste bliscap* zowel als de mirakelspelen en de moraliteit *Elckerlyc*, waarvan de sobere ernst nog onlangs een modern publiek boeide. Daartoe behoren de realistische refereinen in de volkstoone, met echt komies talent geschreven, en de sociale *Sinnespelen* van Cornelis Everaert, waarvan

dr. J. W. Muller de betekenis aantoonde als spiegel van de klasse-tegenstellingen in het ondergaaude Brugge 1). Een rijke verscheidenheid dus, in plaats van eentonigheid. Daarom kan de stelling dat de rederijkers „de tolken waren van de ontwikkelde burgerij” niet zonder nader onderzoek aanvaard worden. Evenmin zouden we het ontstaan van de moraliteit uitsluitend willen verklaren uit „de toenemende geestelijke zelfstandigheid, die er behoefte aan had, de waarheden des geloofs voor het verstand aannemelijk te maken.” 2) De *Elckerlijc* is het beste voorbeeld dat een allegorie nog iets meer kan zijn dan een verstandelijk „bewijs”. Dat de „ontwikkeling” van de toenmalige burgerij niet louter verstandelijk was, kan juist uit de literatuur aangetoond worden. Bij deze burgerlike literatuur zullen we ook rekening te houden hebben met de onderstroming van de eigenlike volkskunst, zoals die zich geheel ongekultiveerd in het wereldse volkslied vertoont. De boerden, de realistische refereinen in de volkston, de komiese tussenspelen in het geestelik drama zijn daaraan nauw verwant.

Met al deze opmerkingen bedoelde ik meer, te wijzen op het onmisbare van een kultuur-historiese achtergrond voor de literatuurgeschiedenis, dan zelf die achtergrond in hoofdtrekken te ontwerpen. Dat zou een veel dieper gaande studie vereisen. In elk geval kan hieruit blijken dat het minstens onvoorzichtig is om van *de* Middeleeuwse geest te spreken. Evenmin als elders in de historie zijn de levensverschijnselen in de vijftiende eeuw zo eenvoudig. De „late” Middeleeuwen zijn geen tijdperk van verval of van dorre onbeduidendheid geweest, en evenmin louter een overgangstijd. Voor ieder die dit traditionele vooroordeel uit Jonckbloet of zijn navolgers opgedaan heeft, zal de lektuur van Kalf's tweede deel, dat evenals het eerste van talent en smaak getuigt, een ware verrassing zijn, die tot nadere kennismaking met dit verwaarloosde tijdvak in onze letterkunde uitlokt.

Assen, Okt. 1907.

1) Zie zijn opstel in de *Verslagen en Mededeelingen van de Vlaamsche Academie* (1907).

2) Kalf II, blz. 335.

DE TEGENWOORDIGE STAND EN KANSEN DER NEDERLANDSCHE SOCIALE WETGEVING

DOOR

J. MOLENMAKER.

De strooming voor sociale wetgeving, die in ons land na de enquetes van 1887 en 1890 zoo krachtig het land der practische politiek kwam binnenzetten en de richtingen aanwees, waarin zij banen voor een modern leven zou openen, dreigt in het zand te verloopen. Dit schijnt kras gezegd in een tijd dat bijna alle politieke partijen zich beijveren voor sociale wetgeving; in een tijd dat telkens bij de Kamer wetsontwerpen van socialen aard inkomen. Toch meen ik dat de bewering juist is en van een zoo groot belang, dat bespreking de aandacht verdient.

Natuurlijk is onmiddellijk toegegeven, dat in de verschillende politieke programma's de sociale hervorming op den eersten rang staat, of ten minste op een plaats waar het kiezersoog zonder moeite de gebruikelijke formules kan vinden. Toegegeven is ook dat diverse troonredenen zonder uitzondering maatregelen tot sociale hervormingen aankondigen.

Maar het is bekend dat een stroom, die in 't zand verloopt aan breedte zooveel wint als aan diepte en stuwkracht verloren ging. Dat laatste verlies nu is duidelijk waartenemen. Daarvoor is het reeds voldoende de geschiedenis onzer sociale wetgeving in vogelvlucht te overzien. Dan toch valt het op, dat de Arbeidswet die in 1889 onder den eersten indruk der parlementaire enquete tot stand kwam, en wier werking bijna

onverdeeld gunstig genoemd kan worden, geen tweede stapje op den ingeslagen goeden weg verder gebracht werd. Ook de Veiligheidswet van 1895, die op menig punt onvoldoende bleek om de gezondheidsgevaaren der arbeiders degelijk te bestrijden bleef wat zij was. Zelfs het eerste eenigszins schroomvallige uitvoeringsbesluit van 1896 bleef met een kleine uitzondering tot op heden ongewijzigd.

Dat deze beide wetten 18 en ruim 10 jaren bleven staan op denzelfden graad van hervormingswarmte is teekenend. Het wijst op de voldaanheid van genoeg hervormd te hebben op dit gebied. De mogelijkheid om verder te gaan kon niet betwijfeld worden. Onzekerheid en technische moeilijkheden, die de geboorte eener eerste arbeidswet tot een bezwaarlijke verlossing maken, bestonden niet meer. Maar de aandacht der belangstellenden ging in die jaren andere banen. In 1897 kwam de wet op de Kamers van Arbeid. De mislukking hiervan was eigenlijk vooruit te voorzien. De vorm voor een sociale maatregel was eraan gegeven, maar de inhoud werd er uit gepeuterd. Vertegenwoordigende en tegelijk verzoenende lichamen die zonder stevig verband grillig nu in deze dan in gene stad in 't leven geroepen werden, en dan van elke schijn van macht beroofd, konden onmogelijk de reuzentaak vervullen om de vulkanische wording van de rechtsverhoudingen in de arbeidswereld te leiden. Er was bij de makers van die wet geen ernstige wil om goed en flink integrijpen. Dat bleek ook verder toen ondanks de spot-opwekkende mislukking der Arbeidskamers geen hand tot redding werd uitgestoken, ja zelfs pogingen door de Kamers zelve gedaan om zich van hun „Engelsche ziekte” zooals minister Kuyper het noemde, te genezen, werden tegengewerkt en verboden.

Vanaf 1897 begint dan de bouw der arbeidersverzekering. Maar hoe onzeker. Geen groote lijnen en plannen. Doch alleen nateekenen van 't Duitsche en Oostenrijksche voorbeeld. Na veel moeizaam werk, beginselopoffering en kompromissen komt in 1901 de Ongevallenwet tot stand.

Zonder nu eenigszins uitvoerig de bijna 5-jarige werking dier wet nategaan, kan wel gezegd worden dat om de wezenlijk goede kern een hopeloze verwarring is gesticht van een logge Rijksverzekeringsbank die met een dure bureaucratie zich niets

aantrekt van de heftig keffende risico-dragende vereenigingen om haar heen. De „machine” om een Amerikaansch beeld voor de organisatie te gebruiken, die den arbeider bij ongeval hulp moet verschaffen, doet juist dat nog maar gebrekkig doch is verder zoo ingewikkeld, dat er een groote hoeveelheid kracht verspild wordt om haar zelf in beweging te houden. En wat een gekraak, gepiep en lawaai daarbij. Wat een opgewaaid stof.

Dat maakt het ook zoo moeilijk om aan de arbeidersverzekering voorttebouwen. In plaats dat het begonnen werk de voortzetting eenvoudiger maakte, is juist het omgekeerde het geval. De ongevallen verzekering is een groote sta-in-den-weg voor een goede ziekte- en invaliditeitsverzekering. De ingewikkelde organisatie, die 't werk zoo duur, zoo langzaam en gebrekkig doet kan niets meer torsen, maar moet juist geholpen worden door haar van een deel van de taak te ontlasten. Daarmede zou dan de ziekteverzekering erfelijk belast worden waarschijnlijk tot eigen verderf. En ook voor de ouderdomsverzekering moest blijkens 't kortgeleden ingediende wetsontwerp, weer een nieuwe organisatie een Ouderdoms rentebank ontworpen worden in Den Haag. Dat is het resultaat van de gebrekkige wet van 1901. Maar deze kon alleen zoo gebrekkig zijn, omdat niet de ware, eenvoudig krachtige hervormingsijver aanwezig was, en politiek geschipper met bureaukratisch geknutsel ervoor in de plaats kwamen.

De juistheid ervan blijkt ook uit gelijktijdige maatregelen. Allereerst de leerplichtwet van 1900, waaruit zorgvuldig geweerd met wat de uitvoering tot een wezenlijk sociale maatregel zou maken, als 'tarbeidsverbod, vergoeding bij armoede, verplichtte kindervoeding en kleeding en schoolartsen. En 't resultaat bleef niet uit. Na 't groote politieke tournooi en wat mislukte pogingen tot strenge doorvoering bleef er [over: een zeer groote papierrommel van schrijfwerk met talrijke vergaderende commissie's en verder weer rust.

Dan de zoo hoogst belangrijke Woningwet van 1901 en 't begeleidend zusje de Gezondheidswet. Van totale mislukking kan natuurlijk geen sprake zijn. De nood was op 't gebied der arbeiderswoningen te groot. Doch de belangrijke hervormingen die verwacht werden zijn uitgebleven. De krotten bleven, de nieuwe goedkoope woningen lieten nog op zich wachten.

De nieuwe bouwverordeningen belemmerden nieuw-bouw en brachten weinig verbeteringen in slechte woontoestanden.

Alleen sommige groote in uitbreiding zijnde gemeenten profiteerden van de nieuwe onteigeningsbepalingen.

Het particulier initiatief, de grondslag der wet, was zooals de maker, Mr. Goeman Borgesius zelf moest erkennen, ontoereikend.

Over de Gezondheidswet, die de Centrale Raad met hoofdinspecteurs, inspecteurs en gezondheidscommissie's in 't leven riep, behoeft niet uitgeweid. De lust tot ingewikkelde machinebouw, zonder te letten op den te leveren arbeid, als alles maar loopt; de lust in 't kort tot nieuwe bureaucratiebouw van de oude dito heeft ook hier volle ruimte genomen om zich te uiten.

Na 1902 kwam geen belangrijke sociale wet meer tot stand. Dat de hervorming niet overbodig was omdat er tevredenheid heerschte onder de arbeiders, nu geen enquête's de burgerij meer ontrustten bleek nog eens duidelijk in 't voorjaar 1903, toen 't verwaarloozen van jarenlange gegronde klachten zich plotseling wreekte. Maar weer bleek hoe de hervormingszin alle kracht verloren had toen beloften aan de spoorwegarbeiders niet eens ingelost konden worden.

Ten slotte is het arbeidscontract het bewijs hoe de sociale wetgeving haar richting is kwijt geraakt en in juristerij tot eigen schade verdwaalde. De stellig niet onpartijdige kritiek der groot-industriele Eerste Kamerleden die echter samenging met de omgekeerd partijdige kritiek der sociaal-demokratische Tweede-Kamer collega's toonde duidelijk aan dat de sfeer van het Burgerlijke wetboek, van de kennis van 't privaat en publiek recht een geheel andere is als die waar de belangen van arbeiders en werkgevers in een nieuwe rechtsverhouding tot evenwicht trachten te komen. De sociale hervormer van 't arbeidscontract had de geheele arbeidswerkelijkheid vergeten, en met kunst en vliegwerk werd aan 't collectief contract een klein plaatsje gegund. Is het te veel gezegd dat de strooming voor sociale wetgeving in 't zand dreigt te verlopen? Dat er een paar kleine succesvolle wetjes zijn geweest de phosphorwet van 1901 en de Caissonwet van 1904, die eigenlijk van uit de gebrekkige practijk der veiligheidswet zich aan de regeering opdrongen, omdat er iets moest gedaan worden, verandert

niets aan 't bredere overzicht. Zoo het dan al niet wetten in 't staatblad zijn geweest, die van den ijver tot sociale hervorming getuigden, doen dat dan niet sprekend de verschillende wetsontwerpen? Dat kan en wordt gevraagd. Voor ziekteverzekering is er reeds een 2de ontwerp, voor ouderdomsverzekering een derde. Ongevallen-verzekering voor visscherij en landbouw komt aan de orde. En wat arbeidswetgeving betreft, lag er de groote wet van Dr. Kuyper met de regeling van 't leerlingwezen.

Ook minister Lely had een een werk- en rusttijdenwet ingediend en vooraf 't kamerlid Pyttersen een bakkerswet. Deze regeering zegde wijzigingen van Arbeidswet en Veiligheidswet en nieuwe uitvoeringsbesluiten toe.

Dit alles is op te sommen om de beweering te weerleggen. Doch zonder resultaat. Dat, wat ik juist wilde aantonen, was het gebrek aan kracht om de sociale hervormingen van de politieke programma's tot werkelijkheid te maken. De weg moet natuurlijk gaan over wetsontwerpen. Eer die bereikt zijn duurt het al zoo lang, dat de kracht, om door de twee Kamers heen te komen, niet meer toereikt. Een volgende regeering heeft dan weer nieuwe plannen. Dat er wetsontwerpen komen, zijn en gaan zegt dus niet veel. Wat het nog zegt is bovendien niet gunstig.

De poging van minister Lely tot regeling der werktijden van volwassen arbeiders, raakte door zijn vaagheid in principes en ingewikkeldheid van uitvoering vanwege eigen onwaarde op den achtergrond. Diens ouderdomsverzekering was een paard, dat nog op 't laatste nippertje maar toch te laat op de verkiezingsparade kwam aanhinken.

Het „wetboek op den arbeid” van Dr. Kuyper is door mij reeds vroeger uitvoerig beoordeeld. 1) Gezien de wederwaardigheden van de Drankwet hadden deze 444 artikelen zeker niet de bekend slechte kamerlucht zonder flauw te vallen doorstaan.

En wat te zeggen over de verzekeringsontwerpen. Zoo iets dan maken deze op treffende wijze duidelijk dat er op 't gebied onzer sociale wetgeving windstilte heerscht. Had de ervaring met de ongevallenwet niet moeten leeren, met welk

1) Zie de Toekomst der Nederl. Arbeidswetgeving. Ie Jaarg. De Beweging.

belangrijk werk men zich ging bezighouden. Doch de krantenbelangstelling ging niet verder dan aan een enkele detail te plukken en de publieke belangstelling was beneden 't nulpunt.

Nogmaals toonen ook de wetsontwerpen aan dat de strooming voor sociale wetgeving in 't zand dreigt te verlopen.

* * *

Is de sociale hervorming dan overbodig geworden? Zijn de toestanden sedert een kwart eeuw zooveel verbeterd dat nu wel weer de maatschappelijke krachten 't werk der hervormers zullen voortzetten? Inderdaad is er eenige verbetering, die echter niet overschat mag worden. Want nog steeds zijn een groot deel der Nederlandsche arbeiders ondervoed; nog steeds wonen zij voor een groot deel duur en slecht; nog steeds zijn er buitensporige werktijden, zijn de arbeiders aan gevaren voor hun gezondheid en leven blootgesteld b. v. door zandsteen, loodwit, jute- en katoenstof. Nog steeds wordt er op loonen bekibbeld, vernietigt ziekte 't huiselijk geluk door armoe. Nog steeds is de oude arbeider dikwijls een verworpene, goed voor 't armhuis. En meer nog dan dit alles. Zou nu de sociale hervorming kunnen stilstaan bij het kleine beetje wat sedert 1889 tot stand kwam. Integendeel is juist de verwachting grooter. Meer dan de toestanden verbeterden, groeide het bewustzijn bij de arbeiders dat een beter lot voor hen mogelijk is. De banden van fataliteit, waaraan zij vroeger geloofden, vielen af. De onderworpenheid waarmede vroeger in nood de gaven der rijken werd gevraagd en aanvaard, wordt een last die grooter pijn nog dan de armoede gaat veroorzaken.

Sociale hervorming is meer, oneindig veel meer noodig nu dan vijf en twintig jaar geleden. 't Moderne leven roept om leiding bij het scheppen van nieuwe en betere vormen.

Eigen kracht heeft het genoeg, maar geen heilzame inperking om het op de juiste banen vooruit te stuwen. Daarom is het van zóó'n groot belang zich af te vragen wat de oorzaak kan zijn dat de sociale wetgeving dreigt te stranden vlak bij de haven en met het kalmste weer. Waarom de verslapping van den in 1887 zoo krachtig ontwaakte hervormingsjijver? Blijkt dat ook nog niet duidelijk uit het feit dat een Neder-

landsche vereeniging voor wettelijke bescherming der arbeiders, waarin de onderscheidene politieke partijen vertegenwoordigd zijn, zoo bitter weinig van zich doet hooren, terwijl b. v. haar Duitsche zuster telkens nieuwe onderwerpen in studie neemt en naar voren brengt.

De meest voor de hand liggende oorzaak is de eigenaardige politieke constellatie. Schijnbaar wordt daaruit alles verklaard. Zoodra de antithese politiek, de scheiding der kiezers naar godsdienstig geloof, de overhand behield boven een sociale politiek die conservatieven en maatschappelijk hervormingsgezinden tegenover elkaar zou stellen, moest er op 't gebied der sociale weigering verwarring ontstaan. Geschillen, die van geestelijken oorsprong waren, maar maatschappelijk van weinig beteekenis werden verscherpt en bevochten, terwijl zeer scherp onderscheiden opvattingen over sociale verhoudingen in een kompromis tot schijnbare eenheid werden gebracht. En dat zoowel links als rechts, maar rechts het meest verborgen.

Een dergelijke handelwijze verzwakt elke hervormingszin. Wat in het louteringsvuur van publiek onderzoek en van diepgaande maar opbouwende kritiek versterkt en gezuiverd moest worden, eenerzijds van roekeloosheid door onbekendheid met de werkelijkheid, doch daarnaast van angstige schroom, die voor denkbeeldige bezwaren tegen een nuttige hervorming terugwijkt, werd verborgen en tegen die kritiek gevrijwaard opdat niet zou blijken hoe los de eenheid was. Ingewikkelde vormen, kregen daardoor een voorkeur, die anders onbegrijpelijk zou zijn. En hoe spreekt zich die voorkeur uit in het bijna overal te hooren oordeel, dat men tegenwoordig geen goede eenvoudige wetten meer schijnt te kunnen maken. Onleesbaar, onontwarbaar schijnt een onvermijdelijke eigenschap van een sociale wet. Toch is het duidelijk dat dit niet zoo kan en tenminste niet zoo behoeft te zijn. Wat moet duidelijker en voor ieder begrijpelijker zijn dan juist een sociale wet die een bepaalde hervorming beoogt en de directe maatschappelijke belangen van zeer velen en nog wel van betrekkelijk onontwikkelde arbeiders raakt. En wanneer die hervorming eenvoudig zal zijn, kan de woordelijke uitbeelding ervan in de wet stellig duidelijk zijn. Maar, en dit is de hoofdzak de hervorming zelf is niet eenvoudig en wordt niet eenvoudig

gewild. Het is steeds een geven en nemen, een geven aan de hervormers en een terugnemen om de conservatieven tevrede te stellen.

Een hervormingszin die zich niet open kan uitspreken, die geen voortdurende en geestdriftige propaganda zou maken voor duidelijk aan te wijzen plannen maar die zich gedwongen beperkt tot aanprijzing van halfheden, is een opdrogende bron.

Dezelfde pogingen om de antithese politiek te behouden, en de neiging der liberale handelsburgerij om het koste wat het wil aan 't bewind te blijven, veroorzaakte nog een ander verschijnsel dat evenzeer voor de sociale wetgeving belemmerend werkte, n.l. het spelen met de kwestie der kiesrechtuitbreiding.

Meer nog dan de strooming voor sociale wetgeving, wier spoed gemakkelijk genoeg te vertragen en wier helderheid te vertroebelen bleek, moest de kiesrecht kwestie verstorend op de antithese politiek werken. Vandaar dat het terrein verliezend liberalisme er een middel inzag om de rechtsche coalitie te bestoken, zoodra die het regeeringskasteel bezet hield of dreigde te bezetten. Vandaar ook het zoeken der rechterzijde om door een kompromispantser van huismans- en capaciteiten kiesrecht de gevaarlijke projectielen af te weeren.

Doch waait weer een liberale wind om het Haagsche torentje, dan gaat de kiesrecht kwestie zoover als mogelijk is naar achter, b.v. achter een blanco, en dat nog aan 't eind van het vierde jaar.

Vandaar dat zoowel links als rechts gepleit wordt en gere-deneerd over den voorrang van sociale wetgeving boven kiesrechtuitbreiding.

Het is duidelijk dat er geen voorrang behoeft te bestaan en geen strijd om voorrang. Sociale wetgeving mits niet in naam maar in wezen hervormend, kan altijd gebeuren en te beter naarmate het gepaard gaat met kiesrechtuitbreiding.

Zij, die 't algemeen kiesrecht niet willen, houden dat juist tegen uit vrees voor vergaande sociale hervormingen, en doen dat door schijn sociale maatregelen te laten voorgaan, en nog liever door aan sociale wetsontwerpen een langgerekte parlementaire verzorging te besteden zonder veel uitzicht op de staatsbladpoort naar 't maatschappelijk leven.

En toch gaan vele werkelijk hervormingsgezinde politici

daarin mede. De leus voor sociale wetgeving schijnt hun een kansje toe om wat tot stand te brengen, zij het ook een bedorven ongevallenwet of een woningwet topzwaar op de basis van een bedroevend zwak particulier initiatief.

Op deze wijze, die wellicht te scherp is aangegeven, maar toch in hoofdzaak juist, kan verklaard worden, waarom de hervormingslust der tegenwoordige politiek zuchtend zit te staren voor bergen wetsontwerpen, opgeblazen vol van zinrijke en zinzware artikelen als een rijstebreiberg die luilekkerland heet, maar de arbeiders misschien nog zwaarder op de maag zal komen te liggen als de kamerleden die er nu in studeeren moeten. Toch is een dergelijke verklaring slechts oppervlakkig. De sociale wetgeving moge een kind zijn van de burgerlijke politiek, het is een kind dat opgevoed wordt in een ruimer sfeer dan parlementshuizen, in het volk zelf, waarbij het zich een eigen bestaan tracht te vinden. Zoodra de sociale wetgeving werken gaat wordt zij een levende vorm van het maatschappelijk leven, die uit de maatschappij haar levenskrachten put. Daarom kan het wel eens zijn, dat bedorven sociale wetgeving wordt als de bezemstok voor den tovenaarsleerling, een schrik voor de politiek die haar in 't leven riep.

* * *

De sociale wetgeving is door hare aanvankelijke bevorderaars beschouwd als bescherming der economisch zwakkeren, als een poging om door den staat maatschappelijke misstanden op te heffen. In wezen is zij echter de vorming van een nieuw arbeidsrecht, de organiseerende kracht tot versterking en leiding eener beweging naar een nieuwe samenleving, waarin ook de arbeiders zullen zijn burgers met evenvolle rechten en waardigheid als elk ander. Naarmate de maatschappelijke ontwikkeling verder gaat en de arbeidersbeweging de nieuwere denkbeelden naar voren brengt, komt het wezen der sociale wetgeving scherper tot uiting.

Toen omstreeks 1870 ook in ons land de maatschappelijke vernieuwing zich begon te vertoonen, en de teekenen zichtbaar werden, dat ook de arbeiders zich van eigen menschenlijke waardigheid bewust werden, moest wel blijken hoezeer de

toestanden bedroevend en onrechtvaardig waren. Misstanden moesten ze aan hen schijnen, die een normaler beeld van de maatschappelijke verhoudingen naar geldende denkbeelden en zedelijkheidsopvattingen voor oogen hadden. De burgerlijke politiek maakte zich sterk die misstanden op te heffen, zich verdienstelijk voor de arbeiders te toonen, door hen met hun maatregelen te beschermen, te patroniseeren. Vooral de handelsburgerij, had deze illusie's. En gesteund door de vertegenwoordigers der landbouwbelangen kostte het geen moeite aan de industrie verplichtingen op te leggen, mits, zooals dan ook geschiedde, landbouw en zelfs de veenderij van de wettelijke bemoeiing verschoond bleven.

Zoo scheen de sociale hervorming na de beide enquêtes toekomst te hebben. De onrust onder de arbeiders, hun groeiende ontevredenheid, rumoerige vergaderingen en werkstakingen wekten een vrees die een heilzame aansporing gaf. Er moest iets gedaan worden. En er werd ook iets gedaan. Daarna bleek echter de vrees eenigszins overdreven. De arbeidersbeweging ontwikkelde zich en werd duidelijker gezien, maar in vormen die bij de burgerij weinig sympathie vonden. Daardoor begon de ijver te bekoelen. De eerste moreele politiek sloeg om in een „realpolitiek” zoover het de arbeiders betref. Want zij, de arbeiders, zij werden eerst bij keuze bijna, later in grooter aantal kiezers wier stemmen voor de politieke partijen waarde hadden.

En de arbeidswetgeving eerst met takt, dat is zeer slap toegepast begon geleidelijk aan beteekenis te winnen. De industrie organiseerde haar politieke invloed. Ook de handel zag in de havens een arbeidersbeweging wassen. Duidelijk bleek bij de ongevallenwet hoezeer de verhoudingen na de enquêtes veranderd waren.

De vrees door de staking van 1903 gewekt was een heel andere dan die van 25 jaar vroeger. De sociale wetgeving werd een politiek onderwerp een leus voor de kiezers. Uit het wezen van de sociale wetgeving en de ontwikkeling der maatschappelijk verhouding is het daarom begrijpelijk dat de ijver voor sociale hervorming van aard veranderde. Oorspronkelijk moreel en filantropisch bedoeld als een duidelijke en scherp begrensde taak, die toewijding en werkkraft verdiende,

werd zij een politiek onderwerp, waarin verschillende belangen elkaar ontmoetten en hunne krachten gingen meten.

De verandering van aard behoefde echter geen verandering van kracht te zijn. Maar uit den nieuwen aard was het duidelijk dat de kracht zou afhangen van de arbeiders zelve.

De invloed die de arbeiders zouden uitoefenen op de regeering door de volksvertegenwoordiging moest een maatstaf worden voor den spoed waarmede sociale wetten tot stand zouden komen maar meer nog voor de materie die ze zouden regelen. En hier is nu ten slotte de scherpste oorzaak voor het verlopen der eerste beweging voor flinke sociale hervormingen. De arbeidersbeweging is lang in gebreke gebleven er zich mede te bemoeien.

Na 't mislukken der eerste kiesrecht-beweging ging zij den anarchistischen kant uit en liet de burgerlijke hervormers aan hun lot over. De kerkelijk gezinde arbeiders bleven voor een groot deel op den achtergrond en schonken de kerkelijke leiders onbeperkt vertrouwen. Zij formuleerden geen wenschen of eischen maar lieten alles over aan hunne politieke vertegenwoordigers. De sociale wetgeving dreef dus als een zeilschip met moed in zee gegaan, doch zonder wind in de zeilen. Daarentegen ontstonden om de romp heen stroomingen naar ongewilde richtingen en werd de buik zoo begroeid dat er geen gang in te houden was.

Dat maakte het inlossen der verkiezingsbeloften en de uitvoering der sociale programma's moeilijk.

In de laatste jaren is dat echter veranderd. De neutrale vakbeweging in het N. V. V. tot nieuw leven geroepen heeft zich onmiddellijk de bevordering der arbeidswetgeving tot taak gesteld. Of de opvolgers der oude sociale hervormers, de vrijzinnig democraten van de nieuwe frissche bries zullen profiteeren is echter een vraag. Duidelijk beoogt het N. V. V. een zuivere arbeiderspolitiek en zoekt zij in de S. D. A. P. hare vertegenwoordiging.

Doch ook de katholieke arbeiders in sterke vakverenigingen georganiseerd die reeds meerdere malen als in Twente, Eindhoven en Tilburg hunne geestelijke adviseurs meenamen in stakingen, laten wenschen van arbeiderspolitiek hooren.

Op het Katholiek sociaal congres te 's-Bosch van dezen zomer,

werd niet minder dan op het congres van N. V. V. en S. D. A. P. in 't voorjaar te Amsterdam gehouden op ingrijpende maatregelen aangedrongen.

Alleen Patrimonium roerde zich nog niet, doch gezien hoe hare leden, landarbeiders, zich uitgelaten hebben over hunne levensverhoudingen, is het duidelijk dat ook van deze zijde een arbeiderspolitiek te wachten is.

Er is dus een directe en zeer belangrijke verandering gaande, die in de politiek stellig merkbaar zal worden.

Toch is er nog een omstandigheid, die de kansen der sociale wetgeving beheerscht. De nieuwe kracht die aan 't opkomen is vindt geen onontgonnen terrein, waarop zij haar invloed kan uitoefenen.

Er bestaat een sociale wetgeving, waaraan voortgebouwd moet worden, en er bestaan vaste plannen voor dien voortbouw, die niet zoo gemakkelijk terzij geschoven worden.

Dat dit niet zoo gemakkelijk gaat blijkt wel uit de verzekeringsontwerpen voor ziekte en ouderdom van deze regeering, die in hun geheele structuur sprekend op die der vorige regeering gelijken.

De bezwaren die zich reeds voordeden bij het brengen der ontwerpen in het Staatsblad, de groote bezwaren die in de vormen dier ontwerpen zelve liggen worden niet alleen overwonnen door de kracht eener arbeiderspolitiek.

Wat is nu de oorzaak van die bezwaren, die stellig weggenomen zal moeten worden? Dit is een belangrijk punt, vooral belangrijk voor de arbeiders. Deze eischen nu den 10-urigen arbeidsdag, beperking van kinderarbeid door verbod tot op 't 14de jaar; beperkte nachtarbeid. Verder verbetering der ongevallenwet, enkele verbetering in het ziekteverzekerings-ontwerp en voor een deel staatspensioneering.

Maar al die eischen zijn betrekkelijk vaag, en sluiten niet onmiddellijk aan bij de bestaande wetten en ontwerpen. Ook de huisindustrie zal weldra aan de orde komen en voor de eerst aangeheven leus van „afschaffing” meer practische maatregelen in de plaats moeten komen. Hoe echter ook, door 't opnoemen van de gewenschte maatregelen zijn de bekende bezwaren niet opgeheven. Het duidelijkst blijkt dit ten opzichte der arbeidersverzekering. Daar bemoeien de arbeiders zich al

bitter weinig met de vormen van de organisatie. Alle vormen zijn hun goed mits hunne belangen niet zijn geschaad. Daaruit spreekt de geest om het maken der sociale wetgeving grootendeels overtelaten aan de burgerlijke partijen, aan de burgerlijke politici. Dit nu is onjuist gezien. Want de groote oorzaken voor den tragen gang der sociale wetgeving, voor de onvoldoende uitvoering, de slechte organisatie, de stroeve en logge werkwijzen ligt in de bureaucratistische wording der wetsontwerpen.

Door de industrieelen is dit terecht ingezien. Zij die in hun groote bedrijven voortdurend organiseeren en reorganiseeren, hebben tal van fouten der sociale wetgeving, die onnoodig lastig zijn en schreeuwend kostbaar, zonder de arbeiders te baten, direct opgemerkt, en de oorzaak ervan aangewezen.

Het was vooral Mr. L. H. W. Regout in de Eerste kamer gesteund door D. W. Stork die duidelijk hebben aangetoond hoe het onmogelijk is dat een paar Haagsche departementsambtenaren de ruimte van blik en de voldoende economische en technische terreinkennis hebben om belangrijke sociale wetten voortebereiden.

Doch ook de arbeiders hebben begrip van organisatie, en wanneer zij willen, kunnen en zullen zij dezelfde fouten zien. Trouwens wanneer zij voortgaan met een ernstige actie voor sociale wetgeving moeten zij het ondervinden.

Scholing in 't Romeinsche recht, in civiel en publiek rechtelijke theoriën en in universiteitsekonomie stelt nog niet in staat het arbeidsrecht te formuleeren, dat in wording is in het practische leven van elken dag, op fabriek en werkplaats.

Daarom moet de sociale wetgeving beter voorbereid worden, zullen de kansen voor belangrijke hervormingen die tevens practisch een degelijk en stevig deel van 't maatschappelijk leven zullen gaan vormen, beter worden dan zij nu staan.

Hoe moet die voorbereiding geschieden? Allereerst door de arbeiders zelf. De wetgeving moet voor hen niet een van boven opgelegde maar feitelijk ongekende macht zijn.

De belangstelling in de naleving der bestaande wetten moet toenemen, studie's over andere regelingen moeten de vakverenigingen bezig houden. En zooals de industrieelen niet

schuwden een eigen ontwerp ziekteverzekering te maken, 1) zoo meesten ook de anders de detailarbeid niet veronachtzamen. Naarmate hunne bezoldigde bestuurders in aantal toenemen zal dat ook mogelijk worden.

Doch ook van een vereeniging als die tot wettelijke bescherming der arbeiders mag gevraagd worden, dat zij de taak door Mr. Kerdijk begonnen met het populariseeren der arbeidswetten voortzet. Vooral voor haar is een ruim gebied aanwezig om kennis te verspreiden.

Ten slotte mag vooral van de regeering gevraagd worden, dat zij medewerkt tot betere voorbereiding der sociale wetgeving. Wetsontwerpen in de departementsbureau's stuk na stuk te laten maken is daartoe niet voldoende. Er dient een krachtig centrum van organisatie te zijn, een Bureau van den Arbeid dat kan beschikken over goede gegevens door bedrijfsstellingen en speciale onderzoekingen. Dat bureau kan dan op de hoogte zijn van de werkelijke arbeidsverhoudingen en publicatie's daarover geregeld doen verschijnen. Dan ook zal er stellig meer eenheid, meer plan komen en daardoor ook vertrouwen in de ingediende wetsontwerpen.

* * *

De strooming voor sociale wetgeving dreigt in 't zand te verloopen. Nog geldt deze bewering ondanks de meerdere ingediende wetsontwerpen. Het is niet te voorzien of een daarvan zal worden aangenomen door de Tweede Kamer voordat de voorstellen tot Grondwets-herziening in behandeling komen. Gesteld dat dit gebeurde, dan nog zit er een Eerste Kamer op de wacht, die reeds meerdere malen toonde tegen verwerping niet op te zien. En zelfs als het nog gelukte in de oogen der strenge senatoren genade te vinden, blijft toch de vraag of iets beters dan Ongevallenwet of Woningwet of Drankwet wordt bereikt.

Meer dan ooit zijn voor de verdere ontwikkeling der sociale hervorming goede wetten noodig organisatorisch gedacht, geschikt voor het te bereiken doel en passend op het modern ontwikkeld maatschappelijk leven.

1) Departement Haarlem der Maatschappij van Nijverheid.

Slechte wetten zijn hoe goed bedoeld ook ernstige hindernissen voor later. En dit geldt niet alleen werkgevers, maar ook en vooral de arbeiders.

Behalve echter de verzekeringsontwerpen, waaraan een afzonderlijk artikel gewijd zal worden, is er nog zooveel op 't gebied der arbeidswetgeving te doen. Hoe lang wachten reeds de bakkers op hun nachtrust? De loodwitarbeiders, de schilders dienen geholpen tegen vergiftigingsgevaar. De steenhouders mogen niet ongesteund blijven. Dan is er de vraag om regeling van huisindustrie, tienurendag, beperking van nachtarbeid. Hoe levendig zijn de wenschen en verwachtingen.

Maar ook verder. Het arbeidscontract zal een nauwgezette studie over de uitwerking eischen. De Kamers van Arbeid dienen gereorganiseerd. De havenarbeid, winkelarbeid, kantoorbediendenarbeid vraagt wettelijke regeling. Ook koetsiers en kellners vragen hulp tegen al te lange werktijden.

Bij al dat werk is een voorlichting noodig die de regeering niet bezit en de arbeiders nu nog niet kunnen geven.

Wanneer de kiesrechtstrijd ontbranden zal, zullen ongetwijfeld ook de wenschen voor sociale wetgeving voortdurend in bespreking komen. Doch dit zal de kansen niet vergrooten indien niet ingezien wordt dat de sociale wetgeving is een werk dat moet berusten op uitgebreide en degelijke kennis van de verhoudingen zooals die leven in de maatschappij en zich daar ontwikkelen, een werk dat meer dan formules, dat organisatie eischt, zoowel van bovenaf bij de regeering als van onderaf uit de arbeiders. De breede stroom van tegenwoordige plannen is verleidelijk door den schijn. Maar krachtig zal die pas worden als door inniger contact met het maatschappelijk leven en losser van de bureaucratie een diepergaande belangstelling ontwaakt, dan nu aanwezig is.

HET STUTTGARTER KONGRES

DOOR

MR. P. J. TROELSTRA.

II

Voordat ik overga tot de behandeling der punten van de dagorde van het Kongres, dien ik aan de samenkomst der socialistische parlamentsleden („Interparlementaire Konferentie”) en de groote betooging, die aan het Kongres voorafging, enkele woorden te wijden.

Wat de Konferentie betreft, deze heeft feitelijk slechts twee onderwerpen behandeld, n.l. een voorstel der Engelschen, om meer eenheid en onderlinge informatie tot stand te brengen in zake arbeidswetgeving onder de socialistische parlamentsfraktien der verschillende landen en een voorstel van schrijver dezes om een kommissie te benoemen ter bestudeering van het politieke systeem der sociaaldemokratie.

De Engelschen wilden, dat het Int. Soc. Bureau een rapport zou publiceeren, waarin het maximum, dat in de bestaande fabriekswetgeving op elk gebied is bereikt, zou zijn opgenomen, met het doel, dat de socialistische parlamentsfraktiën in elk land zouden trachten, dat maximum in hunne wetgeving door te voeren. Tevens werd aangedrongen op verzameling der socialistische wetsvoorstellen en de indiening daarvan tegelijkertijd in alle parlementen.

Tegen het laatste kwam een zeer beslist verzet van Vollmar, Van Kol en Adler. Besloten werd, dat de parlementaire groepen elkander hunne voorstellen zouden mededeelen en dat het Int. Soc. Bureau de noodige informatiën in zake

arbeidswetgeving zal verstrekken, met name wat de socialistische wetsvoorstellen betreft. Meer was zeker in den geest van het Engelsche voorstel niet te bereiken. Uniformiteit van socialistische ontwerpen is even onmogelijk als gelijktijdige indiening daarvan in alle parlementen. Gaat men bijv. de houding der socialistische fraktiën omtrent bepaalde punten als arbeidscontract, arbeidspensioneerend enz. na, dan zal men veel verschil, zoowel in standpunt als in uitwerking, waarnemen. De Engelsche socialisten zijn voorstanders van een staatspensioen aan alle burgers, die het noodig hebben, met verwerping van premiebetaling door de gerechtigden. De Fransche socialisten zijn deel voorstanders van verplichte pensioenverzekering, met een bijdrage van den Staat, deels van staatspensioneering. De Duitsche socialisten werken steeds aan de uitbreiding van het stelsel der pensioen-verzekeringdwang, die door de Nederlandsche S. D. A.-P. zoo beslist mogelijk wordt verworpen. Wil men de redenen weten van deze groote verschilpunten, dan zijn daarvoor allerlei historisch-politieke en sociale oorzaken aan te wijzen. De vraag, in hoever in een bepaald land de vakbeweging kans heeft, de belasting van het arbeidersbudget met uitgaven voor de verplichte verzekering op de ondernemers over te wentelen, is voor het standpunt der soc. dem. partijen ten opzichte der verplichte premiebetaling van groot belang. Ook speelt, bij de beoordeeling of men de ondernemers een groot deel der kosten zal laten opbrengen dan wel, door 't belastingstelsel, de gansche kapitalistenklasse het arbeiderspensioen zal doen betalen, de structuur van het nationale kapitaal een groote rol. In een land, waar het geld- en koloniale kapitaal het industriele kapitaal overtreft, zal men eerder tot staatspensioneering komen, waarvan dan ook de renteniers enz. de kosten mede zullen dragen, dan in een land, waar het kapitaal voornamelijk zit in de industrie.

Zulke verschilpunten komen bij elk belangrijk onderwerp ter sprake en daarom kon van het Engelsche voorstel niets meer terecht komen, dan de Konferentie er van heeft gemaakt.

De discussie over de poging, om de Interparlementaire konferentie het initiatief te doen nemen voor eene studie omtrent het politieke systeem der sociaal-demokratie, heeft geen ander resultaat gehad dan dat dit punt op de dagorde

der eerstvolgende konferentie is geplaatst. Een ander resultaat was niet te verwachten, daar het onderwerp ingrijpend, nieuw en niet voldoende voorbereid was, terwijl de toelichting en de strekking van het voorstel, uit den aard der zaak te beknopte, ruimte lieten voor tal van misverstanden, waaraan het, vooral in de redevoeringen van Vaillant en Adler, dan ook niet ontbrak. Jaurès — de eenige, die vooraf meer uitvoerig op de hoogte mijner bedoeling was gesteld — verdedigde de strekking van het voorstel, waarvan trouwens de noodzakelijkheid bovenal moet blijken in een land als Frankrijk, met zijn democratisch régime, republiekeinsch, open voor alle invloeden der publieke meening, in zijn politiek stelsel overgevoelig voor de verschillende en afwisselende groepeerings der partijfrakties en diensgevolge sinds jaren lijdende aan een groote onvruchtbaarheid van het parlement op sociaal gebied.

Reeds Marx en Engels zijn na de Parijsche kommune tot het inzicht gekomen, dat met de verovering der staatsmacht door het proletariaat het laatste woord der sociale revolutie niet zou zijn gesproken. Het feodalisme heeft zijn eigen politiek stelsel gehad; het kapitalisme heeft dat door het liberaal burgerlijke stelsel vervangen; het socialisme zal zich eveneens een eigen politiek stelsel moeten vormen. Het is een adagium van het historisch materialisme, dat op den grondslag eener veranderde productiewijze een nieuwe politieke bovenbouw moet ontstaan. De bevestiging en uitbeelding van het kollektivisme in de produktie eischt een politiek stelsel, dat op een beperkte autonomie van bedrijfsgroepen is gebaseerd, die een zekere zelfstandigheid genieten op hun eigen terrein, met een zekere publieke autoriteit over minderheden op dat terrein zijn bekleed, in onderling verband met elkander staan en tot breidelings van hun groepsegoïsme ondergeschikt zijn aan het orgaan der gemeenschap.

Zooals voorheen het liberalisme het historisch geworden orgaan der bourgeois, het parlement, heeft uitgebeeld, tot de hoeksteen van zijn politiek stelsel heeft gemaakt, zoo kan ook het socialisme reeds thans de historisch, in den strijd zelf geworden organisaties aanwijzen, die de bouwstenen van zijn politiek stelsel zullen moeten vormen.

Dat de staat, zooals wij dien kennen, in zijn wezen voor-

namelijk een Herrschafs-instituut is, dienende om een heerschende klasse in hare bevoorrechte positie te beschermen tegen de overheerschte massa, is door Engels historisch aangetoond. Een beweging, die het wegvallen van het economisch klasseverschil in haar einddoel heeft begrepen, kan reeds om die reden niet in den staat het instrument zijner eigen politieke aktie zien. Den staat over te leiden in eene organisatie der maatschappij, hem te veroveren om hem op den duur af te breken, al naarmate zijne funktiën door nieuwe organen worden overgenomen — dit is wel de eerste taak der sociaaldemocratie van het oogenblik af, dat zij de politieke macht in handen heeft gekregen. Maar hoe wil zij dat doen? Welke maatregelen denkt zij daar voor te nemen? Welk systeem denkt zij daarbij te volgen?

Ziehier eenige vragen, die tot heden in de sociaaldemokratie niet zijn behandeld, hoogstens „gestreift”. En er zijn er, blijkens de diskussie in de konferentie, die bang zijn, dat de internationale sociaal-demokratie door de verantwoordelijkheid voor eenige poging in deze richting op zich te nemen, zich in de oogen der tegenstanders zal krompromitteeren. Deze meening steunt op de dwaling, dat het doel zou zijn, een soort schets van den socialistischen toekomststaat te maken, terwijl niets anders wordt beoogd, dan het systeem te vinden, waarmede de geleidelijke ontwikkeling van den tegenwoordigen staat naar het socialistisch régime kan worden voltrokken.

Overigens meen ik, wat dit punt betreft, te mogen verwijzen naar de uitvoerige toelichting tot mijn voorstel, in *Het Volk*, de *Sozialistische Monatshefte*, *l'Humanité* en andere socialistische persorganen gepubliceerd.

Na de konferentie en de schitterende opening van het Kongres had in een der voorsteden van Stuttgart een openlucht-meeting plaats, waar van een zestal tribunes door de voormannen der Internationale het woord werd gevoerd. Op weg daarheen kon men bemerken, zich onder een sociaaldemokratisch volk te bevinden. Behalve de 17.000 betoogers, uit alle oorden van Wurtemberg opgekomen, waren op en om het terrein zeker een 60.000 personen aanwezig. De aankomst van bekende persoonlijkheden als Bebel, Jaurès enz. gaf aanleiding tot

opgetogen demonstraties. Van de tribunes flitsten de woorden der sprekers als bliksemstralen door de lucht en van uit de massa dreunden de bewijzen van instemming, daverden de toejuichingen, als donderslagen. Er was een onweerstemming in de massa. Het was de meest indrukwekkende betooging, die ik ooit heb bijgewoond.

Thans overgaande tot de dagorde van het Kongres zal ik de punten, waaromtrent het eene beslissing heeft genomen, een voor een behandelen, zonder mij daarbij aan de volgorde, waarin zij behandeld zijn, te storen.

Beginnen wij dus met de *emigratie en immigratie van vreemde arbeiders*.

De resolutie omtrent dit punt is het resultaat van een stuk praktischen arbeid, door het Kongres verricht, en waarop dit trotsch mag zijn.

De invoer toch van vreemde arbeidskrachten is voor de moderne arbeidersbeweging een der neteligste kwesties, die reeds de oude Internationale heeft bezig gehouden. Wie bedenkt, hoe fel vaak de strijd der vakorganisatie is tegen de onderkruipers uit het eigen land, die, vaak uit achterlijke streken gehaald, bij conflicten met den patroon worden gebezigd, om haar in den strijd om een goed loon en voor andere vaak met moeite verkregen betere arbeidsvoorwaarden in den rug te vallen — die zal begrijpen, hoe scherp en ingewikkeld het vraagstuk is van den invoer van arbeiders uit vreemde, vaak achterlijke landen.

De Deutsche mijnwerkers zien zich in dit opzicht bedreigd door de duizenden Polen en Italianen, die in de mijnen werken; de invoer van Italiaansche arbeiders voor den bouw van Fransche spoorwegen verwekte bloedige botsingen; met woede zien de Deutsche en Engelsche matrozen negers en chineezzen hunne plaats op de schepen innemen; in Australië bewerkte de invoer van chineezzen voor sommige arbeiders een 25-tal jaren geleden een loonsverlaging met 50 procent; in Transvaal steeg de de macht der mijn-magnaten tegenover den blanken arbeider eveneens door chineezzen-invoer. Bovendien is er een voortdurende emigratie van lager loon eischende arbeiders uit België

en Italië in Frankrijk, uit Nederland in Duitschland, enz., waardoor steeds meer in allerlei vakken den ondernemers een nieuwe reserve wordt toegevoerd, waarop de behaalde resultaten der vakbeweging niet van toepassing zijn. .

Geen wonder, dat onder de georganiseerde arbeiders een levendig verzet tegen den vrijen invoer van vreemde arbeiders is ontstaan. Te meer, waar die invoer vanwege de ondernemers en de stoomvaartmaatschappijen kunstmatig wordt bovorderd. Hunne agenten zoeken overal, waar de arbeidersbevolking door een lager levensstandaard, politieke of economische misstanden enz., door nood of vervolging in hun eigen land tot den bedelstaf zijn gebracht, de emigratie te bevorderen, waar door elementen in het nieuwe land worden gelokt, die met weinig tevreden zijn.

De Amerikaansche vakbeweging eischt dan ook sedert tal van jaren, dat geen landverhuizer wordt toegelaten, die niet beschikt over een geldsom, waardoor hem voor meer dan een jaar een zelfstandig bestaan is verzekerd. De campagne der arbeiders in San Francisco tegen de toelating van Japansche arbeiders is bekend, evenals het succes, door hen behaald.

De wettelijke bepalingen, in de Vereenigde Staten tegen den invoer van vreemde arbeiders ingesteld, betreffen de bemoeielijking van dien invoer, o.a. door van de emigranten een belasting te eischen en een onderzoek naar hun gezondheidstoestand te doen instellen. Verder bestaat het verbod van invoer met het doel, „den toestand van inheemsche arbeiders te verslechteren”; verder de strafbaarstelling van scheepvaartmaatschappijen, die door agenten of reklame de immigratie kunstmatig bevorderen. In vele gevallen blijft de wet een doode letter, vooral ook, omdat de belangrijkste bepalingen niet gelden voor alle staten.

De socialistische arbeiders staan tegenover dit vraagstuk in een moeilijke positie, omdat hun gevoel van internationale solidariteit, dat ongehinderde toelating aller arbeiders en hunne onbelemmerde opneming in de vakorganisatie eischt, hierbij in botsing komt met hun zucht, om zich in den direkten strijd voor hunne vakbelangen niet door deze, voor organisatie meestal ongeschikte elementen te laten verlammen of bena-deelen. Zoo kwam het, dat de Amerikaansche socialisten bij

de jongste campagne ten gunste der anti-immigratiewet zich zelf vrijwel op non-activiteit hebben gesteld, terwijl die van San-Francisco mede hebben geagiteerd tegen de toelating van Japansche landverhuizers.

Zoo is het te verklaren, waarom het Int. Kongres van Amsterdam in 1904 de kwestie niet tot oplossing heeft kunnen brengen. De aangenomen resolutie verdeelt de menschheid in geprivilegeerde en achterlijke rassen („Chineezen, negers, enz.”) en vordert, t erwijl zij in ’t algemeen de immigratie wil vrijlaten, ter zelfdertijd den strijd tegen den invoer van arbeiders, die tot die achterlijke rassen behooren. Door den Amerikaanschen gedelegeerde Hillquit werd dit laatste ge eisch op grond, dat zonder verbod van toelating van koelies en negers de Amerikaansche arbeidersbeweging zou te gronde gaan.

Op dit Kongres werd de wenschelijkheid uitgesproken, het punt op het volgend Kongres nogmaals te behandelen, een behandeling, door verschillende opstellen in de socialistische pers voorbereid en die dan ook heeft geleid tot de aanneming eener resolutie, waardoor het vraagstuk onder de socialisten tot een bevredigende oplossing schijnt te zijn gebracht.

Deze resolutie verklaart de landverhuizing der arbeiders uit het streven der kapitalisten, om het aandeel der arbeiders in het arbeidsprodukt te verminderen en stelt het verschijnsel op  een lijn met andere gevolgen van het kapitalisme, als werkloosheid, overproduktie, enz.

Verbodsbepalingen tegen de landverhuizing acht de resolutie reaktionair; zij verklaart zich met name tegen uitsluiting van bepaalde naties of rassen, ook al erkent zij de moeilijkheden, die uit hunne toelating voor de inheemsche voortvloeien.

De maatregelen, in de resolutie opgenoemd om het kwaad te temperen, betreffen ten eerste het land, waarheen de landverhuizers gaan. Zij beoogen, de voordeelen der arbeidswetgeving ook voor de vreemde arbeiders te doen gelden, hun de politieke rechten der inheemsche arbeiders toe te kennen en hunne inlijving in de vakorganisatie te bevorderen. Alleen voor die arbeiders, die een kontrakt gesloten hebben, dat hun de vrije beschikking over hun arbeidskracht en loon ontnemt (kontrakt-koelies), wordt de in- en uitvoer verboden.

Voor het land, vanwaar de landverhuizers komen, wordt

geëischt, bevordering en internationale aansluiting der vakbeweging, inlichtingen omtrent den werkelijken toestand in het immigratieland en wettelijk optreden tegen den zwendel, waarmede arbeiders daarheen worden gelokt. Verder een nieuwe regeling van het transportwezen, met aanstelling van inspecteurs voor het toezicht. Aan het Int. Soc. Bureau is opgedragen, deze materie nader uit te werken.

Van het korte debat over deze resolutie, waaraan o. a. de Japanner Kato in naam der uitgesloten Japanners deelnam, is vooral merkwaardig de verklaring van Hillquit, die in de sectie tegen de resolutie had gestemd, dat de Amerikanen zich naar deze resolutie zullen voegen, hunne taktiek daarnaar zullen veranderen. Het is een bewijs van de groote praktische beteekenis der socialistische kongressen, dat zulk eene verklaring kan worden afgelegd. Hiermede is voor het vervolg een twistappel, die de internationale solidariteit der arbeiders tot een frase dreigde te maken, uit de socialistische beweging verwijderd. Het kongres zou reeds loonend werk hebben verricht, al had het niet meer dan dit ééne punt opgelost.

(Slot volgt.)

BOEKEN, MENSCHEN EN STROOMINGEN

DE OMGEKEERDE WIJZE. 1)

Van Eeden. Van Eeden's Dubbel-Ik.

- VAN EEDEN: Ik heb er genoeg van. Ik heb nu 45 jaar geprobeerd op mijn voeten te loopen. Het gaat niet. Voortaan loop ik op mijn hoofd.
- VAN EEDENS DUBBEL-IK: Het gaat niet? Wat gaat niet? Zou iemand als jij niet kunnen loopen, zooals iedereen loopt?
- VAN EEDEN: Natuurlijk kan ik dat. Je denkt toch niet dat het aan mij ligt? —
- v. E.'s D.-I.: Waar dan aan?
- v. E.: Aan de aarde.
- v. E.'s D.-I.: Aan de aarde?
- v. E.: Natuurlijk: aan de aarde. Als die goed was zou ik niet inzien waarom ik er niet op loopen kon.
- v. E.'s D.-I.: Dat begrijp ik. Maar dan zou je dus eigenlijk niet jezelf, maar de aarde moeten omkeeren.
- v. E.: Je hebt gelijk. Maar dat kan niet. Dat heb ik geprobeerd. Ik dacht dat een wijze als ik de aarde heel makkelijk zou kunnen omkeeren.
- v. E.'s D.-I. En ging het niet?
- v. E. Dat zie je. De aarde heeft *mij* omgekeerd.
- v. E.'s D.-I. Dat is dan toch — ik had haast gezegd: de omgekeerde wereld, maar ik wil zeggen: de omgekeerde wijsheid.
- v. E. Zeg dat niet, waarde vriend, anders dan als scherts, die ik je, vooral in mijn omgekeerden toestand, gaarne gunnen zal.

1) Korte samenvatting van een opstel, getiteld *Mijne Ervaringen op Sociologisch gebied* in *De Gids* van Oct. 11.

- v. E's D.-I. Hoe zoo: Zeg dat niet? Je meent toch niet dat de aarde gelijk zou hebben?
- v. E. Zonder twijfel, mijn waarde. Zonder twijfel heeft de aarde gelijk. Ze werkt door instinkt, door natuurwet.
- v. E.'s D.-I. En vin-jij dat dan goed?
- v. E. Goed? Goed en goed is twee. Hoe bedoel je dat?
- v. E.'s D.-I. Ik bedoel: jij zou toch willen dat ieder zijn natuur corrigeerde — door zijn zedelijkheid.
- v. E. Ja juist, daar heb je het. Door zijn zedelijkheid. Dat heb ik gewild. Maar ik wil het niet meer, om de bliksem niet.
- v. E.'s D.-I. Maar, Van Eeden, vind je dan dat de aarde nu zoo maar haar gang moet gaan?
- v. E. Welja, laat ze haar gang gaan. Ik ga ook mijn gang. Welteverstaan op mijn hoofd. De natuurwet is heilig.
- v. E.'s D.-I. Maar als dat zoo is — zou ik zeggen — dan is ze net iets voor jou.
- v. E. Hoe zoo?
- v. E.'s D.-I. Wel, heilig.
- v. E. Nu ja, wat zou dat?
- v. E.'s D.-I. Ik wil zeggen: als de natuurwet heilig is, dan hoef jij toch waarachtig voor haar niet op je kop te gaan staan.
- v. E. Ik zal het je uitleggen: de natuurwet is heilig, maar — op een andere manier dan ik.
- v. E.'s D.-I. O zoo.
- v. E. Vat je 'm?
- v. E.'s D.-I. Ja, als je me nog even een zetje geeft.
- v. E. Goed dan: de natuurwet is heilig, maar je moet een bruant zijn om het erbij uittehouden.
- v. E.'s D.-I. Een bruant —
- v. E. Ja, een bruant. Verzet je je tegen de natuurwet, dan ben je heilig, want je hebt een ideaal dat boven de natuurwet is —
- v. E.'s D.-I. Ah!...
- v. E. Best, je ziet al wat. Je hebt een ideaal dat boven de natuurwet is. Maar heb je zoo'n ideaal niet, dan volg je de natuurwet, en dan ben je —
- v. E.'s D.-I. Dan ben je —

- v. E. *Niet* heilig natuurlijk! Dan ben je een bruit, een Bismarck, een Napoleon!
- v. E.'s D.-I. En dat ben jij niet —
- v. E. Neen, dat ben ik niet —
- v. E.'s D.-I. Maar je kan het toch worden.
- v. E. Ik? jawel; maar ik doe het niet.
- v. E.'s D.-I. Je doet het niet? —
- v. E. Nee, ik doe het niet. Ik verdom het.
- v. E.'s D.-I. Hoor eens, *als* je nu toch —
- v. E. *Als* ik een bruit kon wezen, dan deed ik het nog niet. Heb je ooit gehoord van een *wijze* bruit?
- v. E.'s D.-I. Een wijze bruit.
- v. E. Ja, mijn waarde. Ik ben een wijze. Vergeet dat niet. Ik kan de aarde door-zien. Ik kan de natuurwet door-zien. En een bruit is iemand die de natuurwet *niet* doorziet. Begrijp je 't nu?
- v. E.'s D.-I. Juist, jij kunt doorzien dat een bruit de natuurwet *niet* doorziet. Om dus een bruit te zijn zou je — door jezelf moeten kunnen heen zien — hi-hi-hi — om het zoo maar eens uittedrukken.
- v. E. Je ziet, je staat daar alweer voor een natuurwet. En omdat ik nu wijs genoeg ben om de natuurwet te doorzien en niet wijs genoeg om door mezelf te kunnen heen zien, daarom doe ik niets. Of liever, ik doe wel wat. Ik loochen de natuurwet. Ik ga op mijn hoofd loopen. Dan kan hij zien dat ik hem in de gaten heb en dat ik hem loopen laat voor malle Jan.
- v. E.'s D.-I. (*ter zijde*) Of hij jou.
- v. E. Wat zeg je?
- v. E.'s D.-I. Niets, ik dacht zoo of ik nu voortaan ook op mijn hoofd moet loopen.
- v. E. Dat's waar: je bent mijn Dubbel-Ik. Laat ik er even over nadenken.
- v. E.'s D.-I. Nu?
- v. E. Ik heb er over nagedacht. Ik vind beter van niet. Het is beter dat er altijd een van ons tweeën is, die op zijn voeten loopt. Je kan nooit weten waar het goed voor is.

ALBERT VERWEY.

BOEKBEOORDEELINGEN

Nieuws uit oude Boeken
door F. Bezemer Sr.

Het is een dol boekje. dat op geen enkele hoogte van de literatuur staat. Maar dat heeft de schrijver ook niet gewenscht. Als men hem die literatuur voorstelde als een pakhuis, mits vol boeken, en gezellig, bijvoorbeeld met uitzicht op een binnenplaats, dan zou hij zich daar heel goed mee kunnen vereenigen. Hij zou dan denken: ik zal er me opsluiten en zien of er iets van mijn gading is.

Men merkt dan gauw, dat men een oud-onderwijzer vóór zich heeft. Onderwijs, onderwijzers en leerboeken trekken zijn aandacht, en daarna werken of bijzonderheden die vergeten werden, liefst zulke waar „alevel wat raars” aan is. Zijn genoegen is veelal gemoedelijk-humoristisch en hij voelt bijzonder veel voor de kleine grapjes, die eigenaardig-aangelegde menschen in vroeger tijden hebben uitgehaald. Vermakelijke spraak-kunsten en letterkundige bedriegerijen behooren daartoe.

De heer Bezemer is liefhebber van kurioziteiten. Datgene wat buiten den regel valt van hedendaagsche smaak of ontwikkeling, wat afwijkt van het gewone weten, dat juist bemint, dat juist beschrijft deze zoeker naar het merkwaardige. Ge ziet wel, dat hij voor de geleerden, die van regel en wet houden, zijn waarde heeft. Hij bezit het weten dat buiten het hunne valt. Hij kan hen geruststellen als zij verschrikt opzien bij het vinden van een afwijking. Wat hun zonde lijkt tegenover den redelijken samenhang van hun wetenschap, toont hij hen als de uitzondering die hun wet bevestigt.

Er zijn in de achtentwintig korte opstellen en de nog veel grootere reeks van platen, die dit boekje saamstellen, een belangrijk aantal bijzonder- en zeldzaamheden. Ieder zoeker er het zijne in. Eéne overtreft alle anderen: ze is namelijk niet een boek, maar een mensch. Op blz. 54 vertelt de schrijver dat hij een bewonderaar van Jan Luyken gekend heeft die een eersten druk van *De Duytse Lier* bezeten had. Die druk

moet door Luyken zelf, omdat de gedichten hem op rijper leeftijd te dartel schenen, grootendeels vernietigd zijn. De vereerder van 150 jaar later had dit gelezen; en hij had gemeend den Vereerden niet beter te kunnen dienen dan door hem natevolgen. Hij had het boek verbrand. — Hoe moet het hart van den heer Bezemer geklopt hebben bij het vinden van dit menschelijk *unicum*. Het verlies van de papieren rariteit vergaf hij hem.

A. V.

EEN LUCHTIGE LEZING

Iets over de Literatuur dezer Dagen, een
Nutslezing door J. de Meester, bij C. A.
J. van Dishoeck te Bussum, 1907.

Een luchtige lezing die het Zwolsche Nuts-publiek met genoegen zal hebben aangehoord. Ze doet aan de gesprekken en opstellen denken waarin we voor twintig, vijftig jaar de tijdgenooten trachtten te bekeeren tot De Nieuwe Gids, haar kunst en haar denkbeelden. We vinden dat aardig, maar wrijven ons dan de oogen uit: ja waarlijk, dit is een lezing van 1907. Heeft de klok dan al die twintig en meer jaren stilgestaan?

Wat de heer De Meester aanprijst is het Nieuwe-Gids-impressionisme, vooral in kritiek en proza-kunst. Van de poëzie zwijgt hij. Zij was, zelfs in den Nieuwe-Gids-tijd, altijd maar gedeeltelijk impressionistisch. Nochtans was *zij*, en indien het proza dan allerminst het naturalistische, de drijfkracht van de oorspronkelijke Nieuwe-Gids-beweging. Wie de laatste bespreekt zonder *haar* te noemen, geeft noodzakelijk een onvolledige en onware voorstelling.

En evenmin als in het begin, was bij de latere voortzetting van de beweging het hierbedoelde proza van zulke beteekenis.

Het Naturalisme, in bond met de poëzie hier te lande opgekomen, werd door zijn grootsten voorstander vijftien jaar geleden dood verklaard. Het beste wat in latere jaren geschreven en bewonderd wordt, behoort er niet toe. Wat er wel toe behoort is de arbeid van den heer De Meester. Dit is natu-

ralisme, in zijn laatsten staat van overgehaaldheid, en met idealistische essens aangezet. De weë frazen waarmee deze schrijver (p. 51 van de lezing) de mogelijkheid van een idealistische kunst besuikert, geven genoegzaam te kennen hoe weinig hij van de nederlandsche poëzie, van poëzie in het algemeen, gevoeld en begrepen heeft. De verheerlijking van de beschrijvingskunst die hij daartegenover stelt, is alte verouderd om er bij stiltestaan. Wij weten nu wel wat dit heele gehaspel met woorden, dit uitknippen van de taal alsof ze verf en geen taal is, voor de toekomst van onze letteren beduidt. Prikkel van zenuwen, geen voedsel van gemoed, geest en verbeelding wordt er door voortgebracht. Klein geklonter, maar geen groot zien van wat alleen door de lijnen van de strenge gedachte kan worden uitgedrukt. Anarchie van het zinnenleven, die slappe geesten en bijziende oogen kweekt.

De heer De Meester, die *nu* nog, en met bewondering, Flauberts woorden „la déplorable manie de l'analyse me tue” aanhaalt, — de heer De Meester wete dat wij, wel verre van door deze „manie” onszelf of het opgroeiend geslacht te willen dooden, ons en hen sterk en levend willen maken door het besef van de eenheid die, onontleed, uit al wat leeft ons tegenstraalt.

OPWAARTSCHE WEGEN 1)

De poëzie van Henriëtte Roland Holst is in *Opwaartsche Wegen* minder dan in de *De Nieuwe Geboort* gevoelig voor de buitenwereld. Ze is nog dieper naar binnen getogen en leeft met gedachten en denkbeelden. Ze is evenwel niet minder gevoelig. Dit is haar groote deugd, eigenlijk haar eenige. Er is stem in de verzen, en een stem die zeker van zichzelf is. Voeg daarbij dat er, hetzij voor dingen, voor menschen of voor ideeën, altijd meegevoel in die stem klinkt en ge kunt u overtuigd houden de dichteres allen lof die haar toekomt — en het is zeker geen kleine — te hebben toegekend. Allen, of neen, het zou kunnen zijn, dat ge haar stem en gevoelskracht wèl, maar in geringe mate toeschreeft. Ge zoudt er

1) Bij H. A. Wakker & Co. te Rotterdam.

verkeerd aan doen, want een zwakke natuur is zij in geenen deele. Integendeel overtreft niemand haar in dichterlijken adem, en wat wilt ge onder de uitdrukking „dichterlijke adem” anders verstaan als „de stem van haar gevoel”.

De bundel bestaat uit zeven gedeelten. Het eerste: „De Vrijheid Nadert” bevat een aantal gedichten waarin de komst van de Vrijheid wordt tegemoetgezien. Vrijheid is, in de gedachte van Henriëtte Roland Holst, een ander woord voor Socialisme. — „Liefde van Nu” heet de tweede afdeeling. „De Moeder”, „De Man en de Vrouw” en „De Vriend” zijn daarvan de drie dubbel-gedichten. Dubbelgedichten, want het denkbeelden-karakter van deze poëzie toont zich hier heel duidelijk: de eenvoudige behandeling van de genoemde onderwerpen wordt telkens gevolgd door wat men een tegen-zang zou kunnen noemen. Na de verheerlijking van het moederschap wordt de schande die onze tijd het aandoet, uitgesproken. Na het bezingen van de liefde volgt een zang waarin de onderworpenheid-in-de liefde voor de toekomst veroordeeld wordt. Na de karakteristiek van de vriendschap komt de bejammering dat vriendschap niet bestand bleef tegen verschil van overtuiging en de toezegging, dat ze dit — in de nieuwe gemeenschap wèl zal zijn? — „De Laatste Dag van het Jaar” is een gedicht dat onmiddellijk bij de langere stukken van *De Nieuwe Geboort* aansluit. Diezelfde korte rijmende regels in vrije maten, een zelfde eenvoudige verbeelding: een gesprek of alleenspraak waarin uiterlijk of innerlijk levensgebeuren overzien wordt, met het doel te geraken tot een gedachte-besluit, dat vooruit vast moest staan. De man, samen met zijn vrouw op een oudejaarsavond, overziet hun liefdeleven, ledig en vergankelijk, den droom van hun verheerlijking voor elkander, om er dan van af te zien en in de Menschheid, haar leven en haar toekomst, de zee te erkennen waar de enkeling zich in verliest. In dit soort gedichten is de gevoelige klemtoon van de dichteres het zekerst: korter en ingetogener in *dit* gedicht dan in vroegere soortgelijke, gedempter, maar daarom niet minder waar. De „Drie Hymnen aan het Leven in Gemeenschapsgevoel: „In Jeugd”, „In Rijpen Staat”, „Bij Sterven”, drukken dit gedempte, dat toch innerlijk zingt, nog beter uit. Zij zijn de beste gedichten van het boek. Zij drukken dat gedempte uit en eigenlijk

niets anders; door hun doen zoowel als door hun woorden.

„Wat temperde uw vlam mijne oogen?
 Ge hunkert niet meer zoo vooruit.
 Hart waagt ge niet meer den hoogen
 sprong? en gij stemgeluid
 gij hebt den klank verloren
 van zegevierend metaal:
 gedempter gebiedt uw toren
 en de tuin der verlangens wordt schraal.”

In de „Gestalten” die nu volgen,³ worden „De Eenzame”, „De Deemoedige” en „De Ruiters” afgebeeld. De eerste is de Ik-mensch, de tweede de Slavenziel, de derde de Opstandige. Men voelt dat de gedemptheid tegelijk een saamtrekking van kracht is geweest. Grootste krachtsuiting is dan ook de „Triomf van het Socialisme”, een lang gedicht in vijfvoetige verzen met verwonden rijmen, een gedicht dat eigenlijk niet anders is dan een aanroeping en als met dynamische kracht zich door zeshonderd regels voortstuwt. Met het nog langere werk „Voor het Vaandel” in paarsgewijs rijmende hexameterachtige verzen, loopt de stroom van woorden en gedachten uit, vereenvoudigt zich tot de voorstelling van Mei-vergaderingen en toespraken. Het dagelijksch leven van de propagandiste heeft hier een vatbaren, zelfs eenigszins gestiliseerden vorm gekregen.

Vraagt men nu wat de oorzaak is dat ondanks zoo hooge deugden als we vooraf erkenden, de indruk van dit boek toch niet zoo groot is als we gehoopt hadden, dan is ons antwoord dat 1e. de stof pover is, en 2e. al te dikwijls een licht van gratie ontbreekt.

De stof is pover: er is één enkele gedachte die zich in de verschillende gedichten maar weinig weet te schakeeren, veel minder dan ze dat in *De Nieuwe Geboort* deed, toen ze nog tot geringer staat van bewustheid gekomen was.

En er ontbreekt gratie. Wat is gratie? Gratie is niet enkel bevalligheid, maar ze is het licht van den geest dat alle voorstellingen helder maakt, alle zóó doet zien als ze best uitkomen, alle het meest naar ieders wezen en het heerlijkst in den samenhang met de andere *leven* doet.

Het groote gedicht aan het eind blijft leeg: gebrek aan

stof zoowel als fout in de verdeeling. De „Triomf van het Socialisme”, hoewel een stroom, is bijna doorgaans een troebele.

De verbeelding was niet rijk, de geest was niet sterk genoeg.

Als bij een opnoeming van de oorden waar het geloof aan het socialisme opkomt, wordt voortgegaan:

„Er is geen spanne gronds nu, waarop rijst
 een wildernis van steen die als een beest
 het land vreet en vergruist tusschen zijn kaken
 beemden en weiland en het grazend vee
 en overdekt met warreling van daken
 de velden waar eertijds door 't gelend koren
 het lichte spelen van den wind heenglee —
 er is geen schoons ontwijd, geen schoons verloren,
 verwoest door doodlijke eenvormigheid
 of uit dien dorren schoot wordt gij geboren,
 Socialisme, stralende Idee.”

als zóó gesproken wordt, zeg ik, dan voelen wij de gratie als bevalligheid zeker aanwezig, de volzin is, in dit gedicht, een van de allerbeste; maar naar twee richtingen wordt er van deze zuivere lijn afgeweken: er worden òf te veel waarnemingen opgestapeld òf te veel fantasie-beelden — verzonnen, zei ik haast. Het een zoowel als het ander komt voort uit de afwezigheid van die andere gratie die de beeldende werkelijkheid en het werkelijkheid-volle beeld in een heldere eenvoudigheid weet te vereenigen. Dionysos moge dan tevreden zijn, Apollo is het niet.

Toch meene niemand dat mijn bedoeling is hem door een ongunstig oordeel van dit boek af te houden. Van een menschelijk gevoel, zoo waar, zoo innig en zoo moedig zijn wij allen verwanten. Dat de moed onder een innerlijken aandrang waagzucht wordt, dat het innerlijke koken overgist, dat een uitbarsting die werkelijke vlammen uitslaat ook steenen en asschen uitwerpt, — wij zeggen het, maar zonder dat het onzen eerbied voor het natuurverschijnsel verkleint.

Misschien zal het Henriëtte Roland Holst ook meer verheugen dan deren als zij minder door de kundigen geprezen dan door alle gevoelige harten gelezen wordt.

ALBERT VERWEY.

DE GRAALSAGE BIJ CHRÉTIEN DE TROYES

DOOR

G. BUSKEN HUET.

Frisch, liefelijk en levendig is de aanhef van le *Conte du Graal* van Chrétien de Troyes 1). Op een schoonen lentedag, in het bosch, ontmoet een jonkman, „zoon der weduwe”, geheel in de landelijke eenzaamheid opgevoed en die was uitgegaan om te jagen, ridders van het hof van Artur. De jonkman, die nog nimmer ridders heeft gezien, doet hun allerlei vragen, die bewijzen dat hij van het ridderwezen even weinig afweet als van de wereld in het algemeen. Enthusiast over hetgeen hij vernomen heeft, verklaart hij aan zijn moeder dat hij naar het hof van Artur wil vertrekken, ten einde er zich ridder te doen slaan. Ondanks haar smeekingen, volhardt hij in zijn voor-nemen en verlaat haar.

Eenmaal uitgetrokken om avonturen te zoeken, gedraagt de jonge man, van wien de lezer eerst veel later verneemt dat hij Perceval heet, zich als een echte „dolende ridder” 2). Hij komt in aanraking met een schoone dame, die het ongeluk heeft, een jaloerschen *ami* te hebben; verschijnt aan het hof van Artur, waar hij zich onbehouden gedraagt, als iemand

1) Het gedicht ontstond na 1169, zeker vóór 1188, waarschijnlijk vóór 1180. Het was het laatste werk van den dichter en bleef onvoltooid. Er bestaan op het gedicht vervolgen, die wij buiten onze beschouwing laten, evenals de redactie uit Wales (*Peredur*), die een probleem op zich zelve is.

2) De uitdrukking is oud; men vindt haar, meen ik, niet in den *Perceval*, maar in een ander, ouder gedicht van Chrétien, *Ivain*, v. 259 ed. Foerster.

die niet op de hoogte is van het fijne hofleven; ontvangt van een grijsaard, die hem tot ridder slaat, aanwijzingen, hoe zich te gedragen, bepaaldelijk den raad, geen indiscrete vragen te doen; staat een jonkvrouw bij, die belegerd werd door een nabuur, die haar wilde dwingen hem haar hand te schenken, slaat de aanvallers terug en wint haar liefde. Hij verlaat haar ten einde zijn moeder weder op te zoeken; en het is op dat oogenblik dat hij de ontmoeting heeft die een keerpunt wordt in de vertelling.

Hij stuit op een rivier; een bootje, waarin twee mannen, komt den stroom afdrijven, ankert, en één der mannen begint te visschen. Perceval, die geen boot ziet, groot genoeg om hem met zijn paard over te zetten, vraagt waar hij nachtverblijf kan vinden? Hij wordt door den man in het bootje verwezen naar diens eigen verblijf. Perceval vindt, na eenig zoeken, een prachtig kasteel; over de ophaalbrug die wordt neêrgelaten rijdt hij naar binnen. Hij geeft zijn wapenen af; men geleidt hem naar de groote zaal.

Daar vindt hij een grijsaard, gewikkeld in een bonten mantel, en naast het vlamvend haardvuur op een rustbed liggend. De gastheer verontschuldigt zich dat hij niet kan opstaan om hem te verwelkomen, een gesprek wordt aangeknoopt, een dienaar treedt binnen met een wonderbaar zwaard, dat Perceval wordt aangeboden 1), uit naam van zijn nichtje (*vostre niece, la sore* [= goudblonde] *pucele*). Perceval omgordt zich met het zwaard en geeft het daarna aan den dienaar die zijn wapenen in bewaring heeft.

Terwijl hij zijn gesprek met zijn gastheer voortzette kwam, uit een aangrenzend vertrek, een andere dienaar, die een witte lans droeg; een druppel bloeds vloeide van het ijzer, tot aan de hand van den drager. Perceval had de vraag op de lippen „hoe dit gebeurt” (*coment cele chose avenoit*), maar, indachtig aan den raad dien hij ontving, geen indiscrete vragen te doen, zweeg hij.

Daarna zag hij twee andere dienaren binnenkomen met kandelaren in de hand, op hen volgde een jonkvrouw (*une*

1) Vgl. over deze episode, voor ons duister, omdat Chrétien's gedicht onafgewerkt bleef, Jessie L. Weston, *The Legend of Sir Perceval*, London, 1906, I, 132 vgg.

damoisele) die een schotel (*un graal*) 1) droeg; met dien schotel kwam zulk een licht in de zaal dat de kaarsen [in de zaal of op de kandelaren] haar licht schenen te verliezen, zooals de sterren, wanneer zon of maan schijnt. Op het meisje dat den schotel droeg, volgde een ander, dat een zilveren bord (*tailleur*) droeg. De schotel was van goud, versierd met edelgesteenten, de rijkste die in zee of op aarde te vinden waren. Even als de lans werd de *graal* langs het rustbed van den grijsaard gedragen naar het aangrenzend vertrek. Perceval heeft opnieuw neiging te vragen, wie met den schotel wordt bediend, maar opnieuw zwijgt hij. Hem en zijn gastheer wordt een prachtig maal voorgezet, waarbij het zilveren bord dienst doet bij het voorsnijden van het wildbraad 2). — Bij ieder nieuw gerecht dat wordt voorgezet, wordt de *graal* langs de tafel gedragen; Perceval weet steeds niet wie er mede wordt bediend en hij neemt zich voor, het vóór zijn vertrek aan één der dienaren van het hof te vragen. — Nadat de maaltijd is afgelopen, wordt de grijsaard door vier dienaars naar zijn kamer gedragen; Perceval begeeft zich ter ruste; den volgenden morgen vindt hij de deuren, die den vorigen avond open stonden, gesloten; hem blijft niets over dan zijn wapenrusting aan te trekken, te paard te stijgen en heen te rijden. Daar hij op het kasteel niemand ziet, hoopt hij nog, dat hij in het bosch om het kasteel iemand zal vinden, die hem kan zeggen waarom de lans bloedt, of dit is om eenig verdriet, en waar de *graal* wordt heengedragen. De ophaalbrug wordt onder zijn paard weggetrokken, zoodat Perceval zonder een sprong van het dier in het water zou zijn gevallen.

Later ontvangt Perceval eenige verklaring van het geheim zinnig tooneel dat hij heeft bijgewoond. De *Roi-Pêcheur* —

1) Niet „le graal”, nog minder „le saint graal”, zooals in de latere romans.

2) Indien den minste deze *tailleur* dezelfde is, die boven bij de beschrijving van den graaloptocht werd vermeld; de uitdrukking door Chrétien gebezigd (*le tailleur d'argent*) schijnt terug te slaan op de voorafgaande vermelding van *un t. d'a*. Er is evenwel twijfel, daar men uit een andere plaats (v. 4745 ed. Potvin) zou opmaken, dat het eerstgenoemde *tailleur* bij den *graal* behoort. — Als kostbaar huisraad vindt men zilveren *tailleurs* ook vermeld in den door Potvin uitgegeven Graal-roman in proza, p. 66. Het woord beteekent zeker „bord, voorsnijbord” en ging over in de Germaansche talen: Duitsch *Teller*, oud-Vlaamsch *talioor*.

zoo heet de eigenaar van het kasteel — is inderdaad een Koning, die met een lans in de heupen werd gewond, zoodat hij niet te paard kan stijgen en hengelen in een bootje zijn eenige ontspanning is. Perceval's nichtje — Wolfram's Sigune — door hem ontmoet, kort nadat hij het kasteel verlaten heeft, wil weten of hij heeft gevraagd waarom de lans bloedde? Neen. — Of hij gevraagd heeft, waar de Graal heen werd gedragen? wat men er mede doet? — Neen. — Zij doet hem over zijn zwijgen de hevigste verwijten: waren de vragen gedaan, dan zou de Koning van zijn wonden zijn genezen en zijn land hebben teruggekregen (*tere tenist*).

Nog precieser inlichtingen ontvangt de jonge ridder van een zijner ooms, die kluisenaar is (een der wonderlijkheden van Chrétien's gedicht is, dat Perceval herhaaldelijk bloedverwanten ontmoet, van wie hij vroeger nimmer heeft hooren spreken). Perceval's zwijgen op het oogenblik dat hij had moeten vragen is, volgens den kluisenaar, het gevolg van de schuld die hij op zich laadde, toen hij zijn moeder plotseling verliet, zonder naar haar om te zien, en deze diensvolgens van hartzeer stierf. „De persoon die uit de *graal* bediend wordt, is mijn broeder; de Koning-Visscher is zijn zoon. De heilige man (de vader van den Koning) neemt geen ander voedsel tot zich dan de hostie, die hem in den schotel (*graal*) wordt aangeboden: zóó heilig is de schotel en hij zoo vergeestelijkt, dat die ééne hostie voldoende is om hem in het leven te houden. Sedert twintig jaar verliet hij de kamer niet, waar gij den schotel zaagt binnendragen. Ik zal de boete opgeven die gij doen moet om van uw zonde verlost te worden.” — Volgen uitleggingen over de godsdienstige en riddelijke plichten die Perceval heeft te vervullen. Verder behandelt Chrétien, in een lange episode, avonturen van Walewein (Gauvain) en daar zijn gedicht onafgewerkt bleef, verschijnt Perceval niet weder op het tooneel; wij kunnen alleen gissen dat hij, als besluit van verdere avonturen — waarin het wonderzwaard dat hem op het kasteel ten geschenke werd gegeven, een rol zou hebben vervuld — op den burg van den *Roi-Pêcheur* terugkwam, de vragen deed en zoo een einde maakte aan het lijden van den Koning en aan den vloek die op hem rustte.

Lag het in het plan van den dichter, aan het slot van zijn

gedicht, bij dat tweede, bevrijdende bezoek van het wonder-slot, aan Perceval nog nadere inlichtingen te doen geven omtrent de natuur van Schotel en Lans en de voorgeschiedenis van beide voorwerpen? Vooreerst doe ik opmerken — wat reeds door verschillende geleerden is aangetoond — dat de vraag die Perceval moet doen, niet betrekking heeft op het wezen van den schotel, of op hetgeen met den schotel vroeger is voorgevallen, maar enkel en alleen op den persoon die er mede wordt bediend. Nemen wij een bijzonder plechtig oogenblik: Perceval is aan Artur's hof; een bodin komt hem verwijten dat hij den *graal* uit het oog verliest, er zich niet verder om bekommert. Perceval komt tot bezinning, hij doet een gelotte (v. 6105 vgg. uitg. Potvin): o.a. zal hij nooit twee nachten onder één dak slapen, „eer hij weet wie met den *graal* wordt bediend, eer hij de bloedende lans zal hebben gevonden en hij zal weten, waarom zij bloedt.” — Deze woorden zouden desnoods doen vermoeden dat de lans — in Chrétien's gedicht even gewichtig als de schotel — een geschiedenis had; maar is het niet opmerkelijk, dat Perceval niet zegt: „eer ik weet, waarom de lans bloedt en waarom de schotel zoo bijzonder vereerd wordt?” Men zou zeggen dat voor Chrétien de schotel enkel een wonderbaar, heilig voorwerp was, maar niet dat met dit voorwerp iets buitengewoons zou zijn voorgevallen, dat het een geschiedenis had. Was voor Chrétien, als voor Robert de Borron en latere verhalers en dichters, de *graal* een reliquie van de passie van Christus, waarom wordt door den dichter zelfs geen vingerwijzing gegeven in die richting? En Chrétien is geen stumpert, die botweg verhaalt: hij verstaat uitstekend de kunst, de aandacht en de nieuwsgierigheid van den lezer te spannen, hem te boeien door toespelingen op de dingen die komen zullen.

Deze geheimzinnige optocht met lans en schotel, die Perceval aanschouwt, is voor de geleerden die aan den zuiver-Christelijken oorsprong der Graalsage gelooven, een herinnering aan de kerkelijke processies. R. Heinzel heeft gepoogd, dit in bijzonderheden te bewijzen; 1) bepaaldelijk is voor hem het zil-

1) In zijn verhandeling *Ueber die französischen Gralromane* in deel XL der *Denkschriften* der Weener Akademie, p. 7—8.

veren voorsnijbord (*tailleor*) dat na den *graal* wordt gedragen, de *patena*, het zilveren plaatje of schoteltje dat op de miskelk wordt gelegd. Maar wij zagen reeds dat deze *tailleor* waarschijnlijk later in het verhaal voorkomt als het bord waarop het wild voor Perceval en zijn gastheer wordt voorgesneden, en dus niets heiligs of geheimzinnigs heeft, en zelfs indien men de twee *tailleors* uit elkander houdt, blijft het onbegrijpelijk dat een Katholiek der XIIIe eeuw — Chrétien of een voorganger van Chrétien — een zoo bekend voorwerp als de zilveren *patena* zou hebben verward met een zilveren voorsnijbord.

Een ander geleerde, K. Burdach 1), poogde zeer vernuftig aan te toonen dat de oorsprong van den optocht bij Chrétien en van de geheele Graalsage te vinden is in de Misplichtigheden der Grieksche Kerk; bij deze plechtigheden — veel samengestelder dan die der Westersche Kerk — speelt ook de lans — herinnering aan de lans waarmede de zijde van Christus werd doorstoken — een groote rol; verhalen aangaande deze gecompliceerde ceremoniën en processies, door pelgrims uit het Westen slechts half begrepen, zouden, naar het Westen overgebracht, aanleiding hebben gegeven tot het ontstaan der sage omtrent Graal en Lans.

Tegen deze verklaring kan men aanvoeren wat reeds door E. Martin 2) tegen die van Heinzel werd aangevoerd: het feit dat de *graal*, bij Chrétien, door een jonkvrouw (*damoisele*) gedragen wordt en een andere *damoisele* den *tailleor* draagt. In de Oostersche zoowel als in de Westersche Kerk zijn vrouwen van de eigenlijke cultushandelingen uitgesloten. Is het niet vreemd dat, zoo Graal-processie wortelt in liturgische plechtigheden van het Oostersche of Westersche Christendom, reeds bij Chrétien, *onze oudste bron*, een zoo groote afwijking voorkomt?

Er is meer. Op de bloedende lans komt Chrétien later, zooals wij zagen, herhaaldelijk terug, zonder ooit te zeggen dat wij hier met een Christelijke reliquie te doen hebben.

1) Ik ken de hypothese uit het résumé van een voordracht te vinden in de *Deutsche Literaturzeitung*, 14 November 1903, kolom 2821 vgg. Ik weet niet of B. haar sedert meer uitvoerig ontwikkelde.

2) *Wolfram von Eschenbachs Parzival und Titarel, Kommentar, Einleitung*, p. LIV.

In een episode van de avonturen van Walewein — ook Walewein moet de lans zoeken — wordt zelfs iets gezegd 1) wat met de voorstelling van een Christelijken oorsprong moeilijk schijnt te vereenigen. „Van deze lans staat geschreven”, heet het, „dat een uur zal komen dat het koninkrijk Logres, dat vroeger het land der *Ogres* was (de oude Dietsche vertaling zegt: *der heidene lant*) door de lans zal worden verwoest”. De geheimzinnige lans treedt hier op, niet zegenend en weldadig, zooals men van een Christelijke relikwie zou verwachten, maar vernietigend en verwoestend. De Graal, beschouwd als Christelijk heiligdom, bevindt zich hier in verdacht gezelschap.

Er komt nog een bezwaar bij, waarmede de voorstanders van den uitsluitend Christelijken oorsprong der sage niet genoeg rekening houden, als zij het niet geheel over het hoofd zien. Eenmaal aangenomen dat de sage werkelijk geen anderen oorsprong heeft dan Christelijke voorstellingen: hoe te verklaren, dat zij zich zoo zonderling ontwikkeld heeft? Toegegeven dat, hoe dan ook 2), zich eenmaal de voorstelling had gevormd van een wonderbaren schotel, die een rol zou hebben gespeeld in de passie van Christus: dan blijft nog uit te leggen hoe men de sage heeft overgebracht naar Engeland, haar vastgehecht aan ridders van het hof van Artur; hoe men, uitgaande van uitsluitend Christelijke gegevens, is gekomen tot de voorstelling van een soort tooverkasteel waar de „Graal” bewaard werd; hoe, eindelijk, uit Christelijke elementen en uit die elementen-alleen, de merkwaardige figuur is ontstaan van den gewonden *Roi-Pêcheur*, figuur die zeker niet eigen is aan Chrétien, maar die in andere Graalromans telkens weder voor den dag komt 3). Is het waarschijnlijk, verklaarbaar dat dit

1) Vgl. over deze plaats, door Heinzl ten onrechte (p. 5—6 van zijn verhandeling) als onecht verworpen, de aantekening aan het slot.

2) In een vorig artikel (*De Beweging*, November 1906) heeft men gezien, dat in de verhalen omtrent Jozef van Arimathea juist de schotel ontbreekt. In dat zelfde artikel werd uitgelegd waarom het systeem van Wechssler, dat de Christelijke Graalsage in Wales laat ontstaan en zich daar verbinden met enkele Keltische elementen, onhoudbaar is.

3) Men vindt haar nog terug in een zoo laat product als het door Lodewijk van Velthem vertaalde vervolg op de *Mertlijn* (*Livre d'Artur*) v. 19099, uitg. Van Vloten.

alles door een soort logische zelfontwikkeling voortkwam uit de geringe kiem der legende van Jozef van Arimathea en diens bloedreliquie?

In zijn verhandeling over de Fransche Graalromans — verhandeling bewonderenswaardig als verzameling van materiaal, maar die al te zeer de sporen draagt van het streven om aan de Graalsage een zuiver Christelijken oorsprong toe te kennen — heeft R. Heinzel een dergelijke verklaring beproefd. Nemen wij den gewonden Koning-Visscher. Dat hij optreedt als vischer verklaart Heinzel uit de verhalen over visschen en vischvangst in het Nieuwe Testament. Ten einde begrijpelijk te maken, waarom een Koning genoodzaakt was, te leven als visscher, heeft men hem later, volgens Heinzel, voorgesteld als lijdende; en dit lijden, nog later, verklaard als gevolg van een wond. — Vernuftig is dit alles zeker; maar het is ook duidelijk, dat men op deze wijze alles kan verklaren en het is de vraag of dergelijke verklaringen de moeite en de combinatie-gave waard zijn, die men er aan besteedt 1). Daargelaten nog dat Heinzel zelf genoodzaakt is, aan te nemen dat Chrétien — die toch onze oudste bron is — zich afwijkingen van de primitieve sage veroorlooft of er geen juist begrip van had 2), en dat die primitieve sage, die zich ongedwongen uit Christelijke elementen alleen zou laten verklaren, een hypothese van Heinzel zelve is.

Ik geloof dat wij een anderen weg in moeten slaan. Het verhaal van Chrétien bevat zeker één Christelijk element, de vermelding der hostie die op den schotel wordt gelegd en het eenige voedsel is van den grijsaard, vader van den *Roi-Pêcheur*; maar aan den anderen kant bewijst de ongelukkige poging

1) Heinzel, in zijn aangehaalde verhandeling, p. 63, 95, 101, 179. Even subtiel en onbevredigend is ook, p. 104—105, de verklaring van de reden, waarom de Graalhoeder als Koning werd beschouwd: men zou aan het naar Engeland overgebrachte geslacht van Jozef van Arimathea een theokratisch gezag hebben toegeschreven, priesterlijk en koninklijk tegelijk (voorstelling van Robert de Borron, of ongeveer); later zou de opvatting *mehr weltlich* zijn geworden, m. a. w. de Priester-Koning werd enkel Koning. H. ziet hier over het hoofd, dat de roman van Robert de Borron jonger is dan die van Chrétien.

2) Heinzel, a. w. p. 186: „Chrestien setzt schon eine längere Entwicklung der Graltradition voraus, deren Einzelheiten er nicht immer richtig verstanden hat.“ Vgl. p. 8 van Heinzel's verhandeling.

van een geleerde als Heinzel dat de conceptie van den Graal, zooals wij die in onze oudste bron vinden, zich niet enkel uit gegevens der Christelijke overlevering laat verklaren. Dat Chrétien wat hij mededeelt eenvoudig zou hebben verzonnen, is geheel onaannemelijk: hij zegt uitdrukkelijk dat hij een verhaal op rijm brengt dat hij vond in een boek, dat hem door den Graaf van Vlaanderen wien hij zijn gedicht opdraagt, werd overhandigd. Over taal en vorm van dat boek (*livre*) zijn allerlei gissingen gemaakt, die hier niet besproken behoeven te worden, maar er is geen reden om aan het wezenlijk bestaan van het geschrift te twijfelen, nu Chrétien het vermeldt, zich beroepend op den persoon op wiens verzoek hij zijn gedicht vervaardigde en zonder er eenige van de min of meer verdachte bijzonderheden bij te voegen — dat het manuscript oud was, dat het in het Latijn was gesteld, dat het in een klooster was gevonden enz. — waardoor de middeleeuwsche dichters óns zoo vaak doen twijfelen aan het bestaan der schriftelijke bronnen die zij beweren te hebben geraadpleegd. Dat alles wat in het gedicht van Chrétien staat, ook stond in het *livre* van den Graaf van Vlaanderen is hoogst onwaarschijnlijk; de *trouveur* kan episodien van eigen vinding in het verhaal hebben gebracht; maar uit zijn uitdrukking moeten wij opmaken dat hij in de hoofdzaak, wat de kern der avonturen van Perceval betreft, er zich toe bepaalde, zijn eigen dichterslijken vorm te geven (*rimoier*) aan hetgeen hij in zijn bron vond.

Die bron, de *conte* waarop Chrétien zich beroept, bevatte zeker Keltische elementen. Niet alleen heet bij Chrétien Perceval, *le Gallois*, de „man uit Wales”; 1) maar de Keltist Zimmer toonde aan dat het verhaal van Perceval's kindschheid en van zijn eerste optreden aan het hof van Artur — verhaal dat men in meer primitieven vorm elders in de middeleeuwsche literatuur terug vindt — treffende overeenkomst heeft met de eerste avonturen van den Ierschen epischen held Cuchulinn. Het is dus niet onmogelijk dat ook Keltische overleveringen enig licht kunnen werpen op het vervolg van het verhaal, op den wonderbaren schotel en wat daarmede in verband staat.

1) De naam Perceval is zeker niet Keltisch; maar men kan voor den oorspronkelijk Keltischen naam een Franschen in de plaats hebben gesteld.

Beginnen wij met de bijzonderheid die aan de voorstanders van den zuiver-Christelijken oorsprong het meeste hoofdbreken heeft veroorzaakt: de figuur van den gewonden Koning-Visscher. Ernst Martin heeft — en het verbaast mij dat zijn bewijsvoering niet meer bijval vond — gewezen op de trefende overeenkomst van deze geheimzinnige verschijning met een zeer bekende gestalte uit de Keltische sage: die van den aan zijn wonden lijdenden Koning Artur. Zooals men weet, verhaalt Gaufrei van Monmouth dat Artur, na den geweldigen slag waarin hij zijn trouweloozen neef Modred overwon, maar zelf doodelijk werd gekwetst, ten einde van zijn wonden genezen te worden, werd overgebracht naar het eiland Avallon. En dat wij ditmaal niet te doen hebben met een persoonlijke vinding van den onbeschaamden geschiedvervalscher Gaufrei, blijkt uit allerlei getuigenissen: het eerst uit dat van Gaufrei's Franschen vertaler Wace, die het bericht van zijn origineel aanstonds aanvult, zeggend dat Artur nog steeds in Avallon verblijf houdt en de „Bretons” zijn terugkeer verwachten.

Men stelde zich dien aan de menschenmaatschappij ontrukten Artur voor als in een geheimzinnige eenzaamheid levend, maar steeds *gewond*, steeds *lijdende*. Zóó wordt Artur ons voorgesteld in een merkwaardige Siciliaansche sage, opgeteekend door Gervasius van Tilbury, die in 1212 schreef en Sicilië bezocht omstreeks 1190. Hij verhaalt 1) hoe een paard van den Bisschop van Catane, terwijl de stalknecht het roskamde, plotseling losbrak en vluchtte in de bosschen aan den voet van den Etna; hoe de palfrenier, het paard steeds zoekend, eindelijk Artur vond, in een prachtig paleis uitgestrekt op een rustbed; de Koning geeft aanstonds bevel dat men het paard aan den stalknecht zal teruggeven en verhaalt hem, dat hij daar sedert lang terneder lag, lijdende aan wonden die zich ieder jaar weder openden en die hij ontvangen had in den slag tegen Modred.

De overeenkomst tusschen dezen aan zijn wonden lijdenden

1) Elders stelt ons dezelfde Gervasius Artur voor, overgebracht naar Avallon, opdat zijn *ieder jaar opnieuw uitbrekende wonden* verpleegd zouden worden door de fee Morganda (Morgain); bij Leibnitz, *Scriptores verum Brunswicensium* (Hanoverae 1707) I, 937.

Artur, verblijf houdend in een prachtig, nagenoeg ontoegankelijk slot, en den eveneens gewonden *Roi-Pêcheur*, evenzoo teruggetrokken levend in een geheimzinnig wonderkasteel, is te groot om toevallig te zijn. Dat de Siciliaansche sage een reflectie zou zijn van het verhaal van den *Roi-Pêcheur* of een uitwerking der mededeelingen van Gaufrei van Monmouth over het uiteinde van Artur, is geheel onaannemelijk. Geschriften als de romans van Chrétien de Troyes, als de Fransche vertalingen van Gaufrei, circuleerden in de twaalfde eeuw alleen in den vorm van zeldzame en kostbare handschriften, waaruit groote heeren en dames zich lieten voorlezen; daarentegen draagt het verhaal, door Gervasius geboekt, alle kenmerken eener echte volkssage. Over de vraag, hoe zij naar Sicilië kwam, is veel gegist; de natuurlijkste en thans vrij algemeen aangenomen onderstelling is, dat zij van de Bretons van het vasteland werd overgenomen door hun naburen, de Normandiërs, en door dezen naar Sicilië overgebracht en op den Etna ge-localiseerd, nadat zij het eiland veroverd hadden.

Wij zijn hier op het gebied der echte volksmythologie, en evenals de Artur der legende moet de gewonde Koning der Graalsage zijn oorsprong hebben in een mythologische voorstelling. Tot zoover ga ik geheel met E. Martin mede; ik wijk van hem af waar hij onderstelt 1) dat de gewonde *Roi Pêcheur* oorspronkelijk Koning Artur was. Het is m. i. natuurlijker, aan te nemen dat èn de gewonde Artur èn de gewonde Koning-Visscher gelijkelijk reflecties zijn van een oudere, geheel bovennatuurlijke figuur der Keltische mythologie. 2)

Gaan wij iets verder. Volgens Gaufrei en ander berichtgevers werd Artur overgebracht naar Avallon. Over dit Avallon, de naam zoowel als de zaak, is veel getwist; maar één punt kan als zeker worden beschouwd; Avallon is, in de voorstellingen der Britten, hetzelfde als *Sid*, het bovennatuurlijke wonderland der Iersche mythologie. De geleerdheid en het combinatievermogen van Zimmer gaven ons het bewijs. Het

1) *Zur Gralsage* (Quellen und Forschungen XLII) p. 31.

2) Het bestaan van een dergelijke figuur heeft men afgeleid uit een bericht, bewaard gebleven bij Plutarchus, waarin evenwel geen sprake is van een *wond*. Vgl. J. Rhys, *Studies in the Arthurian legend*, Oxford, 1891, p. 367.

wonderbare zwaard van Artur, dat in de Fransche romans *Escalabur*, bij Gaufrei van Monmouth *Caliburnus* genoemd wordt, heet in teksten uit Wales *Caledwvlech*. Dit woord is blijkbaar hetzelfde als het Iersche *Caladbolg*, naam van het zwaard van den held Leite. Gaufrei van Monmouth (IX, 4) zegt uitdrukkelijk dat Caliburnus „was gesmeed in het eiland Avallon”; en aan den anderen kant noemt een oude Iersche tekst *Caladbolg asidib*, „afkomstig uit *Sid*, het feeënland.” 1) Daar *Caliburnus* = *Caledwvlech* = *Caladbolg*, is Avallon = *Sid*. Het bewijs is mathematisch.

Wij weten dus dat Avallon, waar Artur werd heen gebracht na zijn verwonding, oorspronkelijk gelijk stond met het feeënland der Iersche mythologie. Het prachtige kasteel op den berg Etna is dus een latere, rationalistische wijziging der volkssage. Houdt Artur, aan de menschenwereld ontruikt, oorspronkelijk verblijf in het land der feeën, dan is ook het feeënland het ware verblijf van den geheimzinnigen *Roi Pêcheur*. Ook diens kasteel is een latere vervorming der sage, ontstaan toen men aan de oude mythologische voorstellingen den vorm gaf van tooversproken, waarin alles meer menschelijk toeging.

In de epische teksten der Iersche litteratuur is dikwijls spraak van *Sid*, het feeënland; en deze teksten zijn, wat voor ons doel gewichtig is, vervat in handschriften niet jonger dan het begin of het midden der twaalfde eeuw, zoodat zij onmogelijk den invloed kunnen hebben ondergaan der Fransche Arturromans van Chrétien de Troyes en diens school; daarbij komt nog dat de epische verhalen, in die handschriften vervat, een traditioneel karakter dragen en ook de taal, volgens despecialisten, veel ouder moet zijn dan de XIIIe eeuw. — Wat nu in die Iersche verhalen bijzonder treft, is dat in de beschrijving der heerlijkheden van *Sid*, zoo dikwijls spraak is van wonderbare, onuitputtelijke spijs en drank die daar verschaft wordt. In de *Avonturen van Conula* verschijnt den held een fee, die hem naar haar land wil lokken; zij noodigt hem uit met haar te gaan naar het land der levenden, waar *sonder toebereidselen eeuw'ig feest wordt gevierd* 2). Bij haar

1) Zimmer, *Gött. gelehrte Anzeigen*, 1890, p. 516, 517.

2) „Je viens, dit la jeune femme, des terres des vivants.... Nous faisons des

heengaan geeft zij Connla een appel; deze appel voedde hem een maand lang, de appel verminderde niet in omvang, maar bleef steeds even groot. In een later, XIVe eeuwsch verhaal, vinden wij Connla terug, in een wonderbaar eiland, naast de fee die hem had ontvoerd, en steeds met zijn wonderappel. 1) In een ander verhaal, *de Reis van Bran, zoon van Febal*, heet het, als de held met zijn genooten in het Land der Vrouwen komt 2) . . . „they went into a large house, in which there was a bed for every couple . . . The food that was put on every dish vanished not from them.” — In een in veel opzichten merkwaardig Iersch verhaal, het *Ziekbed van Cuchulinn*, zendt de held zijn wagenmenner Loëg naar een wonderland, waarheen hij (Cuchulinn) door een fee, Fand, was uitgenoodigd. Teruggekeerd doet Loëg verslag van de wonderbare dingen die hij heeft gezien (Brown, o. c. p. 37):

There is a well in the noble Sid,
With three fifties, gay mantled . . .

— — — — —
There is a cask there with joyous mead,
Which is distributed to the household;
It continues ever, enduring is the custom,
So that it is always constantly full.

De vertaling van O'Curry, herzien door Kuno Meyer (*Voyage of Bran*, I, 155) luidt:

There is a vat there of merry mead,
A-distributing into the household,
Still it remains, constant the custom,
So that it is ever full, ever and always.

Bij d'Arbois de Jubainville, *Epopée celtique*, I, 200, luidt de plaats:

festins sans fin, qu'on ne prépare pas.” D'Arbois du Jubainville, *L'Epopée celtique*, I, 385. Vgl. de vertaling bij A. C. L. Brown, in de Bostonsche *Studies and notes in philology and literature*, VIII (1903) p. 29.

1) Brown, p. 74.

2) *Voyage of Bran*, ed. Kuno Meyer, London, Nutt, 1895, I, 30.

Il y a une source dans le noble palais des Side
 — — — — —

Là est une cuve de réjouissant hydromel,
 A partager entre les habitants de la maison.
 Elle ne s'épuise jamais; la coutume est établie
 Qu'elle soit toute pleine à toujours.

In het Wonderland der Feeën, in *Sid*, vond men dus een kom of vat, steeds vol mede (honingwater). Wilde dit zeggen dat het vat steeds gevuld werd naarmate men het ledigde, zoo zou het niet veel bizonders zijn: de zin is blijkbaar dat het vat steeds vol blijft, hoezeer men er ook uit put.

Al deze getuigenissen, ouder, zooals wij zagen, dan de romans van Chrétien de Troyes, bewijzen dat in de mythologie van den Keltischen stam dien wij het best kennen, 1) onuitputtelijke spijs en drank, magische voorwerpen die steeds voedsel verschaffen of waaruit een wonderdrank steeds te voorschijn komt, een eerste plaats innamen onder de heerlijkheden van *Sid*, het feeënlân van het Keltische volksgeloof en der Keltische poëzie.

De Graal behoort blijkbaar tot dezen kring van voorstellingen, ook hij geeft op wonderbare wijze voedsel; de wijze waarop Chrétien de Troyes zich uitdrukt, geeft te verstaan dat, als één hostie, op den schotel gelegd, voldoende is om den grijsaard die haar tot zich neemt, in het leven te houden, zulks minder te danken is aan de wondermacht der hostie, dan aan de wondermacht van den *graal*. In de vervolgen op Chrétiens gedicht en bij Wolfram van Eschenbach komt dit vermogen van wonderbare spijziging dat de schotel bezit, nog duidelijker aan den dag. 2) De *graal* schenkt wonderbare spijs,

1) Wij zullen laten zien, dat ook in teksten uit Wales spraak is van een wonderketel, in verband met de bovennatuurlijke wereld. Ik bedien mij hier niet van dit getuigenis, omdat het niet ouder is dan de veertiende eeuw en dus minder directe bewijskracht bezit dan de Iersche teksten.

2) Het is niet onmogelijk dat Wolfram, behalve Chrétien's gedicht, nog andere gegevens had over den Graal, geput uit verhalen, die schriftelijk, of misschien mondeling, uit Frankrijk naar Duitschland waren gekomen; vgl. ook de plaatsen uit Heinrich von dem Türlin's *Króne*, behandeld door E. Martin (*Zur Gralsage*, p. 30, 31). Er zijn nog andere redenen om aan te nemen, dat uit Frankrijk overgekomen Keltische vertellingen in Duitschland opgang maakten. Zulke op

zoals het vat of kruik in het verhaal over Cuchulinn wonderbaar honingwater. En wij vinden den wonderschotel in een tooverkasteel, dat oorspronkelijk identisch was met het wonderland der Iersche mythologie, *Sid*.

Eén bizonderheid is geheel in overeenstemming met het tot nu toe verkregen resultaat: het feit dat in den bij Chrétien beschreven optocht de *graal* wordt gedragen door een *damoisele*, terwijl een andere *damoisele* den *tailleur* draagt. Zijn ergens jonge meisjes op haar plaats, dan is het in het wonderland der Keltische mythologie; de *Sid* is bij uitstek het verblijf der feeën, der onsterfelijke meisjes die de helden verwelkomen. In de boven geciteerde geschiedenis van Connla heet *Sid* het land „alleen bewoond door vrouwen en jonge meisjes.” 1) In de *Reis van Bran* is het in het „land der Vrouwen” dat den held met zijn genooten de wonderbare spijziging ten deel valt, boven vermeld. In de *Reis van Maëlduin* komt de held met zijn gevolg eerst bij een eiland „der kuische meisjes,” waar hun wonderbare spijs werd voorgezet „die den smaak heeft dien ieder wensch,” en later landen zij in een ander „eiland der meisjes,” die het tegenovergestelde van kuisch zijn (Brown, p. 63, 65). — Kortom, het wonderland der Keltische mythologie wordt steeds voorgesteld als bevolkt met vrouwen en meisjes: wij vinden het terug in het *Meide Lant* van Ulrich von Tatzikhoven's *Lanzelet* (naar een verloren Fransch gedicht bewerkt), in het *Chasteau as puceles* der latere Fransche Arturromans, en zoo het niet absoluut zeker is dat wij in de *damoiseles* van Chrétiens gedicht een herinnering hebben te erkennen aan de bevallige bevolking van het oude Keltische Feeënland 2), dan is het toch opmerkelijk dat zij *niet* in strijd zijn met onze verklaring, terwijl, zooals wij zagen, de theorie van den zuiver Christelijken oorsprong der Graalsage er geen weg mede weet.

zich zelf staande verhalen zijn natuurlijk iets geheel anders dan het uitvoerige hypothetische werk van Kiot, dat verdwenen zou zijn zonder in Frankrijk eenig spoor na te laten.

1) Brown, p. 29, vgl. de vertaling van het zelfde stuk door F. Lot, *Romania* XXVII. 550, vgg.

2) De *Banshee* (etymologisch „vrouw uit *sid*”) de moderne Iersche en Schotsche volksverhalen is nog steeds essentieel een vrouwelijk wezen. Vgl. het artikel *banshee* in het groote Engelsche Woordenboek van Murray.

Eenmaal aangenomen dat het wonderbaar vermogen van den schotel onafhankelijk is van de hostie die er op gelegd werd, is het niet moeilijk te verklaren hoe die trek — *de eenige bepaald Christelijke trek* die in Chrétien's verhaal te vinden is — in de sage is gekomen. Het is zeer wel mogelijk dat hier alleen is te denken aan analogie: de wonderbare spijziging heeft Chrétien — of waarschijnlijk reeds een vroegeren verteller — doen denken aan verhalen, in Christelijke legenden 1) van wonderbare spijziging door een hostie, en de verteller verbond de twee voorstellingen. Op zich zelf is dit Christelijk détail geen beslissend argument tegen den Keltischen oorsprong der sage. Ook in de meest echte Iersche verhalen, de *Reis van Bran*, de *Reis van Maëlduin* (Brown, p. 58, 66) vindt men sporen van Christelijke voorstellingen, opgenomen in het heidensch-mythologisch geheel. Het is ook mogelijk dat de hostie de plaats innam van een oudere, wezenlijk Keltische voorstelling; men herinnert zich uit de geschiedenis van Connla den wonderbaren appel. Lag oorspronkelijk op den *graal* zulk een appel, later door een hostie vervangen, om het verhaal te kerstenen? — Ik geef dit voor louter gissing, meer niet. — Indien wij aannemen dat de Graalsage, zooals wij haar bij Chrétien vinden, wortelt in de Keltische voorstellingen die wij zoo even bespraken, dan verklaart zich in ieder geval het feit dat bij Chrétien, in de vervolgen op Chrétiens gedicht die zich bij Chrétien het nauwst aansluiten en bij Wolfram von Eschenbach, die, volgens de aannemelijkste gissing, Chrétien tot leider had, de Graal *geen* reliquie is, met de passie en het bloed van Christus niets gemeen heeft.

Veel hangt af van de vraag: hebben wij in deze kwestie het recht, gebruik te maken van Iersche epische verhalen? Dat Chrétien die verhalen zou hebben gekend is onmogelijk: het onderscheid tusschen den *Conte du Graal* en de Iersche teksten is trouwens zóó groot, dat de vraag niet behoeft te worden gesteld. De Keltische verhalen die hij in Fransche bewerkingen kende waren afkomstig óf uit Wales en Cornwall,

1) Martin, in zijn uitgave van Wolfram's *Parzival, Kommentar, Einleitung*, p. LIV, verwijst bepaaldelijk naar de legende van den H. Pachomius. Daar vond ik die bizonderheid niet terug; wèl in het leven van een anderen hermiet, Johannes, in Ruffinus, lib. II, bij Rosweyde, *Vitae Patrum* (Antv. 1615) p. 472, 473.

of uit het continentale Bretagne. Over het dilemma: Kelten van Groot-Britannië of continentale Kelten is, met het oog op den oorsprong der Arturromans, veel geschreven; maar deze discussie is voor ons tegenwoordig doel onverschillig 1). Niet weg te redeneeren is het feit van de overeenkomst tusschen Fransche Arturverhalen en Iersche epische verhalen, een overeenkomst die in sommige gevallen nog treffender is dan in het bijzonder geval van den *Conte du Graal*. Eén van tweeën: die verhalen waren een zeer oud gemeengoed der Keltische stammen, zoodat de vertellers uit Wales of Bretagne hun eigenaardige lezing konden mededeelen aan Fransche *conteurs*, terwijl de Ieren de hunne opteekenden; of wel — waarschijnlijk onderstelling — die verhalen waren oorspronkelijk Iersch en werden vóór de twaalfde eeuw overgebracht naar Wales, Cornwall en het continentale Bretagne. Dat er verband bestond tusschen de Iersche epische overlevering en die van Wales is bewezen: de namen van Iersche helden vindt men terug in verhalen uit Wales, en aan den anderen kant waren de Bretons van het vasteland niet vreemd aan de tradities van hun stamgenooten in Groot-Britannië: zoo wordt Koning Marcus van Cornwall — hoogstwaarschijnlijk dezelfde als de Marc der Tristansage — vermeld in een in Bretagne geschreven heiligenleven 2). En nu vinden wij juist in de litteratuur van Wales sporen van een mythe die, terwijl hij treffende overeenkomst heeft met de boven behandelde Iersche sagen, nog meer overeenstemt met de voorstelling bij Chrétien.

De mythe die ons hier interesseert komt voor in een duister gedicht, overgeleverd in een handschrift der veertiende eeuw, maar dat een sage behandelt die niet voorkomt in de Fransche Arturromans: een tocht van Artur naar Annwn, weder het wonderland der Keltische mythologie: het is dus zeer onwaarschijnlijk dat het gedicht ontstond onder invloed der Fransche verhalen. In dat gedicht wordt gezegd dat in Annwn onder

1) Wat de *Conte du Graal* betreft is het feit, dat de held, Perceval, uitdrukkelijk *le Gallois* wordt genoemd, hoewel gewichtig, niet beslissend genoeg om ons te dwingen, aan te nemen dat *le livre*, waarop Chrétien zich beroept, verhalen bevatte, die primitief uit Wales afkomstig waren.

2) Brown, *l. c.*, p. 52; vgl. ook het boven gezegde over het zwaard van Artur. — Bedier, in zijn uitgave van den *Tristan* van Thomas, II, p. 111.

meer te vinden is een ketel, met paarden versierd, verwarmd door den adem van negen meisjes en waarin nimmer voedsel zal worden gekookt voor een lafaard. De termen van het gedicht zijn duister, maar het is evident dat wij hier te doen hebben, volgens de uitdrukking van A. C. L. Brown, met een *magic cauldron, that presumably furnishes inexhaustible food* 1). Het is dus hoogstwaarschijnlijk dat de voorstelling van een wondervat of wonderketel in het feeënland van ouds aan nog andere Keltische groepen bekend was dan aan de Ieren, hetzij als overoud gemeengoed van den stam, hetzij als ontleening aan Iersche tradities.

Het is niet moeilijk zich de latere evolutie der sage voor te stellen. Na de bekeering der Kelten tot het Christendom verloren de oude sagen over het feeënland — primitief vereenzelvigd met het land der Goden en der wonderbaar voortlevende helden uit den voortijd — hun godsdienstig karakter; zij werden episodisch van tooverspookten, avonturen van zwervende helden. 2) Van zulk een held kon worden verhaald dat hij doordrong tot in het Feeënland, er den wonderbaren schotel zag en tevens den aan zijn wonden lijdenden Koning (eerst waarschijnlijk een mythologische figuur, later meer menscheeljk opgevat). De held moest, wilde hij den lijder genezen, een *vraag* doen, die op den schotel betrekking had — variant van het tooverwoord dat in zoo menig sprookje voorkomt. Mogelijk had het feit dat de held niet durfde vragen, omdat hij den raad had ontvangen niet indiscreet te zijn, oorspronkelijk een andere beteekenis, die verdween, toen de oude, godsdienstige zin van het verhaal zich verduisterde 3). Duister is ook waarom

1) Brown, *o. c.* p. 78; vgl. ook Rhys, *o. c.*, p. 305. — Vgl. ook in een Iersch verhaal der XIIe eeuw (bij Nutt, p. 185) een *cauldron which was used to return his own proper share to each*, evenwel niet vermeld in verband met *sid*.

2) De Iersche sage zelve kwam aan bij dit stadium in de „reizen” (*imramia*) van Bran, Maëlduin. De „dolende ridder” der middeleeuwsche romans is slechts een vervorming van den zwervenden, avonturen zoekenden Keltischen held. Vgl. het artikel van G. Ehrismann in de *Beiträge zur Geschichte der Deutschen Sprache* van Paul en Braune, XXX, I, vgg.

3) Nutt, *Studies on the legend of the Holy Grail* (London, 1888) p. 212 vermoedt dat het Perceval's zwijgen primitief het gevolg was van een *gess*, een soort taboe, die hem was opgelegd. Van zulk *gess*-verplichtingen is in de oude Iersche verhalen herhaaldelijk spraak.

de gewonde vorst de „Koning-Visscher” heet: deze benaming kan in verband staan met een bijzonderheid der Keltische mythologie die ons onbekend bleef. Wij moeten wèl in het oog houden, dat de mythologie der Keltische stammen slechts onvolledig, in late opteekeningen als bij brokken tot ons kwam: het is dus geen wonder dat, van een gegeven verhaal, niet alle bijzonderheden aanstonds opgehelderd kunnen worden. Tegenover den voorstander van den Christelijken oorsprong der sage hebben wij het recht, veeleischender te zijn, daar de godsdienstige legenden-litteratuur der middeleeuwen vrij wel bekend is: wij zagen dat een kenner dier litteratuur als Heinzl in zake den *Roi Pêcheur* niet verder kwam dan de gewrongen verklaring, boven samengevat. De naam *Roi Pêcheur* blijft vooreerst onverklaard, welke hypothese wij ook aannemen over de sage in het algemeen 1).

Wij zagen hoe de hostie in het verhaal kwam, zooals Chrétien het heeft. Toen eenmaal dit Christelijk element in de sage was gebracht, was het natuurlijk dat andere Christelijke elementen volgden, totdat de sage geheel „gekerstend” was; dit moet zijn geschied òf na Chrétien, òf onafhankelijk van dezen. Uitgangspunt van deze ontwikkeling, die wij vinden in de vervolgen op Chrétiens gedichten en in dat van Robert de Borron (chronologisch zeker na Chrétien te stellen), was, volgens de zeer aannemelijke gissing van G. Paris, de bloedende lans. Deze moest de menschen der twaalfde eeuw, vol van de verhalen der Passie, doen denken aan de lans waarmede, in het Evangelie van Johannes (20, 34), de zijde van Christus werd doorstoken: dit verhaal was in de middeleeuwen algemeen bekend en met apocriefe bijzonderheden opgesierd. Het denkbeeld dat de schotel óók een relikwie van het lijden van Christus was, lag voor de hand; en toen dit denkbeeld eenmaal werd uitgewerkt, lag het ook voor de hand in de geschiedenis van den tot bloedrelikwie verheven Graal een rol te doen spelen door een zoo bekend persoon als Jozef van Arimathea, die reeds in een Syrische legende in verband was gebracht met het bloed van

1) Verklaringen uit de Keltische mythologie, die mij niet voldoen, zijn te vinden bij Nutt, p. 269—271 en bij Arthur Machen, in *the Academy*, 17 Augustus 1907, p. 798, kol. b.

Christus. 1) Dat de Graal tevens Avondmaalschotel werd, was het natuurlijk gevolg van zijn eigenschap als vat dat wonderbaar voedsel kan verschaffen en van de vermelding der hostie.

De verdere ontwikkeling der Graalsage, tot op den grooten Graalroman is proza en de Graal-Queste, ontwikkeling waarin het geleerd-geestelijk element meer en meer op den voorgrond treedt, ligt buiten de grenzen van dit artikel en ook biedt deze ontwikkeling, zoowel wat betreft de chronologie der werken als de in deze vervatte bijzonderheden, nog groote moeilijkheden. Ik sta evenwel nog stil bij eenige punten die ons tegenwoordig onderwerp direct raken.

Vooreerst dat Wolfram van Eschenbach van den Graal als reliquie der Passie niets schijnt te weten en, terwijl hij aan den Graal een godsdienstige beteekenis geeft, het heilige voorwerp in verband brengt met een Christelijken mythus (val der Engelen) die tot een geheel anderen kring van voorstellingen behoort. Dit zwijgen van Wolfram verklaart zich indien wij onderstellen dat hij, met het gedicht van Chrétien vóór zich, op zijn eigen houtje aan het raden en combineeren ging, zich misschien daarbij bedienend (deze concessie kan men doen aan de voorstanders van den „Oosterschen” oorsprong der Graalsage) van mythen der Muzelmannen die, tijdens de kruistochten, naar het Westen kunnen zijn doorgedrongen 2). Het feit dat Wolfram en de latere Fransche Graalromanschrijvers na Chrétien elkanders voorstelling van den oorsprong en beteekenis van den Graal wederkeerig ignoreeren is zeker geen directe bevestiging van onze hypothese; maar het is merkwaardig dat het feit in die hypothese zoo volkomen past.

Tot de wending die de Graalsage nam, heeft zeker bijge-

1) Vgl. de vorige studie in *De Beweging* van November 1906. — De hypothese van G. Paris werd uitvoerig uiteengezet en toegelicht door wijlen Prof. Van Hamel in *De Gids* van 1888, III, 290. Zij onderstelt, dat de geheele latere Graalliteratuur het onafgewerkt en dus voor de tijdgenooten raadselachtig gedicht van Chrétien tot basis heeft. (Dit is ook de opinie van W. Goltherr, *Gesch. der deutschen Litteratur*, I, 159, die trouwens niet vast gelooft aan den Keltischen oorsprong der sage). Maar het is ook mogelijk, dat die ontwikkeling plaats had buiten Chrétien om, indien van de bloedende lans gewag werd gemaakt in diens bron.

2) Bepaaldelijk de verhalen over den uit den hemel afkomstigen heiligen steen te Mekka, waarop reeds W. Scherer wees (*Geschichte der deutschen Litteratur*, 3e Ausg. p. 176).

dragen de religieuse tint die over sommige gedeelten van het gedicht van Chrétien is uitgespreid, zoodat de *Conte du Graal* in dat opzicht een tegenstelling vormt met de vroegere, geheel wereldsche werken van den dichter. Niets dwingt evenwel tot de onderstelling dat deze tint het gevolg was van het onderwerp van het gedicht; men moet, — wij volgen hier de zeer juiste opmerkingen van Wechsler 1) — rekening houden met de tijdsomstandigheden. De twaalfde eeuw is de eeuw der geestelijke ridderorden, der Tempeliers en Johannieters; het is zeer wel mogelijk dat de beschermer van Chrétien de Troyes, de Graaf van Vlaanderen, aan wien hij zijn gedicht opdroeg, hem verzocht zal hebben in zijn werk rekening te houden met deze nieuwe richting van het ridderwezen. Op zich zelf was het trouwens natuurlijk dat de zwervende helden der Keltische sagen, tot „dolende ridders” geworden in Fransch costuum der twaalfde eeuw, een meer geestelijk karakter aannamen, naarmate in Frankrijk-zelf de ridderschap meer onder geestelijken invloed kwam. Deze evolutie, die wij in de *Graal-Queste* voltooid vinden, kon zeer goed plaats hebben, ook al had de Graalsage oorspronkelijk geen Christelijk karakter.

De ontwikkeling die van den oorspronkelijk mythologischen schotel der Keltische overlevering een Christelijke reliquie en een Christelijk symbool maakte, staat niet alleen: zij vindt haar pendant, zooals reeds Jonckbloet opmerkte, in de geschiedenis der bloedende lans, 2) wier Christelijke oorsprong, zooals wij zagen, hoogst twijfelachtig is, en die de lans werd waarmede de zijde van Christus werd doorstoken. Nog treffender voorbeeld geeft, eveneens naar Jonckbloets opmerking, de Ronde Tafel van Artur en zijn ridders, omdat hier de niet-Christelijke oorsprong van de traditie zeker is. De eerste schrijver die van de Ronde Tafel gewaagt, Wace, de vertaler van Gaufrei van Moumouth, spreekt er van als van iets waarover de „Bretons” menige fabel (*mainte fable*) verhaalden: dit wijst (in verband vooral met een andere plaats van Wace) op mondelinge traditie, voortgeplant door vertellers, op verhalen

1) *Die Sage vom Heiligen Gral* (Halle, 1898) p. 46, 47, 153.

2) *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, I, 237 (3e uitgave). Jonckbloets verklaring der lans neem ik niet over, omdat hij haar ontleende aan La Villemarqué, een zeer weinig betrouwbaar geleerde.

wortelend in de volksoverlevering; niets geeft het recht, aan te nemen dat hier een kerkelijke legende ten grondslag ligt. Maar bij Robert de Borron is de door Artur, op raad van Merlijn opgerichte „Ronde Tafel” een navolging geworden van de tafel opgericht door Jozef van Arimathea, en deze weder een herinnering aan de Avondmaalstafel van Jezus en de apostelen 1). In al deze gevallen wordt een primitief Keltische overlevering omgestempeld tot een Christelijke, gelijk vroeger in de middeleeuwen Germaansche, nog vroeger Grieksche of Romeinsche voorstellingen door het Christendom waren overgenomen en vervormd. De heidensch-mythologische Graal, omgeschapen in een Christelijke reliquie, staat volstrekt niet op zichzelf.

Een laatste vraag kan nog opkomen: wat was primitief de beteekenis van het wonderbare vat, den wonderbaren schotel, die in het Feeënland der Keltische mythologie gevonden wordt? Gold het hier een voorstelling die geheel eigen was aan de Kelten, dan zou men het antwoord aan de Keltisten moeten overlaten. Maar dergelijke wonderbare voorwerpen, die spijs of drank verschaffen, vindt men elders, in mythologie en *folk-lore*. Tot vervelens toe vindt men telkens bij schrijvers, die over de Graalsage handelen, het *Tischlein deck dich* terug uit een sprookje bij de gebroeders Grimm. In een middeleeuwsche sage uit Cilicië is spraak van een dergelijk wonderbaar servet (*manutergiun*) 2). Eigenaardig Keltisch is, dat dergelijke voorwerpen in verband gebracht worden met het Feeënland, *Sid*; en dit feit zou allicht een verklaring kunnen geven van het ontstaan van dergelijke voorstellingen in het algemeen, ook bij andere volken dan de Kelten.

Sid — the Other World, zooals Engelsche en Amerikaansche geleerden het noemen — is het land der Feeën, maar ook het land der Goden, der met de Goden gelijkgestelde zalig voortlevende dooden.

Zeer vroeg reeds moeten verschillende volken die er in geslaagd waren zich te verheffen tot de voorstelling van „Goden”, van beslist bovenmenselijke wezens, zich hebben afgevraagd: waarom sterven de Goden niet? Voor ons is het iets van zelf sprekends dat Goden en aan Goden verwante bovennatuurlijke

1) Vgl. den *Merlijn*, in Maerlants vertaling, v. 7259—7379, uitgave Van Vloten

2) Martin, *Zur Gralsage*, p. 36.

wezens onsterfelijk gedacht worden; maar voor den onbeschaafden, primitieven mensch, spreekt dit niet van zelf. 1) Men gaf op de vraag verschillende antwoorden. Dan eens zeide men dat de Goden, hemelsche wezens, beschikten over uit den hemel afkomstig voedsel, waardoor zij hun onsterfelijkheid, die hun niet van natuur eigen was, voortdurend hernieuwden; vandaar voorstellingen van nektar, ambrosia en dergel. 2) Of wel — en dit schijnt meer bepaaldelijk de voorstelling der Kelten te zijn geweest — men beschouwde de Goden als groote tovenaars, die door hun tooverkunst zich wonderbare voorwerpen wisten te verschaffen, waaruit spijs of drank voortdurend te voorschijn kwam. Gelijk voor den onbeschaafden mensch een tovenaar een soort aardsche God is, worden de Goden gedacht als bovenaarsche tovenaars, nog vermogender dan de aardsche; vandaar in verschillende mythologiën de wonderbare wapenen der Goden, de wonderbare voorwerpen die zij weten te vervaardigen (men denke aan den Homerischen Hephaestos), hun wondermacht in het algemeen. In de Keltische mythologie spelen dergelijk wonderdingen 3), later overgegaan in de Arturromans, een groote rol. De Graal, vermoeden wij, behoorde aanvankelijk ook tot dezen kring van voorstellingen. Aan den anderen kant konden dergelijke concepties ook bij andere volken ontstaan; losgemaakt van den mythologischen bodem waarin zij aanvankelijk wortelden, werden zij meegesleept door den steeds levenden stroom van het volkssprookje — welks helden, als de Goden der mythologiën, in vele gevallen tovenaars zijn — en vandaar het *Tischlein deck dich* en dergel.; terwijl bij den Graal, in meer vaste epische verhalen verheerlijkt, het verband tusschen het wonderbare voorwerp en het Wonderland der Goden en Feeën steeds zichtbaar blijft: nog in de latere en laatste Graalromans ver-

1) Vgl. Frazer, *The Golden Bough*, II, p. 1 vgg. (2d. edit., London, 1900).

2) Vgl. Roscher, *Nektar und Ambrosia*. (Leipzig, 1883).

3) Bepaaldelijk een wonderbare drinkbeker, waardoor men waarheid van leugen kan onderscheiden [vgl. den hoorn in het Fransche *Lai du Cor*] door den Ierschen held Cormac aangetroffen in den woning van den God Manannan, te gelijk met een tafellaken dat bovennatuurlijke spijs verstrekt; Nutt, *a. w.* p. 194. Het verhaal bleef slechts in late hss. bewaard, maar de titel wordt vermeld in het „Boek van Leinster” (1150).

schijnt de tot Christelijke reliquie herdoopte wonderschotel in een tooverkasteel, herinnering aan den primitieven *Sid*.

Aanteekening. De plaats over de bloedende lans (Chrétien, éd. Povin, v. 7542—7545, vgl. boven p. 249—250) is door Heinzl verworpen en door een onbeteekenende lezing vervangen, voor welke hij slechts één handschrift kan aanvoeren. De plaats kan hier niet à fond worden behandeld: ik merk alleen op, dat de door Heinzl verworpen verzen zich bevinden, behalve in het door Potvin gebruikte handschrift, in de zeven hss. (door mij geverifieerd) van den *Conte du Graal* die de Bibliothèque Nationale bezit; daarbij komt nog dat de bewerker van de in 1530 gedrukte proza-redactie en de middelnederlandsche vertaler, van wiens werk brokken zijn opgenomen in den *Lancelot*, blijkbaar de door Heinzl geschrapte verzen onder de oogen hebben gehad. Het is alleronwaarschijnlijkst dat deze tien getuigenissen zouden teruggaan tot één en hetzelfde geïnterpoleerde hs., wat toch in de onderstelling van Heinzl noodwendig het geval moest zijn.

In het boven geciteerde artikel van Ehrismann wordt beproefd, de Graalsage in verband te brengen met een episode van den *Tundalus*. Ik durf den schrijver op dit terrein niet volgen, daar het nog steeds de vraag is, of in de Tundalus-legende echte Keltische (Iersche) elementen te vinden zijn.

Bij de in het artikel van November 1906 vermelde litteratuur over de Graalsage, kan men nog voegen een artikel van Paul Hagen, *Wolfram und Kiot*, in dl. XXXVIII (jaargang 1900) van het *Zeitschrift für deutsche Philologie*, waarin de schrijver aan het bestaan van „Kiot” (die evenwel geen Kiot heette), vasthoudt en tot allerlei verrassende, al te verrassende conclusies komt. Ik doe hier alleen opmerken dat een hoofdvraag p. 13—14 door den schrijver m. i. niet juist wordt gesteld. Het voorname argument tegen het bestaan van Kiot is niet *dass wir von seinem Werk ausser durch Wolfram nichts wissen*, maar dat van de geheele zoo eigenaardige voorstelling van den oorsprong van den Graal en wat hiermede samenhangt, zooals Wolfram die geeft, in de Fransche Graal-litteratuur geen spoor is te vinden.

HEGEL EN DE KUNSTGESCHIEDENIS ¹⁾

DOOR

T. J. DE BOER.

Zoals het denken van Kant zich vooral ontwikkelde bij een onderzoek van de wiskundige natuurwetenschappen, zö ging Hegels filozofieren uit van de beschouwing van historische vraagstukken. 2). Kant zocht de voorwaarden waaronder objektieve ervaring mogelijk is, en omdat hij die voorwaarden in het kennend subjekt zocht, heeft Hegel hem altijd van subjektivisme beschuldigd. Wat Hegel zelf wil is een objektieve en absolute kennis van de geestelijke subjekten en hun eenheid. Wat zijn *wij?* zö vraagt Hegel, deels onder den invloed van Kants praktische filozofie, deels in verband met eigen theologisch-historische studiën. Vragen van historische ontwikkeling, vragen naar het verband tusschen individu en gemeenschap vooral hebben meer en meer Hegels denken bepaald, Daarom is eenige kennis van zijn filozofie voor de beoefenaars der historische wetenschappen van aktueel belang. Om slechts een paar voorbeelden te noemen: wie het economisch stelsel van Karl Marx wil verstaan of de nieuwste konstruktie van de duitsche geschiedenis door Karl Lamprecht

1) Voordracht gehouden in de historische sectie van het vijfde Nederlandsche Philologen-Congres, 3 April 1907, te Amsterdam. Met hier en daar een enkele bijvoeging, maar geen wezenlijke verandering.

2) Aan de hand van Dilthey's voortreffelijke studie: *Die Jugendgeschichte Hegels* hoop ik binnenkort hierop terug te komen. 't Is jammer dat het gezegd moet worden, maar 't is zö: Kuno Fischer's veelgeprezen werk over Hegel helpt ons weinig of niets, wanneer we dezen filozöof willen begrijpen. Dat wordt bijzonder duidelijk, als men daarna de fijne opmerkingen van Dilthey leest.

wil begrijpen, die zal goed doen met het systeem van Hegel te bestudeeren. Verschillende richtingen in de historische wetenschap van de negentiende eeuw hebben min of meer bewust den invloed van Hegel ondergaan: zoowel de evolutionistische geschiedbeschouwing als die richting die de begrippen gemeenschapsgevoel, volksgeest, de psyche van de massa e. a. op het historisch gebeuren toepast.

Nu kan ik er niet aan denken in enkele oogenblikken het geheele systeem van den filozof uiteen te zetten, zelfs niet voor zoover het betrekking heeft op de wetenschap der geschiedenis. Om praktische redenen — omdat ik o. a. het genoeg heb gehad met eenige studenten de *Aesthetik* te bespreken — beperk ik mij hier tot de kunstgeschiedenis. Mocht de filozofie daarbij niet tot haar recht komen, Hegel zelf, die ook in de historische ontwikkeling overal de dialektische ontvouwing van de idee wist te vinden, zal de eerste zijn om het ons te vergeven.

* * *

Met enkele algemeene bepalingen moet ik beginnen, om dan zoo spoedig mogelijk tot de historisch-aesthetische toepassing te komen.

Kunst is volgens Hegel idee in zinnelijke verschijning. In plaats van idee zegt hij ook de waarheid of de vrijheid of de absolute geest of het goddelijke, maar voor 't gemak en de duidelijkheid spreek ik verder van de idee. Opgemerkt zij alleen dat men onder idee niet mag verstaan een bijzondere voorstelling, ook niet een algemeen abstrakt verstandsbegrip, maar de konkrete, levensvolle werkelijkheid van den geest zelf. Wij denken niet alleen, wij beleven de idee en wel langs, drie trappen. De laagste trap waarop de idee ons zinnelijk verschijnt is de kunst; op een hooger trap wordt de idee in ons voorgesteld, d. i. de religie; eindelijk wordt op den derden of hoogsten trap van geestesleven de idee zuiver gedacht of begrepen, en dit heeft plaats in de filozofie. Achtereenvolgens beleven we dus de idee in zinnelijke waarneming, in de inwendige voorstelling, in het zuiver begrip.

De kunst nu geeft ons de idee in zinnelijke waarneming

voor de *Anschauung* zegt Hegel. 1) Bij de behandeling van de verschillende kunsten houdt hij zich echter niet geheel aan deze definitie. Eigenlijk heeft de *Anschauung* alleen plaats in de beeldende kunsten: in bouw-, beeldhouw- en schilderkunst. Anders is het in muziek en poëzie.

De muziek is *anschauungslos*, geeft ons geen *Anschauung*. Wat dan wel? De muziek is, volgens Hegel, uitdrukking van *Empfindung*. Onder *Empfindung* verstaat hij behalve de gewaarwording van de enkele zintuigen ook het lagere gevoel, n.l. het gevoel van lust en onlust met verschillende graden van sterkte. Deze beide nu, gewaarwording en gevoel in den aangegeven zin, behooren volgens Hegels psychologie tot de natuurlijke ziel, niet tot het hogere geestelijke leven. De muziek is dus uitdrukking van het natuurlijke en geeft ons geen *Anschauung* van den geest, geen idee in zinnelijke verschijning, m. a. w. de muziek is, hoewel hij haar behandelt, volgens Hegels eigen definitie geen kunst. Zij staat daarvoor te laag, op den trap van het natuurlijke. 2)

Is de muziek nog geen kunst, de poëzie is al meer dan kunst. Uitdrukkelijk zegt Hegel dat de poëzie ons voorstellingen geeft — daarmee staan we op den trap van het religieuze — ja zelfs filozofische gedachten, zooals in de *Gedankenlyrik* van Schiller, een kunstsoort die door hem zeer hoog wordt geschat. En dat niet alleen: de poëzie stijgt niet alleen boven de andere kunsten als uitdrukking van de idee; maar de zinnelijke verschijning verliest hier haar waarde. Daardoor onderscheidt de poëzie zich van alle andere kunsten. Het materiaal van den beeldhouwer is b.v. het marmer, dat van den musicus de toon. Zoo zouden we verwachten als materiaal van den dichter het woord, de taal. Neen, zegt Hegel, het materiaal van de poëzie is geheel innerlijk, onze inwendige voorstelling. 3) Het woord is maar een teeken, daarom is het voor de dichtkunst wezenlijk onverschillig of het gedicht ge-

1) Onder *Anschauung* verstaat hij de objectivering onzer gewaarwordingen in ruimte en tijd. Zoowel de beeldende kunsten, de kunsten van de ruimte, als muziek en poëzie, de kunsten van 't tijdelijk verloop, kunnen daaronder vallen.

2) Aesth. III, 130, 132 (midden), 146.

3) Zie Aesth. III, 227.

lezen of voorgedragen wordt, of het uit gebonden stijl in proza of uit de eene taal in een andere wordt overgebracht: dat alles raakt het wezen van de poëzie niet, dat in innerlijkheid bestaat. 1)

Volgens het psychologisch schema van Hegel krijgen we dus deze stijgende volgorde der kunsten: muziek — beeldende kunst — poëzie, waarvan eigenlijk alleen de beeldende kunst aan de gegeven definitie beantwoordt. Hij heeft ze echter in andere orde behandeld.

Gegeven zijn vijf kunsten: bouw-, beeldhouw- en schilderkunst, muziek en poëzie. 't Spreekt van zelf dat die zich moeten voegen naar 't bekende drieslagstelsel en niet los naast elkaar mogen worden geplaatst. Het lag nu voor de hand om de drie beeldende kunsten tot één groep saam te vatten en muziek en poëzie afzonderlijk te behandelen. Hegel heeft daar zelf aan gedacht. De beeldende kunsten, zegt hij, zijn er voor het oog, de muziek voor het oor, de poëzie zoowel voor het oor als voor het oog, doordat ze tot de verbeelding spreekt; de poëzie is dus de synthese van de andere kunsten. Die indeeling vindt hij echter te uiterlijk. Toch geloof ik dat ze een hoofdmotief is voor de gekozen volgorde, d. i. naar het dialektisch schema van theze, antitheze en synthese. In de beeldende kunsten wordt het uitwendige gesteld, d. i. de theze, de muziek trekt zich in het innerlijke terug, d. i. de antitheze, de poëzie vereenigt beide, is de synthese of, zooals Hegel ook zegt, de totaliteit van alle kunst. Zeer duidelijk is dit motief, het dialektisch schema, bij de indeeling van de poëzie in epos, lyriek en drama. Het epos vertelt uiterlijk gebeuren, de lyriek geeft het innerlijke weer, het drama is de synthese van innerlijk en uiterlijk.

Maar Hegel geeft een ander schema, waardoor de motieven van het psychologische en het dialektische worden bedekt.

Zooals gezegd: kunst is idee in zinnelijke verschijning, ze is tweeledig en daardoor zijn drie combinaties mogelijk: 1⁰. de idee komt niet voldoende uit in de verschijning, het materiaal

1) Daarom is voor H. poëzie eigenlijk *de* kunst: aan haar denkt hij meestal wanneer hij over het wezen en de vormen der kunst spreekt. In nauw verband hiermede staat ook, dat hij de kunst zooveel mogelijk in samenhang met de mythologie en de religieuze kultuur van het volk behandelt. Op zich zelf uitstekend!

is haar nog te machtig: dit is het geval in de symbolische kunst. De idee *zoekt* hier nog de passende vorm; 2°. idee en verschijning dekken elkaar, ze hebben elkaar gevonden: dit gebeurt in de klassieke of ideale kunst, die volmaakte eenheid of harmonie van inhoud en vorm is; 3°. de idee gaat uit boven de verschijning, ze vindt geen vorm die haar bevredigt, die haar volkomen kan uitdrukken. De idee is meer dan zinnelijke verschijning ooit zijn kan. Zoo vinden we de idee in de romantische kunst.

Nu ga ik hier niet in op de vraag van filozofische kritiek: hoe kan ik idee en verschijning met elkaar vergelijken en deze drie stadiën onderscheiden? We moeten ons nu tot het historische bepalen.

Het laatstgenoemde schema, dat van de zelfontwikkeling van de idee boven het zinnelijke uit is — de namen toonen het reeds aan — niet alleen een dialektisch, maar ook een aesthetisch en een historisch schema. Symbolische, klassieke en romantische kunst zijn niet alleen momenten van alle kunst, maar ze verdeelen de kunsten en zij wijzen op het historisch verloop. De bouwkunst is de symbolische kunst, omdat de nuttigheid, maar vooral de zwaarte van het materiaal de idee niet tot volle vrije uitdrukking laat komen. De beeldhouwkunst is de klassieke kunst, omdat idee en verschijning hier in de schoonste eenheid van het menselijk lichaam samenvallen. Dan vormen schilderkunst, muziek en poëzie te zamen de romantische kunst, omdat de beteekenis van het uiterlijke hier afneemt en het innerlijke leven in al zijn diepte en rijke verscheidenheid tot uitdrukking komt.

Symbolisch, klassiek, romantisch, het is zooals ik zei, tegelijk een historische volgorde. 1) Symbolisch is de kunst van het Oosten, klassiek de kunst van Griekenland en Rome of eigenlijk alleen van Griekenland (Rome is imitatie) en romantisch is de kunst van de christelijke volken, hoofdzakelijk echter die van de germaansche wereld.

Hoe is Hegel tot deze historische konstruktie gekomen? Het is, kort gezegd, zijn eigen levenservaring in verband met de ontwikkeling van de historische wetenschap van zijn tijd.

1) Vgl. Aesth. II, 265.

Hij was theoloog en hij had een klassieke opleiding genoten. In 1770 is hij geboren, zoodat zijn jeugd samenvalt met den bloeitijd van het classicisme, dat een nieuwe of helleense Renaissance kan genoemd worden. Samen met zijn jonge vrienden Schelling en Hölderlin bestudeerde hij grieksche denkers en dichters, samen bewonderden zij Schillers gedichten, met name *Die Götter Griechenlands*. Ideaal was hun al wat grieksch was: grieksche taal 1) en filozofie en religie, de grieksche polis of stadstaat even goed als grieksche kunst en poëzie. Individualiteit en toch stijl, eenheid van alle levensuiting, dat vonden deze enthousiaste jonge mannen in het grieksche leven. In Griekenland waren ze thuis. Op lateren leeftijd aan den droom van zijn jeugd denkend, schreef Hegel nog: „Wenn es erlaubt wäre eine Sehnsucht zu haben, so wäre es nach solchem Lande und solchem Zustande.”

Tegenover die klassieke wereld nu stond het Christendom. Bij velen als een tegenstelling. Maar Hegel als theoloog en religieus denker die hij was, zocht het Christendom als synthese te begrijpen. Een van de eerste filozofische konstrukties, die hem voorzweefde, toen hij zich van de theologie losmaakte, was deze: Israël en Hellas als tegenstellingen op te vatten, waarbij dan het licht vooral op Hellas valt, en het Christendom als synthese, als hoogere eenheid van die beide tegendeelen, te begrijpen. Wat was toen Israël? Immers niets anders dan dat deel van de oostersche wereld, waarvan hij uit den Bijbel een voorstelling had. Maar tijdens het leven van Hegel breidde de kennis van het oosten zich uit. Niet alleen die van de arabische of mohammedaansche kultuur. Men ging tot de oudheid terug. In het laatst der 18e eeuw ontdekten de Engelschen de indische literatuur, fransche geleerden hielden zich bezig met China, met het oude Perzië en Egypte. En in de eerste twintig jaren van de negentiende eeuw, die aan Hegels uitwerking van de Aesthetik voorafgaan, begon de beoefening van de oostersche filologie in Duitschland. Ik behoef u slechts den naam van Bopp en de gebroeders von Schlegel te noemen. Deze beweging

1) Vgl. over Hegels opvatting van de taal Dr. B. Faddegon in het Tijdschrift voor Wijsbegeerte, afl. 3, blz. 275 vv.

maakte op Hegel e. a. grooten indruk. Naast de grieksche en de christelijke wereld deed zich daar een derde groote wereld open, de oostersche oudheid. Want alles wat men daar vond hield men voor oud, zeer oud, en of het nu chineesch of egyptisch, perzisch of indisch was, het was alles oostersch.

Eén begrip voor zeer verschillende dingen. Want, niet waar, de idee, de absolute idee van de geschiedenis is maar een. En nu vond Hegel daar zoo verschillende volken, die kolossale monumenten van beschaving hadden nagelaten, reusachtige gebouwen en beeldhouwwerken, groote gedichten, kunst van groote afmeting, van zeer uiteenlopende vormen, van de meest grillige fantazie, uitmondend ten slotte in de wonderen van Duizend en een Nacht. Hoe dat vele en velerlei onder één begrip te vangen? Het antwoord van Hegel — wij weten het reeds — is: de idee verschijnt daar nog niet zuiver, zij zoekt nog de passende vorm, terwijl ze allerlei probeert.

Hoe steekt, bij dat veelvormige oosten af de eenheid van de grieksche kultuur! Vooral zooals Hegel haar kende. Wij weten nu veel meer van de grieksche voorgeschiedenis en de grieksche oudheid, wij zien de nationale eenheid in de veelheid eerst worden. Maar voor Hegel en zijn jonge tijdgenooten was de grieksche kultuur, bij al den rijkdom van individueele ontwikkeling, een ideale eenheid. Daar waren inhoud en vorm, idee en zinnelijke verschijning harmonisch vereenigd, het ideaal der kunst dus bereikt. De grieksche godsdienst was de religie van de kunst, de filozofie was er kunst, de staat was er een kunstwerk, levend in al zijn deelen.

En dan valt in de christelijke wereld die konkrete levende eenheid uit elkaar. De christelijke of romantische geest is het gemoed, de innigheid, zooals die voornamelijk aan de germaansche volken eigen is. Het uitwendige is voor hen van minder beteekenis, de kunstvormen worden verbroken, omdat het innerlijke, de subjectiviteit heerscht. In het Oosten was de kunst symbool, een onvolkomen teeken voor de idee. In Griekenland was de kunst individueel, volkomen adaequate uitdrukking van de idee in zinnelijke verschijning. In de middeneeuwen en den nieuwen tijd is de kunst subjectief,

het overwicht van de idee maakt de verschijning tot iets minderwaardigs, een toevallige, niet meer passende uiting voor den absoluten geest. Voor ons, zegt Hegel, is de kunst een overwonnen standpunt. In het klassiek verleden ligt het ideaal, eens bereikt en dat nooit weer terugkeert. Daarom is het nu mogelijk de geschiedenis van de kunst en haar filozofie te geven, zooals men van een doode de biografie schrijft. 1)

Ik heb daar den algemeenen gang van de kunstgeschiedenis geschetst. Zij verloopt in de fazen van symbolische, klassieke of individueele en romantische of subjektieve kunst.

Maar elke kunst heeft ook een eigen geschiedenis. Daarover nog enkele opmerkingen.

Over de geschiedenis van de muziek, een enkel woord in 't voorbijgaan uitgezonderd, zwijgt Hegel. Waarom? Men zou kunnen vermoeden dat ze daarvoor te laag staat. Maar Hegel heeft haar als romantische kunst tusschen schilderkunst en poëzie gezet en vermoedt dat zij, naar analogie van de dichtkunst, wel een geschiedenis zal hebben, die bij de verschillende volken weer zeer verschillend zal zijn. Het vermoeden is juist en de reden die Hegel opgeeft, waarom hij de geschiedenis van de muziek niet behandelt, is eerbiedwaardig. Ik geef u zijn eigen woorden: „da mir für die Geschichte dieser Kunst ebensosehr brauchbare fremde Vorarbeiten als eine genauere eigene Bekanntschaft abgingen, so blieb mir nichts übrig, als einzelne historische Andeutungen gelegentlich einzuschalten.” 2)

In deze woorden heeft Hegel met gewenschte duidelijkheid uitgesproken, hoe hij de kunstgeschiedenis beschrijft: òf volgens „genauere eigene Bekanntschaft” òf volgens „brauchbare fremde Vorarbeiten”. Ik durf veronderstellen, dat geen enkel historicus tegen deze methode bezwaar zal hebben. Maar zeker wel daartegen dat Hegel, hoewel hij volgens eigen bekentenis de geschiedenis van de muziek in 't geheel niet, die van andere kunsten niet voldoende kende, toch een konstruktie van de kunstgeschiedenis heeft gegeven, die niet aan de ontwikkeling van de kunst zelf is ontleend.

Daarom wordt dan nu de geschiedenis van de bizondere

1) Vgl. Aesth. II, 244 v.; III, 117; vooral I, 16, 135.

2) Aesth. III, 396.

kunsten zeer verschillend behandeld, al naarmate Hegel, „genauere eigene Bekantschaft” of „brauchbare fremde Vorarbeiten” tot zijn beschikking heeft. De muziek is, we hoorden het, zonder geschiedenis. De beeldhouwkunst en van de dichtkunst het epos hebben weinig geschiedenis. Immers, de grieksche beeldhouwkunst is de ideale plastiek en het epos is bijna gelijkbeduidend met het Homerische epos. Daar hebben we idealen, en uit het begrip volgt nu dat de voor- en nageschiedenis van weinig belang is. 1) Bij de geschiedenis van de schilderkunst is Hegel wat uitvoeriger. Van de klassieke schilderkunst was echter in dien tijd nog niet veel bekend en dat zal wel één van de redenen zijn, waarom de schilderkunst van de andere beeldende kunsten wordt afgescheiden, om samen met muziek en poëzie de romantische groep te vormen. Hegel konstrueert dan de byzantijsche schilderkunst als symbolisch, de italiaansche (Rafael) als klassiek en de germaansche of duitsch-hollandsche als romantisch.

Van alle kunsten wordt alleen de bouwkunst geheel historisch behandeld: oostersch, grieksch-romeinsch en romantisch d. i. gothiek. De gothiek wordt opgevat als uitdrukking van den romantisch-christelijken, speciaal germaanschen geest. Maar de vraag, waarom de christelijke idee eeuwen lang naar de passende gothische vorm moest zoeken, wordt niet beantwoord.

Overall beschrijft Hegel met voorliefde het klassieke als ideaal van de kunst. In zoover blijft hij trouw aan de indrukken van zijn jeugd. Zelfs in de poëzie, de hoogste romantische kunst en de synthese van alle kunst, en dan in het drama, dat weer de totaliteit van de poëzie is, gaat er niets boven de Grieken: de Antigone van Sofokles is voor hem het ideaal van alle kunst.

De kunst als kunst heeft haar tijd gehad: onze protestantsche religie, onze idealistische filozofie zijn er, volgens Hegels overtuiging, eigenlijk boven verheven. Maar geen moment van den geest gaat verloren. Wat *aufgehoben* is, wordt niet alleen opgeheven in negatieven zin, maar ook bewaard en verheven tot iets hoogers.

Zoo kan dan ook Hegel nog van de kunst genieten en aan

1) cf. Aesth. II, 451/2.

dat genot danken we in de Aesthetik enkele mooie bladzijden, die het verklaarbaar maken, dat sommige kunstenaars, dichters vooral, haar prijzen. Voor de poëzie wordt door Hegel zelfs een uitzondering gemaakt, wat betreft de mogelijkheid van verdere ontwikkeling: zij is niet enkel een overwonnen standpunt. Hegel zelf heeft te veel, vooral van Schiller en Goethe en van zijn omgang met Hölderlin genoten, om hier niet een heerlijke inkonsequentie te begaan. Wij hebben reeds gehoord, dat de poëzie in de inwendige voorstelling leeft en dat zij zelfs in Schillers Gedankenyrik filozofische gedachten kan uitdrukken. Maar ze is ook eeuwig jong. Wat b.v. het epos betreft, meent Hegel, dat een botsing tusschen de Oude en de Nieuwe Wereld, tusschen Amerika en Europa wel een nieuw Heldendicht tengevolge zou kunnen hebben.

En optimistischer nog drukt hij zich uit over de lyriek:

„Man muss nicht etwa meinen, dass eine Nation hundert und tausend Jahre hindurch die nämlichen Lieder singen müsste. Ein irgend sich weiter entwickelndes Volk ist nicht so arm und dürftig, dass es nur einmal Liederdichter unter sich hätte; gerade die Liederpoesie stirbt, im Unterschiede der Epopoe, nicht aus, sondern erweckt sich immer von Frischem. Dies Blumenfeld erneuert sich in jeder Jahreszeit, und nur bei gedrückten, von jedem Vorschreiten abgeschnittenen Völkern, die nicht zu der immer neubelebten Freudigkeit des Dichtens kommen, erhalten sich die alten und ältesten Lieder... jede Zeit schlägt ihren neuen Liederton an.”

Uitnemend gezegd! Hoe onaannemelijk mij dan ook, in onzen tijd, Hegels filozofische konstruktie van de kunstgeschiedenis als geheel toeschijnt, zoo wil ik toch niet sluiten zonder de verzekering te geven van mijn bewondering voor die vele bijzonderheden, waarin Hegel onmiddelijk zijn eigen levensgevoel uitspreekt, bewondering vooral voor de wijze waarop hij de kunst in samenhang brengt met de eigenaardige ontwikkeling van een volk. In dit laatste opzicht is merkwaardig o. a. zijn waardeering van de hollandsche schilderkunst, met name van het genre.

Hegels eigen leven is gedragen door de overtuiging dat in geen moment van historische ontwikkeling vóór hem het denken zijn hoogst mogelijke volkomenheid heeft bereikt. Moge een

dergelijk vertrouwen in nieuw leven nog menig kunstenaar bezielen om, filozofische vooroordeelen en voorspellingen ten spijt, te streven naar hooger. De renaissance van onze dagen, na de wankultuur van de negentiende eeuw, geeft ten minste eenige hoop dat zulk streven vruchtbaar kan zijn.

DROST'S „HERMINGARD”

Gedeeltelijk herdrukt

DOOR

ALBERT VERWEY.

(Vervolg)

ZEVENTIENDE HOOFDSTUK

Zooverre Konstantijn de Groote den machtigen rijksstaf zwaaide, was aan het Christengeloof de lang betwiste vrijheid geschonken, de eerbied, waarop het aanspraak mocht maken, toegewijd. Van spijt vervuld, verliet de afgodendienst het wankelend outer, en in blijde verrukking riepen de geloovigen elkander toe: „Ziet, het rijk van onzen Heer zal over de aarde komen!”

Maar voor Germanië waren die betere tijden nog niet aangebroken. Daarom was Hermingard in den toren van Witte Geertrud gekerkerd; daarom rustten hare samengevouwene handen treurig in den schoot en sloeg haar vochtige blik onbewegelijk den glans der maan gade, die op de golven van den Lippestream danste, en eenen schemertint tusschen de afhangende takken en schaduwen der zwarte boomen verspreidde, welke zich op vrouw Geertrud's eiland verhieven, en haar hoog verblijf een nog somberder, akeliger en geheimzinniger aanzien bijzetten.

Drie maanden had Hermingard zich aldaar reeds als gevangene moeten beschouwen, en den dag grootendeels in stille gebeden en stomme smart gesleten; somtijds slechts sloeg zij de hand aan het weefgetouw, en dikwijls glinsterde

dan een traan tusschen de witte, zuiver gekamde wol, gelijk de zachte parel op het vorstelijk hermelijn. Geertrud was doorgaans afwezig. Zij zocht de eenzaamheid en hield zich in het hoogste gedeelte van den toren met het verlezen van geneeskruiden, het samenstellen van toovermiddelen en de nasporing der toekomst uit geheime teekenen, onledig, of bleef in het nevengebouw de gewijde paarden waarnemen, welke door den doofstommen dwerg Wimond, Geertrud's eenigen dienaar, bewaakt werden. De wichelares bewaarde een gedurig stilzwijgen, leide nimmer haren sluier af en scheen zich om de christen-jonkvrouw geheel niet te bekommeren; echter sloeg zij dezelve dikwijls heimelijk gade. De reden, waarom Hermingard dus gekerkerd moest kwijnen, helderde de geheimzinnige vrouw haar niet op; deze had ondertusschen sinds lang ingezien, dat Geertrud haar slechts aan zichzelf overliet, om alzoo haar karakter en denkwijze grondig te bespieden.

Zoo verliep dag aan dag. Somtijds was Geertrud eenige achtereenvolgende dagen van haren toren afwezig; des nachts was Hermingard doorgaans alleen; die statelijke uren had zij der godsdienst gewijd: dan bad zij tot den Vader der liefde voor den hoogvereerden leeraar, dan smeekte zij om moed en kracht en hooger geest, en vaak hoorde de Brukteersche visscher, in het stille nachtuur, wanneer de maan over berg en dalen haren glans verspreidde, en de koelte tusschen het gebladerte ruischte of over den vloed zweefde, langs welken zijne schuit afzakte, dicht bij het eiland, welluidende tonen door de lucht zweven, waaruit zich dan klanken verhieven, wier glastoon iets bovenmenschelijks had en zonderlinge gewaarwordingen in zijne ruwe borst opwekte. Verwonderd staarde de visscher den toren aan en was aan de plek geboeid, als de tonen reeds zwegen luisterde hij nog, maar wanneer eindelijk het laatste geluid der harp in het lispelend koeltje wegstierf, dan rilde hij en sloeg haastig de riemen door het water, als vreesde hij de betoovering van een' verleidelijken watergeest. Maar Hermingard's gezangen waren geene tooverzangen, vloekwaardig in oogmerk en ijdel in gevolgen! De vrome jonkvrouw zong dan de gewijde lofliederen door Caelestius haar geleerd, terwijl hare hand over de snaren van de

reusachtige harp gleed, welke doorgaans op het heidensche hooggetijde van daverende grepen weergalmde, maar wier snaren thans

zacht alsof der wiuden adem en geen stervling die bewoog,

van teeder wegsmeltende tonen ruischten en geen ruwen Bardenzang maar het weemoedig Psalmlied begeleidden.

Op zekeren nacht vond vrouw Geertrud haar in deze heilige Godshulde verzonken. De geestdrift, welke Hermingard bezielde, had haar deze wereld doen vergeten. Zij bemerkte het naderen van de wichelares niet. Verhevener aanblik dan het biddende meisje, had een engel des hemels nauwelijks op kunnen leveren. Naast de harp geknield, hield zij met de linkerhand dezelve vast, terwijl hare rechtervingers over de snaren zweefden, en een weemoedig akkoord aan dezelve ontlokten, dat zachtkens in de smeltendste tonen wegstervende, hare stem begeleidde, om zich verheven en heerlijk in een' gloeienden klankenstroom op te lossen. De volle maan verlichtte vriendelijk Hermingard's gelaatstrekken, wier zachte en kalme weemoedigheid gelijke aandoeningen opwekte. Met eene zachte stem hoorde vrouw Geertrud haar de volgende woorden zingen :

Schoon 't duister heersch; geen licht ons oog mag treffen,

'k Zai steeds, mijn God! uw liefde en trouw verheffen,

Neen, Gij verliet mij nooit, o Heer!

Gij zijt mijn schild en wapent mij in 't strijden,

Uw troost en zorg bestuurt mijn lot en lijden,

Eén wenk van U — en niets bedreigt mij meer.

Uw hand begon, die hand zal 't ook volenden.

Uw goedheid, Heer! zal eenmaal uitkomst zenden;

Die goedheid duurt in eeuwigheid.

Ge onttrekt U niet aan 't werkstuk uwer handen,

Hoe fel en wreed de haat ons aan moog' randen,

't Volzaligst lot wordt ons door U bereid.

Het lied was geëindigd. Nog eens sloeg de zangster het harpakkoord aan, vouwde toen de handen en verzonk in den gebede. Maar wel spoedig stoorde vrouw Geertrud haar vroom gebed en zeide: „Volg mij, Hermingard!” Zwijgende gehoorzaamde de jonkvrouw. Zij traden buiten den toren.

Vrouw Geertrud voerde haar onder het loof van een' zwarten beukenboom naar eene ruw steenen bank, die geheel met geheimvolle tooverteekenen beschreven was.

„Heile's dochter nadere de machtige Geertrud!” sprak zij nu, „zij hoore en spreke! Ik wil u hooren, Hermingard! daarom geleidde ik u herwaarts, opdat uwe mond waarheid, heldere waarheid spreke, gelijk het lichte en zachte blauw van den hemel door geen nevelwolkje besmet wordt; gaven de Goden het, dat mijn hart zich over uwe woorden verheugen mocht, gelijk mijn oog zich verlustigt in den aanblik van dien eeuwigten prachtvollen maanglans. Ik eisch uw vertrouwen, edele maagd! ik heb recht hetzelfde te eischen, want de machtige Geertrud bemint u; zij wil uwe moeder zijn, Heile's dochter is haar waard en dierbaar. Beantwoord mijne liefde, Hermingard! zeg mij uwe geheime gedachten en volg mijn' wil; er wachten u dan heerlijke dagen, mijne gunst en liefde zal u niets weigeren. De sluier, die mij van de wereld scheidt, zal u niet van mij verwijderen. Ik bemin u Hermingard.”

Er was in hare doffe stem diepe weemoed en aandoening; onwillekeurig had zij dus sprekende hare gevangene omvat; Hermingard weende aan hare borst; het hart der wichelares was niet koud, driftig bewoog zich haar boezem. Met onstui-migheid hield vrouw Geertrud haar omklemd, voerde haar vervolgens zacht naar de bank terug, en sprak nu haastig: „Hermingard! wie leerde u dien zang?”

Hermingard zweeg.

„Het lied is in de spraak der overweldigers tot eenen kunstigen maatzang samengesteld; de Romeinsche beeldendienst leerde u dat lied niet. Antwoord mij, dochter van Heile! wie leerde u dat lied?”

Een' hevigen strijd kempte de edele maagd voor hare waarheidsliefde tegen den angst over het lot van den grijzen geloofsgenoot. Hem zou zij nimmer verraden, maar nimmer ook door logentiaal hare lippen bezoedelen.

„Gij blijft zwijgen, schoonlokkige Hermingard! Is het een stilzwijgen, dat gij nimmer zult eindigen, wee u dan, maar driewerf wee u, wanneer uwe tong thans verstomd is, om straks te levendiger logen en bedrog te spreken! Want weet het, Hermingard! de Goden laten niet toe, dat hunne gewijden

bedrogen worden; het weefsel der logen zijgt als dat der nachtspin voor mijnen blik uiteen. Ik weet de waarheid en ik weet alles; daarom stelde ik Heile's dochter slechts op de proef, zij behoeft mij Caelestius niet te noemen.”

Met een kreet van verbazing greep Hermingard de hand der wichelares. „Groote God! kent gij hem, wijze vrouw?”

Smadelijk stiet Geertrud de hand der jonkvrouw terug. „Gij dacht mijne wetenschap binnen enge perken te begrenzen, Hermingard! Waandet gij dan dat zij, wier oog in het verleden en in de toekomst als in het heden ziet, dat zij, die het weet, wanneer een storm de Batavische vaartuigen op den oceaan verbrijzelt, schoon hier eene matige koelte om den toren blaast; dat zij die het oorlogsstaal hoort kletteren, al verwijderen dagen afstands haar van den strijd; waandet gij, dat zij uwe schreden, de schreden eener zwakhoofdige maagd, niet zien en uw doel doorgronden zou? Gij vleidet u dan door boog en jachtspriet mij het doel uwer tochten te verbergen; wanneer de slaap de oogen der stervelingen bezwaarde, zoudt gij gerust rondzwerven, en meendet gij, dat Geertrud's oog door het nachtelijk duister niet boren kon. Maar ik zag u, Hermingard! — bij het licht der maan waarde ik in bleeke dampen om uwe schreden en hoorde uwe woorden en kende uwe daden.”

Sidderende en in wanhopige spanning luisterde Hermingard naar de woorden der wichelares. „Gij kent Caelestius dan en het leven is hem niet benomen!” riep zij uit, en wierp zich voor de ontzaggelijke vrouw op de knieën. „O! ik bid u, heb deernis met mij. Zeg mij, leeft, leeft hij nog?”

„Gij twijfelt er rechtmatig aan, Hermingard!” antwoordde vrouw Geertrud, „uw vrees was meer gegrond, dan uw verstand er de reden van weet te verklaren. De kortzichtige dwaas raadt dikwerf oorzaak en gevolgen, en juist dan speelt zijne onwetendheid hem het honendste spel. Gij hebt recht mij, die geroepen is ter handhaving van der Goden eer onder het menschengeslacht te vragen, of de dienaar des Kruisgods uit het Oosten nog leeft, en niets had de dwaalzinige Hermingard te wachten, dan dat ik u dit staal —” (woest rukte zij het offermes van den koperen gordelriem) — „voor de oogen hield en uw oog op bloedkleurige roestvlekken staarde. Die wraak zou de wraak eener dienares der Ongezienen zijn, en

o, wat zou ik bovendien maar neen het zal nimmer geschieden. Vaak wrong ik in woede mijne handen, en greep dit werktuig der rechtvaardigheid — mijn verstand juichte het opzet toe, mijn binnenste gloeide van felle wraakzucht, en toch moet ik het u toeroepen: Caelestius leeft!”

„God zij geloofd!” riep Hermingard uit, en verhief handen en oogen ten hemel.

De wichelares was in hooge geestdrift: zonder op dezen jubelkreet acht te geven, ging zij voort: „ja, Caelestius leeft, hij leeft, wiens naam ik niet uitspreek zonder dat het merg in mijn gebeente ijskoud stilstaat, hij leeft, en ik zal hem niet dooden.”

„Gij zijt goed en edelmoedig, wijze vrouw!” voerde Hermingard haar toe.

„Bedrieg u niet,” ging vrouw Geertrud voort, „ik wil u niet bedriegen; u komt het oordeel over mijne daden niet toe; ik herhaal mijne woorden, ik zal Caelestius niet dooden, en toch zou geen bode mij aangenamer zijn dan die, welke tot mijnen toren kwam en mij in het koeltje toefluisterde: „Caelestius is gestraft!”

„Ach, zou het menschelijk gevoel, de stem der natuur. . . .”

„De stem der natuur,” viel vrouw Geertrud haar in de rede, „juist deze zou mij kalm bij zijn lijk doen staan. Al stond zijn moordenaar daar aan mijne zijde, al wischte hij voor mijne oogen Caelestius' bloed van zijne spies, ik zou op geen wederwraak bedacht zijn, en evenmin hem de reden van die bloedige daad afvorderen, als men den meester tot verantwoording roept die zijnen slaaf nedervelde. Ik alleen mag hem niet ombrengen. De nachtgeesten hoorden in het akeligste uur mijn woord en geloften. Eene vreeselijke macht houdt mijne hand gekluisterd. Duizende speren staan mij ter beschikking, één wenk, en zij zouden zijn hart doorboren. Welf behoefde zijne wijkplaats slechts te kennen, en de nacht zou haar duister over den ontzielden werpen. Maar neen, Hermingard! ik wil hem beschermen; wie wederstreeft Geertrud van den Lippetoren? — Caelestius zal veilig zijn. De jonkvrouw der Eikenterpen heeft zijn leven in hare macht.”

„Ik?” vraagde de jonkvrouw met drift.

„Gij, dochter der blanke Heile; maar verwijder daartoe eerst die geestdrift verre van u. Bij de Ongezien, gij bemint

Caelestius, en gij moogt, gij moest hem...” Zij brak eensklaps af en ging hevig voort, „hij verdient uwe liefde niet, die genegenheid is den Ongezienen een gruwel, maar zij kan hem heilzaam en nuttig worden, opdat zijn leven hem gewaarborgd zij.”

„Verklaar u nader, vrouw Geertrud!” bad Hermingard.

„Het zij zoo!” ging deze voort. „Hebt gij het doel reeds begrepen, waartoe ik u herwaarts daagde? Dit uur zal het u oplossen: — gevoelt gij u gelukkig, Hermingard? — waarom het verbloemd, waartoe in den onschuldigen blik gehuichelde tevredenheid gemengd? Ik weet het, gij zijt niet gelukkig. De zeden en levenswijze van het brave volk, hunne inborst en vermaken zijn de uwe niet. Nadat Siegbert den dood gestorven is, zal de liefvallige Freya uwen boezem door haren gloed nimmer, nimmer streelen. Der stervelingen samenleving smaakt u niet meer; het zij zoo Hermingard! verhef u boven dezelve, verlaat de kinderen der aarde en wijd u den Goden toe, zij hebben het mij bevolen u tot hunne gemeenschap te roepen; verbind u derhalve aan hunne dienst, en in gebed en offer zult gij de verloren levensrust, het verzwonden geluk wedervinden; beide zullen voor u terugkeeren, wanneer gij slechts leeft om dat van anderen te behouden. Ik zal u het Goddelijke verklaren, ik wil uw oog verhelderen, opdat gij de onfeilbare teekenen leert erkennen, die de toekomst ontwikkelen; gij zult u in het aanstaand geluk vóór deszelfs bestaan verheugen; rampen en godentoon ziet gij als dreigende onweêrswolken aan het zwerk der toekomst samenpakken, opdat gij ze door ijverig gebed en bezwerende offers, af moogt weren. Hoor, ja hoor mij verder, Hermingard! elke winter spreidt bleeker kleur over mijne lokken, weldra zal Witte Geertrud henen gaan en gelijk niemand weet, van waar zij kwam, zoo zal het ook verborgen blijven, werwaarts zij vertrokken is. De tijd nadert, dat men hier vragen zal, waar is wijze Geertrud van den Lippetoren? en dat de stilté het antwoord zal geven. Bedwing uw ongeduld, Hermingard! laat mij mijn last voleindigen.”

„Vergeef mij vrouw Geertrud; ik ken denzelven reeds.”

„En gij gehoorzaamt?”

„Nimmer,” antwoordde Hermingard.

„Bij de Goden, trek dat woord in,” riep Geertrud uit, „uw leven en het zijne staan op het spel, trotseer de Goden niet, tart hunne wraak en mijnen toorn niet. — Zeg mij, dat gij dat ongelukswoord niet gesproken hebt; uw eeuwig heil hangt er aan!”

„Vrouw Geertrud! gij bedriegt u,” antwoordde Hermingard nu stoutmoedig maar met edele waardigheid, mijn geluk is verzekerd; het berust in hoogere hand dan de uwe. Zie, ik wil uw vertrouwen hulde doen. Ik weet het, gevreesde vrouw! gij haat mij niet; met moederlijke zorg gelooft gij voor mijn heil te waken, daarom zal ik het u niet verhelen: eene ijdele en rampzalige dwaling schrijft uwe goden hun bestaan toe. Één hoog, één eenig, één waarachtig Goddelijk Wezen aanbid ik. Ongezien, gelijk gij uwe goden noemt, is dat Wezen, maar de gansche natuur doet dien alwijzen en liefdevollen scheppingsgeest kennen; de aanbiddelijke liefde van dien Hemelheer deed ook mij tot de kennis van zijn Wezen opvoeren, Hem alleen bemin ik, Hem alleen gehoorzaam ik, Hem alleen vrees ik, tot Hem alleen bepaalt zich mijne Godsdiensthulde.”

Hermingard zweeg; met verkropte woede had Geertrud haar aangehoord, met vonkelende blikken staarde zij ten hemel. „Groote goden!” riep zij uit, „moest ik uwe rechtvaardigheid niet betwijfelen, daar gij zooveel gruwelen toelaat! Zoo is dan ook Heile's dochter door hem in het verderf gestort. Diep en wreedaardig grijpt gij mij in het hart, Hermingard! Eens waart gij mij zoo dierbaar, en nu — sidder ik van u terug. Eenmaal bewaarde mijne machtige kunst den levensadem in uwen boezem, thans wenschte ik, dat hij veeleer dan die zwarte en heillooze woorden, uwe bestorvene lippen ontzweefd was.”

„Gij redde mij alzoo uit die krankte, eerwaardige vrouw!” sprak Hermingard, en de zachte, in onschuldbesef kalme blik scheen Geertrud vergeving voor de smart te vragen, die zij haar aan moest doen.

„Mijne zorg schikte u de gouden kruik toe,” voerde vrouw Geertrud haar tegen. „Wee, wee, ik bereidde in dat heulsap mij grievende hartsfoltering. Maar zou Hermingard, zou Heile's dochter zoo snood ondankbaar kunnen zijn?”

„Wilt gij mijn leven terugnemen, om die weldadigheid uit te wisschen, gelaten zal ik mij aan uwen wil onderwerpen,” gaf de vrome jonkvrouw ten antwoord, „doch ook dan zou ik uwe schuldenares blijven, want tegen een gansch menschenleven kan het tijdperk opwegen, hetwelk ik sinds mijne krankte doorleefde. Maar de dienst-schuld, die dan gedeeltelijk op mij rustte, moet onveranderd blijven, wanneer gij ze tot dien prijs niet vernietigen wilt; uw bevel mag ik niet gehoorzamen: mijnen God moet ik getrouw blijven, want de Heer heeft het gesproken: *mij zult gij dienen met geheel uw hart en met geheel uwe ziel.*”

„Heile's dochter vergeet de voorwaarde, onder welke zij over het leven van Caelestius beschikt?”

„Zij vergeet dezelve,” hernam Hermingard, „het is waarheid, — maar zou zij dan denken, wanneer men haar geloof en Godsvereering ten offer vordert? Neen vrouw Geertrud! geenerlei voorwaarde, hoe vleiende dezelve ook zijn moge, bevordert uw oogmerk. Caelestius bemin ik eindeloos meer dan mijzelve, maar ook eindeloos minder dan mijn' God.”

„Wat hoogmoed betrok den zetel in uw hart? zwak kind! zoo meent gij mij te wederstaan, mij te trotseeren, welke tallooze benden van onverwinbare strijders als één man volgden? Geertrud's hart hebt gij gebroken, beroem u dáár op, Hermingard! maar nimmer zult gij u beroemen ongestraft mijn liefde gehoond te hebben. De kwaadaardige hagedis moge den redder, die hare bevrorene leden in zijn' boezem ontdooide, door eenen giftigen beet beloonen, de man behoudt de kracht, om het ellendig dier te verpletteren. Keer naar den toren, Hermingard! Thans ken ik uwen wil; weldra zult gij dien van Geertrud van den Lippetoren hooren.”

Hermingard keerde naar Geertrud's verblijf terug, en trad aan het venster: de maan scheen haar weemoedig toe te lachen; het was, als of de starren helderder en vriendelijker flikkerden en de *grenzen van het lijden* zich duidelijker opdeden; toen knielde de jonkvrouw naast het groote eikenhouten speeltuig en wilde bidden, maar op hetzelfde oogenblik werd zij op zij geschoven; vrouw Geertrud was haar gevolgd; wild stiet zij de sidderende maagd weg, greep de reusachtige harp en sleepte dezelve naar het venster. „Nooit zal het gewijde

straffeloos ontwaard worden”, riep zij uit, en wierp in hetzelfde oogenblik de harp uit het venster; op het grauwe steen aan den voet des torens viel dezelve neder en was verbrijzeld. Met snerpnd wangeluid klonken de snaren bij het springen, en als evenveel helsche geesten bouwden talrijke echo's het schelle geluid na.

ACHTIENDE HOOFDSTUK

Reeds den volgenden dag ondervond Hermingard de gramschap der gestreng wichelares. Geertrud bande de maagd uit hare nabijheid, tot het onderste gedeelte van den toren, een somber ten eenemale veronachtzaamd verblijf, het toevluchtsoord van al het lichtschuwend gedierte. Door middel van eene stierhuidlederen ladder naar omlaag gevoerd, was haar de hoop op ontvluchting volstrekt afgesneden; wellicht zou zij haar gansche leven in den kerker moeten eindigen, wanneer zij hare godsdienstige denkwijze niet af wilde zweren, om met de hoogste en meest geëerbiedigde macht bekleed te worden. Geen oogenblik rees echter het denkbeeld van eenige keuze voor haren geest. Zij had besloten voor Christus' zaak te sterven; met moed zag zij de vervolging tegemoet; immers, zij wist het, *den vervolgden was het Koninkrijk der hemelen toegezegd*; de moed, die haar eens, in eenen gedenkwaardigen droom, bezielde, wapende haar thans inderdaad tegen foltering en zielslijden, ja zelfs dan, wanneer Hermingard *haar leven op moest offeren om hetzelfde te behouden*, gevoelde de godvruchtige maagd zich gesterkt, om met de heilige der legende te zeggen:

Wat schaadt mij een sterven, gekocht ook met pijn?
Het gunt mij met Jezus vereenigd te zijn.

De arbeid, vroeger haar troost, was haar thans ontzegd. Onverdeeld wijdde zij den tijd aan Godgewijde overpeinzingen en gebeden toe; Jezus' godsdienst verleende haar troost en bemoeiding. Wanneer somtijds haar hart treurig gestemd werd, en de somberheid der buitenwereld zich aan hare gemoedsstemming mededeelde, zong zij half luide, — gelijk het der oude

Christenen gebruik was, — een vroom lied, en zelden, neen nimmer, miste hetzelfde een' heilzamen invloed op haar uit te oefenen.

Eens knielde Hermingard wederom eerbiedig neder, om zich in de avondbede Gode te bevelen, toen zij plotseling door den doordringenden galm van een' horen verschrikt werd. Dit ongewoon geluid boeide hare opmerkzaamheid. Zij luisterde; na eenige oogeblikken herhaalde zich de langgerekte galm, die door de omliggende heuvels terug werd gekaatst. Hermingard begaf zich naar de opening, waardoor het licht in haar verblijf viel; nu ondeckte zij aan den voet van den toren een vaartuig, waarop zich een in eenen dichten mantel gehulde man bevond, die den horen in de hand hield en het hoofd naar boven richtte, om de verschijning der wichelares te verbeiden. Ten derde male klonk het galmend geluid; in dezelfde gestalte bleef de vreemdeling geduldig het gevolg zijner opdaging tegemoet zien. Hermingard huiverde onwillekeurig terwijl zij hetzelfde afwachtte; eindelijk verlichtte eensklaps een helle gloed de gedaante, sidderend sprong zij terug, stortte op de knieën neder en bad met gevleugelde woorden.

Vrouw Geertrud had den klank des horens reeds bij het eerste geluid gehoord; daar zij echter onledig scheen met het toebereiden van een zeer samengesteld kooksel, staakte zij die bemoeiing niet, maar bleef volijverig voortvaren en murmelde binnen 's monds bij tusschenpoozen eenige bezweringswoorden. De tweede galm werd gehoord, doch in stede van naar het venster te gaan, plaatste Witte Geertrud zich naast het vuur, legde het hoofd in de hand, en staarde weemoedig in de heldere vlam; eindelijk klonk het geluid haar nog eens in het oor; nu stond zij onwillig op, omsluisde zorgvuldig het gelaat, nam een vlamvend stuk hout van het vuur en verscheen voor het torenvenster.

„Wie stoort Geertrud's arheid en verbreekt hare rust?” vraagde zij met gestrengheid.

„Welf de Usipeter”, antwoordde de man in het vaartuig, en boog het hoofd eerbiedig neder.

„Wat wil hij?” vraagde vrouw Geertrud verder.

„Hulp en redding smeekt hij van de machtige”, antwoordde de Bard.

„Wat anderen verwerpen, zij hem geschonken”, klonk het uit den toren, „nader met uw vaartuig en verklaar u. Is het raad of daad, die men van Geertrud smeekt?”

„Daad”, antwoordde de Bard. „De grijze ouderdom worstelt met zijn' ijskoude zoon den zwarten dood; Hertog Thiedric is het doel van hunnen strijd. De vledermuisvlerken van den levensbanner zijn uitgespreid, om zijne prooi te omvatten, maar de ouderdom wil zijne macht niet vernietigd zien. Nog duurt de kamp voort. Vorst Thiedric ligt wezenloos; zijn oog spelt zijn lijden, in stomme smart staart de held ons aan; het sidderende leven doet zijne tanden klapperen, zijn boezem klopt angstig; hij weet, welk een strijd om hem gestreden wordt. Te vergeefs hebben onze vrouwen kruidige mengsels gereed gemaakt, op u, op u alleen, machtige Geertrud! is aller vertrouwen gevestigd.”

Toen antwoordde Witte Geertrud van den Lippetoren:

Heil hun die vertrouwen,
Op machtige Geertrud.
Als 't leven hem goed is,
Zal Thiedric niet sterven.
Maar wie zal beslissen
Of 't leven hem goed is? —

De derde der dagen
Dan leeft hij gelukkig
Of treurt niet rampzalig.
Nooit treuren de dooden.

Toef en wacht den kostbren heildronk die hem vrijwaart van den dood,
Tot de bange strijd beslist wordt door het derde morgenrood.

Vrouw Geertrud verliet het venster. Een' geruimen tijd moest Welf wachten; eindelijk vertoonde de dwerg zich buiten den toren, naderde het vaartuig en reikte den Bard eene kruik van Hetrurisch aardewerk, welke het geneesmiddel bevatte. Dankbaar aanvaardde Welf dezelve en keerde, met bezorgden ijver, maar de Eikenterpen terug, waar Thiedric's onderhoorigen, die gestadig rondom de hal van den stervenden vorst vergaderd waren, onrustig zijne terugkomst verbeidden.

Vrouw Geertrud was ondertusschen tot het kokende mengsel

teruggekeerd. Met ingespannen aandacht zag zij in het bobbelende vocht en vervolgde haren doffen tooverzang. Toen de drank op het geweldigst ziedde, wierp zij er eenige kruiden in, en dadelijk was het hevig bruisen gestild. Nu goot zij een deel van het vocht in eene drinkschaal, en sprak met geheimzinnige gebaren de bezwerende tooverspreuk uit. In gedachten verzonken, hield zij een' geruimen tijd den beker in hare hand; reeds was het vocht geheel koud geworden, toen zij den dwerg wenkte en haren wil door teekens te kennen gaf. Gehoorzaam, maar met trage schreden begaf deze zich naar het valluik, hetwelk den toegang tot Hermingard's verblijf verleende: voorzichtig daalde hij langs den lederen trap naar beneden, trad in eene eerbiedige houding naar de jonkvrouw en reikte haar, op de knie gebogen, den geheimzinnigen drank toe.

Welf's verschijnen had al te veel herinneringen bij Hermingard opgewekt en door te angstige vrees haren boezem beklemd, dan dat zij in had kunnen sluimeren. Wakende zat zij nog op hare legerstede. Op dit uur was zij niet gewoon Wimond te zien naderen. Schroomvol ontwaarde zij het doel zijner zending en wankelde, of zij den beker af zou wijzen dan aan moest nemen. Door teekenen trachtte zij den dwerg af te vragen, of in dezen drank het gift gemengd was, dat hare onschuld straffen zou? maar Wimond haalde de schouders op, en zag haar met de hatelijke oogen bedrukt aan.

„Uw wil geschiede, algoede Wijsheid!” sprak de vrome maagd en blikte ten hemel. „Ik zal den kelk drinken, al verspreidde dit vocht den dood door mijne aderen. Thans mag ik tot U vluchten, want nergens biedt zich uitkomst aan. De engel der genade zette mij den beker aan de lippen! — Eeuwige Hemelvader, zie in barmhartige liefde op mij neder!” Vastberaden dronk zij het vocht, waarvan zij de beslissendste uitwerking meende te moeten verwachten.

Met zachtmoedige gelatenheid en den ernst eener doode, reikte Hermingard de geleidigde drinkschaal aan Wimond toe; het ongelukkig wezen was merkbaar aangedaan; zijne akelige gelaats-trekken werden door die smart nog afzichtelijker; een traan rolde uit de lange oogharen. Onder het uitbrengen van eenige verwarde klanken, greep hij Hermingard's hand, kustte dezelve en verliet met overhaasting den kerker, die sinds lang van hare stille

verzuchtingen getuigde en wellicht spoedig hare laatste hooren zou.

Toen Wimond zich verwijderd had, en het duister weder onbepaald gebied voerde, knielde Hermingard.

— „U zij dank, algoede God!” zoo bad zij, „dat Gij, in de ure der beproeving, mij krachten verleende boven den Apostel des Heeres, die toen zijn’ Meester verloochende. Vader! wanneer het vocht, dat in mijn binnenste zoo zonderling een’ gloed verspreidt, weldra in mijn hart den levensadem weg mocht doen sterven, dan beveel, dan beveel ik in Uwe handen mijnen geest! Dankbaar voor dit aardsche leven — die dag, zacht en liefelijk in zijne wording, maar stormachtig en toch zegenvol in zijn ontwikkeling, — zie ik hooger bestaan mij tegenglanzen. Het voorgevoel van hemelzaligheid leert mij de waarde van het wereldleven kennen. Gelijk de dag uit den nacht geboren wordt, zoo verrijst voor ons uit duisternis licht. Vader in den hemel! reikhalzend zie ik naar dat hooger zijn uit, maar roem U ook, dat ik hier geleefd, en hier geleden heb.”

Zij zweeg eenige oogenblikken, daarna vervolgde zij: „Ja, goed was het mij te leven, maar beter te sterven. En toch, schroom ik het denkbeeld, dat die vreemde gewaarwordingen, welke ik meer en meer gevoel, de boden des naderenden doodengels zijn. Niet uit wuften wereldzin of afschrik van het stervensuur, ducht ik dien laatsten strijd. Neen, maar — uit innig zelfsmistrouwen. — Immers voor uwen heiligen troon zal mijne ziel verschijnen! — God! waar is de sterveling, die gelijk uw Zoon onze Heer, zeggen mag: „*Het is volbracht!* Maar hoop en geloof, Hermingard! met den Middelaar moogt gij uwen geest in des Vaders handen bevelen, bij Hem is verschoonende liefde. Ja, door Christus zal *het sterven mij gewin zijn!*”

„Eenige uren wellicht nog en eene hoogere ontwikkeling breekt voor mij aan. Ach, nog slechts één aardsche wensch blijft in mijn binnenste leven. Nog eenmaal wenschte ik den schoonen sterrenhemel, den vlietenden stroom, bosschen en beemden te zien, en hun het vaarwel, het eeuwige vaarwel toe te roepen! Immers, wanneer de vergeldingsdag mijn lichaam herschept, dan zal de aardsche natuur vernietigd zijn.

In den nacht van het niet zijn zij dan alle teruggekeerd, die heerlijke wonderwerken. Daarom, vaarwel o natuur! dankbaar scheidde ik in deze ure van u, want gij waart mij de eerste Godstolk en bevestigdet liefdevol Zijne nadere openbaring. En nu, o Heer! bid ik Uwe liefde, dat zij wakend en wel-doend met de mijnen zij! Vergeef onzen vijanden hunnen onzaligen ijver. Ach! mocht Uw rijk spoedig tot hen komen! Wèl had ik gewenscht, Uw werktuig daartoe te zijn, maar de omstandigheden verboden het: vrouw Geertrud weigerde mij te hooren. De ongelukkige! haar hart beminde mij trouw en goed. — En toch zij weigerde... Maar hoe, indien zij mij thans zag?... indien zij mij in deze oogenblikken hoorde?... God, dat denkbeeld zendt Gij mij uit uwen hemel! Zegen, ach! zegen deze ure door zoo groot eene gunst. Mijn sterven zij haar leven!”

Met wankelende schreden begaf Hermingard zich naar den toegang tot den kerker. Haar hoofd gloeide; zij moest hetzelve met de hand ondersteunen. „Vrouw Geertrud!” riep zij nu, „gehoorzaam onderwierp ik mij aan uwen wil. Voldoe, ik smEEK het u, mijne laatste bede: zie de stervende!” Hare zachte kreet werd door den weêrklank in een lispènd gesuis terug gegeven; geen antwoord klonk uit den toren. Hermingard wachtte eenige oogenblikken, — te vergeefs; zij herhaalde hare bede dringender, hare vraag bleef evenzeer van gevolg verstoken; eindelijk zag zij, dat de valdeur langzaam en flauw verlicht werd. — Met behoedzame schreden was de dwerg den ingang genaderd, hij hield de linkerhand aan den mond om de ademhaling in te houden, in de rechter droeg hij eene kleine lamp; alles verried zijn oogmerk, om de edele maagd te bespieden. Hermingard gaf hem door teekenen te verstaan, dat zij zijne gebiedster wilde spreken; toen barstte de knaap eensklaps in een heesch en hatelijk lachen uit, de vreugde schitterde in zijne trekken; hij haalde de schouderen op, schudde in woeste blijdschap het hoofd, en verliet in allerijl den ingang. — Onaangenaam moest Hermingard de gewaarwording zijn, dat haar toestand bij den wanstaltigen Wimonddergelijke aandoeningen kon opwekken, maar haar geest gevoelde zich boven dergelijke verguizingen verheven.

NEGENTIENDE HOOFDSTUK

Terwijl Geertrud's kunst ingeroepen werd, om het leven van den hertog der Eikenterpen te behouden, kwijnde de grijze Christen in zijn eenzaam woudverblijf weg. Allengskens verminderden zijne krachten, echter scheen zijn dood nog niet nabij; hij wenschte denzelfen ook niet, want bij elk gemis ketende hem nog eene ijzervaste boei aan dit leven — het was de jeugdige Timotheus. Met vaderlijke vreugde merkte hij dagelijks deszelfs jeugdigen vroomheidszin op. Zoete gewaarwordingen welden in zijnen boezem, wanneer de knaap, met de levendigheid van zijn leeftijd, de onmiskenbaarste bewijzen zijner gehechtheid aan den braven pleegvader gaf. Wanneer Timotheus in het gebed voor Hermingard en Marcella deelde, was Caelestius geruster dan ooit, dat God hun smeeken verhooren zou. Vaak klemde hij den knaap aan het hart, bad God heimelijk en noemde zijnen kweekeling *zijn lieven en getrouwen zoon in den Heere*.

Toen de herfst weder genaderd was, waren de avonduren voor den leergierigen Timotheus recht gelukkige stonden. Na de dagelijksche zorg voor hunne levensbehoeften, rustte hij dan met het bevallig cherubijnenhoofd in Caelestius' arm en luisterde aandachtig, wanneer deze hem menige treffende gebeurtenis uit de geschiedenis des Christendoms en deszelfs vervolging mededeelde.

Het was weder zulk een avond. De scherpe wind gierde om het verblijf van Caelestius, door de ontbladerde takken van het hoog geboomte. Timotheus wierp droog wilgenrijs onder de eikenblokken, die aan den haard lagen, en weldra verspreidde zich een verkwikkende gloed op het gelaat van den grijsaard; Caelestius glimlachte van genoegen.

„Vader, lieve vader!” sprak Timotheus nu, „waar mag onze zuster Hermingard zich thans wel bevinden. Wie weet waar zij is?”

„God!” antwoordde de oude gelaten. „Hij verliet haar niet, mijn kind! Niemand, die op Hem vertrouwt, maakt hij beschaamd.”

„Wellicht,” ging het knaapje voort, „leeft zij niet meer.”

„Het zou haar goed zijn ontbonden te zijn,” hernam Caelestius. „De dood is den vromen en goeden eene weldaad Gods, en goed en vroom is Hermingard; niemand kan haar daarin overtreffen.”

„God zij gedankt, dat Hij die weldaad mijn goeden en vromen vader nog niet bewijst!” ging de knaap voort.

Caelestius loosde een diepen zucht, en zeide toen: „spreek zoo niet, Timotheus!”

Er volgde een langdurig stilzwijgen.

Eindelijk begon Timotheus weder: Wat zult gij mij heden verhalen, mijn vader!”

„Voorwaar,” antwoordde Caelestius, „weldra zal het veld van Christendeugd en Christenlijden, hoe ruim eene gelegenheid het oplevere tot bewonderend onderhoud, voor u geene nieuwe stof meer verschaffen. Maar ik weet het, gaarne wilt gij dezelfde geschiedenis hooren verhalen, het is een arm en ijdel verhaal, dat den nieuwsgierigen slechts boeit. De schrift, die van onzen Heer getuigt, en alles, wat tot den Heiland en zijne volgelingen betrekking heeft, is den zoeten galm van Hermingard's stem gelijk; dikwerf moge men die streelende tonen hooren, telkens wekken zij eene verhoogde zucht bij ons op, om dat reine en zuiverste genot opnieuw en wederom opnieuw te smaken. Heden echter wil ik nog eenmaal eene nieuwe geschiedenis mededeelen, ik gevoel mijn gemoed daartoe gestemd. Een schoon en treffend en leerzaam verhaal mag het genoemd worden, daarom, mijn zoon! luister aandachtig en prent het diep in uw geheugen. Licht nadert de tijd, dat ik opgeëischt zal worden, om rekenschap van het toevertrouwde talent te doen, en zwaar kon het mij dan op het hart wegen, indien ik dit verhaal u verzwegen had. Gij dan, dierbare Timotheus! denk er ernstig, denk er veel aan, wanneer uw vader niet meer op deze aarde leeft.”

Men onverdeelde aandacht vouwde de knaap de handen tezamen, en Caelestius begon zijn verhaal:

„Joannes, de Apostel, dien de Heer lief had, was door Nero's opvolger, den wreeden keizer Domitianus, verre van maag en geloofsgenoot gescheiden, en op Patmos, een eiland aan gene zijde van Griekenland, verbannen.

„Kalm en onderworpen leed hij daar; een aantal van jaren

had hem geleerd te lijden, en hij wist *dat die getrouw is tot in den dood, de kroon des levens gegeven zal worden*. Joannes stelde er zijn goddelijk Evangelie samen, zag den hemel geopend en dacht aan de aarde niet.

„God strafte Domitianus: hij viel door de dolken der raadsheeren. Nerva, een voortreffelijk vorst, en de beschermer der Christenen, was zijn opvolger. Toen keerden vele uit de ballingschap en ook Joannes kwam terug te Ephesus, in de vrome gemeente, *wier arbeid en werken en lijdzaamheid* geroemd wordt. Hij kwam tot den gastvrijen en ijverigen Gajus en de uitverkorene vrouwen; alle ontvingen hem met christelijke dankbaarheid, en de verflauwde liefde van sommigen werd door des Apostelen vermaan en voorbeeld tot vorigen gloed hersteld. Diotrophes zelfs berouwde het den liefdevollen en nederigen wederstreefd te hebben.

„Toen ging Joannes ook naar de omliggende steden en vlekken, om de kudde der geloovigen gade te slaan, en aan waardige herderen hunnen werkkring te wijzen. Ook te Smirna kwam hij, *waar men bij verdrukking en armoede rijk was*.

„De gemeente vereenigde zich aldaar in het godshuis. Joannes zag de getrouwe schaar, die in eenen godverheerlijkenden lofzang de harten uitstortte; hij zag het en weende van godsdienstige vreugde; allen sloeg hij vriendelijk gade, maar eindelijk bleef zijn blik lang en onbewegelijk op een schoonen jongeling gevestigd, die ter linkerzijde onder de mannen stond en, met den ootmoed der onschuld, het lied medezong.

„Toen de godsman nu, door een woord van troost en opbeuring, nieuwe kracht en blijdschap in Christus aan de vergadering der geloovigen mede had gedeeld, wendde Joannes zich tot den bisschop, en zeide: „Neem gij dezen jongeling in uwe hoede, jk beveel hem u, onder het oog van Christus en de kerk aan. De bisschop beloofde het, en den nieuwen herder vertrouwend, keerde Joannes naar Ephesus terug.

„Eenige tijd ging voorbij, eer Joannes weder te Smirna in de gemeente geroepen werd. De grijze Apostel schonk haar zijn raad en bijstand; zoet was het hem als een getrouwe dienstknecht in den wijngaard des Heeren te arbeiden. Toen hij nu deze taak volbracht had, vraagde hij terstond den

bisschop: „Waar is mijn zoon?” — „„Hij is gestorven, broeder!” antwoordde de bisschop, en zuchtte en sloeg de oogen ter aarde. — „Gestorven?” vroegde de verschrikte Apostel, „hoe en welk een dood?” — „„Hij is Gode afgegestorven!” antwoordde de bedrukte bisschop. „„Ik had hem tot een toonbeeld van deugd gevormd, en het zegel des Heeren was aan hem, als aan een volmaakten bewaarder, toevertrouwd, ik meende zijne deugd kon den strijd wagen. Helaas, hij was er niet bestand voor! Het zaad was op eene steenrots gevallen. Hij was een Demas en had de wereld lief. Wulpsheid voerde hem tot baldadige drift, toemeloose dardelheid deed hem tot gierigen moordlust overslaan — hij werd... een roover.” — „Ik en Christus vertrouwden u, in de gemeente, dat pand toe,” sprak de bedroefde grijsaard en scheurde zijne kleederen. „Mijns broeders ziel vorder ik van u, waar is de ongelukkige?” — „„Op het gebergte,” antwoordde de verslagen kerkdienaar. — „Ik moet hem zien,” zeide de edele Joannes, en wenschte, dat men hem een paard en wegwijzer verschaffen zoude. Nu toog hij naar de schuilplaats der roovers en werd door hen gevangen. „Daar-toe kwam ik,” sprak de heilige man, „voert mij naar uwen aanvoerder.”

„En de jongeling stond daar in vollen wapendos; hij was schoon, maar schoon als een gevallen engel, en wachtte hem. Doch den aanblik des Apostels kon hij niet verdragen, en van schaamte en wroeging vervuld, vluchtte hij.

„Maar Joannes sprak: „vlucht niet, mijn zoon! uw vader is een ongewapend grijsaard! Ach vlucht niet, nog is er hoop op uwe redding. Bij Christus wil ik voor u instaan, ja voor u sterven, mijn kind! Maar vlucht niet; bij God stelde ik mijne ziel voor u ten borgtocht, verlaten kan ik u niet. Vlucht niet, vlucht niet, mijn zoon! Christus zond mij!”

„Toen bleef de jongeling staan en staarde met donkere blikken ter aarde, en zweeg, totdat hij eensklaps het vloekwaardig wapentuig nederwierp, en sidderde en een vloed van tranen plengde. Die tranen waren zijn antwoord. Hij weende berouwvol aan den boezem van Joannes.

„De verloren zoon was wedergevonden; hij keerde met Joannes terug. Zijn redder werd zijn weldoener. Des Apostels

verheven ootmoed en christendeugd deelden zich aan den afgedoolde mede. De misstap der jeugd werd door den langen leeftijd, in gebed en boete, hersteld. Het verdonkerde goud schitterde nu helderder dan ooit.”

„Welk een heerlijk verhaal, vader!” riep de bewogen knaap in geestvervoering uit. „Zie, ik beminde den goddelijken Joannes reeds zoo recht innig om zijn dierbaar Evangelie, maar thans ben ik weder door nieuwe liefde aan hem gehecht. Die jongeling echter zondigde zeer zwaar, vader! Hoe kon hij de wereld meer dan onzen Heer beminnen.”

„Ja, zeer zwaar zondigde hij,” herhaalde Caelestius met somberen nadruk. „Maar oordeel, in uwe onbeproefde onschuld, niet te streng. Gij kent de wereld niet, *die staat, zie toe dat hij niet valle!* — *waak en bid opdat gij niet verzocht worde,* leert u onze Zaligmaker, en buiten dat gedurig waken en bidden zal de vrome zin, die in u woont, u niet voor afdwalen bewaren. Timotheus, bij den Alomtegenwoordigen! vergeet dezen avond nimmer. Herinner u telkens het oordeel, hetwelk gij over den leerling van Joannes uitgesproken hebt, en blijf hetzelfde gedurig gestand.”

„Maar mijn hart is thans vol, mijn zoon!” ging hij voort. „Ik moet u nog veel, zeer veel zeggen; de tijd dringt, want — waarom zou ik het u verhelen — weldra zal het uur daar zijn, dat ik u verlaat. Ik zal sterven, Timotheus! en dan zult ge alleen staan; angstig is mij de boezem beklemd, wanneer ik aan uw lot, en tevens aan den jongeling van Smirna denk, wiens eerste geschiedenis, helaas! de geschiedenis van te velen is. Timotheus! ik heb God zeer dikwijls voor u gebeden. — Gij kunt hier niet blijven, gij zult tot eene wereld moeten terugkeeren, die u vreemd is, gelijk gij haar. O, wanneer gij uit deze barbaarsche wildernissen tot de beschaafde samenleving genaderd zijt, — wanneer gij de wereld leert kennen, dan, Timotheus! zal weldra de eerste blos uwe wangen kleuren, gelijk de zon des avonds de kimmen vervt. Gij bemint dat schouwspel, maar, geloof mij, een heerlijker aanblik is de vlammende onschuld-blos; vernietig hem niet, mijn zoon! hij is de tolk eener reine ziel.

„Gij zijt goed en vroom, Timotheus! ook de gevallen jongeling was deugdzzaam, eer hem de verzoeking naderde; toen zijne

deugd in den strijd moest blijken, viel hij. Ach! de zonde hult zich in bloemen, wier slangenhuidskleuren het oog verblinden; waar de ontluikende knop betoovert en door haar geur bezwijmelt, daar kost het onbeschrijfelijk veel zichzelf afsterven en de bloem des genots terug te stooten. De zonde doet den verblinde eenen droom van weelde en genot droomen — hij ontwaakt — alles is een Hel geworden. Timotheus, Timotheus! dan heeft men zijne ziel vermoord, dan kent men God niet meer — —”

„Niet ieder”, vervolgde hij weder, „komt, gelijk de leerling van Joannes, tot in keer, en zegt met den verloren zoon: *Vader! ik heb gezondigd tegen den hemel en tegen u.* En al roept de genade van Christus de doode ziel tot een nieuw leven, het berouw blijft, het berouw vergezelt ons tot aan het graf. O moge de wrekende engel daar haren geesel in den lijkkuil nederwerpen!... Onverpoosd wordt de verkrachte reinheid door het leven gewroken. Nergens levensvreugd, nergens levensgenot; lof is den berouwhebbende grievender dan felle beschuldiging. Zijn ziel moge vertrouwen, dat bij God vergiffenis is, nooit zwijgt de verwijtende stem, die hem zegt dat hij moedwillig die schuld mateloos verzwaarde; en heil, ja driewerf heil hem! die, als deze jongeling, in de eerste vaag des levens, uit den verdervenden zwijmel gewekt wordt; wee hem! die eindelijk ontwaakt, om op een gansch doorgebeuzeld leven terug te zien, terwijl de zonde, in duizend schrikgestalten over hare zegepraal jubelt. O wee, wee Timotheus! zie in mij dat lijden, zie in mij die rampzaligheid!...”

Vreeselijker dan ooit, greep eene wilde droefheid Caelestius aan; tranen vloten uit zijne verduisterde oogen op den baard, hij wrong zijn kleed tusschen de handen en bedekte zich met hetzelfde het hoofd. Verslagen zag Timotheus hem aan, weende, en knielde aan zijne voeten; eindelijk echter stond hij op en sprak met liefelijken ernst dezelfde troostwoorden des gewijden dichters, wier beproefde invloed op Caelestius vroeger door Hermingard en hare vriendin bewonderd was, en wederom scheen een bode van Gods genade en goeder-tierene barmhartigheid tot den grijsaard te spreken. Toen Timotheus zweeg, strekte zijn pleegvader de handen naar hem uit. Deze vloog aan zijnen boezem. „Timotheus! ach,

beloof het mij in dit uur, voor den alomtegenwoordigen Heer, des Heilands geboden te bewaren.”

„God zij daartoe met mij, vader!” antwoordde de knaap.

„Hoor nog eenmaal mijn raad en vermaan,” hernam zijn pleegvader, „deze zijn het eenigst erfgeschenk, dat ik u toe mag wijden,” en nu ving hij nog eenmaal aan te spreken; het waren woorden van rijken zin en trouwhartigen raad, van godsdienstig en zedelijk belang. Diep getroffen drukte Timotheus telkens des grijsaards uitgeteerde hand. „Vader, mijn hart verstond u!” riep hij uit, toen Caelestius eindelijk zweeg. „Ach! bid God thans met mij, dat hij den jongeling Zijnen geest schenke!”

En hij knielde en weende; Caelestius legde de handen op zijn hoofd, en deed het gebed der teederste liefde en van den heiligsten ernst tot den troon des Allerhoogsten stijgen.

Na het gebed zong Timotheus zijn avondpsalm en maakte zich gereed om ter rust te gaan. Maar eerst trad hij eerbiedig tot zijn pleegvader en zeide: „Vergeef mij een stouten wensch, vader! zeg mij wie zijn mijne ouders?”

„Ik kan u niet antwoorden, Timotheus!” antwoordde de oude diep geroerd, „dit geheim moet met mij ten grave gaan. Uwe zielerust en innerlijk geluk zijn gewaarborgd, zoolang gij er niet naar onderzoekt. Zoek het derhalve nimmer uittevorschen.”

„Maar, vader! wanneer die vreeselijke ure dan gekomen zal zijn, en uwe liefde niet meer over mij waakt, wat ach! wat moet er dan van mij worden?”

„Dan verlaat gij dezen oord om u naar het Oosten te be-geven, mijn zoon! God zij met u! Reis immer voort, tot gij Jeruzalem, de heilige Godstad, zult bereikt hebben. Vertoon u aldaar bij Macarius den bisschop; God rekke tot dien tijd zijn vroom en eerwaardig leven. Verkondig hem mijnen dood en noem mijnen naam. Hij zal voor u zorgen, Timotheus! en het leven zal u vriendelijker toelachen dan in dit ruw oord, waar gij het lijden van een diep rampzaligen grijaard deelt; maar dit moest mijn lot zijn, lieve getrouwe! gij zult mij niet vergeten. Vorsch nimmer mijn geheim uit.”

Berustend drukte Timotheus zijne hand: „Gij waart mij een goede vader en immer zal ik God voor dien vader dankbaar

zijn. In uw graf zal Timotheus u gedurig beweenen en zegenen en uwe lessen eerbiedigen! —” Hij vlijde zich ter ruste en sluimerde weldra in den zachten slaap der onschuld.

Caelestius bleef in diep gepeins aan de vuurstede zitten, welke door Timotheus nog eenmaal van nieuwe brandstof voorzien was. Geenszins was zijne hartstochtelijke ontroering geheel bedaald; nu eens sloeg hij de armen woest op de borst over elkander, dan weder zweefden eenige biddende woorden op zijne lippen; somtijds zat hij een tijd lang bewegingloos en vierde daarna zijnen hartstocht den ruimen teugel. „Zult gij in het graf zwijgen, stem des berouws!” zuchtte hij — *„Barmhartig en genadig is de Heer . . . Zonden als scharlaken maakt hij witter dan sneeuw*, wat niet al mag men van den God der liefde hopen! Hij kent mijn hart en mijn lijden . . . Hij hoort mijn gebed . . . die bede moge in den oordeelsdag pleiten . . . de bron der barmhartigheid kan mij verzaligen door het woord der genade! Vertrouw erop Caelestius, oprechte boete pleit bij de eeuwige rechtvaardigheid . . . maar luid en fel zal voor dien richttroon eene vermoorde ziel u aanklagen, u haren moordenaar en haren schender noemen. Het leven in berouw gesleten was slechts de boete voor haar vermoord levensgeluk, Naechthilde! zult gij mij daar boven niet aanklagen, schenkt gij mij vergiffenis?”

„Is Caelestius vergiffenis waardig?” vraagde eene doffe en sombere stem. De grijsaard was als versteend, en luisterde van boezemangst vervuld; alles bleef nu stil; echter had hij zich niet bedrogen, want Fides had op hetzelfde oogenblik gebast, deszelfs klagelijk kermen brak thans alleen de stilte af. De vraag en de toon der stem beide hadden den grijsaard geweldig aangetast. De schrik belette hem het denken, hij zweeg en wenschte de stem niet weder te hooren; weldra echter werd dezelfde vraag op gelijke wijze herhaald.

„Dat beoordeele de Alwetende!” antwoordde Caelestius. „Wie spreekt tot mij?”

„Waartoe die vraag, Caelestius!” hernam de stem, en de grijsaard zat daar gelijk David, toen de Godstolk Nathan hem het verpletterend *Gij zijt die man!* toeriep.

„De dooden keeren niet weder!” sprak hij eindelijk. „Leeft gij nog Naechthilde? o God! antwoord mij, Naechthilde!”

„Naechthilde stierf om u!” antwoordde de stem zachter en met weemoed.

„Wee, wee mij! Zij stierf en — en vloekte mij niet? — Ik verdiende het... duizend dooden had ik aan haar verdiend. Wee mij! Nimmer kan ik haar nagedachtenis verzoenen.”

„Nimmer,” herhaalde de stem. „De bloem, eenmaal in den adem van het noorden verstoven, wordt nooit door zijn schender hersteld. Naechthilde's leven en Naechthilde's dood, Naechthilde's tranen en Naechthilde's bloed zijn over u gekomen, Caelestius! Als zwarte pekdroppels en roode vuurspatten branden zij op uw hart. Maar gij kunt uwe schuld verminderen, uw berouw toonen. Naechthilde's vrede vermoordet gij, in den bloei van haar leven; uit het zwarte graf wil zij u rust schenken.”

„Rust!” riep Caelestius uit, „wie ge ook zijt, gij hebt daar een zoet tooverwoord gesproken: rust... Zeventig winters gierden woest over mijn hoofd, maar nog woester stormde het in mijn hart. Bij den heiligen God, waar vindt Caelestius rust?”

„Bezweer mij ééne voorwaarde en Naechthilde's schim kan bevredigd worden.”

„Ik beloof u alles — alles wat de Christen beloven mag.”

„Lafaard! eene nietige opoffering weigert gij voor uwe rust. Hoor mij, denk aan Naechthilde en beraad, beraad u, want het oogenblik verloopt, en elke hartklopping is mij kostbaar. Ruil uwe rust tegen het marteltuig, waaraan het afgodsbeeld geklonken is, zweer den kruisgod af! — In nevelglans waart Naechthilde's schim om u heen. Op den wervelwind, die door het woud loeit, zweefde zij herwaarts; uwe oogen zijn verduisterd, grijsaard! maar al zaagt gij scherp als de buitzoekende roofvogel, gij zoudt haar niet herkennen, terwijl de blauwe mistwind door hare grijze lokken speelt, terwijl het nevelkleed over de bloedige borst wappert, terwijl haar waterig gelaat met glanslooze tranen bekreten is. Zoo kendet gij haar niet, Caelestius, en wie, wie ontsierde haar?”

De stem zweeg. De tochtwind snoof door het verblijf en blies piepend in de vlam der eikenblokken. Andermaal heerschte in de stulp eene vreeselijke stilte.

„Antwoord Caelestius!” klonk de stem nog eenmaal.

„Ik ben Christen; mijnen Heer en mijnen God verloochen ik niet; tot dien prijs mag ik de schim niet bevredigen.”

„Gij spreekt in dwaze zelfzucht,” murmelde de stem. „Zoo wilt ge dan Naechthilde niet verzoenen! Wee u, dubbel wee! — Ook Hermingard van de Eikenterpen vermoordt gij.”

„Eeuwige God!” riep Caelestius uit, en eene radelooze droefheid greep hem aan.

„Kies voor het laatst,” sprak de stem, „verbreek het kruisgodbeeld en Naechthilde gaat de oorvede met u aan 1); Hermingard van de Eikenterpen zal gered zijn.”

„Nimmer,” antwoordde de grijsaard, het kruis grijpende en met vuur aan zijn hart drukkende. „Hermingard's bloed komt niet over mij. Haar is het sterven gewin, zij volhardde tot het einde. Eischte Naechtilde den dood van het bouwvallig lichaam, dan wilde zij mij onverdiend weldadig zijn, want het leven is mij eene vreeselijke boete, ziet gij het niet, hoe mijn gebeente verdord is? — dat is van smart. Ziet gij, hoe mijne kaken inzonken: — dat is van wroeging. Ziet gij, hoe mijne oogen uitgedoofd zijn, dit is het werk der tranen van boete! O, ik ben zeer zwaar gestraft, maar nimmer meer dan de rechtvaardigheid eischte, nog verdien ik uw medelijden niet, ik mag het zelfs niet inroepen.”

„Mijn medelijden!...” riep de stem diep bewogen uit, maar versmoorde in hetzelfde oogenblik. „Ach,” voegde zij er met eenigen weemoed bij, „zult gij dan nog volharden!”

„Tot in den dood!” antwoordde Caelestius met edele kalmté.

„De ure is voorbij, alles beslist!” klonk de stem nog eenmaal; toen ruischte het zonderling door de stulp; in kalme verwachting bleef Caelestius verbeiden wat er verder geschieden zoude, maar alles bleef stil, en geen geluid klonk meer in zijne ooren, dan de herfstwind, die zich somtijds met wilde vlagen verhief.

TWINTIGSTE HOOFDSTUK

Rondom de legerstede van den Hertog der Eikenterpen waren zijne getrouwen vergaderd; de oude Landwijn stond ter

1) Oorvede, eigenlijk oervede, een eed, waarbij men van de wraak over een geleden ongelijk afzag.

rechterzijde van het stierenhuiden rustbed en verwarmde, ware het mogelijk, de kille hand des verscheidenden. Ernhold lag op de knieën, naast Thiedric's legerstede, en staarde met zorgvollen angst op de gelaatstrekken van den grijsaard, die reeds door de hand des doods verstijfd; zijn oog was gebroken: toen Welf met eene fakkel naderde, staarde zijn gebied, met onafgewende blikken, in het roode licht. Het was een plechtig en aandoenlijk schouwspel die vier grijzen gade te slaan.

De Bard trad naar den ingang der hertogelijke woonstede, „Winfried!” vraagde hij, „breekt de morgen niet aan?”

„De gezichtseinder wordt nog slechts flauw verlicht,” antwoordde deze. Welf keerde naar des Hertogs legerstede en verschikte de peluw onder het matte hoofd des grijsaards, — deze was der buitenwereld reeds vreemd geworden. Sprake-loos staarden de getrouwe vrienden op den stervende; het kostte hun veel van hem te scheiden; op hunne ruwe gelaatstrekken was droefgeestig gevoel te lezen, en in angstige spanning verbeidden allen het morgenrood.

Ook de getrouwe vrijlieden en lijfeigenen van Thiedric verzamelden allengs weder rondom des hertogen verblijf, om naar deszelfs toestand bij Winfried te vernemen, die aan de omtuining van Thiedric's terp stond en zijne blikken strak naar het Oosten gericht hield. „Dáár breekt het licht door!” riep hij eensklaps uit, en trad naar binnen; hij sidderde voor de gevolgen van dit beslissend oogenblik.

„Het morgenrood!” sprak hij tot Welf.

— „Heeft beslist.” — voegde eene doordringende stem erbij. Schuw zagen de Batavieren op -- daar stond Witte Geertrud van den Lippetoren — haastig wendden zij den blik naar den kranke: — op hetzelfde oogenblik blies deze den laatsten adem uit.

Geschokt en ontzet door de verschijning der wichelares die den dood binnen scheen te voeren, stonden Thiedric's verwanten, en zelfs Welf onbewegelijk daar. Weldra volgde er een zeer treffend tooneel van mannelijken rouw. Met betraande oogen drukten zij een afscheidskus op Thiedric's lippen en spraken het zegenend vaarwel. Toen verwijderden zij zich eerbiedig tot op eenigen afstand, want vrouw Geertrud stond

nog aan het benedeneinde van Thiedric's legerstede; hare taak was hier nog niet voleindigd. Slechts Welf bleef in het stof gebogen naast het lijk des Hertogs; zijn hart werd van droefheid vaneen gereten, en toch weende hij niet.

Vrouw Geertrud naderde. Zij leide de hand op Thiedric's hart; het had opgehouden te slaan. Nu look zij zachtkens de gebrokene oogen des grijsaards. „Ga” sprak zij met somberen weemoed, „ga, vorstenzoon! naar het eeuwige heldenland, waar uwe voorvaderen en broederen en zonen in de verhevene mistpaleizen leven en zegevieren. Na den dood zullen de goden u beweldadigen,” voegde zij er zuchtende bij. „Vaarwel, Thiedric! wanneer morgen de zon ter kimme daalt, zal de vlam der houtmijt oprijzen; als de maan aan den blauwen hemel bleekt, zal uwe asch verzameld zijn; geen sterfelijk oog ziet dan ooit uwe gestalte weder, maar geslacht aan geslacht zal machtigen Thiedric's deugd vermelden en uwe grafplaats vereeren, terwijl gij u aan den goddelijken feestwijn verzadigt. —”

Zij verwijderde zich. Ook Landwijn en Ernhold verlieten des Hertogs hal om den treurende lijfeigenen bevel te geven, dat zij tot het plechtige feest der lijkhulde aanstalten zouden maken; Welf alleen week niet van de sponde zijns gebieders. Hij waakte den ganschen nacht bij het lijk, en hield gestadig den blik op hetzelfde gevestigd, maar nimmer toch glom het tranenvocht in zijne aschgrauwe oogen.

De avond kwam. Thiedric's hal was van alle zijden gesloten. Welf alleen zat in de duisternis bij het lijk en drukte de ijskoude hand. Toen trad Witte Geertrud van den Lippetoren binnen, „Weldra zal het oogenblik daar zijn, dat de levenden zich van de dooden scheiden,” sprak zij, „de getrouwe dienaar heeft zijn plicht volbracht.”

„Bij Wodan! neen,” riep Welf uit, „nog rust er eene verplichting op hem. Wraak beloofde ik aan het lijk van den edelen gebieders, die belofte zal volvoerd; eer streele geene rust den laatsten Usipeter. Bloed, Christenbloed alleen verzoent mij. Christenwreedheid heeft Thiedric's broeder, Heer Godehard vermoord; Christentooverij doodde zijn zoon, den blonden Siegbert; Christenbedrog bracht Hermingard ten val en de Godenlastering der bruinlokkige maagd vermoordde

Thiedric's wegstervend leven, dat ons weldadig en streelend was, als de zonnestraal aan de westerkim. Wraak op den Christen! Wraak op zijne medestanders!”

„Gij spreekt vrome mannentaal, Welf!” zeide vrouw Geertrud zacht.

„Vijftig winters zijn voorbijgegaan,” hernam de Usipeter, „sinds de zwarte nacht het eerst dien wraakeed hoorde; na dat uur heb ik denzelven telkens herhaald, maar driewerf herhaal ik hem thans, en gij, onzienlijke Goden! gij, stille duisternis! gij, verhevene vrouw! hoort, hoort gij allen mijne woorden: Welf zal niet rusten, eer hij de wraak gevonden heeft. Priem en dagge gaan heden op Christenbloed uit; voordat zij aan dat bloed zich verzadigd zullen hebben, rusten zij niet.”

De wichelares wikkelde zich dieper in haren mantel; zij scheen te sidderen.

„Gij, verhevene!” wendde zich Welf tot haar, „weet gij de schuilplaats van den zoon der ondeugd? Zoo wijs mij dezelve; geene grootere weldaad kunt gij den laatsten Usipeter betoonen.”

Zij schudde weigerend het hoofd.

„Bij Wodan en al de Goden! ik bezweer u, noem het door zijn adem verpeste oord!”

„Ik kan het niet,” antwoordde Witte Geertrud langzaam en somber. „De Goden zelve hebben gericht,” voegde zij erbij en verliet hem. — Welf wierp zich wederom op het lijk; hetwelk weldra door de vlam verteerd zou worden.

Het uur der doodsche feestviering was daar. Men voerde Thiedric's lichaam ten brandstapel; de hertogelijke wapenrusting werd op de houtmijt gelegen, aan de zijde van het lijk bond men de honden Guyter en Bliktand; zij schenen gewillig met hunnen grijzen meester te sterven, en lekten nog de bleeke kaken van het lijk. Landwijn's hand ontstak het stroovuur; weldra ontvlamden de blokken van noten- en terpentijnhout, en zonden een hellen gloed ten hemel; toen naderden Welf en vier der oude vrijlieden, met langzame schreden; de menigte, die treurig het doodsche schouwspel gadesloeg, zag den Bard naar de houtmijt klimmen: hij hief het schild omhoog, hetwelk den roem van Thiedric beschut, en in zoo talrijke krijgsbedrijven den stoot van de speer en

het blinkende slagzwaard weerstaan had. Driewerf vertoonde hij het zware oorlogstuig met plechtig gebaar en wierp hetzelfde daarna in de flikkerende vlam. Een algemeene kreet van smart krijschte door de lucht. Welf verliet het lijkvuur en stapte met woeste schreden boschwaarts. Men zag hem niet weder, eer de maan den volgenden avond haar bleek licht op den zoden heuvel wierp, welke op de asch des koenen Hertogs opgericht was; toen zat Welf op den terp, met de breede dagge in den gordel en de speer in de hand. In droefgeestig gepeins, leunde hij met het hoofd tegen den aldaar opgerichten lijksteen, en, wie hem naderen mocht en troost of voedsel bood, hij bleef sprakeloos voor zich nederzien en schudde toornig het hoofd. Landwijn en Ernhold begaven zich derwaarts om met hem te spreken, maar ook hunne poging was ijdel. Toen men den volgenden morgen bij de grafplaats kwam, was Welf verdwenen, en vele dagen verliepen, eer men hem aldaar weder zag.

Ondertusschen had des Hertogs dood aan Marcella eene merkwaardige bestemming bereid: — Zij was de verzorgster van Caelestius geworden. Witte Geertrud had haar den zoeten last gegeven om den wegstervenden grijsaard te verzorgen. Denzelfden avond, toen Thiedric begraven werd, was de wichelares in de hut der geloovige vrouw verschenen, terwijl deze, van vromen zin vervuld, voor de blinde heidenen bad. „Rijs op!” had zij gesproken, „Caelestius verbeidt u, uwe spoedt beschermt zijn en uw eigen leven!” Na dit bevel gegeven te hebben, had Geertrud haar verlaten. Marcella aarzelde niet te gehoorzamen; terwijl Thiedric's lieden in deszelfs hal vergaderd waren en zijnen dood betreurden, begaf zij zich op den haar zoo bekenden weg; de maan lichtte haar vriendelijk voor. Tot het diepste gedeelte des wouds was de toegang weder daargesteld, behoedzaam trad Marcella over den krakenden eikenstam, en verwonderde zich hoe dezelve weder over het moeras lag, maar nog hooger steeg deze verwondering, toen zij, gene zijde van het moeras bereikt hebbende, omzag, en die natuurlijke brug op hetzelfde oogenblik in de diepte nederzank. Eindeloos scheen haar de weg naar het verblijf van Caelestius. In het eind bereikte zij hetzelfde. De grijsaard lag op zijne legerstede — één oogenblik... en

Marcella hield, van verrukking sprakeloos, den ongelukkige in de armen geklemd.

„Wie zijt gij? Voert gij mijn Timotheus terug?” vraagde de oude met angstige haast.

„Timotheus! . . .” riep Marcella uit, „Almachtige God! is hij u ontnomen?”

„Marcella, vrome Marcella!” voerde haar de blinde zacht toe, „ik herken u. *„De Heer is goed!”*”

„Geprezen zij Zijne gunst,” antwoordde de Christin. Wij willen ons verheugen, al werpt de wereld nieuwen alsem in de hemelsche vreugdeteug. Helaas neen! ik heb Timotheus niet gezien. Ach, zeg mij, wanneer werd hij u ontroofd?”

„In den vorigen nacht verdween Timotheus; nog is hij niet wedergekomen en hij zal ook niet terugkeeren, Ach! bij die bewustheid was mijn hart gebroken; voortaan meende ik mij in geen goed menschenhart te zullen verheugen, maar de Heer verliet mij niet! Hij schonk mij de vrome Marcella. Vrede zij u!”

„En genade van onzen Heere Christus!” antwoordde Marcella statelijk, „ik bid u,” ging zij daarna voort, „kunt gij gissen, wie den knaap ontvoerde?”

„Zij die u herwaarts zond,” gaf Caelestius ten antwoord, „het raadselachtig wezen, hetwelk altijd mijn hart foltert; heden een trawant van het rijk des satans, morgen een engel des lichts schijnt. In spijt van zichzelf moet zij tot beide gedwongen worden. Hermingard, de reine en edele maagd is in hare macht.”

„Hermingard!” riep Marcella uit, „o zeg mij, vader! is het lot der veelgeliefde u bekend?”

„De wreedste onzekerheid pijnigt mij deswegens,” antwoordde Caelestius. „Men had haar leven voor mijn godsdienst veil. Wat meent gij, Marcella! men kende de Christenen niet. Sinds vernam ik niets van het lot der goede en vrome, maar dagelijks bid ik God voor haar; wellicht heeft de gezaligde die bede niet meer noodig; wellicht heeft des Heeren genade voor haar de ure der overwinning reeds aan doen breken — *zalig zijn de dooden, die in den Heere sterven!* Laat ons in God gerust zijn, Marcella!”

„Christus zal met haar zijn,” hernam Marcella met be-

traande blikken. „De strenge wichelares, Witte Geertrud . . .”

„Gij kent onze vervolgstster?” vroegde Caelestius. „O, ik bedroog mij niet in mijne gissing, zij die ons Hermingard en Timotheus ontroofde, zond u herwaarts?”

Marcella bevestigde zijne vraag. „Bij den hemel!” ging hij voort, „verhaal mij alles, wat gij van dat geheimzinnig wezen vernomen hebt, alles, alles. —”

Zij voldeed aan zijne begeerte. Met groote opmerkzaamheid leende Caelestius haar het oor. „Hebt gij de trekken dier vrouwe ooit gezien?” vroeg hij daarna.

„Zij is zorgvuldig gesluierd,” gaf Marcella ten antwoord, „geen sterveling, die ooit haar gelaat aanschouwd heeft.”

„Indien . . .” sprak de grijsaard in zichzelf. „Eeuwige God, dat zou recht vreeselijk zijn!” Hij verviel in sombere mijmering en zweeg een geruimen tijd.

„Vader!” begon Marcella eindelijk weder, „ach, zeg mij, hoe werd Timotheus u ontnomen?”

„Gisteren verscheen de geestdrijvende afgodenpriesteres weder in dit verblijf. Timotheus sliep reeds. Wij waren alleen. Die ure vergeet ik nimmer! Toen vorderde zij opnieuw, dat ik den eenigen God zou verloochenen, om Hermingard's leven te redden; ik weigerde; in woedende gramschap dreigde zij vreeselijker dan ooit. Al te getrouw bleef zij haar woord gestand! Dien nacht ontwaakte ik en riep Timotheus, maar Timotheus was er niet en Timotheus is niet wedergekomen. Ach! hij was mij zoo dierbaar. Gij kunt mijn boezemleed niet beseffen, Marcella!”

„Is hij dan meer als de wees van eener uwer aanverwanten?”

„Vraag mij niet verder,” antwoordde Caelestius. „Waarom zoudt gij hem niet als mijn pleegzoon beschouwen? Hij kon u niet dierbaarder worden, wanneer gij nadere omstandigheden kende. Van zijne vroegste jeugd kweekte ik Timotheus op en wijdde hem den Heere toe. Zijne Samuelsjeugd deed rijke bloesems van een Godverheerlijkenden levensloop ontluiken. Het wicht van lijden drukte mij neder, Marcella! maar gelaten en dankbaar zal ik boeten, indien ik slechts nimmer beklagd worde. Ik had Timotheus geleerd mij nooit te beklagen; wees even barmhartig, mijne dochter! zoek mij slechts door Gods woord te troosten. Spaar mij voor navorschingen;

de tijd zal het beslissen, of gij mij, aan deze zijde des grafs, geheel zult leeren kennen.”

Caelestius zweeg. Marcella beloofde zijn wil stiptelijk te zullen eerbiedigen, en las hem nu, uit de gewijde rol, het *gebed des bedrukten* (Ps. 102) voor.

EEN EN TWINTIGSTE HOOFDSTUK

Het was een gure avond op het einde van den jare 326, toen op den wilden terp eene hooge gestalte onbewegelijk op de stevige speer rustte, en het oog naar den noordelijken gezichtseinder gevestigd hield, waar zich, van tijd tot tijd, lichte glanzen vertoonden, die nu eens in sierlijke bogen over den hemel goldfen, dan weder in gloeiende strepen, vol schitterend kleurgewissel, over het uitspansel vlogen, of in helder damplicht, aan de kimmen tintelden.

„Wees gegroet Usipeter! vanwaar dat bloedig licht?” vroegde een man, die ondertusschen den heuvel genaderd was en een pas geschoten reebok op den grond wierp.

De Usipeter keerde zich tot den spreker, zag hem aan, maar sloeg toen, zonder te antwoorden, de oogen weder naar den hemel; het bloedkleurig licht was reeds weder tot een geelachtigen tint overgegaan, en deze verzwakte van oogenblik tot oogenblik.

„De Noordsche morgen licht aan,” antwoordde hij nu, „de Goden verkondigen den zeeman storm; het Noorden zal bloed storten. Ha! mocht het mij een genadig voortteeken zijn!” Met een fonkelend oog sloeg de spreker zijne hand aan de dagge, welke in zijnen gordel hing.

„Grijze Welf! heeft de tijd u nog niet kunnen verzoenen?” vroeg de jager.

„Bloed verzoent mij slechts,” antwoordde Welf. „Geen leeftijd als de mijne vermag dit. Mijn woord is heilig. Batavieren en Usipeters zijn geene zonen van het Zuiden; nog is het mijn woord, Winfried, wraak op Siegberts' verwinnaren, wraak op den schandelijken Christen!”

„Ja, wraak! op Siegbert's verwinnaren”, antwoordde deze, „ik heb dezelve reeds op het slagveld bezworen, toen ik mijn meester zag sterven; dat woord vergeet ik niet. Wijs mij den

bondvriend aan, die zich aangordt om den Romein te bestrijden, zeg het mij, dat hunne keurbenden ten strijde zijn getogen, en vaarwel dan wijf en kroost! Vorst Siegbert wordt gewroken; Winfried vreest den strijd niet, waar het de eer van het heldengeslacht geldt; maar waarom woedt gij tegen een vreemdeling, die, verre van hier, zijn ellendig aanzijn wellicht reeds verloren heeft en door de Onzienelijken gestraft werd?”

„Onnoozele!” antwoordde Welf, „gij kent het genot niet, hetwelk de straffende gerechtigheid ons schenkt. Wanneer het wild everzwijn mij aanvalt, grijp ik bedaard mijne speer en stoot het grimmig dier, met wisslen mik, neder, opdat zijne stervenssmart kort zij; maar wanneer de adder, die mij listig en heimelijk beet, in mijne handen valt, dan verheugt zich mijn hart, wanneer ik hem den kop kan verpletteren, en het oog van geen wulpschen Romein rust zoo genietend op onze vrouwen, als het mijne op de stuiptrekkingen van het ellendig dier. De Goden richten! — Wraak zal mij verleend worden; — wanneer des tegenstanders bekkeneel verpletterd is, Winfried! eerst dan, zult gij het zien, hoe Welf tot zijne vadersen gaat. Zoolang sparen hem de Goden.”

„Grijsaard! verflauwt de haat dan niet met het leven!” zeide Winfried, „ik meende, dat die verderfelijke gloed door het naderen van den zwarten dood verdoofd werd.”

„In mijne borst nimmer, Winfried!” antwoordde Welf. „Ha! nog stormt het daar wild en woedend, wanneer ik aan het verledene denk; wraak en wederom wraak op onzen vijand. Zeg mij, Winfried! hebt gij hem niet gezien?”

„Niemand zien wij in onze terpen, niets stoort onze droevige vreedzaamheid. Wel was Ernhold waardig genoeg, om den edelen Thiedric optevolgen, maar den vaderlijken bewindvoerder hebben wij in hem niet wedergevonden. Treurig en echter streelend zijn ons de oogenblikken, wanneer wij van des Hertogs deugd, van Vorst Siegbert's jongelingsmoed en van de liefalligheden der bruinlokkige Hermingard spreken. Zeg mij, Welf, is u het lot der edele maagd bekend?”

„Neen,” antwoordde de Bard kort, en eene sneeuwvui, die hem vochtige vlokken tegenjoeg, maakte een einde aan het gesprek.... „Ga met mij oude!” sprak Winfried, „de nacht zal guur en akelig zijn, mij dunkt de wind, die het bloed-

roode licht verkondde, steekt reeds op. Vergezel mij naar mijne woning; door de zorg van mijn trouw wijf wacht ons op de schouw menig knappend eikenblok; zij zal vaardig den reebok bereiden; mijn kleine Siegbert ons den lindenhouten beker met gerstenwijn toevoeren en u over u moedige voorvaderen spreken en vragen.”

Met eene trouwhartige goedwilligheid, die scherp bij het gewone karakter van den ouden woestaard afstak, drukte Welf Winfried's hand. „Gij zijt gul en gastvrij, gelijk het eenen Nederduitscher betaamt,” antwoordde hij, „maar ik mag niet; geen woondak zal mij beschermen, geen krachtige teug mij verkwikken, zoolang ik de wraak niet gevonden heb. Wilt gij mij echter een goed onthaal schenken, zoo geef mij een deel van uw wild. In mijn hollen eikestam, want de goede natuur heeft mij zulk eene woning verschaft, zal ik mij hetzelfde toebereiden.”

Winfried sneed een bekwaam deel van den reebok.

„De Goden mogen met u zijn,” sprak Welf, „leef in uwen echt gelukkig, Winfried! voed uwen knaap tot voorvaderlijk krijgs- en jachtleven en in den haat der overheerschers op. Vaarwel, Winfried! wensch ook mij een goeden tocht; nimmer moge ik u weder ontmoeten, tenzij om u toe te roepen: „Winfried: ik heb den dooden zoen, mijzelfen wraak verschaft!””

Winfried zweeg, nam zijnen reebok weder op den schouder en ging heen. Welf bleef echter op den wilden terp toeven en scheen onzeker, werwaarts hij gaan zoude. Het weder werd allengskens ruwer; de wind stak op; een opkomende storm scheen de voorspelling van het noorderlicht bereids te vervullen. De Usipeter sloeg de onstuimige natuur lang met onverschilligheid gade; eindelijk maakte hij zich gereed in zijn vaartuig te stappen, om de rivier aftezakken, toen zijne aandacht door eene kleine boot geboeid werd, welke de golven, met bijna bovennatuurlijke snelheid, doorkliefde; een wit sluierkleed wapperde in den wind en straks herkende Welf, in de lange vrouwelijke gedaante, die op het voorste gedeelte van het vaartuig stond, Witte Geertrud van den Lippetoren. Zij bemerkte hem tenzelfde tijde; eensklaps bleef hare boot liggen en met eene sombere stem vraagde zij hem: „Zwerft gij nog rond, Welf?”

„Wanneer zal ik vrede hebben?” gaf hij ten antwoord. „Wraak heb ik den Goden, de schimmen en mijzelven gezworen, wanneer toch zal deze mij geschonken worden? De hemelmachten en gij veelvermogende! haat en dwarsboomt mij; nu, zoo zal ik dan van woede verteren, maar niet rusten, neen nimmer rusten.”

„Uw oog is door den kommerlijken ouderdom verduisterd,” antwoordde Geertrud, „gij weet de toekomst niet meer te bespieden. Groote en wichtige gebeurtenissen voorspelt mijn mond u: heden nacht verduistert de witte maan, dit is derzelve voortteeken. Gij zult voldoening vinden, Welf! Heden sterft Caelestius.”

„Is deze geene ijdele belofte, machtige vrouw?” vraagde de Usipeter eerbiedig, „gij hebt mij reeds vroeger van zijn sneven gesproken!”

„Ik moest toen zijn leven ontkennen, Welf! De Ongezien en hadden het mij bevolen; thans misleidt mijne tong den grijzen Usipeter niet.”

„Ik zal uwe woorden vertrouwen,” antwoordde Welf. „Hij zal sterven, hij zal sterven,” herhaalde hij, en eensklaps rees een nieuwe wensch bij hem op. „Eéne gunst,” riep hij uit, „bij de Goden en mijn recht! ontzeg mij die niet, machtige Geertrud: Laat mij zijn doodslijden en stervensangst zien, opdat ik; wanneer hij om mededoogen kermt, wraak en wederom wraak van de hemelsche rechtvaardigheid bidde!”

De wichelares sidderde, zij rustte op een' roeispaan, anders zou zij nedergestort zijn.

„De nacht der wraak is dáár,” ging Welf voort, „akelige duisterheid baarde denzelven. Vijftig winters zijn daarhenen, en morgen verjaart het, dat ik op mijnen terp keerde, en mijn noodlot beslist was. Gij zijt rechtvaardig, Ongezien en! — Vrouw Geertrud wees mij welgezind, voer mij tot hem, deze nacht moge mijn vermoord geluk verzoenen.”

„Neen,” antwoordde deze met eene doffe stem; hare sidderende hand wenkte den dwerg toe, en binnen weinige oogenblikken was het vaartuig buiten het gezicht van den Usipeter. Deze stond op den heuvel, een' held van den Schotschen dichter gelijk, wien, op het heideveld, de geesten zijner voorvaderen in dampnevelen verschijnen en de storm-

wind met stalen wieken omruischt. Zijn fonkelende blik was naar de zwarte wolken gericht, die dicht opeengepakt door het zwerk stuwden. Hij scheen het niet te bemerken, hoe de stormvlaag door het luchtruim loeide, tusschen de struweelen snerpte en in zijne baard en lokken zwierde; het verleden en het heden beide vervulden hem van overspannen woede. „Thans Goden!” riep hij toen eensklaps, in zinsvervoering uit, sprong in zijn vaarttuig, stuurde naar gene zijde van den vloed en hoorde het niet, dat hem op eenigen afstand een blijde welkomstkreet toegeroepen werd, welken de wind hem op gediensige vleugels tegenvoerde.

Twee liedijk doorkliefden, begunstigd door den stroom, het water. Vroolijk klonk hun lachen, wanneer somtijds een stortgolf over hunne hoofden brak, of eene wervelvlaag hen tot inspanning der fiksche krachten drong. „Hermingard!” klonk het tusschenbeide, en als eene echo klonk het dan weder: „Hermingard! — moeder!”

De waterreizigers hadden den boord van den stroom bereikt; een hunner stond reeds op den oever. Het was een jongeling in Romeinsch slavengewaad; hij reikte zijnen reisemaker de hand toe; ook deze leefde in het tijdperk der bloeiendste jeugd, zijne kleeding verried den Romeinschen krijgsman; ieder, die Keizer Konstantijn's neiging tot verspillende pracht kende, moest spoedig in hem een' lijfwachter van den regeerder des keizerrijks herkennen. Een zijner voetschoeisels was door het zwemmen losgeraakt; terwijl hij hetzelfde weder aanbond, perste de jongeling, in het slavengewaad, zich het water uit de gulden lokken, en lachte hartelijk, toen het helder nat hem voor de voeten nedergudste. „Het kille vocht zal zich wel nooit weder in mijne vlechten verbergen,” sprak hij, „Hermingard zal den tweeden haarbos, ter gedachtenis van mijn slavenlot, ontvangen. Kom, broeder! haasten wij ons voort. Hoog klopt mij de volle borst. Hoeveel gebeurde er niet, sinds ik mijne Hermingard op dezen terp vaarwel zeide! de welbeminde zal zich verheugen. Getrouw is zij mij gebleven, getrouw tot in den dood; ik ken hare edele inborst. De voor haar herlevende zal Hermingard dier en welkom zijn. Bij Thor of bij Christus! ik bemin mijne nicht nog hartelijker. En mijn vorstelijke vader... hij

treurt om de schande der nederlaag, maar de zoon van zijn heldengeslacht heeft ze niet berokkend; als altijd zal hij mij beminnen en nieuwe ontwerpen beramen.”

Zoo sprekende, had hij zich op de zodenbank nedergeworpen; onwillekeurig zette zich de andere jongeling aan zijne zijde en sprak vertrouwelijk:

„Thans word ik toch wel van den boet-dood vrijgesproken. O, hoe verrukt zal mijne moeder mij omhelzen en ik de dierbare vrouw aan het hart drukken! Siegbert! het is een zeer liefelijk gevoel, zijne ouderen en geliefde betrekkingen weder te zien! Men zou er eene scheiding om wenschen. En wanneer men, zooals gij de uitverkorene maagd... voorwaar, dat is zaligheid!”

„Alles is hier hetzelfde, Paulinus!” hernam de in het slavengewaad gekleede Siegbert, terwijl hij opstond. „Ook in onze woningen moge niets veranderd zijn! Kom, gaan wij verder; ik heb den weg nog in het geheugen bewaard. Dikwerf plukte Hermingard langs denzelven met mij de roos en klimopkelken, om eenen krans te maken, die in hare bruine lokken fraaier prijkte, dan het steenen sieraad op het hoofd der vervloekte Fausta. Hermingard zal eene goede ega zijn. Paulinus! ons wacht eene vroolijke toekomst.”

„Ook mij kan zij nog recht vriendelijk zijn,” antwoordde deze, terwijl zij rustig doorstapten. „De lieve Gisela, mijne levensredster, zwoer mij eeuwige liefde; thans zal ik haar dien eed bevestigen en hare brave ziel zich verheugen. De schoone meisjes van Latium konden, door hare brandend kwijnende blikken, zwartglanzige vlechten en zwevende gestalten, mijn herdenken niet verbannen aan het rein blauwe oog, de rijke gouden lokken en degelijker lichaamsbouw van mijne weldadige redster, de boschlelie der Eikenterpen. Niets drong Gisela uit mijn hoofd of uit mijn hart. Slechts somtijds, wanneer eene vrome Christenmaagd mij, bij het verlaten van het bedehuis, ontmoette, gevoelde ik, dat zij mij meer kon zijn dan Gisela. Maar ik zal haar van onzen Heer spreken en Gisela wordt mij eene jeugdige Christin.”

„Herkent gij dien ouden eik ginds?” vroeg Siegbert, „nog is de grijze stam niet bezweken. Heil ons, Paulinus! een angstig voorgevoel mengde zich in mijne vreugde, en ik

schroomde het bereiken onzer terpen. Maar de eik troost mij: zijne ouderdom bleef gespaard, waarom zou die mijns vaders geknot zijn?”

„Algoede God! straks moge mijne dankzegging uit het volle hart tot U oprijzen. Gij zijt liefde, ik hoop op U!” sprak Paulinus en sloeg de oogen naar den onstuimigen hemel.

„Hoe zoet zal het ons straks zijn, om aan den hoogvondenden haard gezeten, de kleederen te drogen, den lang gemisten gerstenwijn met wakkere teugen te genieten, en, terwijl men het rundervleesch toebereidt, den mannen ons lotgeval mede te deelen. Ik beloof het u, Paulinus! men zal bij den beker uwe vriendschap niet vergeten.”

„Vlei mij niet,” antwoordde Paulinus, „vriendendienst was mij altijd behagelijk; wat ik deed, was mijn plicht.”

„Wee hem!” hernam Siegbert met drift. „Wee hem, die uwe daad zóó durfde beoordeelen. Ons geslacht is dankbaar en onbaatzuchtig. Waan niet, dat zij uwe edelmoedigheid zullen verkleinen.”

„Uw geslacht is dankbaar,” viel Paulinus hem ernstig in het woord, „nu dan, dat het zijne dankbaarheid den eeuwigen God toewijde, in wiens hand ik het werktuig tot uwe redding was, opdat er nog grootere dingen geschieden mogen.”

„Gij hebt geenszins Romeinsch gehandeld; gij en vorst Crispus waren de eenigen, die ik niet haten, die ik beminnen kon. Broeder! veracht onze dankbaarheid niet.”

„Gij zoudt hetzelfde gedaan hebben;” hernam Marcella's zoon glimlachende, „maar het zal mij voorzeker wel om het hart zijn, wanneer de edele Hermingard mij door een' blik hare vreugde over uwe terugkomst doet gevoelen. Ja Siegbert! er wachten ons zalige oogenblikken.”

„En toch wordt het mij beklemmer om het hart,” antwoordde Siegbert, „hoor, hoe onheilspellend loeit de orkaan in het hoog geboomte; is het niet, als of de booze geesten in wilde jacht door het woud rennen? Zij verkondigen iets vreeselijks.”

„Bijgeloof voegt ons niet”, vermaande de jonge Romein, „God de Heer bestuurt alles wijs en goed; geene booze geesten zijn de werktuigen, waardoor Hij zich verklaart. Broeder!...” wilde hij voortgaan, maar eensklaps brak Siegbert zijne rede

af. — „Mijn voorgevoel heeft mij niet bedrogen, Paulinus!” riep hij uit. „Ziet gij ginds dien zoden terp, Paulinus? ziet gij dat schemerend wit, hetwelk zich op den donkeren heuvel verheft? Dat is een lijksteen, bij Thor! ziet gij, hoe hoog dezelve is? — Die plek was bestemd, om mijns vaders lijksteen te dragen”, voegde hij er op eenen zieldoordringenden toon bij.

Verwilderd snelde hij naar den heuvel, viel op den natten grond snikkende neder en drukte het hoofd op den kouden steen; er bleef hem geen twijfel over. — In al het gevoel der onverbasterde natuur klaagde hij over het lot, dat de vleiende voorstelling zijner verbeelding door zoo gruwelijk eene wezenlijkheid deed opvolgen. Diep getroffen stond Paulinus aan zijne zijde; hij deelde hartelijk in zijn boezemleed, en sidderde op het denkbeeld, in een volgend oogenblik door dergelijk een' slag verpletterd te worden; onrustig speelden zijne vingers met het gouden kruis, hetwelk aan eene keten van hetzelfde metaal op zijne borst hing. De smart van den vaderloozen vriend eerbiedigende, toefde hij op de plek, hoe hevig zijn verlangen ook was om verder te gaan. Siegbert sprak niet, maar weende groote tranen. In het eind begon Paulinus hem te troosten en aan te moedigen, om den lijkheuvel te verlaten; maar Siegbert weigerde het met stugge moedeloosheid en verklaarde bij den lijksteen te zullen toeven, tot zijn reisgenoot terugkeerde, om hem ook Hermingard's dood te verkondigen.

Tevergeefs zocht Paulinus des jongelings besluit te veranderen; hij zag zich genoodzaakt, in vreeselijken gemoedsangst, alleen naar de Eikenterpen te gaan. Weldra bereikte hij het bewoond gedeelte, en trad de eerste stulp, welke hij aantrof, binnen. Een recht vreedzaam tafereel lachte den onrustige tegen. Aan het knetterend vuur zat een echtpaar; de man hield op zijne knieën een knaapje, dat met de poezele handjes dartelend in zijnen baard speelde en dan weder de lokken der moeder greep, die met liefderijke zorg een sluimerend wichtje aan den vollen boezem wiegde. Nieuwsgierig zagen beide op; de vrouw verschrikte, toen de vreemdeling in krijgsmansdos, het verblijf van gelukkigen vrede, binnentrad; — de Romeinsche oorlogsrok had eene andere uitwerking op haren echtgenoot: onwillekeurig zocht zijn blik

naar speer en zwaard, en rustig stond hij op, om dezelve te grijpen. Herinneringen uit het verleden keerden versch en bloedig in zijne gedachten; het gouden kruis glansde hem vijandig tegen. „Wie zijt gij?” riep hij Paulinus toornig toe, die, op hetzelfde oogenblik, vriendelijk dezelfde vraag deed. Nadere verklaringen waren noodig, eer men elkander kende; Winfried staarde den dood gewaande vol verbazing aan, en hoorde de vragen niet, waarmede Paulinus hem bestormde. Slechts toen de jongeling hem zeide, dat Siegbert leefde, verstond hij denzelfden, maar geloofde hem niet. Paulinus moest hem die verzekering herhalen; toen biggelden de tranen hem langs de kaak, hij kuste Paulinus met Duitsche ruwheid, doch weigerde iets te antwoorden, eer hij Vorst Siegbert gezien zoude hebben. Hij snelde naar Thiedric's grafsterp. Eén denkbeeld vervulde den trouwhartigen lijfeigene, het was: „mijn gebieders leeft!”

Met een' kreet van verrukking sloot Winfried den troosteloozen jongeling in zijne armen; lang duurde het, eer de vlaag van hartstochtelijke aandoeningen — even fel als de storm, die den nacht vreeselijk maakte — genoegzaam bedaard was, om eenige mededeeling van Winfried te kunnen erlangen. — Hoeveel nieuwe wonden werden er toen niet toegebracht! —

(Slot volgt.)

VIJF GEDICHTEN

DOOR

HENRIËTTE LABBERTON—DRABBE.

I

WANHOOP

En paarden draafden door der luchten wanden,
In doffen zwerm van waasomweekten dwang,
Het bloed verdroop uit mijn verkilde handen
En heftig steeg op naar mijn keel de drang

Tot snikken woest, des hemels lage landen
Droegen wat vale huizen, als een bang
Gekwijn van al het aardsche, in starre randen
Van grijze horizon verstierf het lang

En uitgeplat stuk land, en wild en dreigend
Sleurden de wolken door den grauwen grond
Des hemels — o ik arme, die daar zwijgend

En zielsverlaten door mij zelve dwaalde,
En uit mijzelve niets dan leegheid haalde,
En in het leven niets dan wreedheid vond.

II

AVONDBEGIN

Droomrig en zacht glijdt over 't duin de schijn
Van avondzon, als oud verguld om grijze gobelins;
Rechts ligt het groen in teedre kleuren wijd gespreid:
In de avondnevel stijgt een vage droom van eeuwigheid.
Lager, in 't bladstil bosch, staan violette stammen
Rustig bijeen, vereenzaamd groepje, in 't licht
Dat langzaam daalt, en van zijn laatste glorie
Bewust, de aarde overvliet in duizend kleuren.
— Lichtende, zachte stamme', in windverwrongen
En bochtge omlijning is me uw schoonheid zóo,
Zóo lieflijk en volkomen, als mijn gansche leven
In één moment, één enkle zucht gegeven.

III

VERLATEN TUIN

Tuin met vertreden gras en vale schulpen,
Neerhangend loof in oud verdroefde lijn
Langs grauwe muren, en in 't hoekje een schijn
Van najaarszon nog; o, mijn stille en fulpen —
Verzachte weemoed ziet u droevig aan,
En 'k weet niet wat ik voel of wat ik wensch:
Ik zie uw innig wezen, en de zuivre, vaste grens
Van schijn en waarheid voel ik door mij gaan.
— Hoe kan het zijn, dat uit die dofverweerde wanden
Mijn leven licht, dat uit die grijze looming
Van wintervagen tuin me omgeeft een drooming
Van nooit begrepe' en onbetreden landen!

IV

OCTOBERMIDDAG

De regen valt als zachte, fijne draden,
De grijze boomkleur stijgt op witte lucht —
Wat blâren vallen week, met vocht beladen,
En over de aarde gaat geen kleinst gerucht.

Boomen en zachte kleine huisjes baden
In atmosfeer van nevelkoele lucht,
En langs de stammen gaan de omdroomde paden
Vertrouwlijk rustig, in gebogen vlucht.

Wazige tuin met vijvers! — achtergrond, waartegen
Mijn leven staat als een fijn wit visioen,
Tuin als een spinrag in den lichten regen:
Bladerenfijn — grijsgroen, en geel, en groen,
En bruin en rood, en àlle teêre kleuren
Tesaamgewerkt als innigst zielsgebeuren.

V

AVONDWANDELING

Zilverenblank steeg in de klare stilte
't Geluid van onze stemmen en een zacht
Gerucht van dorre blâren; boomen stonden als
Vergeten sproken in een ijle damp
Van nachtlucht, diep aandoenlijk, en het water
Lag, fijn belicht het donkre vlak, bezonken

En rustig in de zacht gebogen randen
Van 't bolwerk; nevelfijn en vol mysterie
Steeg 't blârenkantwerk in de wolge lucht,
Groen-wit belicht, opeens wegwoikend
In waterkoele vacht van duisternis.
— Toen ging er door mijn ziel dat vol gevoel
Van liefde om u en om de boomen:
Zoo trekken 's morgens door het roerloos land
Dat nog bevangen ligt in mijmering van misten,
Zacht-sterke paarden voor een ploeg in rustgen gang
En onverwacht, uit donkre binnenwegen.

IN MEMORIAM
CHARLES VAN LERBERGHE

(1861—1907).

DOOR

P. N. VAN EYCK.

Planeet, stil schijnend in een winterlucht,
Waar kille vorst de tinteling verschrilt
Van vele sterren, — zóó waart gij, en 't lied
Dat aan uw mond ontdeunde, had zijn toon
Van zachte teerheid vol.

Toen, — o, het leed
Van hóeveel harte' — omzongk u waanzins damp.

En, als een wijd vertrek, waarin de glans,
Die blonk van meen'ge matomglaasde kaars,
Gedoofd wordt, duister, en een dompe walm
Blijft na, — zoo droegt gij in uw ledig hoofd
Een korten tijd de schaûw'ge schimmen nog
Van ongezongen zangen, — en gij stierft. —

Gij stierft en 't kwam tot mij, o weet: het klonk
In vluchtig woord van hard en schel gesprek, —

Het vlood voorbij, — en verder ging de dag
In scherts en lach en monkelend genot, —
Waar had ik nog gedachtenis van u?

Maar in den avond, toen een teedre vlam
Om mijn gelaat den schijn spon, waar uw lied
Ook vaak zóó zoet van was, toen schreide een zwaar,
Snikkend-strak leed omhoog, en woordeloos
Gedacht ik u, en speurde een' enkel vers,
Niet luide, maar met weeke zielestem,
Zooals ook gij 't eens hoordet, — ach, zoo stil! —
Lévend zóó stil reeds, — na; en schreide dan?

Gij stierft, — maar weze erinnering van zang
En reeden dank het witte lijngewaad,
— Voor eeuwig? — ach, tot lijkwa van uw dood.

DAENDELS — VAN HEUTSZ

DOOR

MR. P. BROOSHOOFT.

Weldra zal het een eeuw zijn geleden, dat Mr. Herman Willem Daendels, Maarschalk van Holland, optrad als Gouverneur-Generaal van Ned. O.-Indië.

Onder de fransche en bataafsche republieken zich onderscheiden hebbende als dapper soldaat, opgeklommen tot den rang van Luitenant-Generaal, populair door zijn krijgsroem, werd hij ook geëerd door koning Lodewijk, die hem, na andere eerbewijzen, den 28sten Januari 1807, met schier onbepaalde volmacht, benoemde tot Gouverneur-Generaal van N. O.-Indië.

De kolonie verkeerde, economisch en militair, in zeer ongunstigen toestand, had dus een krachtige hand noodig om te worden opgevoerd tot meerderen welstand en verdedigd tegen de dreigende aanvallen der Engelschen.

Daendels, die na zijne juridische promotie in 1783 zijn militaire glorie verwierf door aansluiting bij de patriotten, de revolutionaire partij, toonde zich van het eerste oogenblik dat hij de macht in handen had een ultra-despoot. Hij erkende geen recht van den onderworpene, duldde geen weerstand van den verongelijkte, voelde niets voor leed of verbittering van anderen, had tot eenigen leiddraad zijn eigen tyrannieken wil en veelal slechte neigingen.

Tegenover den ellendigen toestand der bevolking was geveinsde steun zijn hoofdpolitiek. Hij erkende dat de „contingenten” en „verplichte leverantien” de bevolking uitmergelden. Contingenten waren, naar men weet, jaarlijksche leverin-

gen in producten, door de O.-I. Compagnie in de door haar onderworpen of bij contract verkregen Java-deelen opgelegd aan de inlandsche hoofden, welke hoofden ze weder eischten van de bevolking. Rijst, indigo, tabak, klapper-olie, katjong-olie, djati-balken, katoen, garen, peper, wat niet al, moest grootendeels zonder en gedeeltelijk voor kleine betaling jaarlijks in de pakhuizen worden ingeleverd. De gedwongen leverantien waren nog radikaler. Zij eischten eenvoudig de inlevering van *al* wat van een produkt werd geoogst, tegen zeer lagen prijs, een monopolie dus van zeker produkt, zooals van den Bosch ze later meer stelselmatig invoerde. Koffie was, ook bij de komst van Daendels, het belangrijkste en voordeeligste dezer gouvernementen-alleenrechten.

De groote maarschalk nu volgde tegenover deze volks-uitbuiting de ons helaas zoo welbekende staatkunde van schijn-ethiek. In den „Staat der Ned. Oost-Indische Bezittingen onder het Bestuur van den G. G. Herman Willem Daendels”, die hij in 1814 publiceerde tot rechtvaardiging van zijn bestuur, erkende hij ten volle dat de toestand van den Javaan deerniswaardig was, maar beweerde tevens dat de hoofdoorzaak was gelegen in de knevelarij zijner hoofden, geenszins in het stelsel zelf der contingenten en gedwongen leverantiën. Hij trachtte dus, deze rechtstreeks door de schatkist te doen innen, en schafte slechts de contingenten af van een aantal artikelen van ondergeschikt belang. Wat voor de schatkist van eenige beteekenis was behield of verzwaarde hij. De levering van indigo en katoenen garens, die zoo goed als onverkoopbaar bleken, was reeds vervangen door een belasting in geld, en deze handhaafde hij. Tevens legde hij den Javaan het verbouwen van katoen, dat hij naar China dacht te kunnen uitvoeren, op als verplichte cultuur. Toen die uitvoer, wegens mindere hoedanigheid van het product, mislukte, werd de verplichte kapas-cultuur weer ingetrokken, en alle kracht gericht op de rijst-contingenten en uitbreiding der verplichte koffie-cultuur. Groote massa's rijst moesten worden geleverd tegen f 1.25 den pikol, en voor de gedwongen koffiecultuur werd aangesteld een Inspecteur-Generaal, met volmacht om overal op Java, waar hij dit noodig oordeelde, koffietuinen te doen aanleggen en bewerking, onderhoud en pluk naar zijne

inzichten te regelen. Daarmee begon die lijdens-geschiedenis van zwaren arbeid voor ontginning van dikwijls ongeschikte gronden, onttrekking aan den eigen sawah-arbeid, ongelijke, slechte of geheel uitblijvende betaling na 4 of 5 jaren inspanning, die onder het latere cultuurstelsel zou worden vervolgd. In bovengenoemden „*Staat*” beroemde de Maarschalk zich er op, dat hij in drie jaren tijds de bij zijn komst aanwezige 27 millioen koffieboomen had opgevoerd tot 72 millioen, dus bijna verdrievoudigd.

Om quasi den druk van dezen koffie-arbeid te verlichten werden, zooals hij beweerde, de gouvernements-heerendiensten van de koffie-planters overgebracht op de niet-koffie-plantende inboorlingen. Dit is op zichzelf reeds onzin, daar men voor de noodige diensten aan wegen, bruggen, waterwerken, loopers- en draagdiensten etc. in zekere koffie-streek geen menschen kan laten komen uit andere gewesten, waar *geen* koffie groeit. Maar bovendien heeft de „Donderende Maarschalk” (dit werd bij den inlander zijn bijnaam) juist op het stuk van heerendiensten zoowel de bevolking als hare hoofden zoo afgrijselijk gemarteld, dat hij daartoe liever maar geheel het zwijgen had moeten doen.

Ieder kent de vermaardheid, die Daendels zich heeft veroverd door den aanleg van zijn grooten postweg over Java, en voorzeker is die weg van groot nut voor het nageslacht. Maar mag een werk, zonder meer, worden geprezen wijl het nut brengt aan de later levenden? Wanneer het is verkregen door ruwen dwang, zware mishandeling, uitputting en dood van tallooze medemenschen; wanneer het dus, behalve tegen den regel van eerlijke economie, dat een tegenwoordig geslacht niet mag worden uitgeput ten voordeele van de toekomstige, nog zondigt tegen de eerste voorschriften van menscheelikeid — moet men dan niet erkennen dat zulk een werk den despoot, die het liet uitvoeren, allerminst tot eer kan strekken, en dat het nageslacht eerst dan zonder schaamte en droefheid de voordeelen er van zou mogen trekken, wanneer het was daargesteld met behoorlijke belooning voor de gepreste arbeiders en een weinig zorg voor hunne gezondheid en leven?

Hoe het daarentegen is gegaan met deze en zooveel andere door Daendels afgeperste openbare werken, werd treffend en

eenvoudig meegedeeld in een rapport, dat de Engelsche Luitenant-Gouverneur Raffles, die optrad na een kort intermezzo van Janssens, zich door met de inlandsche huishouding bekende ambtenaren liet uitbrengen over den toestand der Javanen. Na de z.g. „ordinaire heerediensten” te hebben beschreven, zegt dit rapport over de „extra ordinaire” :

„Deze zijn zooveel te ondragelijker voor den gemeenen man, vermits dezelve geene bepaling hebben; tijdens dat de Heere-weg gemaakt is, van de beide uitersten bijna van Java, ten minste van Bantam af tot Kalie Tikus toe, aan het Banjoewangische, heeft bijna alles, wat leven ontvangen had, daaraan moeten werken, bij duizenden tegelijk, en hier op Java's Noord-Oostkust zonder genot van eenige betaling of equivalent dan die van sommige weldenkende Regenten die aan die rampzalige Javanen (want dus waren de gebezigde woorden) óf een mond vol rijst lieten uitdeelen, of wel hun het huis- of zoogenaamde hoofdgeld, bekend onder den naam van Wang-Gelek, kwijtscholden. Zietdaar dan de wezenlijke corvée 1) in naam en in betrachtig! De weg door het bosch van *Kadawang*, of tusschen *Wielerie* en *Batang*, heeft aan duizenden het leven gekost, door de daar heerschende ongezondheid. De Regent van Batang zelve is daarbij omgekomen, met een aantal hoofden; en hiervoor is den gemeenen man geen korrel rijst te goed gedaan.

„Bij het werken aan wegen voegt zich het maken van rivieren of doorgravingen, zooals die geweest is van de rivier de *Toedoenang*, onder *Fangalangie*, tot aan de zoogenaamde binnen-zee, eene doorgraving zoo noodeloos als onkundig behandeld. Het maken van bruggen, het bezigen, zonder genot van betaling, van handwerkslieden, alle leverantie van Adâp, Bamboesen, Kadjangmatten, rottings en wes meer, waarvoor geen betaling geschiedde — en in één woord alle die verrigtingen, waartoe de gemeene man gedwongen of gerequireerd wordt, zonder dat hij daarvoor het minste equivalent geniet.”

Naar men ziet maakten Raffles' rapporteurs, wien alleen inlichting was gevraagd over de economische toestanden der

1) De „*corvée*” was, naar men weet, het misbruik dat zooveel heeft bijgedragen tot opstuwung der volkswoede, die de eerste Fransche revolutie in 't leven riep: de bijna onbepaalde beschikking van den „seigneur” over den arbeid zijner „cerfs” (opgezeten boeren), waardoor dezer eigen bouwvelden werden verwaarloosd ten behoeve van die des meesters, wegen, bruggen, bosschen etc. om het „Kasteel”. P. B.

Javanen, geen gewag van de wreedheden, bij den aanleg van den postweg op bevel des maarschalks gepleegd, de gestrafte, gegeeselde ja zelfs naar men verzekert ter dood gebrachte hoofden wanneer deze geen kans zagen het geëischte aantal arbeiders naar hun graf of hun beestenwerk te drijven. Al dit onrecht kwam voor, niet slechts bij den wegen-arbeid, maar ook bij dien in de omgeving van Batavia en andere defensie-werken. Het treffendst bij dien aan de Meeuwen-baai in Bantam, dien ik wat uitvoeriger zal beschrijven wijl hij tevens Daendels' despotisch en laaghartig optreden tegen de Javasche Vorsten teekent.

Hij bestemde aanvankelijk die baai tot maritiem station (later liet hij ze varen door de Merak-baai en deze weder voor Soerabaja, zoodat al de volks-opoffering aan de Meeuwen-baai nutteloos was). Het werk, geleid door kolonel Cowel, was ontzettend zwaar; bosschen van zware boomen moesten worden geveld, moerassen gedempt, heuvels weggegraven. De uitdamping van den grond waren zoo giftig, dat weldra velen der gepreste werklieden bezweken; kolonel Cowel zelf werd aangetast en stierf te Batavia. De sterfte werd zóó groot, dat zelfs de Sultan van Bantam de menschen er niet meer kon heen drijven of, zoo zij al gingen, weerhouden van met heele troepen te vluchten. Deskundigen, die ter plaatse geweest waren, waarschuwden Daendels dat de voorgenomen werken niet waren uittevoeren. Ook de Koning (Sultan) van Bantam zond twee gezanten, met den Commandeur du Puy, om bedenkingen in te brengen. Daendels wilde naar geen rede luisteren. Hij zond du Puy terug met vijf harde eischen: primo den rijksbestuurder, oom des Sultans, dien hij beschuldigde van onwil, naar Batavia op te zenden; secundo dagelijks duizend man voor de werken aan de Meeuwenbaai te leveren; tertio dat de Sultan zijn kraton zou afbreken en naar Anjer verplaatsen; twee andere van minder belang. Ieder kon begrijpen, dat de rijksbestuurder Mangkoeboemi niet goedschiks naar Batavia zou gaan en, indien hij van Daendels' eisch de lucht kreeg, zich ook niet langs een zoet lijntje door du Puy tot zich zou laten lokken. Verstandig beleid zou dus hebben geëischt, du Puy althans dezen, maar liefst alle eischen, in 't geheim ter hand te stellen. Wel verre

hiervan had Daendels ze, in tegenwoordigheid der Bantamsche gezanten, openlijk aan tafel besproken, en toen du Puy eenige bedenkingen maakte, had hij een der aanwezigen, die zijne woorden voor de gezanten in 't maleisch overbrachten, gelast dien inlanders te zeggen: dat de Commandeur bang scheen te zijn voor de Bantamsche krissen. Als men bedenkt, dat die Puy in Bantam het Nederlandsche gezag vertegenwoordigde, moet men wel komen tot de slotsom dat de Gouv.-Generaal opzettelijk aanstuurde op een bloedige ontknooping, die hem een voorwendsel zou geven om het Sultanaat van Bantam te nekken. Die toeleg gelukte dan ook volkomen. Du Puy keerde 10 November 1808 met de gezanten naar Bantam terug, met den last van Daendels, hem vóór 15 November op alle vijf eischen stellig antwoord te doen toekomen. Terstond zijn opdracht bij den Sultan vervullende, kreeg hij ten antwoord dat de eischen 1 en 2 zouden worden nagekomen, maar wat het opbreken van den Kraton betreft, de Sultan de graven zijner voorzaten niet mocht verlaten. Dit schreef hij 12 November aan den Gouv.-Generaal, die onmiddellijk antwoordde, dat hij op voldoening van alle eischen moest aandringen. Du Puy begaf zich daartoe in den middag van 14 November met een luitenant en 14 man naar den Kraton. De Rijksbestuurder, onderricht van het hem dreigende gevaar, had tal van getrouwen verdekt opgesteld, die du Puy met zijn lijfwacht overvielen en allen afmaakten. Den 15den November deze tijding ontvangen hebbende, was Daendels reeds den volgenden dag met 1000 man op weg naar Bantam, waar de Sultan, ofschoon 3000 man te zijner beschikking hebbende, door velen zijner grooten werd verlaten en den Kraton zonder slag of stoot overgaf.

Volgens het „Overzicht” over Daendels' bestuur, in 1816 uitgegeven door den Oud-Gouverneur van Java's Noord-Oostkust en Dir.-Generaal van N.-Indië, Nic. Engelhard, waaraan bovenstaande bijzonderheden gedeeltelijk zijn ontleend, heeft Daendels zich toen in den Kraton tegenover de moeder, vrouw, kinderen en andere vrouwen van den Sultan gedragen als Alexander de Groote tegen die van den verslagen Darius in 333, hetgeen niet anders kan beteekenen, dan dat hij ze gevankelijk meevoerde en tot slachtoffers zijner lusten maakte.

Een der ratoes is, volgens denzelfden schrijver blz 157, ge-ruimen tijd ten huize *Buitenzorg* „Hof-Dame” van Daendels geweest en genoot daar, als eerste favorite, „vele gunsten”; „doch om eene quèrelle is zij, met haar vader, daarna wederom naar Bantam teruggezonden, en heeft daar niet lang gejojiseerd van haar leven, als zijnde met haar vader op een deerlijke wijze vermoord.”

De Rijksbestierder Mankoeboemi werd ter dood veroordeeld, de Sultan verbannen naar Amboina, een groot deel van Bantam en de aanhorige Lampongs onder rechtsstreeksch Nederland's gezag gebracht, de rest onder schijn-gezag van den kroonprins als Sultan gesteld, die een vast jaargeld kreeg, terwijl de opbrengst der middelen en cultures aan het Gouvernement werden getrokken.

Tegenover de midden-Javasche Vorstenlanden zien wij van Daendels dezelfde boosaardige politiek als tegenover Bantam: provocatie en daarna de sabel, evenals russische politie bij volksberoeringen.

De uittarting was hier een quaestie van ceremonieel. Reeds enkele weken na zijn aankomst gaf hij den residenten aan de hoven van Djokjakarta en Soerakarta, die voortaan „Ministers” zouden heeten, een instructie, waarbij de pajong — evenals een eeuw later in een der eerste aanschrijvingen van een ander geniaal militair-staatsman — de hoofdrol speelde. De „ministers” zouden zich, in tegenwoordigheid der vorsten en bij plechtige gelegenheden, steeds een geel-vergulden pajong, met licht-blauw afgezet, doen nadragen. Als men bedenkt dat de groote gele pajong sinds eeuwen een embleem was, dat de Aziatische vorsten zich voorbehielden, in 't algemeen „geel” de vorstelijke kleur is, zoodat ook de briefwisseling geschiedde onder enveloppe van geel taf, waarvan tot dien tijd alleen de Gouverneur-Generaal zelf zich evenzeer bediende, is het duidelijk dat het nieuwe pajong-bevel een uitdaging tegen de vorsten was. Eenige andere futilliteiten, zooals het maken van drie buigingen voor den vorst, het aanbieden der sirih-doos etc., werden bij dezelfde „instructie” afgeschaft.

Het doel werd slechts ten deele bereikt. Soesoehoenan en Sultan vereenigden zich wel tot verzet, maar de eerste krabbelde terug, waarop ook de Sultan bakzeil haalde. Daendels, die het vooral op den als zeer rijk bekend staanden Sultan had begrepen, zette de uittarting voort door dezen in Juli 1809 te bezoeken en hem zooveel mogelijk te grieven, beginnende met hem op 4 palen van zijn hoofdstad, te Bantoe-lan, door twee zendelingen tot zich te doen brengen en hem daar op een troon te ontvangen. De Sultan slikte alles, zoodat de provocatie mislukt scheen. Nieuwe welkome aanleidingen gaven echter de aanmatigende regent van Madioen, Raden Ronggo, schoonzoon van den Sultan, die inderdaad allerlei willekeur bedreef, en intrigues aan het Djokjasche hof zelf, namelijk een samenspanning van des Sultans derde vrouw Ratoe Kentjana, zijn broer Noto Koesoemo en diens zoon Noto Diningrat tegen den rijksbestuurder, Danoe-Redja, zwager van den kroonprins. Daendels trok partij voor den rijksbestuurder en eischte de uitlevering van Raden Ronggo. Een vrij groote legermacht stond gereed om Djokja aantetasten. De Sultan herstelde terstond den rijksbestuurder in al zijne waardigheid en zond een sterke krijgsmacht uit om den in openlijken opstand gekomen Raden Ronggo te vatten, die dan ook te Kertosono sneuvelde. Noto Koesoemo en Noto Diningrat werden tevens, op eisch van den G. G., uitgeleverd en in het fort te Cheribon gevangen gezet. Schoon dus de Sultan zich aan alle bevelen had onderworpen, was de Groote Heer nog niet voldaan. Hij trok zelf aan het hoofd zijner troepen naar Djokja, onttroonde den Sultan ten behoeve van den kroonprins, legde een zware oorlogsvergoeding op en schafte een bij contract door ons Gouvernement aan den Sultan verschuldigd „strandgeld” af. Ook aan Soerakarta, dat volkomen onderworpen was gebleven, werd, onder bedreiging der krijgsmacht, bedoeld strandgeld ontnomen. De grenzen van de Vorstenlanden en het Gouvernementsgebied werden ten onzen voordeele anders geregeld, maar zóó slecht dat de uit de behouden enclaves voortvloeiende strooptochten, prang dessa's etc., later veel hebben bijgedragen tot het uitbreken van den Java-oorlog. Tot het afschaffen van eenig gering deel der talloze drukkende heffingen van het volk, die naast de verpachte

tolpoorten en marktgeden in 1825 de volksmassa als één man Diponegoro's oproep tot den prang sabil deden volgen, stak Daendels, schoon de gelegenheid zoo schoon was, geen vinger uit. Hij was slechts bedacht op afschaffing, met contractbreuk, der door het gouvernement verschuldigde strandgeden, en uitbreiding van gouvernements-gebied tegen geringe vergoeding (voor den Soesoehoenan betaling zijner schulden ad 97.000 Spaansche matten, voor den Sultan intrekking der eerst opgelegde oorlogsschatting!). Zelfs verzwaarde hij de volkslasten nog aanmerkelijk, door den Sultan op te leggen het onderhoud van het fort Bojolali, den Soesoehoenan van dat te Klaten, en beiden van de groote wegen in hun gebied, wat natuurlijk gebeurde in onbetaalde leveringen en heeren dienst. Zijn gewetenloos-wraakzuchtige natuur eindelijk toonde de groote man ook hier door zijn moreelen moord-aanslag op Noto Koesoemo, den meest ontwikkelden en hollandsch-gezinden pangeran te Djokja, en diens zoon Noto Diningrat, gehuwd met de meest geliefde dochter des Sultans. Over deze twee was Daendels uitsluitend voorgelicht door den vijandig tegen hen overstaanden rijksbestuurder Danoe Redja, en slechts op diens inblazingen liet hij hen uitleveren, zette hen te Tjeribou gevangen, en schaamde zich niet aan den landdrost van die plaats, Waterloo, te schrijven dat het Gouvernement de prinsen moeilijk kon ter dood veroordeelen, maar dat hij, de Gouv.-Generaal, hoopte te vernemen dat zij niet meer bestonden. 1) Gelukkig wist Waterloo de uitvoering van dit zijdelingsch bevel te verschuiven, zoodat de onverwachte komst van Daendels' opvolger Janssens de prinsen redde. Raffles vergoedde aan Noto Diningrat eenigszins de hem aangedane verongelijking door hem in 1812, bij den dood des Sultans, het regentschap en de voogdij van den onmondigen opvolger toe te vertrouwen.

Voor Daendel's optreden tegen de Java-vorsten zal ik het hierbij laten en mij dus niet begeven in de, ook zeer ingewikkelde, verhoudingen in Cheribon. Later, bij de vergelijking van *zijne* politiek tegenover inlandsche grooten met die van den tegenwoordigen gouverneur-generaal, zal ik de ge-

1) Veth, Java II blz. 567. Engelhard blz. 258.

volgen en doelmatigheid van zulk een staatkunde bespreken.

Zeer merkwaardig is ook de wijze, waarop de despoot van 1808 tot 1811 trachtte te komen aan het geld voor zijn krijgshaftig bestuur. Uit Nederland was toen evenmin als thans hulp te hopen. Onder Daendels sneden de Engelschen de Indische schatkist van allen (trouwens bovendien van Lodewijk en Napoleon niet te verwachten) steun uit Europa af, onder van Heutsz de nu wel voor goed gebleken, trouwens door de regeering zelve aangevuurde, onwil van Nederland om iets noemenswaards van de vroeger geroofde millioenen tot Java's opleving te restitueeren.

De hoofdbron van Daendels' buitengewone inkomsten was de landverkoop aan partikulieren. Let wel, niet gewone overdracht van stukken gronds, maar verkoop, aan Chinezen en andere fortuinzoekers, van geheele landstreken, met menschen en dieren er op, inclusief het uitoefenen van soevereine rechten over die menschen. In de ommelanden van Batavia, Tangerang, Krawang, maar vooral in Oost-Java verkocht hij, die quasi het gezag wilde hooghouden, aldus groote brokken soevereiniteit, belastingrecht, heerediensten, contingentenrecht, kortom alles wat de volksmassa tot slaaf maakt van den gewetenloozen partikulier. De gewezen Kapitein-Chinees van Soerabaia Hangtjang Pit werd aldus eigenaar van nagenoeg de geheele regentschappen Besoeki en Panaroekang, en daarna ging voor een millioen rijksdaalders het regentschap Probolinggo aan diens broeder Hang Kie Ko, Kapitein-Chinees van Passaroeang. Deze Chinezen zouden in jaarlijksche termijnen de koopsommen betalen, maar wijl Daendels het geld contant verlangde, gaf hij voor het bedrag schuldbrieven uit, die hij te Soerabaia en Semarang in circulatie bracht voor zilver. Naar den laatsten kolosaal-verkoop kreeg dit papier den naam van „Probolinggo-papier”; de in West-Java uitgegeven schuldbrieven heetten „Batavia-papier”. Niettegenstaande bij ordonnantie op het omhoog drijven van den koers dezer Staatsschuldbrieven de hardste en zotste straffen werden gesteld — geeselen, brandmerken, dwangarbeid, ja zels doodstraf — daalde het Probolinggo-papier reeds terstond bij uitgaaf tot 50 en het Batavia-papier tot 30 procent zijner nominale waarde. De koperen geldstukken werden eenvoudig in tweeën gekapt, opnieuw gestempeld en aldus

voor de dubbele waarde uitgegeven. Partikulieren accepteerden ze daartoe natuurlijk niet, en zoo werden ze uitgegeven aan lieden, afhankelijk van de regeering, ambtenaren en vooral militairen. De troepen te Batavia, waarheen het grootste deel der krijgsmacht was getrokken, werden ten slotte alleen betaald in papier en koper. 1)

Een andere eigenaardige wijze om aan geld te komen was, dat Daendels zich eenvoudig, z.g. tegen verband van producten, toeëigende de gelden van uitlandige personen, hetgeen hij in zijne finantieele stukken noemde: „disponéren over de kapitalen voor uitlandige personen welke alhier onder de gemeente zijn uitgezet.” Voorts de zoogenaamde „quotisatiën”, zijnde gedwongen buitengewone heffingen van partikulieren; en eindelijk de „vrijwillige geldtellingen”, zijnde bijdragen van partikulieren met het oog op den toestand van 's lands kas, waarbij meer de telling dan de vrijwilligheid dient op den voorgrond gesteld.

Bij dit alles moet nu zeer zeker worden in het oog gehouden, dat Indië reeds lang geheel van het moederland was afgescheiden, handel en verkeer met Europa door de Engelschen nagenoeg onmogelijk werden gemaakt en dus de Indische schatkist, onder moeilijke omstandigheden, zichzelf geheel moest bedruipen. De middelen, die Daendels gebruikte om aan geld te komen, zouden dus kunnen worden verschoond, indien hij niet tegelijkertijd zichzelf, ten koste van de schatkist en met onbarmhartige knevelarij der bevolking, had bevoordeeld. De Gouverneurs-Generaal bewoonden sedert Mossel (1760) van gouvernementswege een buitenverblijf te Weltevreden, met land en jachtrecht, en een uitgestrekt landgoed te Buitenzorg, bevattende nagenoeg de geheele tegenwoordige assistent-residentie van dien naam, met uitzondering van het landgoed Depok. Het was in 1745 afgestaan aan den Gouv.-Gen. van Imhoff, onder voorwaarde dat het zou blijven aan de opvolgende Gouverneurs-Generaal en niet worden vervreemd. Het Gouvernement hief later deze bepaling op, en het land behoorde dus aan de erven Van Imhoff. Daar deze het niet

1) Zie voor dit alles Veth's „Java” II blz. 577, en Engelhard's vroeger vermeld „Overzicht” blz. 240—242.

bleken te kunnen beheeren, werd het voor betrekkelijk geringen prijs door het Gouvernement gekocht en ging in vollen eigendom over op den G.-G. Mossel. Eerst door gewoonte en vervolgens bij de wet ging het toen van den eenen landvoogd op den anderen over, tegen betaling van den oorspronkelijken zeer matigen koopprijs, waartegenover zij de ruime inkomsten van het land trokken, wat op zichzelf reeds een voordeelige geldbelegging was. Daendels nu wist, met medewerking van den Directeur-Generaal van IJsseldijk, die in eene „consideratie” aan de Hooge Regeering de inkomsten van Buitenzorg ongunstig voorstelde, gedaan te krijgen dat hij, tegen geheele overlating van Weltevreden aan het Gouvernement, Buitenzorg in vollen eigendom verkreeg, dus met recht om het persoonlijk te exploiteeren, verkoopen etc., zonder gehoudenis om het over te laten aan opvolgers, en wel tegen den eenmaal betaalden lagen prijs. Daarna ging hij de lasten der bevolking enorm opdrijven, o. a. door in te trekken de Publicatie waarbij heffing van meer dan $\frac{1}{10}$ der padi-opbrengst werd verboden, door verbetering van wegen, bruggen, grondbewerking in onbetaalden heerdienst, door ontneming van allerlei voordeelen aan regenten en hoofden. Op bladzijden 116—121 van meergemeld „Overzicht” van Engelhard kan men een uitvoerige opsomming dier knevelarijen vinden. Aldus de inkomsten hebbende opgedreven, verkocht hij het land bij kavelingen aan particulieren met groote winst. Veth noemt op blz. 576 deel II van „Java” 60.000 rijksdaalders voor de opgedreven inkomsten en 860.000 rijksdaalders „papier” voor verkoopsommen, terwijl Daendels het paleis en omliggenden grond en meubels nog aan het Gouvernement wist terug te verkoopen voor 400.000 rijksdaalders. Hoeveel hij bij deze kwanselarij heeft geprofiteerd, kan ik niet met juistheid nagaan. De „*Encyclopedie van Ned.-Indië*”, deel I blz. 412 spreekt van „een buitensporige winst.” Engelhard berekend op blz. 124 zijn winst uit den landverkoop op 143.060 rijksdaalders zilver, zegge f 358.000. Laat hij bij den terugverkoop van het Paleis etc. nog een kleine f 150.000 hebben geprofiteerd, dan heeft hij zich, ten nadeele der uitgemergelde schatkist, voor welker nooden blank en bruin letterlijk werden gevild, bevoordeeld met een vijftal tonnen gouds.

Na de overweldiging van Batavia eigende hij zich bovendien persoonlijk toe het geheele distrikt Djasinga, wat echter door de Regeering in Holland krachteloos werd gemaakt. Hij was in één woord, anderen gewetenloos uitbuitende, voor zichzelf in hooge mate baatzuchtig en gierig. Reeds terstond na zijne benoeming toonde hij zijn hebzucht door verhooging der vergoeding zijner reiskosten te vragen, o.a. voor kosten tot Lissabon alleen f 45,090, waarvoor koning Lodewijk bij eigenhandig geschreven antwoord f 25,000 genoeg oordeelde. En dit terwijl hem was toegekend een traktement van f 118.800, ingaande bij zijn vertrek uit Nederland, f 80,000 voor uitrusting en onderhoud gedurende de reis, behoud van zijn militair traktement van f 12,000, ruim (mij niet juist bekend) pensioen, eveneens pensioen van f 5000 aan zijne weduwe zoo hij binnen 4 jaren kwam te overlijden. 1)

Het is wel opvallend, hoe zulk een groot man, die geheel onbewogen duizenden en duizenden laat bloeden ten behoeve der schatkist, met zorg de handen op zijn eigen zak houdt, ja zelfs niet aarzelt om daarheen uit diezelfde schatkist eenige onwettige kanaaltjes af te leiden.

De medegedeelde fragmenten uit het Bestuur van Daendels mogen natuurlijk in geen deele worden beschouwd als eene, zelfs in de verte, volledige beschrijving dier driejarige landvoogdij of van 's mans bekwaamheden en karakter. Voor de militaire organisatie, administratie, hervorming der ambtenaarswereld, de justitie, politie, buitenbezittingen etc. etc., deed hij in dat korte tijdsverloop ontzachelijk veel, deels goed, deels slecht, maar alles gekenmerkt door het ruw-despotische karakter van den gebieders, en wat de inlandsche bevolking betreft met de bekende tartufferie van groote beweging over bagatellen (het vrij verklaren van wat pandelingen, het bestraffen van eenige knevelende hoofden) maar tegelijk zelf de gansche bevolking kwellende en uitputtende door onduldbare lasten in geld en arbeid.

Ik kom nu tot den man met even despotischen aanleg als

1) D. J. Mackay, Academisch proefschrift 1861 blz. 5.

Daendels, wien een eeuw later het wel en wee van Ned.-Oost-Indië werd in handen gegeven. De heer Kielstra, die gedurende de Boulangistische rage van het najaar 1904, in den Haagschen Dierentuin, den toen juist benoemden Gouv.-Generaal van Heutz vergeleek met Jan Pieterszoon Coen, had m. i. juister gedaan door als model te kiezen den grooten man van honderd jaren geleden.

Inderdaad zijn de gemeenschaps-punten opvallend.

Beide van burger-afkomst, Daendels iets deftiger dan van Heutz. De een uit het Geldersche Hattem, de ander uit het Drentsche Coevorden. Gaan in dienst, onderscheiden zich in den oorlog, brengen het door hun krijgsroem tot de hoogst aanzienlijke en voordeelige betrekking van Gouv.-Generaal van Ned. O.-Indië.

Eerste punt van zorg voor beide eminente mannen: de pajong. Voor Daendels om dat praaltuig aan zekere residenten te gelasten, voor van Heutz om het hun te ontzeggen.

Nadat dit pak van 't hart is, begint de groote politiek.

Beiden vinden Java, en vooral de inlandsche bevolking, in een deplorabelen toestand. Door Daendels zelf werd dit geconstateerd in zijn „Staat” van 1814, voor van Heutz was het wel en degelijk erkend door den minister die hem deed benoemen, wiens driejarig parlementair geschipper zich geheel concentreerde om de vraag, hoe de door hem zelf afgekondigde economische inzinking van Java tegen te houden.

Beiden weten tot herstel van dezen ongunstigen Java-toestand niets spoedigers te doen, dan zich te werpen in kostbare oorlogen met, en zeer heftig optreden tegen, inlandsche vorsten. Het is, schoon niet te prijzen, toch te verklaren. Een uitsluitend militair verleden verloochent zich niet. Het meent instinktmatig dat alles, ook economische welvaart, door wapengeweld kan worden afgedwongen; het telt de menschenlevens en groote onkosten minder dan de bevelhebbers-voldoening om den lieden eens „mores te leeren”; het weet, daardoor bij de licht te verblinden volksmassa terstond eer te zullen inoogsten, terwijl het zware werk om eene bevolking welvarender te maken eerst na langen tijd, wellicht eerst onder het nageslacht, tot zijn recht kan komen.

Daendels vond zijn oorlogs- en vorstenvernederings-werk

vlak bij de hand, in Bantam, de Vorstenlanden, Tjeribon; voor van Heutz was ten deze op Java natuurlijk niets meer te doen, tenzij men wat paperassen-gewissel met den klein-autokraat Couperus in Djokja als anti-vorstenpolitiek in aanmerking wil brengen. Voor van Heutz boden zich als arbeidsveld slechts de Buitenbezittingen, Atjeh, Djambi, Celebes, Bali, Ceram, Boeton, N. Guinea, Flores, Timor.

Men heeft in al het vorenstaande gezien, hoe Daendels tegenover de vorsten op Java eerst uittartend, daarna ruw, onbarmhartig, onrechtvaardig, zelfs misdadig, optrad. Zeer zeker zal ik niet beweren, dat onder van Heutz in de Buitenbezittingen even weerzinwekkend is gehandeld, maar trekken van overeenkomst met de Daendels-politiek vinden wij toch ongetwijfeld in hetgeen gedurende de laatste twee jaren aan inlandsche vorsten en hoofden is geschied.

De tegenwoordige Celebes-oorlog die, ondanks de herhaalde verzekeringen der regeeringspers dat „het verzet voor goed gebroken is” (verzekeringen die reeds een half jaar na den aanvang begonnen), sinds Juni 1905 een reeks gevechten, overvallen, slachtingen, échecs en wraakoefeningen vertoont, waarvan het eind nog niet is te voorzien, werd aangevangen omdat de Vorst van Boni, tegen wien het oorspronkelijk was gericht, niet wilde toestemmen in de bij het door hem ondertekende contract van 16 Febr. 1896 bedongen overname der Bonische tolrechten door het Gouvernement. Dit is door alle sophismen van *Handelsblad* te Amsterdam en *Javabode* te Batavia niet weg te redeneeren. Er waren of werden althans te berde gebracht een aantal andere grieven tegen La Pawawooi Karaëng Segeri. Maar men bedenke wel, dat wij al deze dingen steeds hooren van slechts één kant, n.l. van onze, niet zelden bevooroordeelde of slecht ingelichte, ambtenaren, zoo ongeveer dus als de rapporten die Philips II over de Hollanders moet hebben ontvangen van Alva. Dat zulke rapporten inderdaad veel afhangen van het persoonlijk inzicht der opvolgende ambtenaren, blijkt uit het feit, dat de Gouverneur van Celebes, Van Braam Morris, die nog bijna drie jaren na die contracts-teekening aan 't bestuur bleef, nooit over La Pawawooi (die trouwens, wegens uitmuntende diensten aan het Gouvernement in 1683 en 1668/77, de gouden medalje had ontvangen) heeft geklaagd.

Dit is geconstateerd in een communiqué, door den Gouv.-Gen. van Heutz zelf aan de Indische pers verstrekt in Mei 1905 en o.a. te vinden in de *Locomotief* van 2 Juni 1905. Sprekende van de door La Pawawooi als vorst niet vervulde verwachtingen, heet het daar lakoniek: „Onder Gouverneur van Braam Morris kwam dit nog niet zoo aan den dag.” De Radja, waaraan eenigen tijd later volgens de officieele berichten geen haar meer goed scheen, ontving dan ook nog den 31sten Augustus 1898 de groote gouden ster van verdienste. Maar onder den Gouverneur van Hoëvell kwamen op eens allerlei wandaden aan het licht! De man, van wien van Braam Morris verklaarde dat de leden van de Hadat, en met hen geheel Boni, hem tot leenvorst wenschten (officieel pers-communiqué *Locomotief* 2 Juni 1905) was nu een afschuwelijke knevelaar van zijne bevolking geworden en zond overal, zelfs naar de gouvernements-landen, trawanten om de daar gevestigde Bonieren af te zetten. Men gevoelt dat hier sprake moet zijn van een of andere, naar des Radja's meening ook door buitenlandsche Boniërs verschuldigde, belasting. Het is maar hoe men de zaken voorstelt. Wanneer Chinezen en inboorlingen eens hunne voorstellingen gaven van *onze* belastingheffing, zou men wat hooren! Ook in aangelegenheden van Wadjo, Loewoe en andere rijkjes mengde hij zich gewelddadig, op, ik wil het gaarne aannemen, volgens zijn contract ongeoorloofde wijze. Maar *dit* staat vast: *men deed er den Radja geen oorlog voor aan*. De Gouv.-Gen. Rooseboom verzocht zelfs uitdrukkelijk in Juni 1903 van Hoëvell's opvolger Kroesen, in zijne adviezen over de tegen Boni te volgen politiek „rekening te houden met den wensch der regeering, dat een gewapend optreden tegen Boni zoo mogelijk moest worden vermeden, indien dit niet bepaald geëischt werd door 's lands belang of waardigheid” (meergenoemd communiqué). Kroesen bezocht in Januari 1904 den Radja, en hield hem al die knevelarij, inmengings- en geweldsgrieven nog eens ampel voor. Tevens bedreigde hij hem met hoogst ernstig optreden van het Gouvernement, indien hij niet toegaf in een andere grief, namelijk de sedert 1900 door hem geweigerde overdracht van Boni's in- en uitvoerrechten aan het Gouvernement. Dat deze fiskale quaestie, en geene andere, in werkelijkheid heeft doen besluiten tot den oorlog, werd

door G.-G. van Heutsz zelf zeer naïef erkend in bovengenoemd officieel communiqué. „De halstarrige, door niets gemotiveerde weigering van den leenvorst — zoo verklaarde Z. E. daar — om aan een zijner contractueele verplichtingen te voldoen, zette de kroon op zijne tekortkomingen. Waren de **vorige** tekortkomingen van Boni's bestuurders steeds met eene voorbeeldeloze lankmoedigheid behandeld, **thans** *kon met deze houding geen genoeg meer worden genomen.*”

Het is dus niet aan den minsten twijfel onderhevig, dat eerst de *fiskale* grief tot den oorlog heeft doen besluiten. Voor de beoordeeling nu in hoeverre wij in deze grief het loyale recht (wel te onderscheiden van de letter eens politieken contracts) op onze hand hadden, komen drie punten in aanmerking.

Ten eerste de, meer moreele, overweging, dat de van den Radja geëischte overdracht zijner tolrechten voortvloeide uit een zeer bekrompen fiskale politiek. Makassar werd indertijd, door een breed opgevatte handelspolitiek, verklaard tot vrijhaven. Door onthouding der noodige havenwerken — ten behoeve van Neêrland's batig slot — verhinderden wij het gedurende tientallen van jaren zijn, met dat voorrecht beoogden, hoogen bloei als transitohaven te bereiken. Toen het aldus als vrijhaven was genekt, gingen wij het, krachtens de wet van 30 December 1899, weer inlijven bij het groote Ned. Indische tolgebied. Hevige protesten van den Makassaarschen handel lieten den fiskus onverbiddeijk. En **nu** kwamen er terstond havenwerken, aanlegsteiger, hangars, al wat de douane maar noodig had. En **nu** deed men ook goedgunstig recht wedervaren aan een suppletoire grief van den Makassaarschen handel, dat dan ten minste ook op de overige kustplaatsen van Celebes tolrechten door het Gouvernement zouden worden geheven, daar deze anders voor de hoofdstad gevaarlijke concurrenten konden worden. Met verschillende kleine vorstjes werden toen onderhandelingen aangeknoopt en door onze pressie de afstand hunner tolrechten verkregen. Boni echter weigerde. Ziedaar den oorsprong van den thans 2¹/₂-jarigen Celebes-oorlog.

Ten tweede. De weigering van La Pawawooi had, behalve zijne straks te noemen bezwaren tegen de wording van zijn contract, een niet geheel verwerpelijken grond in de krenterig-

heid, waarmede door ons Gouvernement de schadeloosstelling aan andere vorstjes was berekend. In eene nota van 28 September 1905, tot wijziging der Indische Begrooting voor 1906, en in het Kamerdebat van 28 Nov. 1905, als antwoord op eene vraag van den heer Pierson, verklaarde minister Fock, dat de opbrengst der van de vorstjes op Celebes afgekochte rechten heel wat meer bedraagt dan de hun toegekende schadeloosstellingen. Blijkbaar werden dus dien vorstjes bedragen toegekend, die beneden de waarde der afgestane rechten bleven, en daar de onderhandelingen met die radja's reeds dateerden van 1899 (zie meergenoemd pers-communiqué) droeg de vorst van Boni hiervan natuurlijk kennis. Daar nu de man, volgens de rapporten van gouverneur Van Hoevell, zeer geldzuchtig was, heeft deze wetenschap zeker tot zijne weigering bijgedragen; en terecht, want art. 21 van het contract 1896 gaf der Regeering de bevoegdheid tot overname der tolrechten slechts *tegen schadevergoeding*, waaronder natuurlijk moet worden verstaan *minstens* volle vergoeding der schade. Het is *mogelijk*, dat den radja een daartoe voldoende bedrag is „in uitzicht gesteld”, maar blijkens hetgeen hij moet hebben vernomen van de ervaring der andere vorstjes en de algemeen bekende krenterige gewoonten der indische fiskale politiek had hij alle reden om een ruime berekening van het door hem te lijden verlies te betwijfelen.

Eindelijk het contract van Februari 1896 zelf. De gewezen assistent-resident A. J. A. F. Eerdmans, bekend wegens zijne, door langdurige aanraking verkregen, kennis der inlandsche toestanden op Celebes, interviewde in December 1905 ter reede van Soerabaia den gevankelijk naar Batavia overgebrachten La Pawawooi zelven. Deze verklaarde toen, dat hij na den dood der leenvorstin van Boni in 1895 geenszins als vorst wenschte optetreden, maar daartoe door den gouverneur van Braam Morris bijna werd gedwongen. Hiermee strookt volkomen het meergenoemde pers-communiqué van den G. G. van Heutsz, volgens hetwelk de gouverneur, bij zijne aankomst te Boni, de minderjarige dochter der Vorstin reeds door de rijksgrouten vond aangewezen als opvolgster, doch zich hiermeê niet vereenigde, de zaak nader met de Hadat besprak en ten slotte La Pawawooi, onder nadere goedkeuring

van den G.-G., *aanwees* als leenvorst. Ook de nieuwe Encyclopaedie van Winkler Prins, thans genaderd tot de letter E, schrijft onder het hoofd „*Boni*”: „Nadat deze vorstin den 17den Februari 1895 was overleden, wist ons Gouvernement *door te drijven*, dat niet haar minderjarige dochter Basse Daëng Bae, noch de prins gemaal Kraeng Popo door den Hadat tot opvolger werd benoemd, doch de kroon aan den broeder der leenvorstin, tot dusver rijksbestierder, La Pawawooi Karaëng Segeri kwam. Aldus, schoon hij zich wegens zijn leeftijd en gezondheid niet geschikt achtte, tot den troon letterlijk geprest, stelde hij als voorwaarde aan den gouverneur, dat dan althans in het politieke contract zijner voorgangers (waarin de verplichting tot overdracht der tolrechten *niet* voorkwam) niets zou worden veranderd. Toen hij daarna het hem door den gouverneur voorgelegde contract teekende, deed hij dit zonder het te lezen, in volle vertrouwen dat er geene veranderingen waren gemaakt. Later door den eisch tot overdracht der tolrechten bemerkende dat dit *wel* het geval was, weigerde hij dus hardnekkig, waartoe hem trouwens de Aroe Pitoe (leden van den rijksraad) zoo goed als dwongen. De heer Eerdmans verklaart, dat deze loop van zaken niemand onwaarschijnlijk zal voorkomen, die, zooals hij, jaren lang aanraking heeft gehad met inlandsche vorsten en de hoogst nonchalante wijze kent, waarop door hen contracten met het Gouvernement worden gesloten. In het *Soer. Handelsblad*, dat de beschrijving zijner interview opnam, zei hij: „Voor iemand, die met de finesses van het contractsluiten niet bekend is, grenst de zorgeloosheid, door de zelfbesturen bij die gelegenheden aan den dag gelegd, aan het ongelooflijke. Voor onze zijde valt natuurlijk steeds de meeste accuratesse bij die gebeurtenissen te controleeren; 't geldt immers den paperassenwinkel. Maar minder accuraat zijn wij gewoonlijk in het uitleggen van de bepalingen der contracten. Ik heb gevallen bijgewoond, waarbij zelfbesturen eenvoudig een contract voorgelegd werd ter teekening, terwijl de inhoud hun onbekend was en vermoedelijk ook altijd gebleven zal zijn.”

Na zulk een verklaring van een man der ondervinding van den heer Eerdmans, in verband met die van den ex-radja zelf en zijne, anders bijna onverklaarbare, hardnekkige weigering

om aan artikel 21 der overeenkomst te voldoen, mag men veilig aannemen dat aan die contract-sluiting van 1896 werkelijk een steekje los is geweest.

Een en ander heb ik hier uitvoerig uiteengezet, omdat wel moet vast staan dat La Pawawooi niet is een gemeene oproerling, maar een aanzienlijke overwonnen vijand, die vroeger aan het Gouvernement gewichtige diensten bewees, daarvoor herhaaldelijk door de Regeering werd onderscheiden, en die ten slotte is aangevallen om redenen, in ieder geval voortspuitende uit bekrompen fiskale politiek, en wier billijkheid, zooal uit een streng-wettelijk, dan toch uit een moreel oogpunt, nog lang niet vaststaat.

Hiermede nu is geenszins in overeenstemming de behandeling, die de gevangen vorst van de Regeering ondervindt. Men heeft hem te Bandoeng ingekwartierd in een schunnig logies, blijkbaar ook in een schunnige buurt (zooals onlangs uit een mededeeling in de *Preanger Bode* bleek, tegenover een bordeel) waar een betrekkelijk schunnig maandgeld hem door een schout (in Indië een ondergeschikt politie-ambtenaar), zonder voldoende contrôle, wordt toegeteld. In hoeverre dit maandgeld klopt met het bezit dat hem te Boni is ontnomen en dus het — juist thans te 's Hage voor beschaafde volken weer gesanctioneerde — voorschrift wordt opgevolgd der onaantastbaarheid in den oorlog van partikulieren eigendom, kan ik onmogelijk nagaan. Maar al had de oude Vorst niets meêgebracht — deze wijze van hem, na zijne vroeger in Celebes-oorlogen, o. a. tegen Kraeng Bonto Bonto, aan het Gouvernement bewezen diensten en vroegeren vorstelijken rang, te behandelen, ademt nog den geest der onbeschaafde tijden, toen de overwinnaar ook aan den gevangen vijand zijn toorn en wrok deed gevoelen. Het is, met wijziging naar tijd en omstandigheden, de geest die Daendels tegen verslagen vorsten en hunne bloedverwanten bezielde, en die, naar wij zullen zien, ook tegenover andere aanzienlijke inlandsche vijanden zich nog berhaaldelijk doet gelden.

Ook ons optreden tegen den vorst van Gowa zal door de geschiedenis niet worden geboekt als een staal van edelmoedige politiek.

Dat deze radja, Makoelaoë Hoesin bin Idries Karäeng Lembangparang, wiens landje niet aan ons leenroerig maar bondgenootschappelijk was, wiens vader en broeder, zijn voorganger, dan ook met het Gouvernement op den besten voet stonden, de zijde van Boni koos zoodra wij dit aan boord kwamen met onze fiskale eischen, mag wel eens tot nadenken stemmen hen, die op grond der eenzijdige voorlichting van ambtenaars-rapporten maar voetstoots aannemen dat wij tegenover Boni in ons heiligste recht waren. Vooral de vorst van Gowa, onmiddellijk naast ons gebied zetelende, een ontwikkeld man, die met Makassar en het Nederlandsche element in herhaalde aanraking was, kon op zijn vingers narekenen, dat ons overwicht in bewapening, discipline en oefening spoedig met zijn inlandsch gewapend volkje zou klaar komen. Hij ging willens en wetens zijn verderf tegemoet. Tóch koos hij Boni's zijde. Maar zóó goed begreep hij het gevaar, dat hij reeds spoedig na ons gewapend optreden tegen Boni zich tot onderwerping bereid verklaarde.

Wat deden wij toen? Iets dergelijks als Daendels' provocatie tegenover Bantam. Het was of wij 's vorsten inkeer, die ons de gelegenheid benam hem te vernietigen, betreurden. In zijn eigen gebied, voor zijn eigen grooten en in tegenwoordigheid van civiele en militaire Europeanen, sprak de Gouverneur Kroesen hem zóó vernederend toe, dat geen inlandsch vorst van eenig aanzien en zelfbewustheid na deze ervaring de vriend van ons gouvernement had kunnen blijven. Om de maat vol te maken, legde men hem een boete op van 10.000 gulden. Den volgenden dag was dan ook de vogel gevlogen. En daarop is begonnen die afschuwelijke jacht, die een vol jaar lang onze, elders zoo noodige, troepen letterlijk heeft afgejakkerd, tot het uitgeputte stuk wild in een ravijn nederviel. Ziedaar hooge gezagspolitiek. Geen waardig aanvaarden der betuiging van spijt eens aanzienlijken inlanders, die toch vroeger onze vriend en bondgenoot was. Terstond na een fout onze zware, despotische hand op hem gelegd, hem diep gegriefd, hem vooral — die vlcek van Van Heutsz' Atjeh-stelsel, die den geheelen Archipel in beroering brengt — „in zijn beurs gestast”. En na hem op deze wijze het land te hebben ingejaagd, een echte jagers-wreedheid om hem weer te vangen. Want

wat voor kwaad had Makalaoe Hoesin, toen hij nagenoeg zonder gevolg aan de golf van Mandar zat, ons eigenlijk nog kunnen doen? Minder zeer zeker dan de verbittering, thans aan beide zijden gewekt, zoowel bij onze door het (in den natten moesson hij uitstek moerassige) gebied van de Beneden-Sadang afgebeulde soldaten, als bij geheel het inlandsche Celebes, dat getuige was van de wijze waarop twee zijner voornaamste vorsten door de verfoeide Compénie als schadelijke dieren werden doodgejaagd.

Ook in Atjeh is zulk bekrompen hooghartig optreden tegen overwonnen vijanden schering en inslag. Bij autokratische naturen, als die van Daendels en van Heutsz, schijnt het er niet in te kunnen dat, naar beschaafde begrippen, het in verzet komen tegen ons gezag niemand als een *misdad* mag worden aangerekend. Een vijand is geen schavuit. De loyale overwinnaar verliest tegenover den gevangen vijand allen wrok. Wij zagen, hoe geheel anders het was bij Daendels. Ook Van Heutz laat ten deze te wenschen. Reeds als gouverneur van Atjeh behandelde hij dikwijls den onderworpen vijand minachtend. Een ooggetuige verhaalde mij het volgende. Toeangkoe Abdul Madjid, het hoofd van den tak der sultansfamilie die vroeger te Koeala Bateë aan de kust van Pidië was gevestigd, viel in 1896 van onze zijde af en werd in Februari 1900 door onze troepen overvallen en gevangen genomen. Toekoe Moeda Lehman, behoorende tot het Polim-geslacht, die onder hem had gestreden, meldde zich kort daarna vrijwillig. Beiden werden gevankelijk naar Kota Radja gebracht en kwamen daar den 28sten Februari aan het station, op het oogenblik dat de Gouverneur naar de Westkust vertrok. Toekoe Moeda Lehman, die zich vrijwillig had onderworpen, mocht den Gouverneur naderen en kreeg een hand; Mohammad Bateé daarentegen, die van geen onderwerping had willen weten, kreeg de boodschap dat hij tusschen de bajonetten mocht blijven, daar de Gouverneur hem niet wenschte te zien. Op den vader van Mohammed, die reeds eenige jaren als rustig onderdaan te Kota Radja woonde, en op zijne vrouwen en gevolg, maakte deze behandeling, evenals op den man zelf, een bitteren indruk. De Atjeher beschouwt allermintst zijne hoofden, die tegen ons strede en werden overwonnen, als misdadigers. Ons beschaafd

Gouvernement doet het wèl. Geen zweem van edelmoedigheid wordt ooit betracht, altijd maar een klopjacht op de partij van verzet, neerschieting van hoofden en minderen met onze männlichers, wrok-politiek tegen de overwonnenen. Zulke noodeloze vernedering blijft in het bloed zitten, is onder meer de verklaring van dat tot ontrouw vervallen van hoofden, op welke men na jarenlange gedweeheid meende te kunnen rekenen.

Deze verwachting is trouwens zeer kortzichtig. Wat toch mag men eischen van zoovele aanzienlijke Atjehers die, na jarenlang opgejaagd te zijn, beroofd van vrouw en kinderen, terwijl hunne getrouwen hun geleidelijk ontvielen, ten slotte het moede hoofd in den schoot legden, en dan nog soms onnoodig worden gegriefd? De jongste verrassingen met den ex-pretendent Toeangkoe Daoed, zijn oom Toeangkoe Hoesin, Teungkoe Djohan van Lamjong, Toekoe Ali van Meulaboh en anderen, die allen bleken te heulen met de kwaadwillige benden, opgepakt en naar Java verbannen werden, geven het antwoord. En hoe behandelt men hen dáár? Teungkoe Hassan, vorstelijk afstammeling in den 4den graad, voor twee jaren naar Java verbannen, werd, in afwachting der aanwijzing van zijn definitief ballingsoord (naar 't schijnt thans Keboemen), gedurende een vijfmaandsch verblijf te Batavia behandeld als dwangarbeider. Dit lekt nu uit door de pers, maar het zou de moeite waard zijn eens geheel *le dessous des cartes* te kennen omtrent de behandeling dier Atjehsche grooten, om te beoordeelen in hoever vernedering, machts-hoovaardij en onedelmoedigheid onzerzijds bijdragen tot die eindeloze beurtreeksen van onderwerping en verzet.

Een zeer belangrijke karaktertrek, aan van Heutsz met Daendels gemeen, is beider waan omtrent de macht der wapenen om volken duurzaam te onderwerpen, hoe beiden er een eer in stelden om met geringe geldmiddelen (Daendels door den oorlogsdwang, van Heutsz wegens zijn eerezucht om te paradeeren als hersteller van Indië's finantieel evenwicht) en daardoor met te geringe troepen en krijgsuitrusting, kunststukken van gezags-uitbreiding te volbrengen, waaraan niet slechts duizendtallen inlanders maar

ook eigen officieren en soldaten worden ten offer gebracht.

„Ik zal” — zoo schrijft de oud Directeur-Generaal Nic. Engelhard in zijn meermalen aangehaald „Overzicht” van 1816 — „ik zal de kunde van dezulken niet taxeeren, wier gevoelen de Generaal Daendels opgeeft als bereids voor lange geoordeeld hebbende, dat het Gouvernement zich op Java door de wapenen moest doen eerbiedigen. Onbekend met de gesteldheid van het Land en den aard van den Inlander, kan men met de beste trouw in dat begrip zijn, en nogtans dwalen, zooals het geval hier is. Zij, die met beiden bekend zijn, en ondervinding hebben van het voeren van oorlog in deze landen, zullen van een tegenovergestelde opinie zijn, en het altoos als geraden beschouwen liever met iets toetegeven den oorlog te vermijden als door op zijn stuk te staan denzelven te bevorderen, en te risquéren het gansche land in opstand te brengen en te ruineeren, waarvan de Generaal Daendels het levendige voorbeeld voor zich heeft in het koninkrijk Bantam. Nimmer zou onder het bestuur van den Generaal Daendels dit Rijk tot rust gekomen zijn” (blz. 303).

En op bladz. 38 van zijn vinnig maar leerzaam geschrift zegt dezelfde schrijver:

„De Generaal D. heeft het stuk van de Vorsten op Java, van de Regenten en Inlanders *en bagatelle* getraceerd; en met dat al heeft hij ondervonden, welke bekommernissen hem de zaken van Bantam en die van Djoecarta gegeven hebben. Men lette op de menigte van brave Staf- en Subalterne Officieren, die hij in beide oorlogen heeft gesacriëerd, in welke hij, zelf in persoon agerende, het hoofd heeft gestoten.”

Inderdaad beleefde Daendels niet veel genoegen van zijn geweldenarij tegenover Bantam. Veth II blz. 553 beschrijft den toestand, na de vroeger vermelde provocatie en vernedering des Sultans en de ontneming van een brok zijns rijks (het distrikt Djasinga voor Daendels zelf!) als volgt:

„De kust van Banten werd gedurig verontrust door roovers uit de Lampongs, en het binnenland werd onveilig gemaakt door velen die, met de nieuwe orde van zaken ontevreden, zich in de bosschen tot rooverbenden vereenigd hadden. Zelfs de jonge vorst werd verdacht onder den invloed der rustverstoor-

ders te staan, waarom Daendels hem in Mei 1809 onder voogdij stelde van den nieuwen, door hemzelven benoemden Rijksbestuurder en een tweeden Pangéran. Doch ook dit hielp niet. Men vernam zelfs dat de Lampongute roovers zich bij Tji Boengoer aan de Peperbaai verschanst hadden, en Daendels, die in persoon eene expeditie tegen deze bende aanvoerde, moest, tot zijn grooten spijt, onverrichter zake aftrekken, schoon de roovers tegen het einde van den drogen moesson uit eigen beweging die plaats weder verlieten."

Toen Daendels daarop meende door een nieuwen krassen maatregel, het annexeeren van geheel Beneden-Bantam en aanstellen van een nieuwen Sultan over de Bovenlanden, de zaken te kunnen dwingen, werd het er niet beter op. De misnoegden — door Daendels steeds „roovers” genoemd, zooals onze Atjeesche vijanden thans „kwaadwilligen” — roerden zich meer dan ooit, trotseerden opnieuw een door den landvoogd uitgezonden expeditie en namen zelfs den nieuwbakken Sultan gevangen.

Zooals het in Bantam was, zoo ging het in Cheribon en de Vorstenlanden. Overal, waar Daendels met despotische ruwheid of arglistige politiek had gemeend zijn gezag te kunnen doen gelden, was het een toestand van verwarring, rooverij, verzet, wapengeweld, in welke chaos eerst het engelsche tusschenbestuur eenige orde heeft weten te brengen. Zooals Engelhard terecht zei: hij risqueerde het gansche Land in opstand te brengen en te ruineeren.

Wat Daendels deed voor Java, doet thans, naar mijn en veler overtuiging, van Heutz voor de Buitenbezittingen. Door de chauvinistische pers wordt hem daarvoor lof toegegalmd. Eindelijk doen wij ook daarbuiten ons gezag gelden! De volken verlossen wij van slavernij, pandelingschap, knevelarij! De bezittingen buiten Java doen wij bijdragen in de algemeene lasten, waardoor het finantieele evenwicht zal worden hersteld. — De geschiedenis zal uitmaken, wat van al dezen wierook terecht komt. Ik voor mij ben van oordeel dat van Heutz, evenals Daendels en alle despotische naturen, zijne kracht overschat en daaraan land en volk waagt. Voor het duurzaam doen gelden van ons gezag over een gebied van ruim 1.800.000 vierkante kilometers bezit Indië, na de Nederlandsche roof-politiek der

vorige eeuw, niet meer de middelen; wij kunnen niet overal, waar de bevolking ons haat wegens de wreedheden der verovering en de terstond opgelegde zware lasten, op den duur voldoende krijgsmacht onderhouden om de noodige bestuursambtenaren te steunen. Telkens zullen dus, nu hier dan daar, nieuwe opstanden uitbreken, die, om het eenmaal bevestigde „gezag” te handhaven, zending van nieuwe militaire macht en nieuwe bloedbaden noodig maken. De onbeteekenende belastingbijdragen der betrekkelijk arme bevolkingen zullen daarvoor niet alleen geneutraliseerd, maar verre overtroffen worden. Indië's financieel evenwicht zal dus niet worden hersteld, maar hopeloos verbroken. De „zegeningen van een ordelijk bestuur” zullen reeds alleen door deze telkens herhaalde bloedbaden worden veranderd in periodieke ellende. Maar bovendien is drukkende nooddrift, zooals die door ons „ordelijk bestuur”, met zijne zware lasten en verwaarloozing van bijna alle volksbelang wordt veroorzaakt, niet zoo heel ver te verkiezen boven vrijheids-beroving, die den slaaf of pandeling wel dwingt tot arbeid maar hem, als regel, ten minste behoorlijk voedt en onder dak brengt. Er zal dus ontstaan een toestand van duurzaam wapengeweld, finantieele ruïne en economische armoede, waaraan niet onmogelijk, gelijk het Engelsche tusschenbestuur aan de door Daendels geschapene verwarring, een vreemde, machtiger mogendheid een einde zal moeten maken.

Men zal zeggen, dat de politiek van Daendels tot fnuiking van de macht der Vorsten op Java, voortgezet in den loop der 19de eeuw, dan toch maar heeft geleid tot een tegenwoordig Java, dat geen knevelarij meer kent van inlandsche potentaten. Toegegeven. Maar vooreerst geldt, dat de tegenwoordige knevelarij van exorbitante belastingen en de periodieke (in sommige streken duurzame) nooddrift der groote massa ook niet uitgevlakt mag worden. Ten tweede viel het breken der vorstenmacht op het betrekkelijk kleine Java binnen ons finantieel en militair vermogen, maar zal, zooals gezegd, het duurzaam handhaven van rechtstreeksch gezag op de dertien maal uitgebreider Buitenbezittingen onmogelijk blijken, ons door herhaalde straf- en dwang-expeditiën volslagen uitputten. Ten derde en voornaamste: ik geloof dat het, op zichzelf voortreffelijke, doel om den volken van onzen indischen Archipel

de zegeningen te geven van ons rechtstreeksch bestuur op veel schooner en afdoender wijze ware te bereiken geweest, dan door het Daendels-stelsel om met beestachtige wreedheid onder levende geslachten hervormingen door te drijven, waarvan volgende geslachten zoogenaamd de vruchten zullen plukken. De geheele vorige eeuw, waarin wij niets anders hebben gedaan dan Java uitputten, hadden wij daartoe tijd. Wij hadden het geld, thans besteed om openbare werken aan te leggen en staatsschuld te delgen in Nederland (dat er waarlijk niet gelukkiger en veerkrachtiger door is geworden), moeten aanwenden om de vorsten en andere aanzienlijke inlanders, zoowel op Java als de buitenbezittingen, tot onze beschaving op te heffen. Wij hadden onze edelste mannen tot hen moeten zenden, niet met hondsche gezag, dat leidt tot moord en doodslag, maar in eenvoudige, broederlijke gelijkheid, die nog altijd door den minder beschaafde van den meer ontwikkelde is op prijs gesteld wanneer zij *werkelijk* vrij blijft van aanmatiging. Door de aanraking met zulke mannen, door voorts de zelfbesturende vorsten op hun heurt als gasten naar Batavia of Nederiand te roepen, hen daar de voordeelen onzer beschaving, den adel der christelijke beginselen, de wonderen onzer industrie te doen zien, zouden wij hen tot andere menschen hebben gemaakt. Tot het doordringen van **al** die voorname inlanders met het hoogere staathuishoudkundig beginsel, dat de vorst niet bestaat om te zwelgen in uitbuiting van het volk, maar voor de schoone roeping om dat volk gelukkig te maken, zou dan de stap niet moeilijk zijn geweest. Scholen, hoogere zoowel als lagere, kerken, menschlievende en wetenschappelijke instellingen, waren alom verzezen. Men kan er gerust op zijn dat dan op den laatsten dag der 19de eeuw de zon zou zijn ondergegaan over een uitgebreid eilandenrijk, waar alle volken en vorsten de *werkelijke* „zegeningen van een ordelijk bestuur” genoten, in plaats van de thans met verfoeilijke bloedbaden en schijn van naastenliefde aan de moedwillig dom gehouden volken opgedrongene.

Men spreke er dus niet van, dat bloed- en bedrog-politiek als die van Daendels noodig waren om Indische nageslachten gelukkig te maken. Wij hadden dat heel anders kunnen doen, maar wij hebben het niet *gewild*, want *wijzelf* wilden die

volken uitbuiten, konden dus den vorsten geen beginselen leeren van edele staatkunde. En *nu* zal, volgens een troonrede die men H. M. de Koningin heeft doen uitspreken, dat verzuim worden ingehaald. Nu maakt men waarlijk zichzelf en het volk diets, dat een generaal van Heutz een schoone taak vervult door die „zegeningen” te brengen aan de Buitenbezittingen met hetzelfde bloedige geweld, als waarmêe een generaal Daendels het trachtte te doen aan Java. Welk een rampzalige verblindings! Uit haat zaaien kan geen oogst van zegen opschieten. De zonde dezer bloedbaden zal aan het nageslacht worden bezocht, en finantieel zal reeds het tegenwoordige Indië er aan te gronde gaan.

Hoe zeer deze finantieele onmacht om het werk des gewelds voort te zetten door G.-G. van Heutz zelf wordt gevoeld; hoe hij daardoor de Atjeh-pacificatie, die gewichtiger was dan al het andere en waaraan hij zijn opkomst dankt, weer in den grond bederft, zal ik nu met eenige woorden in 't licht stellen.

Veel is reeds geschreven over de oorzaken van de merkbare verslimmering der toestanden in Atjeh, nadat het gouverneur-schap van den tegenwoordigen landvoogd een beslissende stap op den weg der pacificatie had gezet. Van Daalen zou geen staatsman geweest zijn zooals van Heutz; de hoofden zouden of te veel worden vertrouwd of voor het hoofd gestooten; men ontwapent de goedgezinden en laat hen dan aan hun lot over; de soldaten verbitteren de bevolking door in de kampongs te rooven en allerlei onguur optreden; de hoofden worden gekweld door boeten en inhoudingen, de bevolking door belastingen, heerendiensten, kampong-politie, niet of te laat betaalde requisitiën. Dit en veel meer leest men dagelijks in schier alle correspondentiën uit Atjeh, zoowel aan Nederlandsche als aan Indische bladen, zoowel van mannen die achter de schermen kijken als van koristen, die in het algemeene broehaha meeschreeuwen.

Blijkbaar is dus de hoofdzaak juist. Het gaat weer mis. Maar al die dingen zijn slechts de détails. Allengs is ook de grondoorzaak door de best ingelichien aan den dag gebracht. Uitnemende verslaggevers toonden aan, dat de fout schuilt in des landvoogds eer-

zucht om niet slechts als bedwinger en zegenaar der buiten-bezittingen in de historie te worden geboekstaafd, maar ook als hersteller van Indie's finantiën. Daarom moeten de oorlogen worden gevoerd op een goedkoopje. De Celebes-veldtocht is hierdoor bij de soldaten de minst populaire uit de indische krijgsgeschiedenis geworden. Gebrekkige verpleging en uitrusting dikwijls; te kleine troepenafdeelingen; bloedige overvallen, hoofdstooten voor bentings (Bambapoeang, Kantoe, Boentoe,-Batoe etc., etc.) en met groote verliezen terug; van heinde en ver bij elkaar scharrelen van wraak-colonnes; afstraffing met de männlichers; elders van voren af aan beginnen. Ziedaar den Celebesoorlog van half 1905 tot?

Ook op Flores plukt men weer de wrange vruchten van die halstarrige eierzucht des landvoogds om met een handvol soldaten geheele bevolkingen te onderwerpen en onderworpen te *houden*. Christoffel met enige brigades *maréchaussées*, gesteund door een compagnie infanterie en wat politie-soldaten, zou de zeer vrijheidslievende bevolking van dat groote eiland voor goed tot rede brengen. Het gevolg was, na het neerschieten van een honderd of wat inlanders in de binnenlanden, een tweede bloedige overval der aan de bescherming van politie-soldaten overgelaten hoofdplaats Endeh, waarbij velen der onzen, zelfs eenige vrouwen, werden doodgemarteld. Wat zal daar nu weder gebeuren? En wat op Timor, waar onder dergelijke omstandigheden een patrouille van 19 man dezer dagen nage-geheel is vermoord?

Niet minder moest Atjeh onder het vooze stelsel lijden. Ten behoeve der overige expedities werd de troepenmacht daar belangrijk verminderd, en de geheele tegenwoordige lijdens-geschiedenis is daarvan het gevolg. Dit was het oordeel van *alle* Atjeh-correspondenten. Volgens mededeeling van den minister van koloniën bij het jongste Atjeh-debat in de Tweede Kamer, spreken zoowel de Gouv.-Generaal als de Gouverneur van Atjeh het tegen. Natuurlijk, want erkenning van het feit zou zijn eene erkenning van Atjeh's te groote ontvolking ten behoeve van al het wapengeweld in den overigen Archipel, en van Daalen is wel zoo verstandig, zijn hoogsten chef niet tegen te spreken. Waarom het dan echter met de Atjeh-pacificatie zoo treurig is gesteld, hebben geen van beide nog weten te

verklaren. Dezer dagen nu klonk daaromtrent hier te lande een getuigenis, zoo verpletterend voor de politiek van den „oorlog op een koopje”, dat zelfs de goedwilligste twijfelaar wel moet gelooven. De gevolgen, zoowel voor onze troepen als voor den Atjeher, zijn zóó schrill aangetoond, dat de door Havelaar ingeleide „rilling door het land” ook hier niet is uitgebleven en zich krachtig toonde bij het Kamer-debat over de Indische begrooting.

Het waren maar de mededeelingen van een eenvoudig gewezen marechaussée-officier in een buitenaf weinig bekend blaadje, de Haagsche *Avondpost*. Maar de kleine details bewijzen zóó duidelijk dat hier een ooggetuige spreekt, en de schrijver, vriend en kameraad van het leger, bewonderaar overigens van den militair van Heutsz, is zoo blijkbaar te goeder trouw, dat aan de door hem medegedeelde afschuwelijke gevolgen der geld- en troepen-onttrekking niet kan worden getwijfeld.

„Te allen tijde” — zoo schreef hij in genoemd blad van 15 October — „heeft de overheid, wanneer zij niet langer bij machte was haar gezag te doen gelden, haar toevlucht genomen tot afschrikwekkende middelen. Afgescheiden van het twijfelachtige nut van dergelijke geweldmaatregelen, werden deze wreeder en wreeder, naarmate het gezag in zijn wezen voozer werd. Deze eenvoudige regel, die de wereldgeschiedenis, ook onze vaderlandsche, op bijna elke bladzijde te lezen geeft, herhaalt zich op dit oogenblik op Atjeh, met dezelfde oorzaken en dezelfde gevolgen.

„*Ons onvermogen op Atjeh heeft geleid tot een wreed stelsel.*”

In de *Avondpost* van 17 en 18 October — na in 't voorbijgaan te hebben aangetoond hoe minister Fock officieel was misleid bij zijne tegenspraak van het gebruik der dum-dums, daar alle manschappen ze in hunne broek- of jaszakken verborgen hadden, en b. v. de commandant in het bivak, waar schrijver 2de officier was, had voorgeschreven, dat alle manschappen bij het uitrukken *moesten* voorzien zijn van 15 dum-dums — in de genoemde twee nummers licht hij die gevolgen van ons toenemend onvermogen op Atjeh met een aantal voorbeelden toe.

Vooreerst ten opzichte onzer eigene officieren en manschappen. De bivak-kommandanten kunnen door onvoldoende bezetting dikwijls niet ver genoeg patrouilleeren. De rest van het gebied

wordt verwaarloosd. De *djahat* gaat zich weer in die streken vestigen, en de bevolking maakt spoedig met hen gemeene zaak.

De bivak-commandant van Moeë Goelee had twee groepen (40 man) onder zijne bevelen en kreeg in opdracht te patrouilleeren en de Chineesche koelies, belast met het aanleggen van den Gajoe-weg, te dekken. Voorts moest er dagelijks een deel af voor wachtdienst, zieken enz., er moest iederen daag transport geloopt worden om den enormen voorraad rijst, benodigd voor de koelies, steeds aan te vullen. *De commandant was onmachtig te patrouilleeren.*

Dezelfde onmacht voor den bivak-commandant van Teupin Blang Mane wordt door schrijver met cijfers aangetoond.

In het bivak van Tange bleef, gedurende een drieweeksche afwezigheid van den commandant voor noodige inspectie naar Geumpang en andere orders, slechts een sergeant over met zes zieken en 15 man. Hij werd geregeld door beschoten, zond soms (niettegenstaande streng verbod van zulke zwakke patrouilles) 5 man een minuut of tien uit, maar bleef al dien tijd door de *djahats* ingesloten.

Luitenant Scheuer rukte, bij gebrek aan troepen, alleen met een hoornblazer uit, en werd afgemaakt.

Te Teupin Blang Mane rukte een 1ste luitenant, die met een paar zieken en invaliden in 't bivak achterbleef, toen hij buiten snelvuur (wegens een klewang-aanval) hoorde, *alleen* uit om zijn geschokten troep te bemoedigen.

Segli, Meulaboh, Lo Seumawe, waren in 1905, 06, 07, herhaaldelijk geheel ontbloot van manschappen; de dokter kreeg dan in opdracht, als er iets gebeurde de zieken in het hospitaal te wapenen.

Toen schrijver eens overnachtte bij den bivakcommandant van Takeujong (Gajoelanden) en hem vroeg hoe het stond met de veiligheid, legde de commandant op een groote aan den wand hangende kaart van zijn gebied vijfmaal de uitgestrekte hand naast elkaar en vroeg: „Kan jij dat schoonhouden met tachtig man?”

„Zulke toestanden,” zegt schrijver, „zijn niet plaatselijk, zij komen geregeld voor.” *Overal en altijd* is er gebrek aan troepen, en, door de groote onderlinge afstanden der bivaks, gebrek aan samenwerking.

Ziedaar voor ons vechtvermogen. Dat is slechts bedenkelijk. Maar terecht *verfoeilijk* noemt de schrijver het gevolg van onze onmacht voor de barbaarscheit tegenover de bevolking.

Die onmacht, zegt hij, „*dwingt onze patrouilles den vijand kwartier te weigeren en het maken van gevangenen te vermijden, of dezen te dooden als zij ze ondanks zichzelf toch maken.*”

Een patrouille, voor acht dagen op excursie, maakt vijf gevangenen, 1 grijsaard, 2 gewonden, 1 vrouw met een zuigeling. Teruggaan *mag* niet, want aan de opdracht is nog niet voldaan; meevoeren *kan* niet; achterlaten evenmin wegens het gevaar voor verraad en mislukking der excursie; een gedeelte der patrouille met de gevangenen naar het bivak terugsturen kan niet, wegens gebrek aan manschappen; ergo: afmaken!

Onder dezen dwang maakten o. a. de luitenants Sloos en Schneider in 1905 hunne gevangenen af.

Bij uitrukken voor het opruimen van ladangs (uitgekapte, bewoonde en bebouwde gedeelten in het oerbosch, gewoonlijk verblijfplaatsen van uitgewekenen en daarom door ons verboden), worden slechts bij hooge uitzondering „kwaadwilligen” *gearresteerd*. Steeds melden de maandverslagen: „neergelegd zóóveel man, waaronder zóóveel vrouwen en kinderen.”

Zulke nederzettingen van menschen worden dus eenvoudig uitgemoord, als holen van schadelijk gedierte.

Wegens gebrek aan troepen voor de bezetting van étappen langs den bindingsweg met één onzer bivaks, werden op den Gajoetocht:

bij de verovering van Koetö Reh *afgemaakt* 313 man; gevangen genomen *geene*;

in gampong Likat *gedood* 220 man, *gewond* 2, gevangen genomen *geene*;

in gampong Koetö Lingat Borö *gedood* 344, *gewond* 1, gevangen genomen *geene*.

De inneming van Tampeng, blijkbaar door schrijver bijgewoond, vertelt hij als volgt:

„De bezetting van gampong Tampeng had hare munitie zoo goed als vershoten, nadat zij 5 uren de onzen had weten terugteslaan na elke bestorming. Eerst nu gelukte het den *marechaussées* de wallen te beklimmen en vluchtten de be-

legerden, verstoken van munitie, achter kleine borstweringen in de benting zelf. De vrouwen, kinderen en weerloozen vluchtten in drommen in groote, vierkante kuilen, in de hoop dekking te vinden tegen de projectielen uit onze karabijnen. Nu kregen de brigade-commandanten den last, om beurten met hunne brigades van den wal te springen, naar die kuilen opterukken, daar een salvo in afgegeven en in een ren weer terugteloopen naar de wallen, omdat van af de wallen geen vuur gebracht kon worden in die kuilen. Sprongen enkelen in doodsangst uit de kuilen, dan stonden andere marechaussées klaar hen met hunne karabijnen, optevangen, en zoo werden allen tot den laatste afgemaakt. Eén dier brigade-commandanten vertelde ons na afloop: „*Luitenant, mijn kerels maakten er gewoon een lolletje van*”. 1)

Daar wij *onmachtig* zijn de Gajoe- en Alas-landen behoorlijk te bezetten, heeft het Atjehbestuur een eigenaardig middelje verzonnen om de djahats uit te roeien. Het *fokt* broeinesten van verzet. Het laat opzettelijk groote gampongs, als Geumpang, Beroeksah, Serbodjadi, Anoï Samarkilang enz. een tijd lang met rust, om daar benden kwaadwilligers zich te doen vormen, die door de lange afwezigheid der „Compeunie” zorgeloos zijn geworden. Dan worden deze „*klepkooien*” overvallen en weer een hoop djahats „neêrgelegd.”

Bij overvalling van bovengenoemde „ladangs” wordt zelden of nooit gesommeerd, onverwacht wordt alles neergeschoten. Vrouwen en kinderen worden in de journalen of verzwezen, of bij de andere dooden opgeteld, of heeten den troep te hebben „aangevallen”, of zijn „bij ongeluk” neergeschoten. Voorbeelden alweer. Bij een overval van een ladang aan de kroeeëng Tadoe in midden 1904 door 2 brigades marechaussée werden 2 vrouwen en 1 zuigeling neergeschoten; bij affaire Samoeitie 9 Nov. 1905, 1 oude en 1 jonge vrouw gedood; Mei 1904 bij een overval van de ladang Pang Adam sneuvelden „eenige vrouwen”; op 29 Juli 1905 bij Mandjing 9 dooden, waaronder 4 vrouwen; bij „opruimen” van een ladang in

1) En nog durft de *Nieuwe Courant*, in deugdzame verontwaardiging, *Het Vaderland* berispen omdat het wijst op de barbaarsheid onzer Atjeh-troepen, en wordt de heer de Stuers, als „gevoelsmensch”, door den heer Plemp „op zij gezet!” (N. C. 20 Oct. 1907).

Meulaboh, Augustus 1905, op de 20 dooden 6 vrouwen, van 11—15 Nov. in idem 4 vrouwen, etc., etc., etc.

Schrijver onderbreekt zich in de opsomming dezer gruwelen met den uitroep: „*Schande de regeering, die zulke bloedbaden noodzakelijk maakt.*”

Accoord. Maar wie moet hier worden aansprakelijk gesteld? Is niet aan den heer van Heutsz voor zijne Atjeh-politiek carte blanche gegeven? Wordt niet, ook in zijn verdere veroverings-politiek, Buitenzorg gewillig gehoorzaamd door het Plein? Bewijst niet de Marechaussée-officier in de *Avondpost* ook zonneklaar, en werd bij het jongste indische begrootings-debat niet weer afdoende bevestigd, dat minister Fock op iedere Atjeh-klacht in de Kamer eenvoudig het officieele lesje opzegt, hem uit Buitenzorg gedictieerd? Het is dan ook niemand anders dan de Gouv.-Generaal die, ten behoeve van zijn wijd vertakt imperialisme, Atjeh doemt tot de onmacht, waaruit al deze gruwelen voortvloeien. De Gouverneur-Generaal — die omtrent al deze in doodsangst nagejaagde, in moordputten, ravijnen of op het vrije veld van hun eigen vaderland neergeschoten stumpers, vrouwen en kinderen, vorsten en gemeenen, op den jongsten 31 Augustus, sprekende in naam van Neêrlands hoogste Vrouw, de woorden aandurfde: „Een *kalme berusting* is geoorloofd waar de militaire macht ingreep en menschenlevens verloren gingen!” En dienzelfden man droeg nu de minister van koloniën, met medewerking van de maar al te gewillige Tweede Kamer, op, in persoon te Atjeh de gevolgen van zijn verderfelijke „overal oorlog op een zuinigje” te gaan onderzoeken, en aan de Regeering rapport er over uittebrengen! De 21 November aangevangen Atjeh-reis van den G.-G. van Heutsz is een der meest humoristische van die „handigheden” van minister Fock, die de heer van Kol gedurende de Kamer-zittingen pleegt aanteteekenen.

Het „oorlog voeren op een goedkoopje”, waardoor Daendels' slecht betaalde soldaten (naar wij zagen in gedeprecieerd papier en gekapte koperstukken) zich te buiten gingen aan allerlei willekeur tegenover de bevolking, vinden wij dus onder van Heutsz op Atjeh en elders terug.

Een ander punt van overeenkomst tusschen de beide land-

voogden was hunne volkomen blindheid voor het onrecht, aan het volk gedaan door buitensporige eischen van kosteloozen arbeid en voor de verbittering daardoor gewekt.

Wat honderd jaar geleden werd geëischt voor den grooten weg over Java, voor verdedigings- en andere werken in de ommelanden van Batavia, Bantam en elders, wordt thans bijna even onbarmhartig gevorderd in Atjeh, op Celebes, op de overige eilanden waar wij oorlog voeren. In Atjeh is de gedwongen kostelooze arbeid voor wegen-aanleg, volgens *alle* berichtgevers, een der belangrijke oorzaken voor de nieuwe opleving van het verzet. In Celebes gaat het eenzelfde gangetje. Een patrouille rukt uit, bezoekt kampong aan kampong, die volk moeten leveren voor nieuwe wegen. Kampong A. zóóveel man te weinig aan 't werk — f 50 boete. Het hoofd van kampong B. heeft, wegens dringenden veld-arbeid, met geen geld of goede woorden zijne mannetjes naar den weg der Compénie kunnen drijven — f 100 boete. Kampong C. is zelf niet netjes onderhouden; de reukzenuwen van den patrouille-commandant worden onaangenaam aangedaan door onbeheerde nalatenschappen onder de op palen staande huisjes — f 25 boete. Reinheid is een goed ding, maar haar op deze wijze te leeren aan kampong-hoofden, in wier land men kwam binnen vallen en die tot nu toe van den prins geen kwaad wisten, is voor die menschen wat duur en lijkt al te veel op een troebele bron van inkomsten voor de Compénie. De inlanders althans vatten het aldus op, en de verbittering is naar rato.

Maar zoowel de wegen als de nette kampongs verantwoordt de Compénie voor haar geweten met de fictie, dat zij ten bate komen van den gemeenen man zelf. Ook Daendels rekende dit uit in zijne verantwoording van 1814 („Staat der N. O. I. Bezittingen” etc.), maar zijn criticus Engelhard was zoo vrij, op blz. 147 van zijn „Overzicht” dit goedpraten van de barbaarsche arbeids-eischen „een voorbeeldelooze onbeschaamdheid” te noemen. En hij toonde aan dat, behalve de dood van zoovelen, ook geweldig volksverloop uit de geplaagde streken het gevolg was, en dat zelfs vele Regenten, die dikwijls ten koste hunner eigen beurs (voor voeding etc.) maar moesten zorgen dat het volk er was, er doodarm door zijn geworden. „Het lot van den gemeenen man” — zoo schrijft hij op blz. 144 — „was allerbezwaardst

en de drukking en dienstpresteering hield niet op gedurende het bestuur van Generaal Daendels. En wat de Regenten betreft, deze waren bij de komst van Zijne Excellentie Janssens op de kust tot zulk een bittere armoede vervallen, dat de meesten de sieraden van hunne vrouwen en kinderen bereids hadden verpand om de kosten goed te maken, die hen drukten, en onderscheidenen, die bereids hun pondok (buitenschede van de kris) of hunne sauwas hadden verkocht of verzet."

Brengen wij de hoofden op Atjeh en Celebes niet in dergelijken toestand, ja nog erger? Meermalen vragen hoeloebalangs op Atjeh hun ontslag, omdat zij geen kans zien aan onze eischen van veiligheids-contrôle of volks-leverantie te voldoen, maar met een uitbrander over te weinig ijver worden doorgaans zulke verzoeken geweigerd.

Wie zoo vrijmoedig omspringt met heerediensten der bevolking doet het ook allicht met anderen gedwongen arbeid. In het eerste dezer opstellen zagen wij, hoe Daendels in de drie jaren van zijn bestuur den gedwongen aanplant van koffieboomen op Java bijna verdriedubbelde. En waarlijk, ook hierin tracht Van Heutsz, niettegenstaande de beruchte lijdensgeschiedenis der dwangcultuur, hem natevolgen! Nog nauwelijks een half jaar aan het bestuur, zond hij den residenten van de Preanger, Pekolongan, Semarang, Pasoeroean, Besoeki, Kadoe en Madioen een circulaire, om hen te verbieden verdere voorstellen te doen tot het beschikbaar stellen van koffie-reserveterrein voor den inlandschen landbouw, anders dan bij gebleken volstrekte noodzakelijkheid, welke urgentie uit die voorstellen ten duidelijkste zal dienen te blijken. A bon entendeur demi mot suffit. Niet slechts zijn de voorstellen tot afstand van koffie-reserveterrein er door beperkt, maar ook nieuwe koffieplantsoenen op hoog gezag werden hier en daar aangelegd, o. a. in de afdeeling Soekaboemi van de Preanger. De arbeid van eenige duizenden inlanders voor een onzeker, ongelijk en wellicht geheel onbeteekenend loon is daardoor weer onteigend. Over een drietal jaren zal blijken, voor hoeveel centen per dag die menschen in vijf jaren hebben gewerkt. In 1907 blijkt de weersgesteldheid minder meegaande dan de residenten, want de oogst is bijzonder schraal. „Zelfs het streven was schoon”, kan de G.-G. zeggen.

Met generaal Daendels heeft generaal van Heutsz voorts gemeen het gebrek aan economische kennis en ontwikkeling, dat met bijna kinderlijke naïviteit doet heenstappen over de, niet slechts wetenschappelijk maar ook praktisch dubbel en dwars geblekene bezwaren tegen zekere fiskale of huishoudkundige maatregelen. Daendels zagen wij papieren geld in omloop brengen tegen onvoldoenden waarborg (immers slechts eventueele afbetalingen van Chinezen voor landverkoop) in kas en de dolst-wreede straffen uitvaardigen tegen het drijven van agio in dit, natuurlijk terstond gedeprimeerde, papier. Op *dese* wijze geld maken kan thans natuurlijk bij niemand meer opkomen, maar de economische ketterijen waardoor de G. G. van Heutsz het doel tracht te bereiken zijn toch ook niet voor de poes. De uitvoerrechten, welker onrechtvaardige, ongelijkmatige, voor de concurrentie van het eigen met het buitenlandsche produkt schadelijke werking door eminente deskundigen en door de praktijk zoo afdoende is aangetoond, trachtte hij (volgens vertrouwelijke mededeeling aan de *Javabode* over zijne begrootingsplannen voor 1906) op nieuw in te voeren voor **zeven** indische produkten, suiker, kina, kina-zaden, gekorven Java-tabak, petroleum, gasoline en coprah, en ze aanmerkelijk te verhoogen voor boschproducten op de buitenbezittingen. Schoon verscheidene dier plannen (waaronder gelukkig het recht op coprah) in Nederland zijn geketst, heeft de landvoogd de indische uitvoerrechten toch met ongeveer $\frac{1}{4}$ miljoen weten op te drijven, n.l. een raming voor 1908 van f 1.918.000, tegen f 1.666.000 voor 1906. De sluiting der Atjeh-havens Idi en, Bajeu en de voorgenomene van Segli, om de tram kunstmatig te doen renderen (al wordt deze bedoeling door den stets-verneinenden advokaat-minister Fock dan ook weer tegengesproken), is een nog klemmender voorbeeld van het stellen eens autokratischen wils tegenover de natuurlijke ontwikkelings-wetten van handel en welvaart. De daad is door een, zoowel op handels- als koloniaal politiek gebied zeer competent man, den oud-minister Cremer, voldoende onder vuur genomen om hier nog kruit er aan te verspillen. Ik wil alleen nog opmerken, dat volgens eenparig oordeel van de pers-correspondenten te Atjeh ook deze onverstandige handelwijze veel bijdraagt om de verbittering

gaande te houden. Daendels' verkoop van grond en menschen aan partikulieren vond medio 1813 in Probolingo een eigenaardige Nemesis in den moord op den landheer Han Hi ko, overste Fraser en eenige andere engelsche officieren, bij gelegenheid van een gastmaal ten huize van dien Chineeschen volksuitbouter, natuurlijk weer gewroken door een vreeselijk bloedbad en ophangerij, onder de inlanders aangericht door „Schotsche jagers” en „Bengaleezen”. Voor Atjeh zal de economische fout van generaal van Heutsz niet minder bloedige gevolgen hebben in het daardoor toenemend verzet. Over 't algemeen mag de geheele economische politiek van dezen landvoogd worden beschouwd als een miskenning van gezonde staathuishoudkundige beginselen, of wel van praktische ervaring in Indische toestanden. Zijne ondoordachte, gedeeltelijk geketste, gedeeltelijk doorgedrevene belastingplannen, zijn boete- en dwangarbeidsstelsel in pas onderworpen streken, zijn mislukt Atjeh-hoofdgeld, zijn doorzetten in Groot-Atjeh eener bedrijfs-belasting, zelfs zijne belastinghervormingen z. g. in het belang der inlanders op Java, maar ten slotte blijkende tot nog grooter willekeur en druk te leiden (het Soer. Handelsblad van 20 Juli j.l. toonde dit o. a. aan voor de nieuwe bedrijfs-belasting, die zij noemde eenē „politiek-gevaarlijke tartufferie”, waartegen de Tweede Kamer z. i. hare stem moet verheffen) , . . . dit en zooveel meer zijn daarvan de sprekende bewijzen. Want wat in de Indische begrootingen, ook weer in die voor 1908, wordt geschermd met maatregelen tot economische opheffing der inlandische bevolking is toch waarlijk een spotternij tegenover de zoo groote en dringende behoeften. Hetzelfde blad, welks redacteur nu tot mijne voldoening ook een open oog heeft verkregen voor het wezen der Van Heutsz-politiek, noemde deze begrooting niet oneigenaardig „een uitgebreid menu van liflafjes”. En — zooals ook de hoofdredacteur der *Locomotief* herhaaldelijk aantoonde — deze liflafjes worden, in Indië aangekomen, den hongrigeren nog slechts ten deele voorgezet. Volgens het jongste Koloniaal Verslag was van de geraamde f 2.630.000 (op zichzelf waarlijk niet overdadig!) voor de voortzetting van een 17-tal groote bevloeiings- en afwateringswerken, wegens „ongunstige weersgesteldheid” slechts

f 1.370.501 verwerkt, en van de raming ad f 500.000 voor nieuwe bevoeiingswerken slechts f 351.723.

De verbazende, en toch wegens de persoonlijkheid des sprekers volkomen vertrouwbare, staaltjes die Dr. W. de Vogel dezer dagen in het Indisch Genootschap gaf van het onthouden door de Regeering der allereerste noodwendigheden aan de inrichtingen tot ziekenverpleging, bewijzen ookal de waarde van dat paradeeren op eene Indische begrooting met fraaiïgheden als een rechtsschooltje voor inlanders, een bestuurs-academie, een paar kruimpjes onderwijs, een scheutje crediet-wezen, en wat daar verder in het brakke water wordt gemorst. Waar blijft ook de politie-verbetering? Zij wordt eenvoudig door den minister dood gezwezen. En het gevangeniswezen? En de dwangarbeiders? Toen voor de Boni-expeditie dringend zulke menschen noodig waren, werd de ingenieur van de Ombiliën-kolenexploitatie aangeschreven zooveel mogelijk bannelingen gereed tē houden, met bijvoeging dat niet de geneesheer maar *hij* verantwoordelijk was voor evacuatie of niet-beschikbaarheid wegens ziekte! Ça sent son Daendels d'une lieue.

Een bekende grief tegen Daendels, over willekeur en dikwijls onverklaarbare begunstiging of benadeeling van sommige personen bij benoemingen of ontslagen, wordt wellicht nog sterker ingebracht tegen den G.-G. van Heutz. Ik noem als voorbeelden de pensionering van den zeer bekwamen Gen.-Majoor Soeters, die het als waarnemend inspecteur der Infanterie met den toenmaligen Gouverneur van Atjeh van Heutz meermalen aan den stok had gehad; het aanvaarden van den heel wat minder bekwamen Gen.-Majoor J. van der Wijck als legercommandant, wat volgens het algemeene oordeel reeds heeft vastgestaan bij de benoeming van den heer v. Heutz tot Gouv.-Generaal; de benoeming van den kapitein der Infanterie Colijn tot adjunct-regeeringscommissaris voor de decentralisatie, op een traktement van naar ik meen f 1200 's maands; de herstelling in activiteit, die onder den G.-G. Rooseboom door den legercommandant de Bruyn beslist was geweigerd, van den uit Atjeh zeer met van Heutz bevrienden Kolonel der Cavalerie Jhr. de Lannoy; het meewerken met dezen wapen-chef om den energieken majoor Posno, ridder der Militaire Willemsorde, (wiens succès in een geschil met de Lannoy onder den leger-

commandant de Bruyn oorzaak was geweest van het door de Lannoy zelf gevraagde ontslag) uit den dienst te verwijderen, hetgeen dezer dagen door de Commissie voor de Verzoekschriften der Tweede Kamer is genoemd een „ernstig onrecht”, dat moet worden hersteld; het plaatsnemen van kapitein Van der Weijden, schoonzoon des Gouv.-Generaals, bij den Generalen Staf en het bevorderen bij keuze van zijn anderen schoonzoon Heldens tot majoor, beide naar het vrij algemeene oordeel der officieren niet voldoende gerechtvaardigd door uitmunten der genoemde heeren boven de door hen gepasseerde krijgsmakkers; de benoeming van Luit.-Kolonel Swart tot Gouverneur van Celebes, met passeering van den militair commandant Overste Michielssen; het ontslag van den Dir. Offic. v. Gez. 1ste klasse van Dorsen, niettegenstaande deze geschikt was verklaard voor bevordering; het naar veler oordeel onbillijke ontslag van Kolonel Ten Bosch; — om te besluiten met een geval uit den civielen dienst — de recente benoeming van den ass.-resident E. Meertens tot resident van Batavia, met passeering van naar ik meen 32 in de ranglijst boven hem staande ambtgenooten.

Nog verschillende kleine trekjes van overeenkomst tusschen de twee Indische autokraten van begin 19de en begin 20ste eeuw zouden zijn aan te geven. Zoo bijv. de niet juist altijd delicate uitvallen van beide hooge heeren in hunne omgeving en partikuliere gesprekken, waarvan ik nu maar geene voorbeelden zal aanhalen. Evenzoo de neiging van beiden om in hunne partikuliere belangen op de kleintjes te passen. Laat ik terstond zeggen, dat ten deze alleen het familietrekje gemeen is, maar de naneef gunstig afsteekt bij den voorman. Van iets dat gelijkt op Daendels' handelwijze in zake de overneming van Buitenzorg kan hier geen sprake zijn, en dat zou trouwens tegenwoordig zoo grif niet gaan. Het is alleen bekend, dat de G.-G. van Heutsz zijne f 132.000 en verdere emolumenten allerminst over den balk gooit. Enkele traditioonele bijdragen zijner voorgangers aan weldadigheids-inrichtingen heeft hij welstaanshalve bestendigd, maar in de huishouding van zijn paleis, tuin, stallen let hij zeer op de kleintjes, en indertijd trok het de aandacht, dat hij aan een lijst van officieren voor versnaperingen etc. aan de naar Boni vertrekkende troepen zijn bijdrage onthield.

Met dit gunstige verschil voor den nakomer zal ik mijn parallel tusschen de twee landvoogden eindigen. Zeer zeker hebben beiden ook hunne deugden, maar geene die het geluk van een volk kunnen dienen, en daar mijn vergelijking geen karakterstudie maar uitsluitend het welzijn van Indië bedoelt, blijven zij buiten beschouwing. Op wapengeweld steunt thans, evenals toen, onze geheele Indische politiek. Er zijn er, die dit bewonderen en de nadeelige gevolgen vergoelijken. Wellicht te goeder trouw gelooven zij aan den „zegen”, die volgens de Indische troonrede van 31 Aug. 1907 daaruit ten slotte voor de volken zal voortvloeien. Ik toonde hierboven reeds aan, waarom ik die goede verwachting niet deel. Wie heeft gelijk? Met den criticus van Daendels, Nic. Engelhard, zeg ik: „De posteriteit, zoo niet nog het tegenwoordige geslacht, zal regter zijn.”

's-Gravenhage, 22 November 1907.

HET STUTTGARTER KONGRES

DOOR

MR. P. J. TROELSTRA.

III

Vooral voor ons land hebben de debatten over de *koloniale kwestie* bijzonder belang; daarom zullen wij deze iets meer uitvoerig behandelen.

Bij deze debatten heeft de strijd in de Duitsche partij tusschen revisionisten en marxisten een groote rol gespeeld. Men herinnert zich, dat de laatste ontbinding van den Rijksdag plaats had naar aanleiding der afstemming van de koloniale begrooting door het Centrum en de Sociaaldemokraten. De laatsten hebben toen de verkiezingskampagne hoofdzakelijk tegen de „Kolonial-schwärmer” gevoerd. Het belang van het Duitsche volk bij de koloniën werd ontkend; gewezen werd op de vergrooting van de vloot- en legeruitgaven, die van de koloniale politiek een onvermijdelijk gevolg zijn en de kiezers werden aangespoord, zich tegen deze politiek, alleen gevoerd in 't belang van enkele kapitalisten, uit te spreken.

Hiertegen heeft de Regeering niet stil gezeten. De heer Dernburg is zelf in volksvergaderingen opgetreden, om zijne politiek te verdedigen en aan bijval heeft het hem niet ontbroken. En na de nederlaag der Partij bij deze verkiezingen is van revisionistische zijde betoogd, dat o. a. hare zuiver negatieve taktiek ten opzichte van het koloniale vraagstuk daartoe heeft bijgedragen. Van die zijde werd beweerd, dat de ontwikkeling van het kapitalisme in de Europeesche landen kolonisatie en koloniaal bezit noodzakelijk maakt en dat de

socialdemokratie, die immers niet reaktionair het rad der geschiedenis wil trachten terug te drijven en door het kapitalisme heen naar het socialisme wil, dit proces niet kan negeeren, doch slechts, zooals zij in 't algemeen doet, de uitwassen er van moet trachten af te snijden en de hardheden moet verzachten. Geen principieele ontkenning dus van de koloniale politiek, doch alle krachten der partij gebruiken, om haar zooveel mogelijk vrij te houden van de gruwelen en uitbuiting, die met haar onder kapitalistisch regiem gepaard gaan.

Het scheen eerst in de commissie, die de behandeling van het vraagstuk voorbereidde, alsof het in volkomen eenheid op het kongres zou worden afgehandeld. Van Kol en Wibaut stelden met den hoogst radikaal gezinden Duitscher Ledebour ééne motie voor, waarin „de tegenwoordige koloniale politiek”, die geen socialdemokraat goedkeurt, nogmaals wordt verworpen. Het wezen dier kapitalistische politiek wordt daarin aldus geschetst: „vreemde landen te veroveren en vreemde volken te onderwerpen, om hen zonder verschooning ten bate van een verdwijnende minderheid uit te buiten.”

Verder werd veroordeeld: elke politiek van roof en verovering, die slechts een onbeschaamd gebruik maken is van het recht van den sterkste.” Aan de socialistische parlementsleden wordt de taak opgelegd, die methode van uitbuiting en slavernij te bestrijden.”

Klinkt dit alles vrij negatief, de resolutie gaat op het positieve terrein over, waar zij als middel tot die bestrijding noemt: op te komen voor hervormingen om 't lot der inboorlingen te verbeteren en elke miskennis van 't recht der inboorlingen en hunne uitbuiting en slavernij te verhinderen. Een beslist positief doel, vruchtbaar voor een program van praktische politiek is „de opvoeding tot onafhankelijkheid,” die de resolutie als leidend beginsel stelt.

Van twee zijden echter werd nu een kwestie in 't debat gebracht, waarover op en na het Kongres de strijd wezenlijk heeft geloopt: de vraag of de socialdemokratie zich slechts heeft te keeren tegen het specifiek kapitalistische der koloniale politiek en een eigen socialistische koloniale politiek moet voeren, dan wel of elke koloniale politiek uit den boeze moet

worden geacht, zoodat met de overwinning van het socialisme de koloniën vrij zullen zijn en geen dwang van de „kulturnatiën” op de achterlijke volken meer zal worden uitgeoefend.

Terwagne stelde namens de minderheid der Belgische delegatie voor, aan de resolutie toe te voegen: „Het kongres verwerpt niet principiëel en voor altijd een koloniale politiek, die onder eene socialistische regeering beschavend zou kunnen werken.” En de Deutsche revisionist dr. David stelde de kwestie meer theoretisch in de door hem verdedigde overweging: „dat het socialisme de productiekracht der geheele aarde in dienst der menschheid wil stellen en alle volken, van wat kleur of taal zij zijn, tot de hoogste beschaving opvoeren.”

Hiermede wordt aan de socialistische beweging een hoog kultuur-doel gesteld, volkomen met haar wezen homogeen. Maar daaruit volgt dan ook, wat dr. David er uit afleidt: „het kongres ziet in de koloniale idee als zoodanig een werkelijk bestanddeel van het geheele beschavingsdoel der socialistische beweging.” Daarop zou dan de verwerping der kapitalistische koloniale politiek, die slechts uitbuiting voor winstmaking beoogt, volgen.

De meerderheid der Kommissie verklaarde zich voor een toevoeging in dezen zin. Deze werd door Van Kol aldus geformuleerd: „Het Kongres stelt vast, dat het nut der koloniale politiek algemeen, in 't bizonder echter voor de arbeidersklasse, sterk wordt overdreven. Het verwerpt echter niet principiëel en voor altijd elke koloniale politiek, die onder socialistisch bewind beschavend zou kunnen werken.”

De aldus aangevulde meerderheidsresolutie werd op het Kongres door Van Kol verdedigd tegen een resolutie-Ledebour c. s., die van geen socialistische koloniale politiek wilde weten en de voorname taak der Partij ziet in het bekampen der koloniale politiek.

Dat de debatten, in het plenum gevoerd, veel helderheid hebben gebracht, kan moeilijk worden beweerd; eerder het tegendeel. Trouwens de inleiding van den rapporteur was weinig geschikt, om voor een heldere, zakelijke discussie als grondslag te dienen. Wij zien hierbij gaarne enkele te sterke uitdrukkingen over het hoofd, die onzen vurigen Van Kol vaker ontsnappen, zooals bijv. de verbazende bewering, als

zouden de Nederlandsche sociaaldemokraten het met hunne hervormende aktie in het Parlement reeds zóóver hebben gebracht, dat men thans in Indië geene dorpen meer verbrandt, niet meer als regel weerloozen vermoordt en niet meer schiet met ontplofbare kogels. De onvermoeide strijder tegen deze gruwelen, die elk jaar door de Soc. dem. fraktie in de Kamer moesten worden gegeeseld, is door de ironie der geschiedenis verplicht geweest, in November de koloniale misdaden op de kaak te stellen, waarvan hij het bestaan in Augustus heeft ontkend.

Intusschen behoeft dit aan zijne konklusie, dat op koloniaal gebied evenzeer hervormingen zijn te verkrijgen, zij het niet, bij gemis aan aktie en organisatie der belanghebbende bevolking zelve, in die mate als in ons eigen land, geen afbreuk te doen. Dat het een kleine minderheid van een paar man in de Kamer zou gelukt zijn, het imperialistisch karakter dier politiek, die meer dan welke door win- en veroveringszucht is geïnspireerd, te doen verdwijnen, kan wel niemand ooit hebben gedacht. De invloed van ons werken ligt dan ook elders. De Nederlandsche regeering is verplicht, meer dan vroeger het belang der Indische bevolking te behartigen; voor hare geneeskundige verpleging en onderwijs zorg te dragen, haar ekonomischen en rechtstoestand te onderzoeken en te verbeteren, den belastingdruk te verminderen en dien op de kapitalisten te verzwaren. In dit opzicht is nog wel niet veel, maar toch reeds een en ander verkregen; voor een parlementairen arbeid van tien jaren geen gering succes.

Een resultaat, van genoeg waarde om er op voort te bouwen en den arbeid, aan zijne verkrijging besteed, met noesten vlijt voort te zetten.

De misvatting evenwel, waartoe de scherpe aanval op de Duitsche partij en de voorstellers der minderheidsresolutie aanleiding gaf, was deze, dat het leek, alsof dezen van geen hervormenden arbeid wilden weten, terwijl zij dezen wel degelijk aanvaardden. Indien zij eene „socialistische koloniale politiek” ontkenden, was dit niet de politiek van hervorming in de richting der opvoeding tot onafhankelijkheid, waarvan de resolutie spreekt. Deze wordt door alle Sociaal-demokraten aanvaard; ook in dit opzicht is de gansche internationale Sociaal-demokratie homogeen in haar praktisch optreden.

De strijd loopt alleen over de — op dit oogenblik vrijwel „academische” — kwestie, of de Sociaal-democratie, zoodra zij uit de handen der bourgeoisie de leiding der moderne natien heeft overgenomen, nog koloniën zal blijven bezitten. Tegen de bevestigende beantwoording dier vraag zijn enkele argumenten aangevoerd, die wij nog even willen memoreeren.

Ten eerste de vraag der „Bevormundung” van achterlijke volken door meer ontwikkelde. Met veel pathos hoorden wij op het Kongres groote theoretici der Partij verklaren, dat zulk eene Bevormundung in strijd was met de beginselen der sociaaldemocratie.

Met verbazing hebben wij ons afgevraagd, hoe men tot deze stelling is gekomen. Dergelijke algemeene stellingen, los van economische verhoudingen, zwevend in de lucht boven de zich steeds veranderende behoeften der menschen, klassen en volkeren, zou men eerder verwachten in de leer van het „naturrecht” der katholieken of van de „ordonnantiën Gods” der calvinisten, dan in de beschouwingen van historisch-materialisten als Kautsky, Ledebour e. a. Zeer zeker heeft het Loudensch Kongres van 1896 zich uitgesproken vóór de autonomie van kleine natien; maar daarmede worden niet bedoeld volksstammen in de Tropen, die, aan eigen despoten teruggegeven, veelal in erger slavernij zouden vervallen dan waartoe het kapitalistisch koloniaal bewind hen heeft gebracht, laat staan dan waarin de heerschappij van een socialistischen staat hen zou brengen.

Ed. Bernstein heeft trouwens met de stukken aangetoond, dat een dergelijk algemeen beginsel nooit door de grondleggers der sociaaldemocratie is geleeraard. Integendeel bewees hij met een citaat uit Lassalle's geschrift „Der Italienische Krieg”, precies het tegendeel. Het citaat is leerzaam genoeg, om het hier over te nemen.

„Zooals nu,” schrijft Lasalle, „het recht der geschiedenis en van hare totaalontwikkeling grooter is dan dat van de volkeren elk op zich zelf — zooals het recht van elk dier volkeren in het historisch organisme *op* een eigen optreden, op eigen ontwikkeling juist gebonden is aan de voorwaarde, *dat* zij optreden, *dat* zij zich ontwikkelen, zoo blijft het recht der volksgeesten *op* een eigen bestaan hieraan verbonden, *dat* er een

volksgeest aanwezig zij, die zich op zijn eigen wijze ontwikkelt en met het beschavingsproces van het geheel meegaat. Waar dit niet het geval is wordt de verovering een recht, hetzij reeds bij voorbaat, hetzij later blijke, dat dit recht werkelijk bestond.... Met deze eenige bepaling dus, of met deze nadere bepaling, moet het beginsel der vrije nationaliteiten worden opgevat; anders houdt het op, een beginsel te zijn en gaat over tot onzin."

Bovendien bewees Bernstein uit uitingen van Engels, dat die in 1882 ten opzichte van den opstand der Zuidslaven in de Kriwoschje tegen de Oostenrijksche regeering en ten opzichte van de nationale partij in Egypte tegen de Engelsche overheersching een zelfde standpunt innam: het dweepen, vooral van de Fransche en Italiaansche socialisten met de zelfstandigheid dezer volken werd door Engels naar het gebied der gevoelspolitiek verwezen.

O.i. heeft David in de commissie het juiste standpunt ingenomen en zal de noodzakelijkheid voor de moderne natiën, om voor hunne behoeften den rijkdom der natuur in de tropische gewesten te gebruiken, hen steeds, onder elk régime, dwingen, over die volkeren, die of onwillig, of onmachtig zijn, hun die goederen bij vrijen ruil te verschaffen, een zekere heerschappij uit te oefenen.

Dat onder socialistisch régime, waar meer algemeen menschelijke belangen en behoeften, en niet het bekrompen egoïsme der winst- en dividendmakers, de drijfveer zijn, dit geschieden zal op een wijze, die den onder voogdij gestelden meer ten goede komt dan thans geschiedt, ligt voor de hand.

Toch — en hier komt een tweede argument aan de beurt — is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat men daarbij stuit op gewelddadigen tegenstand dier volken en, om dien te breken, ook tot geweld zijn toevlucht zal moeten nemen. Al behoeft hierbij nog niet te worden gedacht aan de gruwelen, waarvan tegenwoordig steeds sprake is — toch is een gewapend optreden, verovering een onderwerping, hierbij onvermijdelijk.

De tegenstand tegen deze eventualiteit, en dat nog wel van den kant van zoo besliste aanhangers der Marx-Engelsche geschiedenis-theorie, wij zeggen het Bernstein na, „berührt

etwas komisch". Alleen van Tolstoianen en dergelijke kan men verwachten, dat zij het geweld afkeuren alleen omdat het geweld is. Het is maar de vraag, hoe, waartegen en onder welke omstandigheden het wordt gebruikt. Elk geweld, dat noodzakelijk blijkt als middel tot een hooger, meer algemeen nuttig doel, dient aanvaard.

Wij zullen onze beschouwingen over dit interessante, maar voor de praktische politiek der sociaaldemokratie niet urgente onderwerp hiermede sluiten.

Voor die praktijk komt het verschil tusschen de beide richtingen, die elkaar op het Kongres bestreden, hierop neer, dat de eene een positief, theoretisch gemotiveerd, systematisch opgebouwd program van socialistische aktie wenscht, daarbij de ontmaskering van en de kritiek op de kapitalistische aktie niet vergetende — terwijl de andere, zonder te weigeren, bij gelegenheid voor direkte hervormingen te werken, zich toch hoofdzakelijk tot die kritiek en tot principieele afwijzing van elke bemoeienis met kolonien wenscht te bepalen.

In de Deutsche delegatie had de eerste richting de meerderheid. En zij kon zich daarbij beroepen op Bebel, die op 1 December 1906 in den Rijksdag een standpunt heeft ontwikkeld, dat alleen in hare opvatting, tot zijn recht komt.

De verhouding der vakbeweging tot de Sociaal-demokratie. — Ziedaar wel het belangrijkste punt op de agenda. De behandeling ervan was door een enquête van den Internationalen Secretaris en een studie van De Brouckère uitnemend voorbereid. Hierbij was gebleken, dat tusschen de beide vormen der proletarische beweging bijna overal innige samenwerking bestaat, die zich organisatorisch op verschillende wijzen uit. Het innigst is dat verband wel in België, waar de vakverenigingen deel uitmaken van de Partij, vertegenwoordigd zijn in den Landelijken Raad en dus uitgesproken Socialistische organisaties zijn. Hiertegen komt, voornamelijk van den kant der Antwerpsche diamantbewerkeren, verzet, o. i. zeer begrijpelijk en door de Belgische Socialistten ten onrechte zoo fel bestreden. Wat thans in België bestaat, bestond vroeger ook in de Scandinavische landen en Nederland, ja was tijdens de oude Internationale algemeen. Zoodra echter de vakbeweging zich begint

te gevoelen, hare eigen krachten heeft geschoold, haar eigen taak zelfstandig verricht, zich onder de arbeiders sterk uitbreidt, wordt de behoefte aan zelfstandigheid op eigen gebied even sterk als die aan samenwerking met de politieke beweging op het terrein der algemeene arbeidersbelangen. De poging van De Brouckère, om dit systeem door het Kongres te doen aanvaarden, kon dan ook niet slagen.

Een tweede vorm van samenwerking is die van de Scandinavische landen, waar de Partij permanent is vertegenwoordigd in de Landscentrale der vakbeweging en deze in het Partijbestuur. Bij de groote uitsluiting van vóór eenige jaren in Denemarken heeft de vakbeweging van dit verband de vruchten geplukt, daar de gansche Partij, met haar enorm gelezen pers, zich met succes er vóór heeft gespannen. En in Zweden heeft de Partij ervan geprofiteerd, toen het haar in de gelegenheid stelde, den strijd voor het algemeen kiesrecht te voeren door middel eener demonstratieve algemeene werkstaking.

Uit het innige verband tusschen de Oostenrijksche en Hongaarsche sociaal-demokratie en de vakbeweging aldaar moet ook het succes worden verklaard, waarmede in beide rijken de strijd voor het algemeen kiesrecht is gevoerd. Een revolutionair, politiek sentiment in de vakbeweging is onontbeerlijk om deze voor groote akties van het proletariaat in beweging te zetten en dit sentiment is in deze landen aanwezig.

In Duitschland heeft de vakbeweging jaren lang geleden onder de socialistenwet, die haar in hare beweging belemmerde, maar ook onder de geringe beteekenis, die het orthodoxe Marxisme aan de vakbeweging als zoodanig toekent. Sedert de opheffing der socialistenwet heeft echter de Deutsche vakbeweging zich hare plaats weten te veroveren; zij heeft thans twee millioen arbeiders in hare centrale organisatie vereenigd en staat daar, met hare groote bonden, hare fondsen, arbeidssekretariaten en pers, als een stuk krachtig nieuw leven. Hoe minder direkte vruchten de parlementaire aktie in den Rijksdag kan opleveren, des te meer moest zich de vakbeweging toeleggen op het veroveren van verbeteringen in den toestand der arbeiders. Zij draagt daardoor een bij uitstek praktisch karakter. Hare voormannen echter zijn bijna zonder

uitzondering sociaaldemokraten, evenals hare leden. Zij komt er steeds voor uit, dat de sociaaldemocratie, de andere, politieke, zijde is van diezelfde beweging, die in haar hare industriele uiting vindt. Het Partijbestuur en de Generalkommission vergaderen dikwijls samen en waar het, na de kongressen der Partij te Jena en der vakorganisatie te Keulen, scheen, of over de van Marxistische zijde sterk vooropgeschoven politieke massa-staking strijd tusschen de beide organisaties zou ontstaan, is deze op het Kongres te Mannheim bijgelegd, nadat de uitgebleven staking voor het Pruisische kiesrecht het bewijs had geleverd, dat ook de Partij er niet aan denkt, de schoonklinkende resoluties in daden om te zetten. In plaats, dat het vooropstellen der algemeene werkstaking als een nieuw revolutionair strijdmiddel de Deutsche partij in een meer revolutionair stadium zou hebben gebracht, is juist het omgekeerde het geval geworden, Werkstaking is een wapen uit het arsenaal der vakbeweging; zoodra de Partij dat wil gebruiken, moet zij de vakbeweging mee hebben; deze vormt, krachtens haar wezen, dan de heilzame praktische rem, die de Partij verhindert, zóó snel te marcheeren, als de litteratoren, de dichters en kunstenaars, die de groote lijnen zien en vaak de kleine vergeten, wel zouden willen.

In Engeland heeft zich een beweging voltrokken, aan die in Duitschland tegenovergesteld. Daar heerschte tot voor korten tijd de vakbeweging oppermachtig; van een zelfstandige arbeiderspolitiek was zij afkeerig, van socialisme wilde zij niet weten. De oprichting echter van het komitee van Arbeidersvertegenwoordiging den grondslag heeft gelegd tot de vorming eener Arbeiderspartij, die bij de laatste verkiezingen met een dertigtal leden het Lagerhuis is binnengetrokken en daar, onder leiding van de mannen der Independent Labor Party, een eigen arbeiderspolitiek voert.

Voor zoover men dit als het begin eener sociaaldemokratische partij kan beschouwen, is hier het verband zeer innig, daar hier de vakverenigingen feitelijk met een socialistische partij samen de politieke partij vormen.

Overall dus verband en samenwerking, behalve in Frankrijk, waar de Confédération du Travail, onder anarchistische leiding niets wil weten van flinke contributiën en politieke aktie,

zich liever te buiten gaat aan „sabotage” en „direkte aktie” en tegenover de socialistische partij een bepaald vijandige houding aanneemt.

Sedert Jaurès, na het Amsterdamsche kongres, in plaats van het „republiekeinsche bloc” zijn „socialistisch bloc” heeft gesteld, worden hij en zijne partij zoodanig door de eenheids-idee bezeten, dat zij zelfs het anarchisme onder hunne vleugelen trachten te verzamelen. Vandaar die dwaze resolutie op het Kongres te Nancy, waarin wordt verklaard, dat, om de samenwerking tusschen partij en vakbeweging niet onmogelijk te maken, beide niets met elkaar te maken moeten hebben. Een echte gelegenheids-resolutie, ter eere der anarchistische vakbeweging opgesteld, maar die men nu trachtte, internationaal te maken. In de kommissie voor de vakbeweging gelukte dit niet. De Oostenrijker Béér vooral trok hier de lijnen voor het verband, een man uit de organisatie zelve, die de onmisbaarheid eener permanente voeling en samenwerking bij ervaring kent. In de aangenomen resolutie wordt deze dan ook uitgesproken.

De Franschen zagen blijkbaar geen kans, in de openbare zitting van het Kongres de resolutie van Nancy er door te krijgen. Zoo was er wel eene minderheidsresolutie, doch eene van den Amerikaan De Leon, een bekende intransigente figuur uit de Amerikaansche beweging, die meent, de vakbeweging aldaar tot betere gedachten te brengen door haar steeds als handlangster van het kapitaal voor te stellen. Dit geschiedde ook nu weer in zijne resolutie, die dan ook door de Amerikanen niet werd gesteund, hoewel deze zeer zeker erkennen, dat de vakbeweging onder de leiding van Gomperts c. s. niet staat op socialistischen bodem.

De Fransche meerderheid trachtte nu eene „verklaring” te doen aannemen, waarin de eischen, in de resolutie gesteld, voor Frankrijk niet toepasselijk werden verklaard, althans „akte werd genomen,” dat zij in Frankrijk niet werden toegepast. Het verzet hiertegen in den boezem van het Kongres had tengevolge, dat deze verklaring niet aan stemming werd onderworpen.

(Slot volgt.)

BOEKEN, MENSCHEN EN STROOMINGEN

STEFAN GEORGE: *DER SIEBENTE RING*

Er zijn daarin geesten gebannen, sommige die ook elders, andere die alleen in duitsche lucht leven. Zonder twijfel zal de zwerm, nu hier dan daar, en op het onvoorziest, uitbreken: engel zoowel als kobold. De geestenbanner zelf is er machtig in en niet te meten met de maat van gewone stervelingen, hetzij hij, zich oprichtend, streng en verachtend, de machten van den tijd, dien afgrond, door zijn bezweringen meestert, of gebukt de gedaanten bespreekt, die zich uit zijn eigen hart, dien kolk, dien vijver, losmaken, of geknield de hogere wezens aanroept die, door de stralen van zijn zang geboeid, uit hun hemel afdalen. *Zijn* veelvormige gestalte is van deze verbeeldingswereld het middenpunt en die wereld de zijne. De vraag of ze ons al of niet verwant mag zijn is minder belangrijk waar haar bestaan onmiskenbaar is. Hebbe deel eraan voor wien ze zich wil openen en wie zonder gevaar voor *eigen* wereld de gemeenschap wenscht.

* * *

Het kenmerkende is dat de dichter zich een houding gekozen heeft waarin hij al de gebeurtenissen die gedurende een tijdsverloop van zeven jaar op hem afkwamen, kon ontmoeten en beantwoorden. Was hij vroeger de aan de werkelijkheid ontvlodene, daarna de mijmeraar die uit eigen ziel of de denker die uit eigen geest zich een omgeving schiep, hier heeft hij zich een plaats gezocht midden in de werkelijkheid. Niet evenwel omdat hij haar bemint. Integendeel: even weinig als vroeger bemint hij haar. Maar nu heeft hij haar aangedurfd.

In de „Zeitgedichte” voelt men dadelijk dat de, wel nog nog altijd voorname, taal, meer dan vroegere van denzelfden dichter, voeling met het dagelijksche leven houdt. De voorwerpen van dat leven worden erin genoemd. De toon heeft minder van zingen dan van spreken. De deugden: klaarheid, nauwkeurigheid, zijn bijna die van het proza.

Vooral in deze „Zeitgedichte” ziet men de blijken van een veranderd gemoed: een bekeering die bijna een opzet is. Tyrannisch, ook tegenover zichzelf, dwong George zich tot een standhouden dat hem pijnlijk viel.

Maar terwijl in deze eerste van zeven reeksen de onmiddellijke schok met de wereld van zijn tijd gebeurde, spiegelde die strijd zich in tal van begeleidende beelden af. „Gestalten” noemt hij die. En eerst na deze begint het eigenlijke leven, het uitstromende en niet het in verzet gesloten wezen van den kunstenaar.

Bij deze gedichten, „Gezeiten” genoemd, zijn de schoonste die hij ooit geschreven heeft: „Wenn dich meine wünsche unschwärmen,” „Für heute lass uns nur von sternendingen reden,” „Stern der dies jahr mir regiere,” „Betäubt als führten sie zum totenanger,” „Du sagst dass fels und mauer freudig sich umwalden,” „Trübe seele — so fragtest du —” en „Der Spiegel.” Het meest stellige wat hij heeft, zijn liefde-verlangen en leed, is hierin uitgesproken, meer nog beeldgeworden zóó, dat geen adem van den innerlijken gloed verloren ging en geen sprankel ervan onzichtbaar bleef.

Het meest stellige wat hij heeft. En uit dit bezit verklaart zich zijn gaan tot de werkelijkheid. Hij die de wereld van zijn tijd verdoemt, heeft tevens het geloof van zijn verlangen zoowel als den moed van zijn leed: hij zal niet ophouden te gaan zien of hij de beantwoording van zijn liefde vinden kan.

Wanneer de „Zeitgedichte” een kruis zijn waarvan de eene balk wereldverachting heet, dan ligt deze zeker boven, maar het is ook waar dat toekomst-verwachting de naam van de onderliggende is.

George heeft daarom goed gedaan de „Zeitgedichte” in dit boek optenemen en vooraan te stellen. Zij zijn er het sterke geraamte van.

In de vierde reeks: „Maximin”, blijkt op welke wijze de

dichter zijn liefde bekroond en bevredigd ziet. Niet de minnaar toch, maar wel de in liefde geloovende voelt zich zalig. Niet een mensch, maar een god was Maximin, jong gestorven en wien de vereering van den dichter geldt. Hij, die in zijn jeugd (Hymnen, Pilgerfahrten, Algalal) de gestalten van koning, priester en pelgrim beleefde, en die ook nu, in de „Zeitgedichte”, met geen ander gevoel koninkrijkheid, priesterschap en zoeken naar idealen tegenover de veile vorsten en de grove menigten van onzen tijd verheerlijkte, hij vindt zich getroost door deze goddelijkheid, die hij op aarde vond, en waarmee hij voortaan zich in den geest vereenigd voelt.

Zowel van deze vereeniging als van de voorafgegangene toestanden zijn in de twee volgende reeksen: „Traumdunkel” en „Lieder” de sporen. Verzen als „Mein kind kam heim” en „Liebe nennt den nicht wert der je vermisst” toonen hoezeer de nu dicht aan de werkelijkheid naderende taal van den dichter zijn teerste ontroeringen zuiver weet bloot te leggen.

De laatste reeks, „Tafeln”, heeft in kleine gedichten, meereendeels kwatrijnen, de losse woorden, door een bepaalde werkelijkheids-gebeurtenis opgewekt. Evenals vooraan het werk de „Zeitgedichte” een afscheiding, maken deze aan het einde een overgang naar de daagsche wereld waarin de dichter zich bewust blijft dat hij leeft.

* * *

Liefdeverlangen dat zich hoe langer hoe meer vergeestelijkt, maar zich den god niet anders dan onder geliefde trekken kan voorstellen, — zoo is het wezen van George. Zoals Christus door zijn jongeren, zoo wordt zijn grieksche Christus, Maximin, door hem vereerd in de herinnering. En daar hij evenzoo geestelijke hoogheid niet kan denken zonder priesterschap, stelt hij aan de ploertige vorsten van onze dagen den Paus, Leo XIII, als de verpersoonlijking van zulke hoogheid voor. Zoo knoopen zich de met hem geboren ideën, in hun behoefte aan zichtbaarwording, telkens vast aan vroegere zichtbaarheid. Niet anders dan de priesterlijkheid het koningschap, dat hij zich als van godswege, door gebcorte en lange kweeking, denkt. Aan den koning sluit zich de adel aan. En gelijke

van de hooggeborenen is in zijn voorstelling de dichter, de kunstenaar. Niets haat hij meer dan de middelmaat, maar tevens de prijzers van de gelijkheid, verraders van de heiligste rangorde. Liever dan deze heeft zijn schoonste orde tegenover zich den chaos of de verkeerdheid.

George gaat zoover in het belangrijk-achten van deze denkbeelden, dat hij aan een spontaan gedicht, waarin de dichter als de dadenlooze wordt voorgesteld, een *pendant* geeft, dat „Der Fuerst” heet. De toon van de twee gedichten is volstrekt verscheiden, het laatstgenoemde is gedachte zooals het eerste gevoel is, opzettelijk zooals het eerste vanzelfsch, leerstellig bijna zooals het eerste verbeelding. Toch stelt hij ze onder één titel bij elkaar: „Der Fuerst und der Minner.”

Het is bij ons overzicht van het boek al gebleken, dat de liefde eerst in haar onmiddellijke, daarna in haar vergeestelijkte faze, deze liefde die George's wezen is, hier omgeven staat door een leger van strijdbare denkbeelden. Deze denkbeelden die worden uitgesproken, uitgebeeld, door woorden en vormen, ontnomen aan natuur en geschiedenis, hebben neven zich vaste voorstellingen, ontleend aan een vroeger, een verwant complex van denkbeelden. Zoo is de god, na zijn kort verblijf op aarde „gelangt zur macht des Trones,” zoo krijgen de zielen van groote gestorvenen op de sterren hun zetel. En dergelijke voorstellingen staan niet als beelden, als gevoels-schepping, maar als symbolen van onaantastbare geldigheid. De stellige zangtoon van de religieuze gedichten, een donkere ondergrond waarop de heldere stem beweegt, heeft den aard van een kerkelijk recitatief.

Een diep en krachtig onmiddelijk gevoel zien wij dus in voortdurenden bond met een machtige en herkenbare overlevering. Het toont zich, duidelijker en aangrijpender dan ooit tevoren, in sommige gedichten, in de meeste daarentegen vermengt het, verbergt het zich, en gaat onder tenslotte in het alles overheerschende geweld van die bindende traditie.

Door dezen bond heeft zich de dichter George in zijn tijd gesteld en is er voortaan niet van te scheiden. Want de woeling en gisting van zijn oorspronkelijk wezen heeft zich gehuwd aan een verleden dat in den tijd blijft nabestaan.

Ons die in een andere landstreek wonen, in een andere

geesteswereld thuis zijn, ons dunkt allerminst een van de latere Pausen zinnebeeld van geestelijke hoogheid, ons dunkt het Koningschap van het gemoed te wellen uit dieper bron dan voorvader en hulde, ons heeft de Goddelijkheid niet een enkel aangezicht en de gemeenschap van geesten geen behoefte aan symbool en leerstelling. Wij zijn anders, en anders is ook ons dichterschap. Hoewel evenzeer strijdende voelen wij ons niet verheven, ook niet boven het minste, maar ervaren in onze gelijkheid met al het levende onze, ware, verhevenheid.

Dit verschil zoo zijnde erkennen wij van land tot land en van kring tot kring andere schoonheden en zien in hun bond de Eenheid. Niet in de denkbeelden die we terugwijzen, maar in de oorspronkelijke ontroering die we deelen voelen we ons met den Dichter één.

ALBERT VERWEY.

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00695 7720

